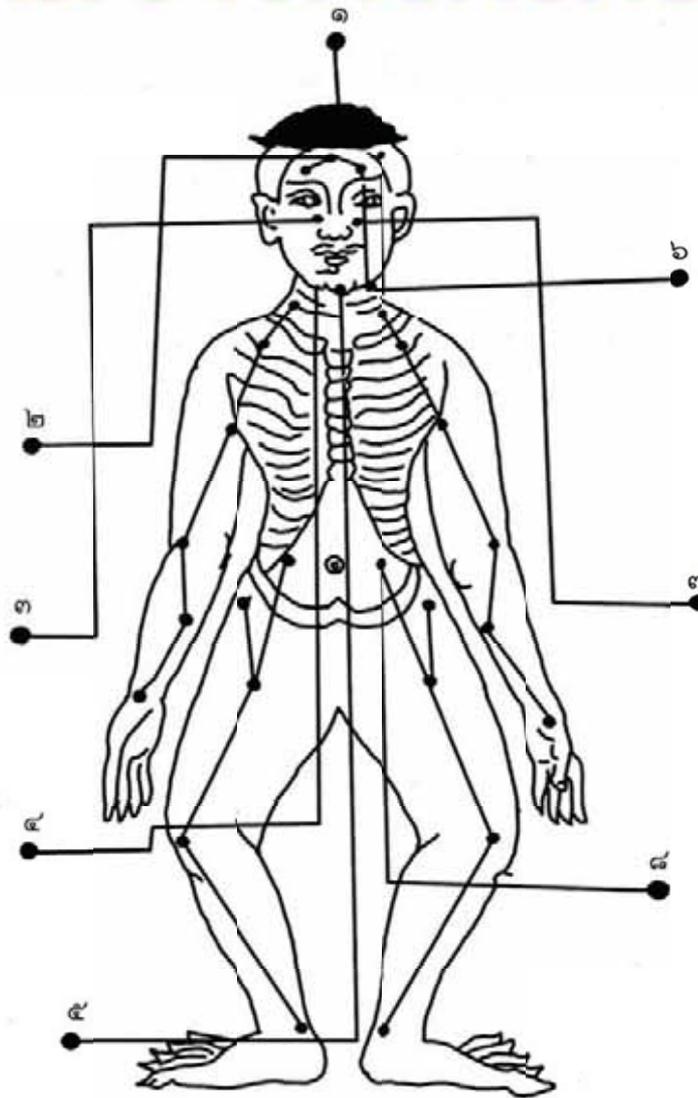

หัตถศาสตร์

ตามจารีกัวตโพธิ์

ผลผลิตจากงานวิจัยการสังคายนา

ตำราการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย

(นวดไทย)

การศึกษาองค์ความรู้การสังคายนาตำราการแพทย์แผนไทย
ด้านตำราหัตถศาสตร์ศิลาจารึกวัดโพธิ์

หัวหน้าโครงการวิจัย นายศิริมงคล ตอบงาม

ผู้ร่วมวิจัย

๑. อาจารย์ กาญจนา	การะเวก
๒. อาจารย์ ปณิตา	ถนนอมวงษ์
๓. อาจารย์ ภารดี	ถนนอมใจ
๔. อาจารย์ ภัทรวดี	ทนุผล
๕. อาจารย์ จูติมา	สุปรียศิลป์
๖. นายองอาจ	สินสมบูรณ์
๗. นางสาวจุฑารัตน์	ทะวาแสน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเป็นผลมาจากการได้รับความอนุเคราะห์จาก **นายแพทย์สมเกียรติ วัฒนศิริกุลชัย ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข** ใน **ฐานะองค์กรวิจัย** ที่เล็งเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่มีมาอย่างช้านาน ซึ่งเป็นองค์ความรู้จากปราชญ์ชาวบ้านที่ใช้กันมาแต่โบราณมีการรวบรวมไว้และมีการสังคายนาตามลำดับจนถึงยุคปัจจุบัน แต่ยังพบว่าผู้ศึกษาในยุคหลังไม่สามารถเข้าใจถึงองค์ความรู้อย่างแท้จริง จึงเกิดการสังคายนาองค์ความรู้นี้ขึ้น เพื่อเผยแพร่ให้อุชนคนรุ่นหลังได้เห็นคุณค่าและได้ศึกษาต่อไป

งานวิจัยนี้จะไม่สำเร็จลุล่วงได้เลยหากไม่ได้รับความอนุเคราะห์ จาก **พ่อชูป เป็นคัมภีรชาติ หมอพื้นบ้าน** ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทย ที่อนุญาตให้เผยแพร่ความรู้อันมีค่าแก่อุชนคนรุ่นหลังได้เรียนรู้ในองค์ความรู้ที่ถูกต้องและสามารถนำไปใช้ในการรักษาโรคให้กับผู้ป่วยต่อไป

งานวิจัยนี้ขอขอบคุณคณะผู้วิจัยทุกท่านที่มีหัวใจเดียวกันที่ต้องการพัฒนาการแพทย์แผนไทยให้สามารถยืนหยัดมั่นคงในสังคมไทยและเพื่อเผยแพร่ความรู้ที่ถูกต้องชัดเจนต่อไป

คณะที่มวิจัยขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขในฐานะองค์กรวิจัย ที่ได้อำนวยความสะดวกในการประชุม จนทำให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงทันตามเวลาที่กำหนด

คณะผู้วิจัย

๒๕๕๗

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาองค์ความรู้ การสังคายนาตำราการแพทย์แผนไทยด้านตำราหัตถศาสตร์ศิลาจารึกวัดโพธิ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) เพื่อรวบรวมองค์ความรู้เรื่องตำราหัตถศาสตร์ การนวดแก้โรคต่างๆ ตามศิลาจารึกวัดโพธิ์ ๒) เพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ สังคายนาองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย การนวดแก้โรคต่างๆ ตามศิลาจารึกวัดโพธิ์ เพื่อให้เกิดความถูกต้อง ชัดเจน และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ๓) เพื่อจัดทำเป็นตำราการแพทย์แผนไทย การนวดแก้โรคต่างๆ ตามศิลาจารึกวัดโพธิ์ของชาติและมรดกโลก ๔) เพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญาทางการแพทย์แผนไทยเรื่องตำราหัตถศาสตร์ การแก้โรคต่างๆ ตามศิลาจารึกวัดโพธิ์ของชาติ ใช้วิธีการเชิญผู้เชี่ยวชาญและทบทวนวรรณกรรมโดยมีเกณฑ์ระเบียบวิธีวิจัยคือ ๑) รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ การจดบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องการสังคายนา ตำราหรือคัมภีร์ด้านการแพทย์แผนไทยที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจากแหล่งต่างๆ การนวดแก้โรคต่างๆ ตามศิลาจารึกวัด และวิจัยภาพนวดโดยใช้การวิเคราะห์ในองค์ความรู้ด้านเวชกรรมและหัตถศาสตร์ตามหลักศิลาจารึกวัดโพธิ์ ๒) เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทยร่วมเป็นคณะผู้วิจัย ทบทวนวรรณกรรมและเรียบเรียงเนื้อหาโดยแบ่งมีหัวข้อที่ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของแต่ละท่าน โดยอาศัยเนื้อหาจากตำราดั้งเดิมมาเป็นพื้นฐานสืบค้นตามที่ตำราอ้างถึง เป็นตำราเดิมที่มีการรับรองจากผู้ทรงคุณวุฒิในด้านนั้น

ผลการวิจัยจากการศึกษาหัตถศาสตร์ จากศิลาจารึกวัดโพธิ์ โดยคณะผู้เชี่ยวชาญสามารถสรุปเนื้อหาได้ดังนี้ เนื้อหาพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหัตถศาสตร์วัดโพธิ์ อันได้แก่ประวัติศาสตร์ จรรยาแพทย์ ความรู้พื้นฐานทางการแพทย์แผนไทย และการอธิบายแผนนวด ๓๐ รูป หรือ หัตถศาสตร์วัดโพธิ์ ซึ่งมีรายละเอียดโดยสรุปคือ ๑) รูปที่ ๑ - ๙ ตามความหมายเดิมเป็นการอธิบายการเกิดโรคซึ่งเกิดการจากการที่ถูกระทบกายภายนอก จึงเกิดอาการตามเส้นประธานต่างๆ อธิบายรายละเอียดตามพระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ในส่วนของฤดู ๖ ๒) รูปที่ ๑๐ - ๑๑ ตามความหมายเดิมเป็นการอธิบายการเกิดโรคซึ่งเกิดการจากการที่ถูกระทบกายภายใน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของธาตุภายในเกิด กำเริบ หย่อน หรือพิการ อธิบายรายละเอียดตามพระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ในส่วนของฤดู ๓ และ ๔ ๓) รูปที่ ๑๒ - ๑๕ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกความผิดปกติของธาตุทั้งสี่ ในลักษณะของ ธาตุวิบัติ(ปถวิธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ และเตโชธาตุวิบัติ) จากกองธาตุ อธิบายรายละเอียดตามพระคัมภีร์สิทธิสารสงเคราะห์

๔) รูปที่ ๑๖ - ๑๙ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางเตโชธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ ๕) รูปที่ ๒๐ - ๒๓ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางอาโปธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ ๖) รูปที่ ๒๔ - ๒๗ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางวาโยธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ ๗) รูปที่ ๒๘ - ๓๐ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางปถวีธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ ๘) รายละเอียดของการรักษาอาการของแต่ละโรคหรืออาการในแต่ละจุดจำเป็นที่ต้องศึกษาเพิ่มเติมด้วย เนื่องด้วยผู้ป่วยไม่ได้มีอาการครบทุกอาการตามที่ทฤษฎีกกล่าว จึงต้องอาศัยการวิเคราะห์ให้ลึกลงไปและเชื่อมโยงกับพระคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้วิชาเวชกรรมมาอธิบายโดยที่วิธีการรักษาจะเป็นไปตามแนวทางความถนัดและชำนาญของแพทย์ผู้รักษาแต่ละรายไป

นอกจากนี้รูปและตำแหน่งของจุดบนภาพเขียนตามจารีก นั้นไม่สอดคล้องหรือไม่สามารถเปรียบเทียบได้อย่างตรงไปตรงมากับโครงสร้างทางกายวิภาค จึงเป็นการยากที่จะวางจุดบนภาพเขียนกายวิภาคแบบสมัยใหม่ และภาพเขียนนี้ปรับปรุงขึ้นมาจากภาพดั้งเดิมเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาโดยอ้างอิงจากภาพดั้งเดิม

จากข้อค้นพบดังกล่าว เพื่อเป็นการต่อยอดองค์ความรู้ให้ดำรงต่อไป และสามารถเผยแพร่ความรู้วิชาการให้หน่วยงานผู้ใช้ประโยชน์ นิสิต นักศึกษา ผู้ที่ปฏิบัติงานด้านการแพทย์แผนไทย และผู้สนใจศึกษาการแพทย์แผนไทย เป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยในรูปแบบองค์ความรู้ดั้งเดิมตามตำรับวัดโพธิ์เป็นมรดกไทยและมรดกโลกสืบไป

คำกัญแจ : หัตถศาสตร์วัดโพธิ์

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ก
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ข
สารบัญ.....	ง
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	๒
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
๑.๔ นิยามศัพท์.....	๔
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
๑.๖ กรอบแนวคิด.....	๕
บทที่ ๒ ทบทวนวรรณกรรม.....	๖
๒.๑ ประวัติตำราการแพทย์แผนโบราณ.....	๖
๒.๒ ประวัติการนวดไทย.....	๑๒
๒.๓ ทฤษฎีพื้นฐานการนวดไทย.....	๑๓
๒.๓.๑ เวชกรรมพื้นฐาน.....	๑๓
๒.๓.๑ เส้นประธานสิบ.....	๒๓
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๔๕
๓.๑ วิธีการวิจัย.....	๔๕
๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย.....	๔๖
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๔๗
๓.๔ การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (สูตรสถิติใส่ไว้ตรง).....	๔๗
๓.๕ การเก็บรวบรวม.....	๔๘
บทที่ ๔ ผลการศึกษา.....	๕๑
๑. ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย	๕๓
๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย.....	๕๓
๔.๑.๒ ประวัติชีวกโกมารภักจ์แพทย์.....	๕๔
๔.๑.๓ ประวัติการแพทย์แผนโบราณของไทย.....	๕๕
๔.๑.๔ ประวัติตำราการแพทย์แผนไทย.....	๖๓
๒. จรรยาแพทย์.....	๖๖
๔.๒.๑ จรรยาแพทย์แผนไทย ๑๒ ประการ.....	๖๗

๓. เวกิจของแพทย์.....	๗๑
๔.๓.๑ เวกศึกษากิจของแพทย์.....	๗๒
๔.๓.๑.๑ หมวดที่ ๑ ที่ตั้งแรกเกิดของโรค.....	๗๕
๔.๓.๑.๒ หมวดที่ ๒ รู้จักชื่อโรค.....	๑๑๐
๔.๓.๑.๓ หมวดที่ ๓ รู้จักยาสำหรับแก้โรค.....	๑๑๑
๔.๓.๑.๔ หมวดที่ ๔ รู้จักว่ายาอย่างไรรักษาโรคใด.....	๑๑๖
๔.๑ หัตถศาสตรวัตโพธิ์.....	๑๑๙
๔.๑.๑ คำชี้แจงองค์ความรู้ในการประมวลหัตถศาสตรศิลาจารึกวัตโพธิ์.....	๑๒๐
๔.๑.๒ บทนำ.....	๑๒๑
๔.๑.๓ แผนนวดจากตำราหัตถศาสตรวัตโพธิ์.....	๑๒๓
บทที่ ๕ สรุปผลและข้อเสนอแนะ.....	๒๔๘
บรรณานุกรม.....	
ภาคผนวก	
ความรู้เรื่องปราณชีวิต.....	๒๐๓
เส้นสิบพิสตาร ทางเดินของพลัง.....	๒๐๘
ทฤษฎีการไหลเวียนของพลังชีวิตในเส้นสิบ.....	๒๑๑
ภาพที่ ๑ แสดงทางเดินของพลัง ด้านหน้าและด้านหลัง.....	๒๑๕
ภาพที่ ๒ แสดงเส้นสิบพิสตารบริเวณส่วนบนของร่างกาย.....	๒๑๖
สรุปชื่อเส้นสิบ.....	๒๑๗

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ ๑ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกกำเนิดเส้นทั้ง ๑๐อันเป็นประธานแก่เส้นทั้งหลาย.....	๑๒๔
ภาพที่ ๑ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกเส้นทั้ง ๑๐ อันเป็นประธานทั้งหลายที่อยู่ในกองธาตุ.....	๑๒๕
ภาพที่ ๒ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นอิทาฝ่ายซ้าย.....	๑๒๗
ภาพที่ ๒ : แผนคว่ำ(ด้านหลัง).....	๑๒๘
ภาพที่ ๓ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นปิงคลาฝ่ายขวา.....	๑๒๘
ภาพที่ ๓ : แผนคว่ำ(ด้านหลัง).....	๑๓๐
ภาพที่ ๔ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นสุมนา.....	๑๓๑
ภาพที่ ๔ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกเส้นสุมนา.....	๑๓๒
ภาพที่ ๕ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นกาลธารี.....	๑๓๓
ภาพที่ ๕ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกเส้นกาลธารี.....	๑๓๕
ภาพที่ ๖ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นสหัสรังสี จักษุซ้ายและทวารี จักษุขวา.....	๑๓๖
ภาพที่ ๖ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกเส้นสหัสรังสี จักษุซ้ายและทวารี จักษุขวา.....	๑๓๗
ภาพที่ ๗ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นจันทภูสัง โสตซ้ายและรู่หัง โสตขวา.....	๑๓๘
ภาพที่ ๗ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกเส้นจันทภูสัง โสตซ้ายและรู่หัง โสตขวา.....	๑๓๙
ภาพที่ ๘ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นสุขุมัง.....	๒๔๐
ภาพที่ ๘ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกเส้นสุขุมัง.....	๑๔๑
ภาพที่ ๙ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกเส้นสิขินี.....	๑๔๒
ภาพที่ ๙ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง)บอกเส้นสิขินี.....	๑๔๓
ภาพที่ ๑๐ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) กองสมุฏฐาน กำเริบ หย่อน พิการ บอกกำเนิดเส้นฝ่ายหน้าในกองสมุฏฐาน.....	๑๔๔
ภาพที่ ๑๐ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกกำเนิดเส้นฝ่ายหน้าในกองสมุฏฐานกำเริบ หย่อน พิการ.....	๑๔๕
ภาพที่ ๑๑ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า)ที่ตั้งแห่งฤดูธาตุมฤฎฐาน.....	๑๔๘
ภาพที่ ๑๑ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง)ที่ตั้งแห่งฤดูธาตุมฤฎฐาน ธาตุสมุฏฐาน.....	๑๔๙
ภาพที่ ๑๒ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองเตโชพิบัติ.....	๑๕๐
ภาพที่ ๑๒ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองเตโชพิบัติ.....	๑๕๑
ภาพที่ ๑๓ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองอาโปพิบัติ.....	๑๕๒
ภาพที่ ๑๓ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองอาโปพิบัติ.....	๑๕๓
ภาพที่ ๑๔ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองวาโยพิบัติ	๑๕๔
ภาพที่ ๑๔ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองวาโยพิบัติ.....	๑๕๕
ภาพที่ ๑๕ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองปถวีพิบัติ	๑๕๖
ภาพที่ ๑๕ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง)บอกกำเนิดอสุรินัทัญญาณธาตุแต่กองปถวีพิบัติ.....	๑๕๗
ภาพที่ ๑๖ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า)บอกที่แก่เตโช ประชุมในสมุฏฐานเตโช.....	๑๕๙
ภาพที่ ๑๖ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง)บอกที่แก่ในกองลมเตโช ประชุมในสมุฏฐาน.....	๑๖๐

สารบัญภาพ (ต่อ)

หน้า

ภาพที่ ๑๗ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองวิสมเตโช ประชุมในกองวาตะโรค.....	๑๖๒
ภาพที่ ๑๗ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองวิสมเตโช ประชุมในกองวาตะโรค.....	๑๖๓
ภาพที่ ๑๘ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองวิสมเตโช.....	๑๖๖
ภาพที่ ๑๘ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองกติกะ(กำหนด)เตโชประชุมในสรรรพพิช.....	๑๖๗
ภาพที่ ๑๙ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองมันทเตโชประชุมในกองเสมหะ.....	๑๖๘
ภาพที่ ๑๙ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองมันทเตโชประชุมในกองเสมหะ.....	๑๖๙
ภาพที่ ๒๐ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองสมอาโปประชุมในกองมูฐฐาน.....	๑๗๖
ภาพที่ ๒๐ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองสมอาโปประชุมในมูฐฐาน.....	๑๗๒
ภาพที่ ๒๑ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองวิสมอาโปประชุมในกองวาตะโรค.....	๑๗๔
ภาพที่ ๒๑ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองวิสมอาโปประชุมในกองวาตะโรค.....	๑๗๕
ภาพที่ ๒๒ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองกติกะ(กำหนด)อาโป ประชุมในกองพิช.....	๑๗๗
ภาพที่ ๒๒ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองกติกะ(กำหนด)อาโป ประชุมในกองพิช.....	๑๗๘
ภาพที่ ๒๓ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองมันทอาโป ประชุมในกองเสมหะ.....	๑๘๐
ภาพที่ ๒๓ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองมันทอาโป ประชุมในกองเสมหะ.....	๑๘๑
ภาพที่ ๒๔ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองสมูฐฐาน.....	๑๘๒
ภาพที่ ๒๔ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองสมวาโย ประชุมในกองสมูฐฐาน.....	๑๘๓
ภาพที่ ๒๕ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองวิสมวาโย เกิดแต่อนันทจักรวรรดี.....	๑๘๕
ภาพที่ ๒๕ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองวิสมวาโย ประชุมวาตะโรค.....	๑๘๖
ภาพที่ ๒๖ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองกติกวาโย เกิดในกองเพราพะวาตะ(ลมเพลมพัด).....	๑๘๘
ภาพที่ ๒๖ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองกติกวาโย ประชุมในสรรรพพิช.....	๑๘๙
ภาพที่ ๒๗ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองมันทวาโย เกิดแต่พหิวาตะสันนิบาต.....	๑๙๐
ภาพที่ ๒๗ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองมันทวาโย เป็นประชุมในกองเสมหะ.....	๑๙๑
ภาพที่ ๒๘ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองสมปถวี เกิดนันทจักรวรรดี.....	๑๙๓
ภาพที่ ๒๘ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองสมปถวี เกิดนันทจักรวรรดี.....	๑๙๔
ภาพที่ ๒๙ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองวิสมปถวี เกิดแต่กองตรีภูวาตะ.....	๑๙๖
ภาพที่ ๒๙ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองวิสมปถวี เกิดแต่กองตรีภูวาตะ.....	๑๙๗
ภาพที่ ๓๐ : แสดงแผนหงาย (ด้านหน้า) บอกที่แก้มในกองกติกปถวี เกิดแต่กองอัมพฤษ.....	๑๙๙
ภาพที่ ๓๐ : แสดงแผนคว่ำ(ด้านหลัง) บอกที่แก้มในกองกติกปถวี เกิดแต่กองอัมพฤษ.....	๒๐๐

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

จากแผนยุทธศาสตร์ชาติการพัฒนาภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) มีเป้าหมายในการพัฒนาอยู่ ๖ ข้อ คือ

๑. มีการใช้ปัญญา ความรู้ ความมีเหตุผล ในการพัฒนาวิชาการ และองค์ความรู้จากฐานเดิมอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด คุ่มค่า มีประสิทธิภาพและปลอดภัย

๒. ชุมชนและชุมชนท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าและมีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ การแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก เพื่อการดูแลสุขภาพ ของชุมชนและชุมชนท้องถิ่นอย่างเหมาะสม มีระบบสุขภาพชุมชน/ระบบสุขภาพภาคประชาชนโดยใช้ภูมิปัญญา ท้องถิ่นด้านสุขภาพในการดูแลสุขภาพของชุมชน

๓. ระบบบริการการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกมีมาตรฐาน ตั้งแต่องค์ความรู้ สถานที่ บุคลากรเวชปฏิบัติ ระบบข้อมูล ระบบยา และอยู่ในสิทธิประโยชน์ของระบบหลักประกันสุขภาพทุกระบบ

๔. กำลังคนด้านการแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือกมีคุณภาพ

๕. ระบบยาของประเทศมีความมั่นคงบนรากฐานของระบบยาสมุนไพร

๖. ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยได้รับการคุ้มครองตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ประเทศและนานาชาติ และได้ กำหนดยุทธศาสตร์ไว้ ๖ ข้อ คือ ๑) การสร้างและการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย ๒) การพัฒนา ระบบสุขภาพชุมชน ๓) การพัฒนากำลังคน ๔) การพัฒนาระบบยาจากสมุนไพรและผลิตภัณฑ์สมุนไพร ๕) การ พัฒนาระบบและกลไกการคุ้มครองภูมิปัญญาไทย ๖) การสื่อสารสาธารณสุข

องค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทย ประกอบด้วย ๔ สาขา คือ สาขาเวชกรรมไทย สาขาเภสัชกรรมไทย สาขาผดุงครรภ์ไทย และสาขาหัตถเวชกรรมไทย โดยสาขาเวชกรรมไทย กล่าวถึงอาการของโรค การวินิจฉัย วิธีการรักษา ซึ่งมีทั้งหมด ๒๓ คัมภีร์ ได้แก่ เวชศึกษา สมุฏฐานวินิจฉัย โรคนิทาน ชาติวิภังค์ ชาติวิวรรณ์ ปฐมจินดามหาโชตรัต ชาติบรรจบ อุทรโรค อติสาร มุจฉापักขันทิกา ชวดาร มัญจุสาระวิเชียร กระจัย ไพจิตรมหาวงศ์ मुख โรค ฉันทศาสตร์ ตักศิลา สิทธิสารสงเคราะห์ อภัยสันดา วโยคสาร สรรพคุณยา มรณญาณสูตร สาขาเภสัชกรรมไทย กล่าวถึงตัวยาสมุนไพรตั้งแต่การรู้จักยาสมุนไพร(เภสัชวัตถุ) รู้จักสรรพคุณของยาสมุนไพร(สรรพคุณเภสัช) การจัดยาเป็นกลุ่ม(คณาเภสัช) และวิธีการปรุงยา(เภสัชกรรม)เพื่อนำไปใช้การปรุงยารักษาโรคสำหรับผู้ป่วย สาขา ผดุงครรภ์ไทย กล่าวถึงการดูแลหญิงตั้งครรภ์ตั้งแต่ระยะเริ่มตั้งครรภ์ ระหว่างตั้งครรภ์ ระยะคลอด และระยะหลังคลอด รวมไปถึงการดูแลทารกแรกเกิดด้วย เพื่อเป็นการส่งเสริมสุขภาพให้หญิงตั้งครรภ์ มารดาหลังคลอด และทารกแรกเกิดให้มีสุขภาพดี สาขาหัตถเวชกรรมไทย กล่าวถึงการรักษาโรคด้วยมือ ใช้มือในการกด บีบ ดัด ดึง เพื่อรักษาโรคสำหรับตำราที่ใช้ในการเรียนการสอนนั้นสามารถจะยึดตามที่กระทรวงสาธารณสุขรับรองประกอบด้วย

ตำราเวชศึกษาของพระยาพิศณุประสาทเวช เล่ม ๑-๓, ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง เล่ม ๑-๒, ตำราคัมภีร์แพทย์แผนโบราณของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ เล่ม ๑-๓, ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม ๑-๓, ตำราเวชศึกษาและตำราประมวลหลักเภสัชของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ (วัดพระเชตุพนฯ) (กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๔๖) และกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก โดยสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ได้แต่งตั้งคณะทำงาน เพื่อทำการศึกษา วิเคราะห์ และพิจารณาตำรับยาแผนไทยของชาติ ตำรับยาแผนไทยทั่วไปตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ และตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป และได้สรุปบัญชีรายชื่อตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ และตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป จากการประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดทำตำรายาแผนไทย/ตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ คือ

ตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ มีดังนี้

- ๑) ตำรายาศิลาจารีกวัดเชตุพนวิมลมังคลาราม จารึกในสมัยรัชกาลที่ ๓
- ๒) ตำรายาจารีกวัดราชโอรส จารึกในสมัยรัชกาลที่ ๒
- ๓) ตำราพระโอสถพระนารายณ์ เป็นตำราพระโอสถซึ่งหมอลวงได้ประกอบถวายสมเด็จพระนารายณ์
- ๔) ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง เล่มที่ ๑-๒ ชำระตำราในสมัยรัชกาลที่ ๕
- ๕) เวชศาสตร์วิถนนาของพระยาประเสริฐศาสตร์ธำรง เล่ม ๑-๕
- ๖) ตำราแพทย์สงเคราะห์ เล่ม ๑-๔
- ๗) ตำราคัมภีร์แพทย์แผนโบราณของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ เล่ม ๑-๓
- ๘) ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ เล่ม ๑-๓
- ๙) ตำราเวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขปของพระยาพิศณุประสาทเวช

ตำราการแพทย์ทั่วไป มีดังนี้

- ๑) ตำราสมุนไพรรานนาของหน่วยงานศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณ
- ๒) ตำรายากลางบ้านของพระธรรมวิมลโมลี วัดเบญจมบพิตร
- ๓) ตำรายากลางบ้านของศูนย์ประสานงานทหารกองหนุนแห่งชาติ
- ๔) ประมวลสรรพคุณยาไทยของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ เล่ม ๑-๓
- ๕) ศัพท์แพทย์ไทยของหน่วยข้อมูลสมุนไพรร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
- ๖) ตำรับยาแผนโบราณของกองการประกอบโรคศิลปะ กระทรวงสาธารณสุข
- ๗) ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไปของกองการประกอบโรคศิลปะ กระทรวงสาธารณสุข (กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๔๖) คณะผู้วิจัยมีความสนใจในการส่งคายนาดำราด้านการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย (นวดไทย) ขึ้น เนื่องจากการเรียนการสอน การอบรมในปัจจุบันจะยึดตำราตามที่กระทรวงสาธารณสุขประกาศให้ใช้ แต่พบว่าการตีความความเนื้อหาในตำรานั้นยังไม่มี ความชัดเจนเท่าที่ควร เพราะภาษาที่ใช้ในตำรานั้นเป็นภาษาดั้งเดิมที่เข้าใจได้ยากและ ผู้ศึกษามีประสบการณ์ที่ไม่เพียงพอด้วยจึงทำให้ผู้ศึกษาไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงและไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้และความรู้วิชาหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย) ที่มีการเรียนการสอนในระบบการสอนทั้ง ๓

ระบบมีความหลากหลายและแตกต่างกัน สถาบันการอบรมประเภท ก เมื่อวิเคราะห์โครงสร้างหลักสูตรวิชาชีพ มีหมวดวิชาทั้ง ๖ หมวด ประกอบด้วยเนื้อหาวิชา ๒๕ วิชาและวิชาเลือกอีก ๒ วิชา แต่ตำราที่คณะกรรมการวิชาชีพ สาขาแพทย์แผนไทย ได้ประกาศ ๓ เล่มนั้น เป็นตำราในระดับหลักสูตรผู้ช่วยแพทย์แผนไทยเป็นหลัก และอาจรองรับวิชาเพียง ๓- ๕ วิชาเท่านั้น ทำให้ระบบการเรียนการสอนวิชาชีพการนวดไทย ประเภท ก ยังขาดตำราหลักที่ใช้สอนเป็นจำนวนมาก ไม่น้อยกว่า ๒๐ วิชาเรียน สถาบันการศึกษาการแพทย์แผนไทย (ประเภท ข) จะมีการเรียนวิชาหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย) ที่หลากหลายแล้วแต่สถาบันที่มีการจัดการเรียนการสอน เช่น นวดน้ำมัน นวดฝ่าเท้า นวดล้านนา นวดทักษิณ นวดไทยสำหรับนักกีฬา นวดสวีดิส การนวดไทยประยุกต์ (ราชสำนัก) การนวดพื้นบ้าน ทำให้การสอนการนวดไทยในสถาบันศึกษาการแพทย์แผนไทยนั้นไม่มีมาตรฐาน สถาบันการศึกษาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ องค์ความรู้หลักการสอนวิชาหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)มีตำราหลักเพียง ตำราหัตถเวชกรรมไทย(นวดแบบราชสำนัก) กุมภภาพันธุ์ ๒๕๔๘ ปัจจุบันมีตำราการนวดพื้นฐานเพิ่มอีก ๑ เล่มในพ.ศ. ๒๕๕๕ บันทึกว่า “อาจารย์ณรงค์ศักดิ์ ได้นำหลักเกณฑ์และศิลปะของมวยไทย ดาบไทย ซึ่งคล้ายคลึงกัน มาดัดแปลงเป็นหลักวิชาเรื่อง สัญญาณ ๕ และมาตราส่วนองศา และได้นำความรู้จากอาจารย์อื่นๆมาผสมกับการนวดที่เป็นความรู้ดั้งเดิม ซึ่งสืบทอดจากหมอชิตและความรู้จากครูดาบครูมวยไทยได้อย่างเหมาะสมจนสามารถประยุกต์เป็นศาสตร์และศิลป์ในการนวดรักษาโรคเฉพาะตัวของตนเอง” (สมัชชาสุขภาพเฉพาะประเด็นว่าด้วยแผนยุทธศาสตร์การนวดไทย มรดกไทยสู่มรดกโลก พ.ศ. ๒๕๕๖ – ๒๕๕๙) ส่งผลให้คุณภาพของบุคลากรด้านการแพทย์แผนไทยมีความแตกต่างกัน โดยการวิจัยครั้งนี้จะหยิบยกเอาคัมภีร์ทางการแพทย์แผนไทย ที่เกี่ยวข้องกับวิชาหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย) ได้แก่ คัมภีร์เวชศึกษา ตำราประมวลหลักเภสัชกรรมไทย โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ (วัดพระเชตุพนฯ) ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ฌบับอนุรักษย์) เล่ม ๑ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ถึงสมุฏฐานและการรักษา รวมไปถึงยาที่ใช้ในการรักษา และแผนนวดวัดพระเชตุพนฯ ทั้ง ๓๐ ภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับจุดและแนวเส้นในการรักษาโรคด้วยการนวดไทยนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ อธิปราชย และสรุปออกมาเป็นตำราโดยคณะผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทย เมื่อเสร็จการสังคายนาครั้งนี้ จะได้ตำราวิชาหัตถเวชกรรมไทย (นวดไทย) ที่มีความชัดเจนถูกต้อง และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาของผู้ศึกษารุ่นต่อไปและสามารถนำไปใช้ในการรักษาโรคด้วยการนวดไทยอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)
๒. เพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ สังคายนา องค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)เพื่อให้เกิดความถูกต้อง ชัดเจน และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง
๓. เพื่อจัดทำเป็นตำราการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)ของชาติ
๔. เพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญาทางการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)ของชาติ

๑.๓ ขอบเขตของงานวิจัย

๑. ขอบเขตของตำราคัมภีร์ทางเวชกรรมไทย ได้แก่คัมภีร์เวชศึกษา ตำราประมวลหลักเภสัชกรรมไทย ร.ร.แพทย์แผนโบราณ (วัดพระเชตุพนฯ) ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบบอนุรักษ์) เล่มที่ ๑
๒. ขอบเขตของตำราหัตถเวชกรรมไทย ได้แก่ แผนนวนวดวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) ทั้ง ๓๐ ภาพ

๑.๔ นิยามศัพท์

“การแพทย์แผนไทย” หมายความว่า กระบวนการทางการแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรค หรือการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์ การผดุงครรภ์ การนวดไทย และให้หมายความรวมถึง การเตรียมการผลิตยาแผนไทย และการประดิษฐ์อุปกรณ์และเครื่องมือทางการแพทย์ ทั้งนี้ โดยอาศัยความรู้หรือตำราที่ได้ถ่ายทอดและพัฒนาสืบต่อกันมา

“เวชกรรมไทย” หมายความว่า การตรวจ การวินิจฉัย การบำบัด การรักษา การป้องกันโรค การส่งเสริม และการฟื้นฟูสุขภาพ รวมถึงการผดุงครรภ์ไทย เภสัชกรรมไทย และการนวดไทย ทั้งนี้ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย

“เภสัชกรรมไทย” หมายความว่า การกระทำการเตรียมยา การผลิตยา การประดิษฐ์ยา การเลือกสรรยา การควบคุมและการประกันคุณภาพยา การปรุงยาและการจ่ายยาตามใบสั่งยาของ ผู้ประกอบวิชาชีพการแพทย์แผนไทยหรือผู้ประกอบวิชาชีพการแพทย์แผนไทยประยุกต์และการจัดจำหน่ายยาตามกฎหมายว่าด้วยยา ทั้งนี้ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย

“การผดุงครรภ์ไทย” หมายความว่า การตรวจ การวินิจฉัย การบำบัด การรักษา การส่งเสริมสุขภาพหญิงมีครรภ์ การป้องกันความผิดปกติในระยะตั้งครรรภ์และระยะคลอด การทำคลอด การดูแล การส่งเสริมและการฟื้นฟูสุขภาพมารดาและทารกในระยะหลังคลอด ทั้งนี้ ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย

“การนวดไทย” หมายความว่า การตรวจ การวินิจฉัย การบำบัด การรักษา การป้องกันโรค การส่งเสริม และการฟื้นฟูสุขภาพ โดยใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปะการนวดไทย ทั้งนี้ ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย (สภาการแพทย์แผนไทย,๒๕๕๖)

ตำราการแพทย์แผนไทยหมายถึง องค์ความรู้และ ประสบการณ์ของการแพทย์แผนไทยที่มีการบันทึกลงในสมุดไทย สมุดข่อย ใบลาน หรือวัสดุอื่นใดที่มีการถ่ายทอดและคัดลอกสืบต่อกันมา โดยมากตำรามักจะประกอบด้วยหลายๆ คัมภีร์แพทย์ (กิตติ ลิ้มสยาม,๒๕๕๔)

การสังคายนา,สังคายนาย [คายนะ, คายยะ] หมายถึง น. การชักซ้อม, การสวดพร้อมกันและเป็นแบบเดียวกัน, การประชุมชำระพระไตรปิฎกให้เป็นแบบเดียวกัน. (ปาก)ก. สะสาง เช่น เรื่องนี้ต้องสังคายนากันเสียที. (ป. สงคายน). (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒)

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. รวบรวมองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)ไว้เป็นแหล่งข้อมูลอ้างอิงสำหรับผู้ศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย

๒. มีองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย) เพื่อให้เกิดความถูกต้อง ชัดเจน และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงทั้งในด้านการศึกษาและการรักษาโรค

๓. มีตำราการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)ของชาติ

๔. อนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญาทางการแพทย์แผนไทยด้านหัตถเวชกรรมไทย(นวดไทย)ของชาติ

๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

เป็นการศึกษาแผนนวดวัดโพธิ์ ๓๐ ภาพ ทั้งลักษณะแผนหงายและแผนคว่ำ นำมาอธิบายขยายความโดยผู้เชี่ยวชาญ โดยอธิบายเพิ่มเติมด้วยทฤษฎีทางเวชกรรมไทยและจัดทำภาพประกอบที่ชัดเจนมากขึ้น

บทที่ ๒ ทบทวนวรรณกรรม

๒.๑ ประวัติตำราการแพทย์แผนโบราณ

การอัญเชิญประวัติพระคัมภีร์แพทย์ อันเป็นตำรายาไทยหลายสมัยต่อมาซึ่งสถิต ณ สถานที่ต่างกันมา ชุมนุมไว้ในตำราเล่มนี้นั้น แม้แต่เพียงนามของพระคัมภีร์ก็เป็นการลำบาก เพราะการหาหลักฐานที่เกิด ผู้เรียบเรียง และตำราเล่มใดเกิดก่อนหลังเมื่อใด ย่อมสุดปัญญาที่จะค้นคว้าหามาให้ถี่ถ้วนบริบูรณ์ จึงนำมากล่าวไว้เฉพาะที่ พอจะสืบสวนรวบรวมได้ โดยบอกลักษณะ พระคัมภีร์นั้นๆ เพียงย่อๆ ทั้งนี้เพราะเห็นความจำเป็นที่จะต้องเป็น ความรู้พิเศษไว้ระดับสติปัญญา

คำว่าพระคัมภีร์ คัมภีร์แพทย์ พระตำรา และตำรา คือ ตำรายาเดิมได้งานเป็นอักขระลงในใบลานเหมือนกับพระ คัมภีร์ธรรมะ (คัมภีร์เทศน์) เมื่อเป็นเล่มลาน (ผูก) บรรจุวิชาแพทย์จึงเรียกว่า คัมภีร์แพทย์ คัมภีร์เดิมโดยมากเป็น ภาษาขอม-มคธ ท่านอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญได้แปลคัดลอกใหม่ลงในสมุดข่อย โบราณจึงเปลี่ยนแปลงเป็นใหม่ว่า ตำรา การใช้คำนำ “พระ” ลงไปข้างหน้านั้น เหตุด้วยคัมภีร์แพทย์มีลักษณะคล้ายพระคัมภีร์ธรรมอย่างหนึ่ง ท่านอดีต แพทย์เห็นความศักดิ์สิทธิ์ของตำรานั้น จึงเรียกนามยกย่องด้วยความเคารพบูชาอย่างยิ่ง สมัยนั้นเจ้านายก็เป็น แพทย์กันแทบทุกรพะองค์ ตำรับตำราได้ถูกนำมาถวายไว้ในวังมาก เมื่อได้ประทานใครมาก็เป็นตำราไปหมด แม้ ที่สุดพระมหากษัตริย์ก็ยังทรงมีคลังยา คลังพระตำรา ซึ่งเรียกว่า คลังพระตำราข้างพระที่ และยังมีคำต่อท้ายว่า หลวง ต่อไปอีก

การศึกษาวิชาการแพทย์ในสมัยเก่าก่อนดึกดำบรรพ์นั้น ฆานุศิษย์ผู้ที่ได้รับการศึกษาถ่ายทอดวิชาจากท่าน อาจารย์นั้น ต้องอาศัยการต่อปากต่อคำจากท่านอาจารย์เอง แล้วก็นำมาท่องบ่นจนขึ้นใจ ทั้งต้องเป็นผู้ปรนนิบัติรับ ใช้ใกล้ชิด ดิดหน้าตามหลังเรียกว่าศิษย์ต้นกุฎิ คอยช่วยปฏิบัติหัดงานทุกอย่างตลอดจนการนวดฟันให้อาจารย์ และการเรียนวิชาการแพทย์ ครั้งนั้นมีใช้ของง่ายผู้ศึกษาต้องตากตราทำงานทั้งส่วนตัวและให้อาจารย์กับท่องจำวิชา นั้นว่าต้องเป็นผู้มีปฏิภาณเฉียบแหลมจริงๆ จึงจะจดจำนำมาใช้ได้ถูกต้อง แม้กระนั้นก็ยังมิท่านบูรพาจารย์ผู้ละ ความสุขจากบ้านเที่ยวจาริกเสาะแสวงหาเวชวิทยาการ ศึกษาด้วยความลำบากตรากตรำตั้งหลายๆ ปี จนเป็นผู้ แสดงคุณธรรมสามารถท่องบ่นจดจำถ่ายทอดวิชาแพทย์เหล่านั้นต่อมา จนถึงสมัยนี้ที่อักขระเจริญแล้ว ทำจึงได้จด จารึกบันทึกไว้ ณ ที่ต่างๆ เช่น แกะไว้ในแผ่นหินและโลหะ เป็นต้น ความหวังของท่านก็เพื่อจะให้วิชาแพทย์นี้คงทน ถาวรไม่เสื่อมสูญ ดุจแผ่นหินและโลหะนั้นๆ วิชาแพทย์นี้จึงได้แพร่หลายมาถึงสมัยคัมภีร์ใบลานและสมุดข่อย แล้ว คัดลอกมาลงไว้เรียกว่า คัมภีร์หรือตำรา อันว่าพระคัมภีร์แพทย์นั้นท่านกล่าวไว้จำแนกไว้สุดแต่ความเชี่ยวชาญของ พระอาจารย์แต่ละท่าน มีการกล่าวถึงอาการของโรค วิธีการรักษา ตำรายาที่ต้องใช้และสรรพคุณยาไว้พร้อมมูล แม้ จะมีการกล่าวไว้ซ้ำกันบ้างก็คนละทัศน์ซึ่งมีจุดหมายปลายทางอย่างเดียวกัน (มูลนิธิส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ และโรงเรียนอายุรเวทอารังฯ, ๒๕๕๐)

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการนวดไทยที่เก่าแก่ที่สุด คือ ศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ที่ขุดพบที่ป่า มะม่วง ตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีรอยจารึกเป็นรูปแบบการรักษาโดยการนวด

สมัยกรุงศรีอยุธยาได้ค้นพบหลักฐานที่เป็นเอกสารชิ้นหนึ่ง คือ ตำราโอสถพระนารายณ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์อธิบายว่า “ หนังสือที่เรียกว่าตำราโอสถพระนารายณ์นี้คือตำราโอสถ ตั้งตามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกรุงเก่า หอพระสมุดฯ ได้ต้นฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นชัยนาทนเรนทรประธานมา เป็นหนังสือคัมภีร์ลานผูก ๑ มีตำราพระโอสถซึ่งหมอลหวงได้ประกอบถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหลายขนาน ปรากฏชื่อหมอลหวงและมีวันคืนที่ตั้งพระโอสถนั้นๆ จดไว้ชัดเจน อยู่ในระหว่างปีกุน อยู่ในระหว่างปีกุน จุลศักราช ๑๐๒๑ (พ.ศ. ๒๒๐๒) จนปีฉลู จุลศักราช ๑๐๒๓ (พ.ศ. ๒๒๐๔) คือ ระหว่างปีที่ ๓ จนถึงปีที่ ๕ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ โดยตำราทั้งปวง พึ่งรวบรวมเข้าคัมภีร์ในชั้นหลัง จะเป็นราวรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระหรือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, ๒๕๕๐)

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๒) ได้ปฏิสังขรณ์วัดโพธารามเป็นอารามหลวง ให้ชื่อว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงให้รวบรวมและจารึกตำรายาและฤกษ์ตัดตน ตำราการนวดไทยไว้ตามศาลาราย สำหรับการจัดหาของทางราชการ มีการจัดตั้งกรมหมอ โรงพระโอสถคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยาที่มีหมอลหวง และหมอราชฎ (หมอลเฉลยศักดิ์) การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนั้น ทำให้มีการถ่ายทอดความรู้ทางการแพทย์ เกสัชกรรมแผนไทย และยาสมุนไพรได้เปลี่ยนรูปแบบสู่สาธารณชนมากขึ้น ใครมีใจรักเรียนวิชาใดก็เลือกเรียนได้ตามศิลาจารึก ในกรณีของยาสมุนไพรก็มีแผ่นศิลาที่บอกถึงสมุฏฐานของโรค วิธีการรักษาเด็ก ยาผู้ใหญ่อย่างสมบูรณ์ ตลอดจนใบไม้และยาสมุนไพรที่ใช้ปรุงยาที่หายากและไม่ค่อยมีผู้รู้จัก ได้ถูกนำมาปลูกไว้บริเวณสระท้ายวัดจำนวนมาก ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒ – ๒๓๖๗) ทรงเห็นว่าคัมภีร์แพทย์ ณ โรงพระโอสถสมัยอยุธยาสูญหายไป จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เหล่าผู้ชำนาญลักษณะโรคและสรรพคุณยา รวมทั้งผู้มีตำรายาดีๆ นำเข้ามาแลกเกล้าฯ ถวายและให้กรมหมอลหวงคัดเลือกและจดเป็นตำราหลวงสำหรับโรงพระโอสถ และพ.ศ. ๒๓๕๙ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายชื่อ พนักงานโอสถถวาย ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระยศพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้ทรงบูรณะวัดโบราณซึ่งสร้างมาก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ชื่อวัดจอมทอง ได้ทรงจารึกตำราในแผ่นดิน ผังไว้ในเสาระเบียงที่วิหารพระพุทธไสยาสน์ โดยรอบเสาระเบียง มีตำราต่างๆ ร่วมร้อยขนาน บอกสมุฏฐานของโรคและวิธีการรักษาตลอดจนถึงปัจจุบัน และยังทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ อีกครั้งและโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาไว้บนแผ่นหินอ่อน ประดับไว้ตามผนังโบสถ์และศาลาราย ศิลาจารึกเป็นตำราบอกสมุฏฐานของโรคและวิธีการรักษา ในรัชสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๕๓) ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงมีมีพระราชดำริว่าพระคัมภีร์แพทย์ต่างๆ นั้น ใช้สำหรับบำบัดโรคภัยไข้เจ็บเป็นประโยชน์แก่มหาชนเป็นอันมาก ทั้งพระตำรับหลวงเก่าๆ ที่สร้างขึ้นไว้ใช้สืบสายกันมาก็สูญหายไปบ้าง ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องทะนุบำรุงให้พระคัมภีร์แพทย์เป็นหลักฐานแพร่หลายต่อไปในกาลภายหน้า จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมแพทย์หลวงนำพระคัมภีร์แพทย์ในที่ต่างๆ มาทำการตรวจสอบให้ตรงกับกันกับของเดิม(มูลนิธิส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมาและโรงเรียนอายุรเวทธารงฯ, ๒๕๕๐) และได้มีการจัดตั้งศิริราชพยาบาลขึ้นและมีการเรียนการสอนและทั้งให้การรักษาทั้งการแพทย์แผนไทยและแผนตะวันตกน่วมกันหลักสูตร ๓ ปี มีการ

จัดพิมพ์ตำราแพทย์สำหรับใช้ในโรงเรียนแพทย์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ชื่อ ตำราการแพทย์ศาสตร์ สงเคราะห์ เล่ม ๑-๔ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ได้รับการยกย่องให้เป็นตำราแห่งชาติฉบับแรกต่อมาพระยาพิศณุประสาทเวช (หมอคง) เห็นว่าตำราเหล่านี้ยากแก่ผู้ศึกษา จึงพิมพ์ตำราขึ้นใหม่ได้แก่ ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง ๒ เล่ม ตำราแพทยศาสตร์สังเขป ๓ เล่ม ในรัชสมัยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๖) มีการยกเลิก วิชาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๔๖๖ มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการแพทย์เพื่อเป็นการควบคุมการประกอบ โรคศิลปะ ด้วยความไม่พร้อมในการเรียนการสอน การสอบและการประชาสัมพันธ์ ทำให้หมอพื้นบ้านจำนวนมาก กลัวถูกจับจึงเลิกประกอบอาชีพนี้ บ้างก็เผาตำราทิ้ง จะมีหมอแผนโบราณเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่สามารถปฏิบัติ ได้ตามพระราชบัญญัติดังกล่าวนับเป็นทั้งข้อดีและข้อเสียที่ควรคำนึงถึง และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. ๒๔๘๙ - ปัจจุบัน) หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้มีการจัดพิมพ์ตำรายาไทยขึ้น เป็นจำนวนมาก โดยคัดลอกจากตำราเก่าๆ ซึ่งรวบรวมคัมภีร์แพทย์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ไว้เกือบสมบูรณ์ โดย พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในบางโอกาส เช่น ตำรายาพิเศษ, หนังสือวิชาแพทย์แผนกยาไทย, ตำราโรคניתานคำฉันท, ตำราแพทย์สำหรับบ้าน, ตำรายาพญาแดง และคู่มือการใช้สมุนไพร เป็นต้น (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, ๒๕๕๐)

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖ โรงเรียนอายุรเวท ภายใต้มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์แผนไทยเดิมฯ ได้โอนย้ายเข้ามา สังกัดคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล โดยอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสถานการแพทย์แผน ไทยประยุกต์ ซึ่งเป็นหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นใหม่ คณะฯ ได้ปรับปรุงหลักสูตรเดิมจากระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ ขึ้นสูงให้เป็นหลักสูตรระดับปริญญาตรีคือ หลักสูตรการแพทย์แผนไทยประยุกต์บัณฑิต และเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรด กระหม่อมพระราชทานนามใหม่ให้โรงเรียนว่า โรงเรียนอายุรเวทธำรง ซึ่งมีความหมายว่า โรงเรียนที่ทรงไว้ซึ่ง ความรู้ทางอายุรเวท

โรงเรียนอายุรเวทธำรงได้พัฒนารูปแบบการเรียนการสอนและสื่ออุปกรณ์การศึกษามาโดยตลอด เพื่อเพิ่ม ประสิทธิภาพและคุณภาพการจัดการศึกษาทางด้านการแพทย์แผนไทย ในด้านตำราประกอบการเรียนการสอน คณาจารย์ของโรงเรียนได้ดำเนินการทบทวนและคัดเลือกคัมภีร์ต่างๆ มาเรียบเรียงเป็นตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับอนุรักษ์) พร้อมทั้งจัดทำเชิงอรรถอธิบายคำหรือข้อความที่สื่อความหมายไม่ชัดเจน และจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ และพิมพ์เพิ่มเติมอีกครั้งเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับอนุรักษ์) เล่มแรกนี้เป็นตำราที่รวบรวมคัมภีร์ไว้ ๑๓ ฉบับ ใช้เป็นหลักสำหรับการสอนวิชาการแพทย์แผนไทยมาโดยตลอด

ในปีการศึกษา ๒๕๕๐ ซึ่งเป็นปีที่พสกนิกรชาวไทยร่วมมือร่วมใจกันจัดงานเฉลิมฉลองเนื่องในมหามงคล วโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช คณาจารย์ของโรงเรียน อายุรเวทธำรงเห็นต้องกันว่าสมควรร่วมเฉลิมฉลองมหามงคลวโรกาสนี้โดยการทบทวนและจัดทำต้นฉบับของ ตำราเล่มนี้ขึ้นมาใหม่ จึงจัดประชุมคณาจารย์ของโรงเรียนขึ้นหลายครั้งเพื่อดำเนินการดังนี้

๑. ทบทวนสาระสำคัญของตำราโดยสอบทานกับตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ ซึ่งจัดพิมพ์ด้วย วิธีการถ่ายภาพจากต้นฉบับหนังสือสมุดไทย และสอบทานกับต้นฉบับเดิมเล่มอื่นๆ ที่ทำได้ และที่สำคัญคือได้ได้

รักษาถ้อยคำสำนวนและเนื้อความของเดิมไว้มากที่สุด เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้คุ้นเคยและสัมผัสความงามของภาษาที่ใช้กันในสมัยก่อน อันเป็นประโยชน์ต่อการอ่านและศึกษาคัมภีร์โบราณเล่มอื่นๆ ต่อไป

๒. จัดทำเชิงอรรถเพิ่มเติมเพื่ออธิบายคำหรือข้อความที่คาดว่านักศึกษาและผู้สนใจในยุคนี้จะอ่านทำความเข้าใจได้ยาก รวมทั้งคำหรือข้อความที่ยังมีความสับสนหรือคลาดเคลื่อน เช่น ตัวเลขบอกจำนวนตัวยาของตำรับบางตำรับที่ระบุไว้ในคัมภีร์ไม่ตรงกับที่นับได้จริง เป็นต้น

๓. ปรับปรุงรูปแบบการจัดหน้า

๔. เพิ่มเติมหัวข้อเรื่องหรือหัวข้อเนื้อหาสาระ หรือการใช้ตัวอักษรที่มีรูปแบบและความเข้มต่างกันเพื่อให้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ในการนี้ทางโรงเรียนได้รับความเมตตาจากอาจารย์ชเชม คล้ายแก้ว ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาไทย บาลี และสันสกฤต เข้าร่วมประชุมด้วยทุกครั้ง

คัมภีร์หรือตำราว่าด้วยการแพทย์แผนไทยมีดังนี้

๑. แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับโรงเรียนราชแพทยวิทยาลัย พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ กล่าวถึงวิชาแพทย์แผนโบราณและวิชาฝรั่ง มี ๓ เล่ม

๒. ตำราการแพทยศาสตร์ ฉบับกรมพยาบาล พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ กล่าวถึง พระคัมภีร์แพทย์ไทยทั้งปวง (พระคัมภีร์ปฐมจินดา พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์ ฯลฯ) มี ๑๖ เล่ม

๓. แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับ ร.อ. หลวงดำรงแพทยาคูณ แห่งเวชศาสตร์สโมสร พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ กล่าวถึงตำราของแพทย์ฝรั่งเกือบทั้งเล่ม มี ๔ เล่ม

๔. แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับหลวง พระยาพิศณุประสาทเวช พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๒ มี ๒ เล่มจบ เป็นตำราแพทย์ไทยแท้ๆ ต่อมาพระยาพิศณุฯ ได้พิมพ์เพิ่มเติมเป็นฉบับสังเขป ชื่อว่า เวชศึกษา หรือแพทยศาสตร์สังเขป พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ แบ่งเป็น ๓ เล่ม กล่าวเฉพาะที่จำเป็น ใช้เป็นคู่มือของแพทย์และพยาบาล

ตำราทั้งหลายดังกล่าวมานี้ มีหัวข้อของคัมภีร์ต่างๆ เหมือนกันจะแตกต่างกันก็ด้วยมรดกตำรายาเพิ่มเติมขึ้นข้อความสำนวนและศัพท์ส่วนใหญ่เป็นสำนวนเก่า คนยุคปัจจุบันนี้ไม่เข้าใจและมีบางคำที่เป็นศัพท์เฉพาะ ยังไม่มีการแปลหรือขยายความไว้ ยากที่จะทำความเข้าใจได้ ฉะนั้นมูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ จึงสนับสนุนให้อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภักจ) จัดทำโครงการพัฒนาวิชาการแพทย์แผนไทยขึ้น ในขั้นต้นจะเป็นการจัดทำตำราการแพทย์แผนไทย มีแนวทาง ๓ รูปแบบ คือ

แบบที่ ๑ เป็นการทบทวน คัดเลือก และเรียบเรียงเนื้อหาวิชาการของคัมภีร์ต่างๆ โดยจะรักษาข้อความและคำศัพท์เดิมไว้มากที่สุด เช่น โรคเดียวกันที่บรรยายไว้ในตำราต่างๆ แตกต่างกัน ก็จะคัดเลือกเก็บไว้เฉพาะสำนวนที่ดีที่สุด ส่วนข้อความที่สื่อความหมายไม่ชัดเจนก็จะทำเชิงอรรถ อธิบายขยายความให้กว้างขวาง

แบบที่ ๒ จะเป็นตำราฉบับตีความ เป็นสำนวนสมัยปัจจุบัน พร้อมทั้งมีเชิงอรรถ เอกสารอ้างอิงและอาจมีผลงานวิจัยเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และมีข้อมูลปัจจุบันสนับสนุน

แบบที่ ๓ จะเป็นคู่มือในการรักษาโรคของแพทย์แผนไทยประยุกต์ (แพทย์อายุรเวท) ซึ่งจะรวบรวมวิธีการรักษาโรคอย่างสังเขป เหมาะสำหรับนักศึกษา

หนังสือ ตำราการแพทย์ไทยเดิม เป็นตำราการแพทย์แผนไทยแบบที่ ๑ ซึ่งได้ใช้ตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์เป็นหลักแล้ว นำข้อมูลจากเล่มอื่นๆ มาเป็นส่วนประกอบ เพื่อเทียบเคียงข้อความที่เป็นปัญหาให้สื่อความเข้าใจได้ถูกต้อง และได้ทำเชิงอรรถไว้เกือบทุกหน้าเพื่อสะดวกแก่ผู้ศึกษา ในการจัดทำตำรานี้คณะผู้ดำเนินงานทั้งแผนโบราณและแผนปัจจุบัน ได้ร่วมกันทำความเข้าใจและตีความบรรทัดต่อบรรทัด (มูลนิธิส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯและโรงเรียนอายุรเวทธำรงฯ, ๒๕๕๐) ในช่วงกว่าทศวรรษที่ผ่านมา การพัฒนาตำราการแพทย์แผนไทยมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ทั้งภาครัฐและภาคการศึกษา เป้าหมายสำคัญคือ ตำราการแพทย์แผนไทยเพื่อมาใช้ประโยชน์ในการศึกษา และพัฒนามาตรฐานองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย หากพิจารณาตามประเภทของวิชาชีพการแพทย์แผนไทย อาจจำแนกได้เป็น ตำราการแพทย์แผนไทยที่ใช้ประโยชน์ในกลุ่มวิชาชีพการแพทย์แผนไทย และการแพทย์แผนไทยประยุกต์สถาบันการศึกษาและหน่วยงานที่มีการทำงานพัฒนาตำราการแพทย์แผนไทย คือ หลักสูตร ๑๕๐ ชั่วโมงและ ๓๓๐ ชั่วโมง เป็นต้น

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกมีการวางแผนและดำเนินงานสังคายนาคัมภีร์การแพทย์แผนไทย (มากกว่า ๒๐ คัมภีร์) และตำราการตรวจวินิจฉัยแผนไทยเฉพาะโรค (โรคเด็ก โรคโลหิตติด) และมีการจัดทำตำรากลาง คือ พจนานุกรมศัพท์การแพทย์แผนไทยฯ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑,๒,๓(ศัพท์จำนวนกว่า ๑,๐๐๐ คำ) และทำอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ยังมีการจัดทำตำรารวดไทยเพื่อหลักสูตรฝึกอบรมการรวดไทยด้วย แต่ยังมีประสพปัญหา กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกยังขาดเป้าหมายและการบริหารงานวิจัยเพื่อพัฒนาตำราการแพทย์แผนไทยระยะยาว และขาดเงินทุนวิจัยสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล ม.มหิดลเป้าหมายการพัฒนาตำราขึ้นเพื่อการสร้างวิชาชีพการแพทย์แผนไทยประยุกต์ มีการจัดทำตำราการแพทย์แผนไทย คือ๑)ตำราแพทย์ไทยเดิม-แพทยศาสตร์สงเคราะห์ฉบับอนุรักษ์ ๒) ตำราเวชกรรมไทยที่มีการอธิบายเทียบเคียงกับความหมายการแพทย์แผนปัจจุบัน และ๓) ตำรารวดไทย เล่ม ๑-๒ เพื่ออธิบายและเทียบเคียงกับการแพทย์แผนปัจจุบัน โรงเรียนการแพทย์แผนโบราณ (วัดโพธิ์)มีหลักสูตรและสร้างอาชีพการแพทย์แผนไทย ๔สาขา มีการจัดทำตำราด้านเวชกรรมไทย ด้านเภสัชกรรมไทย ด้านรวดไทย และผดุงครรภ์ไทย แต่ละด้านมีจำนวนหลายเล่ม มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (แขนงวิชาการแพทย์แผนไทย)มีการพัฒนาเอกสารการสอนชุดวิชาเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยหลายชุด คือ แนวคิดและทฤษฎีการแพทย์แผนไทย เวชกรรมแผนไทย เภสัชกรรมแผนไทย ผดุงครรภ์แผนไทย ฯลฯ และมีการปรับปรุงเอกสารการสอนครั้งที่ ๒อีกด้วยมูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา (องค์กรพัฒนาภาคเอกชน) มีการพัฒนาตำรารวดไทยครั้งแรกปี พ.ศ. ๒๕๔๑ และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงรายมีการสังคายนาและจัดทำตำราการแพทย์พื้นบ้านล้านนาเพื่อเป็นตำราการสอนหลักสูตรการแพทย์แผนไทยกระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. ๒๕๑๗เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒โดยสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการได้จัดทำหนังสือเรื่อง แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกวรรณกรรมของชาติ และมีคณะทำงานเป็นผู้เรียบเรียงกว่า ๓๐คน เนื้อหาประกอบด้วย

ต้นฉบับแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม ๑-๒ และเพิ่มเติมบทนำของคัมภีร์ ๑๔ คัมภีร์ และเพิ่มเติมคำอธิบายศัพท์ การประมวลศัพท์ เกสัชกรรมและเวชกรรมแผนไทย และภาพลายเส้นสมุนไพรบางชนิด รวม ๙๙๔ หน้า นับเป็นการตรวจสอบและขยายผลตำราการแพทย์แผนไทยที่มีคุณค่า และเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์มรดกด้านภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย จากสถานการณ์เบื้องต้นสรุปได้ว่า ภาครัฐและสถาบันการศึกษาหลายแห่งมีการพัฒนาตำราการแพทย์แผนไทย มีทั้งลักษณะการทบทวน การเรียบเรียง และอธิบายขยายความเพื่อความเข้าใจสำหรับคนรุ่นใหม่ และบางแห่งยังมีการเทียบเคียงกับแพทย์แผนปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ในการศึกษา อย่างไรก็ตาม ภาพรวมยังขาดตำรากลางด้านการแพทย์แผนไทยและการแพทย์แผนไทยประยุกต์ที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน หากโครงการวิจัยต้องการพัฒนาโจทย์วิจัย และมีการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาตำรากลาง

๒.๒ ประวัติการนวดไทย

สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการนวดไทยที่เก่าแก่ที่สุด คือศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ที่ขุดพบที่วัดป่ามะม่วง ตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีรอยจารึกเป็นรูปแบบการรักษาโดยการนวด

เมื่อถึงยุคสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ การแพทย์แผนไทยเจริญรุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนวดไทยศักดิ์นา จนมีปรากฏในทำเนียบข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือน ที่ตราขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๙๘ มีการแบ่งกรมหมอนวดเป็นฝ่ายขวา-ซ้าย เป็นกรมๆ ที่ค่อนข้างใหม่ มีหน้าที่ความรับผิดชอบมาก และต้องใช้หมอมากกว่ากรมอื่นๆ และหลักฐานจากจดหมายเหตุของราชทูต ลา ลูแบร์ ประเทศฝรั่งเศส ได้บันทึกเรื่องหมอนวดในแผ่นดินสยามมีความว่า “ในกรุงสยามนั้นถ้าใครป่วยไข้ลงก็เริ่มทำเส้นสายยืดโดยให้ผู้ชำนาญในทางนี้ขึ้นไปบนร่างกายของคนไข้ แล้วใช้เท้าเหยียบ กล่าวกันว่าหญิงมีครรภ์ มักใช้ให้เด็กเหยียบเพื่อให้คลอดบุตรง่าย ไม่พังกเจ็บปวดมาก”

ต่อมาในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ในกฎหมายตราสามดวง “นาพลเรือน” กล่าวคือ การแบ่งส่วนราชการให้กรมหมอนวดจำแนกเป็น หลวง ขุน หมื่น พัน และมีศักดิ์นาเช่นเดียวกับข้าราชการสมัยนั้น

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การแพทย์แผนไทยได้สืบทอดรูปแบบต่อจากสมัยอยุธยา แต่เอกสารและวิชาความรู้บางส่วนได้สาบสูญไป เนื่องจากภาวะสงครามที่ถูกจับไปเป็นเชลยอีกส่วนหนึ่งด้วย แต่อย่างไรก็ตาม หมอกลางบ้านและหมอพระที่อยู่ตามหัว ยังมีอีกเป็นจำนวนมาก

ในชั้นหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดให้ปั้นรูปฤาษีตัดตน ซึ่งเป็นรูปหล่อด้วยสังกะสีผสมดีบุก เพิ่มเติมจนครบ ๘๐ ท่า และจารึกสรรพวิชาการนวดไทยลงบนแผ่นหินอ่อน ๖๐ ภาพ แสดงจุดนวดอย่างละเอียดประดับบนผนังศาลารายและบนเสาภายในวัดโพธิ์

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากหลักฐานการแบ่งส่วนราชการ ยังคงมีกรมหมอนวด เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาและทรงโปรดให้หมอยา และหมอนวดถวายงานนวดที่ครั้งได้ชำระตำรา การนวดไทยและเรียกตำราแพทย์หลวง หรือแพทย์ในพระราชสำนักตะวันตกเข้ามาในสังคมไทย การนวดจึงหมดบทบาทจากราชสำนัก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนหมอนวดแบบชาวบ้านได้รับการเรียนรู้สืบทอดจากบรรพบุรุษ

การนวดไทยเพื่อการรักษาโรคของไทยมี ๒ แบบ คือ การนวดแบบราชสำนัก และการนวดแบบเชลยศึกก็ (แบบทั่วไป) ซึ่งเป็นการเรียนการสอนหรือการถ่ายทอดสืบต่อกันมาทั้งในสถาบันการศึกษาและภายในครอบครัว สถานศึกษาการนวดแบบเดิมของไทยแห่งแรกคือ วัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) วัดสามพระยา วัดปริณายก เป็นต้น และมีสถาบันการศึกษาที่มีการสอนการนวดแบบราชสำนัก คือ มหาวิทยาลัยที่เปิดหลักสูตรการแพทย์แผนไทย ประยุกต์บัณฑิต การอบรมผู้ช่วยแพทย์แผนไทย ๓๓๐ (๓๗๒) ชั่วโมง วิชาชีพการนวดไทย ๘๐๐ ชั่วโมง เป็นต้น

๒.๓ ทฤษฎีพื้นฐานการนวดไทย

๒.๓.๑ เวชกรรมพื้นฐาน การนวดไทยเพื่อการรักษาโรค ผู้นวด (หมอ) ต้องมีความรู้พื้นฐาน สำหรับการตรวจวินิจฉัยเพื่อรักษาให้ถูกต้องตามอาการที่เจ็บป่วย จึงต้องมีความรู้พื้นฐานดังนี้

การเจ็บป่วยของมนุษย์นั้นมีที่ต้งแรกเกิดของโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๔ ประการ หรือ ๔ สมุฏฐาน คือ ๑. ชาติสมุฏฐาน ๒. อุตสมุฏฐาน ๓. อายุสมุฏฐาน ๔. กาลสมุฏฐาน

๑. ชาติสมุฏฐาน คือ ชาติเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค แบ่งออกเป็น ๔ กอง คือ

๑.๑ ปถวีธาตุสมุฏฐาน	ธาตุดินเป็นที่ตั้ง	จำแนกเป็น ๒๐ อย่าง
๑.๒ อาโปธาตุสมุฏฐาน	ธาตุน้ำเป็นที่ตั้ง	จำแนกเป็น ๑๒ อย่าง
๑.๓ วาโยธาตุสมุฏฐาน	ธาตุลมเป็นที่ตั้ง	จำแนกเป็น ๖ อย่าง
๑.๔ เตโชธาตุสมุฏฐาน	ธาตุไฟเป็นที่ตั้ง	จำแนกเป็น ๔ อย่าง

จึงรวมเป็นธาตุสมุฏฐาน ๔๒ อย่าง หรือจะเรียกธาตุสมุฏฐานทั้ง ๔ ว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ก็ได้ และหากธาตุทั้ง ๔ นั้นพิการไป มนุษย์จะมีความเจ็บไข้เป็นแต่ละอย่างๆ ท่านได้อธิบายในคัมภีร์ธาตุวิภังค์และคัมภีร์โรคนิทานหนึ่งธาตุ ๔๒ อย่าง เป็นหัวหน้่ามักจะพิการบ่อยๆ ไม่ค่อยจะเว้นตัวคน ย่อธาตุ ๔๒ อย่างเป็นสมุฏฐานธาตุ ๓ กอง ดังนี้

๑. ปิตตสมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยดี

สมุฏฐานเตโชธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่งจตุกาลเตโช (ธาตุไฟ ๔) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติ จลนะ ภินนะ ก็อาศัยพัทธปิตตะ (ดีในพิก) อพัทธปิตตะ (ดีนอกพิก) กำเดา (เปลวแห่งความร้อน) ทั้งสามอย่างนี้เป็นเหตุในกองเตโชธาตุพิกัตสมุฏฐานกองหนึ่ง

๒. เสมหะสมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยเสลด

สมุฏฐานวาโยธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่งฉกาลวาโย (ธาตุลม ๖) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติ จลนะ ภินนะ ก็อาศัยหทัยวาตะ (ลมที่หัวใจ) สัตถกะวาตะ (ลมมีพิษ) สุมनावาตะ (ลมในเส้น) ทั้งสามอย่างนี้เป็นเหตุในกองวาโยธาตุพิกัตสมุฏฐานกองหนึ่ง

๓. วาตสมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยลม

สมุฏฐานาอาโปธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่งทวาทศอาโป (ธาตุน้ำ ๑๒) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติ จลนะ ภินนะ ก็ อาศัย ศอเสมหะ (เสมหะในลำคอ) อูระเสมหะ (เสมหะในทรวงอก) कुठเสมหะ (เสมหะที่ทวารหนัก) ทั้งสามอย่างนี้ เป็นเหตุในกองอาโปธาตุพิกัตสมุฏฐานากองหนึ่ง

๔. สมุฏฐานาปถวีธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่งวีสติปถวี (ธาตุดิน ๒๐) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติ จลนะ ภินนะ ก็ อาศัย หทัยวัตถุ (ก้อนเนื้อหัวใจ) อุทรียะ (อาหารใหม่) กรีสะ (อาหารเก่า) ทั้งสามอย่างนี้เป็นเหตุในกองปถวีธาตุพิกัตสมุฏฐานากองหนึ่ง

ทั้ง ๔ กองดังได้อธิบายมาโดยละเอียดแล้วนั้นจัดเป็นมหาพิกัต สมุฏฐานาธาตุพิกัต หมวมมหาพิกัตสมุฏฐานาก็เพราะจะต้องอธิบายออกโดยละเอียด

เมื่อสมุฏฐานทั้ง ๓ ประชุมกันเข้าเรียกว่า **สันนิปาตिकाอาพาธาอาพาธด้วยโทษประชุมกัน** ชื่อว่าสันนิปาตสมุฏฐานทั้ง ๓ กองนี้มักจะพิการเสมอไปไม่มีใครจะขาด ถ้าฤดูฝนแปรวิปริตไปเมื่อใด สมุฏฐานทั้ง ๓ กองนี้มักพิการไปเมื่อนั้นจะได้กล่าวถึงธาตุพิการต่อไปในข้างหน้า

๒. อุตสมุฏฐาน คือ ฤดูเป็นที่ยังที่แรกเกิดของโรค ฤดูนี้เป็นของมีอยู่สำหรับโลก ใน ๑ ปี ย่อมแปรไปตามปกติของเดือน วัน อันโลกได้สมมติกันสืบมาโดยกาลนิยมตราบเท่าทุกวันนี้ อากาศที่ฤดูแปรไปนี้ย่อมให้เกิดไข้เจ็บได้ ตามที่ท่านกล่าวว่า **อุตฺปนฺนามชาอาพาธา** ไข้เจ็บเกิดเพราะฤดูแปรไป ฉะนั้นจึงจัดเอาฤดูเข้าเป็นสมุฏฐานของโรค ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ฤดูในคัมภีร์แพทย์ท่านแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ แบ่งเป็นฤดู ๓ อย่างหนึ่ง แบ่งเป็นฤดู ๔ อย่างหนึ่ง แบ่งเป็นฤดู ๖ อย่างหนึ่ง

ฤดู ๓ ท่านจัดสมุฏฐานของโรค ในที่นี้จะแบ่งฤดู ๓ คือ ปี ๑ แบ่งออกเป็น ๓ ฤดูๆหนึ่งมี ๔ เดือน ดังนี้ คือ

ชื่อฤดู	เริ่มต้น	สิ้นสุด	ลักษณะของฤดูนั้น	สมุฏฐาน
คิมหันตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘	ฤดูร้อน อากาศร้อนรักษาร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัสภายนอกกับธาตุของมนุษย์ได้กระทำความร้อนเป็นธรรมดา ก็มีอากาศฝน อากาศหนาวเจือมา ก็อาจเจ็บไข้ได้	สมุฏฐานเตโช สันตปิตตะ (พิกัตปิตตะสมุฏฐาน)
วสัตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒	ฤดูฝน อากาศหน้าฝนรักษาร่างกายมนุษย์ เมื่ออากาศภายนอกสัมผัสกับธาตุของมนุษย์ ก็ได้กระทบความเย็นเป็นธรรมดา แต่เมื่ออากาศหนาวร้อนมาผสม มนุษย์อาจเจ็บไข้ได้	สมุฏฐานวาโย กุจ ฉิสยาวาตา (พิกัตวาตะสมุฏฐาน)
เหมันตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒	ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔	ฤดูหนาวหรือฤดูน้ำค้าง อากาศหนาวรักษาร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัสและธาตุของมนุษย์ได้กระทบความหนาวเย็นเป็นธรรมดา ก็มีอากาศร้อน อากาศฝนมาเจือมา	สมุฏฐานอาโป เสมหะโลหิต (พิกัตเสมหะสมุฏฐาน)

เมื่อฤดูทั้ง ๓ ซึ่งแบ่งออกโดยนามตามสามัญนิยมผลัดเปลี่ยนกันไป และมีอากาศร้อนหนาวมาเจอ ในระหว่างฤดูนั้นๆ ดังนั้นก็ย่อมเป็นเหตุให้มนุษย์มีความเจ็บไข้ด้วยสัมผัสอากาศธาตุภายนอกกับธาตุภายในไม่เสมอกัน หนึ่งเมื่อระหว่างฤดูต่อกันนั้น ทำให้สัมผัสของมนุษย์ไม่เสมอกัน ซึ่งฤดูแปรไปไม่ปกติเช่นนี้ ธาตุในร่างกายของมนุษย์ก็ย่อมแปรไปตามฤดูเหมือนกัน แต่ถ้าเป็นคราวที่ธาตุหมุนเวียนไปไม่ทันกับคราวฤดูที่เป็นอากาศธาตุภายนอกคราวใด ก็ย่อมมีการเจ็บไข้บังเกิดขึ้น

แต่หากกล่าวโดยพิสดารในฤดูสมุฏฐาน ๓

ชื่อฤดู	เริ่มต้น	สิ้นสุด	ลักษณะของฤดูนั้น	สมุฏฐาน
คิมหันตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘	ฤดูร้อน อากาศร้อนรักษาร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัส ภายนอกกับธาตุของมนุษย์ได้กระทำความร้อนเป็น ธรรมดา ก็มีอากาศฝน อากาศหนาวเจือมา ก็อาจ เจ็บไข้ได้	สมุฏฐานเตโช สันตูปคคี (พิกัดปีตตะ สมุฏฐาน)
	๑๒๐ วัน		พิกัดปีตตะไซจะท่าเต็มทั้ง ๔ เดือนหามิได้	
	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔	แรม ๑๐ ค่ำเดือน ๕	เป็นตำแหน่งพัทธะปีตตะสมุฏฐาน และพัทธะปีตตะ สมุฏฐานจะกระทำเองหามิได้ อาศัยจตุกาลเตโช กองใดกองหนึ่ง ระคนพัทธะปีตตะสมุฏฐาน เหตุว่า เป็นเจ้าของ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเดิมโดยพิกัด	
	๔๐ วัน			
	แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๕	ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗	เป็นตำแหน่งอพัทธะปีตตะสมุฏฐาน แต่อพัทธะปีตตะ จะทำได้เต็มที่หามิได้ อพัทธะปีตตะกระทำกึ่งหนึ่ง กาลเตโชกระทำกึ่งหนึ่งระคนกัน	
	๔๐ วัน			
	ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๗	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘	เป็นตำแหน่งกำเดาจะได้ระคนด้วยกาลเตโชกองใด กองหนึ่งหามิได้ ด้วยเหตุว่ากำเดานี้ทั่วไปใน สมุฏฐานทั้ง ๓ คือ พัทธะปีตตะ อพัทธะปีตตะ และ กำเดา จะให้กายบริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ก็เพราะ กำเดา ถ้าจะแก้อย่าให้เสียกำเดาโดยพิกัด	
๔๐ วัน				
ท่านจึงจัดไว้ว่าใน ๔ เดือน เป็นกำหนดคิมหันตสมุฏฐานแห่งกำเดา ด้วยว่ากำเดานี้คือเปลวแห่งวาโย โลหิตเสมหะ และสรรพสมุฏฐานทั้งปวง จะอุบัติและไม่อุบัตินั้นก็อาศัยแห่งสมุฏฐาน เป็นที่บำรุงว่า จะให้วิวัฒนะหรือหายนะโดยแท้				
วสันตฤดู (วัสสานฤดู)	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒	ฤดูฝน อากาศหน้าฝนรักษาร่างกายมนุษย์ เมื่อ อากาศภายนอกสัมผัสกับธาตุของมนุษย์ ก็ได้ กระทบความเย็นเป็นธรรมดา แต่เมื่ออากาศหนาว ร้อนมาผสม มนุษย์อาจเจ็บไข้ได้	สมุฏฐานวาโย กุจฉิสยาวัตตา (พิกัดวาตะ สมุฏฐาน)
	๑๒๐ วัน		เป็นพิกัดวาตะสมุฏฐาน แต่ว่าวาตะจะกระทำเต็ม ทั้ง ๔ เดือนก็หามิได้	
	แรม ๑ ค่ำ	แรม ๑๐	เป็นตำแหน่งหทัยวาตะสมุฏฐาน แต่หทัยวาตะจะได้	

	เดือน ๘	ค่า เดือน ๙	กระทำเองนั้นห้ามมิได้ อาศัยกาลวายุกองใดกองหนึ่งระคนท้าววาระสมบูรณ์ เหตุว่าเป็นเจ้าของ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเดิมโดยพิกัด	
	๔๐ วัน			
	แรม ๑๑ ค่า เดือน ๙	ขึ้น ๕ ค่า เดือน ๑๑	เป็นตำแหน่งแห่งสัตถกวาระสมบูรณ์กระทำกึ่งกาลวายุกระทำหนึ่งระคนกัน ถ้าจะแก้อย่าให้เสียของเดิมโดยพิกัด	
	๔๐ วัน			
	ขึ้น ๖ ค่า เดือน ๑๑	ขึ้น ๑๕ ค่า เดือน ๑๒	เป็นตำแหน่งสุนาวาตะสมบูรณ์ แต่สุนาวาตะจะไ้ระคนด้วยกาลวายุกองใดกองหนึ่งนั้นห้ามมิได้ โดยเหตุว่าสุนาวาตะนี้ทั่วไปในสมบูรณ์ทั้ง ๓ คือ ท้าววาระ สัตถกวาระ และสุนาวาตะ และอาจให้ระวนกระวายหรือมิได้ระวนกระวายก็เพราะสุนาวาตะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียสุนาวาสมบูรณ์	
	๔๐ วัน			
	ท่านจึงจัดไว้ว่า ๔ เดือนนี้เป็นกำหนดวิธานสมบูรณ์ คือ สมบูรณ์แห่งวายุ กล่าวคือ สุนาวาตะด้วยว่าสุนาวาตะนี้ เป็นหลักแห่งสมบูรณ์ ซึ่งจะวิบัติหรือมิให้วิบัตินั้น ก็อาศัยสมบูรณ์นี้เป็นที่บำรุงอาจให้วัฒนธรรมและหายนะได้โดยแท้			
เหมันตฤดู	แรม ๑ ค่า เดือน ๑๒	ขึ้น ๑๕ ค่า เดือน ๔	ฤดูหนาวหรือฤดูน้ำค้าง อากาศหนาวรักษาร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัสและธาตุของมนุษย์ได้กระทบความหนาวเย็นเป็นธรรมดา ก็มีอากาศร้อน อากาศฝนมาเจือมา	สมบูรณ์อาโป เสมหะโลหิต (พิกัดเสมหะสมบูรณ์)
	๑๒๐ วัน		เป็นพิกัดแห่งเสมหะสมบูรณ์แต่เสมหะจะทำเต็มทั้ง ๔ เดือนห้ามมิได้	
	แรม ๑ ค่า เดือน ๑๒	แรม ๑๐ ค่า เดือน ๑	เป็นตำแหน่งคอเสมหะ แต่คอเสมหะจะได้ทำเองนั้นห้ามมิได้ อาศัยกาลปะระเมหะ คืออาโปเกรอะลงมา ระคนคอ เสมหะสมบูรณ์ เหตุว่าเป็นเจ้าของ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเดิมโดยพิกัด	
	๔๐ วัน			
	แรม ๑๑ ค่า เดือน ๑	ขึ้น ๕ ค่า เดือน ๓	เป็นตำแหน่งอุระเสมหะสมบูรณ์กระทำกึ่งหนึ่ง กาลปะระเมหะกระทำกึ่งหนึ่งระคนกัน ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเดิมโดยพิกัด	
	๔๐ วัน			
	แรม ๖ ค่า เดือน ๓	ขึ้น ๑๕ ค่า เดือน ๔	เป็นตำแหน่งคูลเสมหะสมบูรณ์ คูลเสมหะจะได้ระคนด้วยปะระเมหะ คืออาโปกองใดกองหนึ่งนั้นห้ามมิได้ ด้วยเหตุว่าคูลเสมหะนี้ทั่วไปในสมบูรณ์ทั้ง ๓ คือ คอเสมหะ อุระเสมหะ คูลเสมหะ และอาจให้กายบริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ก็เพราะคูลเสมหะ ถ้าจะแก	

			อย่าให้เสียคุณสมบัติของสมมุติฐาน โดยพิกัดกระทำกึ่งหนึ่ง กาลประระเมหะกระทำกึ่งหนึ่งระคนกัน ถ้าจะแก้อย่า ให้เสียเดิมโดยพิกัด	
	ท่านจึงจัดไว้ว่า ๔ เดือนนี้เป็นกำหนดหมั้นตสมมุติฐาน คือ สมมุติฐานแห่งสมหะ คือ คุณสมหะ ด้วยว่าคุณสมหะนี้ เป็นหลักแห่งสมมุติฐาน ซึ่งจะวิบัติหรือมิให้ วิบัตินั้น ก็อาศัยสมมุติฐานนี้เป็นที่บำรุง อาจให้วัฒนะและหายนะได้โดยแท้			

ฤดู ๔ ท่านจัดเป็นสมมุติฐานของโรค ในที่นี้จะแบ่งฤดู ๔ คือ ๑ ปี จะแบ่งออกเป็น ๔ ฤดู ฤดูหนึ่งมี ๓ เดือน
ดังนี้คือ

ชื่อฤดู	เริ่มต้น	สิ้นสุด	สมมุติฐาน
ฤดูที่ ๑	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๗	สมมุติฐานเตโช
ฤดูที่ ๒	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๗	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	สมมุติฐานวาโย
ฤดูที่ ๓	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑	สมมุติฐานอาโป
ฤดูที่ ๔	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔	สมมุติฐานปถวี

ฤดู ๖ คือ การแบ่งเวลาปี ๑ เป็น ๖ ฤดู ฤดูละ ๒ เดือน ดังนี้คือ

ชื่อฤดู	เริ่มต้น	สิ้นสุด	ลักษณะของฤดูนั้น
ฤดูที่ ๑ คิมหัตตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖	ถ้าเป็นไข้ก็เป็นด้วยดีกำเดา เป็นเพราะเพื่อเตโช
ฤดูที่ ๒ วสันตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๗	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อเตโช วาโย กำเดาระคน
ฤดูที่ ๓ วัสสานฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อวาโยและสมหะ
ฤดูที่ ๔ สระระทะฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒	ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อลมเพื่อสมหะและมูตร
ฤดูที่ ๕ เหมันตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒	ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะสมหะและกำเดาโลหิต
ฤดูที่ ๖ ศิศิรฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๒	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔	ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะธาตุดินที่เป็นมูลเหตุ เพื่อ เลือดลมกำเดาเจือสมหะ

แต่หากกล่าวโดยพิสดารในฤดูสมุฏฐาน ๖

ชื่อฤดู	เริ่มต้น	สิ้นสุด	ลักษณะของฤดูนั้น
ฤดูที่ ๑ คิมหัตตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖	ถ้าเป็นไขก็เป็นด้วยดีก้าเดา เป็นเพราะเพื่อเตโช
	๖๐ วัน		เป็นพิกัดปีตตะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐานระคน ไขจะเป็นปีตตะทั้งฤดูก็หาไม่
	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔	ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕	เป็นพิกัดปีตตะกระทำแต่จะให้จนะนั้นหนีได้
	๒๐ วัน		อาศัยเสมหะสมุฏฐานกัลลาระคน ๑ ส่วน อพัทธะปีตตะกัลลาระคน ๒ ส่วน รวมเป็น ๓ ส่วน จตุกาลเตโชเจือกระทบให้พัทธะปีตตะสมุฏฐานเจ้าเรือนจนะยิ่งขึ้น ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัด
	ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๕	แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๕	เป็นพิกัดอพัทธะปีตตะสมุฏฐานจนะกล้า
	๒๐ วัน		เสมหะสมุฏฐานเป็นกลางระคน ๑ ส่วน ก้าเดา ระคน ๒ ส่วน รวมเป็น ๓ ส่วน จตุกาลเตโชเจือกระทบให้อพัทธะปีตตะเจ้าเรือนจนะยิ่งขึ้น ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัด
	แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๔	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เดือน	เป็นพิกัดก้าเดาสมุฏฐานจนะกล้า เสมหะสมุฏฐานอ่อนระคน ๑ ส่วน อพัทธะปีตตะกัลลาระคน ๒ ส่วน เป็น ๓ ส่วน จตุกาลเตโชเจือกระทบก้าเดาเจ้าเรือนให้จนะยิ่งขึ้น ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัด
๒๐ วัน			
ฤดูที่ ๒ วสันตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๗ (แรม ๑ ค่ำ เดือน ๖)	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘)	ถ้าเป็นไขเป็นเพื่อเตโช วาโย ก้าเดาระคน
	๖๐ วัน		เป็นพิกัดปีตตะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐานระคน ไขจะเป็นปีตตะทั้งฤดูนั้นหนีได้
	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๖	ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗	เป็นพัทธะปีตตะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐานระคน ๒ ส่วน อพัทธะปีตตะระคน ๑ ส่วน เป็น ๓ ส่วน
	๒๐ วัน		ส่วนจตุกาลเตโช ส่วนจตุกาลเตโชเจือกระทบพัทธะปีตตะเป็นเจ้าเรือนให้จนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ แก้เจือตามระคนโดยพิกัด
	ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๗	แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗	เป็นอพัทธะปีตตะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐานระคน

	๒๐ วัน	๒ ส่วน กำเดาระคน ๑ ส่วน เป็น ๓ ส่วน จตุกาล เตโชเจือพีทะปิตตะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้ อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือตามระคน โดยพิกัด
	แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๗	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘
	๒๐ วัน	เป็นกำเดามสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐานระคน ๓ ส่วน อพีทะระคน จตุกาลเตโชเจือกระทบ กำเดาเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสีย เจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัด
ฤกษ์ที่ ๓ วิสาขฤกษ์	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐
	๖๐ วัน	ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อวาโยและเสมหะ
	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘	ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙
	๒๐ วัน	เป็นพิกัดแห่งวาตะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐาน ระคน ไข้จะเป็นวาตะทั้งฤดูนั้นหามิได้
	๒๐ วัน	เป็นพิกัดหทัยวาตะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐาน ระคน ๑ ส่วน สัตถกวาตะระคน ๒ ส่วน เป็น ๓ ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบหทัยวาตะเจ้าเรือนให้ จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัด
	ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๙	แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๙
	๒๐ วัน	เป็นพิกัดสัตถกวาตะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐาน ๑ ส่วน สุมनावาตะ ๒ ส่วน เป็น ๓ ส่วน ฉกาลวาโย เจือกระทบสัตถกวาตะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าแก้ อย่าให้เสียเจ้าของเดิม
แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๙	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	
๒๐ วัน	เป็นพิกัดสุมनावาตะสมุฏฐานกล้า ปิตตะ สมุฏฐานอ่อนระคน ๑ ส่วน สัตถกวาตะระคน ๒ ส่วน เป็น ๓ ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบให้สุมนา วาตะ เจ้าของสมุฏฐานจลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสีย เจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัด	
ฤกษ์ที่ ๔ สระระทะฤกษ์	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒
	๖๐ วัน	ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อลมเพื่อเสมหะและมูตร
	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐	ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑
	๒๐ วัน	พิกัดวาตะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐานระคน ไข้จะ เป็นวาตะทั้งฤดูหามิได้
	๒๐ วัน	เป็นพิกัดหทัยวาตะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐาน ระคน ๒ ส่วน สัตถกวาตะระคน ๑ ส่วน เป็น ๓ ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบหทัยวาตะให้ตลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก้เจือ ตามระคนโดยพิกัด
	ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๑	แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑
๒๐ วัน	เป็นพิกัดสัตถกวาตะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐาน ระคน ๒ ส่วน สุมनावาตะระคน ๑ ส่วน เป็น ๓ ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบให้สัตถกวาตะเจ้า	

			เรือนจลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ เดิม แก่เจือตามระคนโดยพิกัด
	แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒	เป็นพิกัดสุนาวาตะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐาน ระคน ๓ ส่วน สัตถกวาตะระคนมิควรแก้ถกกาล
	๒๐ วัน		วาโยเจือกระทบสุนาวาตะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก่เจือตามระคนโดนพิกัด
ฤดูที่ ๕ เหม็นตฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒	ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะเสมหะและกำเดาโลหิต
	๒๐ วัน		เป็นพิกัดแห่งเสมหะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐาน ระคน ไข้จะเป็นเสมหะทั้งฤดูหามิได้
	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒	ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑	เป็นพิกัดคอเสมหะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐานระคน ๒ ส่วน อูระเสมหะระคน ๑ ส่วน เป็น ๓ ส่วน
	๒๐ วัน		กาลทวาทศอาไปเจือกระทบคอเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก่เจือตามระคนโดยพิกัด
	ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑	แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑	เป็นพิกัดอูระเสมหะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐาน ระคน ๒ ส่วน คูณเสมหะระคน ๑ ส่วนรวมเป็น ๓ ส่วน
	๒๐ วัน		กาลทวาทศอาไปเจือกระทบอูระเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก่เจือตามระคนโดยพิกัด
ฤดูที่ ๖ ศิรินฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒	เป็นพิกัดคูณเสมหะสมุฏฐานกล้ำ วาตะสมุฏฐาน อ่อนระคน ๑ ส่วน อูระเสมหะกล้ำระคน ๒ ส่วน
	๒๐ วัน		เป็น ๓ ส่วน กาลทวาทศอาไปเจือกระทบคูณเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก่เจือตามระคนโดยพิกัด
	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๒	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔	ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะธาตุดินที่เป็นมูลเหตุ เพื่อเลือดลมกำเดาเจือเสมหะ
	๒๐ วัน		เป็นพิกัดเสมหะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐานระคน แต่จะเป็นเสมหะทั้งฤดูหามิได้
ฤดูที่ ๖ ศิรินฤดู	แรม ๑ ค่ำ เดือน ๒	ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓	เป็นพิกัดคอเสมหะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐาน ระคน ๑ ส่วน อูระเสมหะระคน ๒ ส่วนเป็น ๓ ส่วน
	๒๐ วัน		กาลทวาทศอาไปเจือกระทบคอเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก่เจือตามระคนโดยพิกัด
	ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๓	แรม ๑๐ เดือน ๓	เป็นพิกัดอูระเสมหะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐาน ระคน ๒ ส่วน คูณเสมหะระคน ๑ ส่วนเป็น ๓
	๒๐ วัน		

		ส่วน กาลทวาทศอาโปเจือกระทบอุระเสมหะเจ้า เรือนให้จลนะ ถ้าแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก่เจือตามระคนโดยพิกัต
	แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๓	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔
	๒๐ วัน	
		เป็นพิกัตคูถเสมหะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐาน ระคน ๓ ส่วน อุระเสมหะระคน มีควรแก้ กาล ทวาทศอาโปเจือกระทบคูถเสมหะเจ้าเรือนให้จล นะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม ๓ ส่วน แก่ เจือตามระคนโดยพิกัต

อายุสมุฏฐาน คือ อายุเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค แบ่งออกได้ ๓ วัย ดังนี้

ช่วงวัย	อายุ	สมุฏฐาน	ความหมาย
ปฐมวัย (พาลทารก)	นับตั้งแต่คลอด จากครรภ์มารดา จนอายุ ๑๖ ปี	เสมหะเป็นเจ้าเรือน เจือไป ในในสมุฏฐานทั้งปวง ถ้า จะให้โทษมีกำลังกว่า สมุฏฐานทั้งหลาย	ตั้งแต่แรกเกิดถึง ๑๖ ปี เป็นอายุแห่ง เสมหะ ถ้าบังเกิดโรคมี่กำลัง ๑๒ องศา เป็นกำหนด ถ้าเป็นโรคสิ่งใดให้ตั้งเสมหะ เป็นต้น วาตะเป็นที่สุด
มัชฌิมวัย (พาลปาน กลาง)	นับตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี ถึง ๓๐ ปี	ปิตตะเป็นเจ้าเรือนเจือไป ในสมุฏฐานทั้งปวง ถ้าจะ ให้โทษมีกำลังกว่า สมุฏฐานทั้งหลาย	จากอายุ ๑๖ - ๓๐ ปี เป็นอายุแห่ง ปิตตะ ถ้าบังเกิดโรคมี่กำลัง ๗ องศาเป็น กำหนด ถ้าเป็นไข้ลงในอายุสมุฏฐานนี้ ให้ตั้งปิตตะเป็นต้น เสมหะเป็นที่สุด
ปัจฉิมวัย (พาลผู้ เฒ่า)	นับตั้งแต่อายุ ๓๐ ปีขึ้นไป จนถึง อายุขัย	วาตะเป็นเจ้าเรือน เจือไป ในสมุฏฐานทั้งปวง ถ้าจะ ให้โทษมีกำลังกว่าสมุฏฐาน ทั้งหลาย	ตั้งแต่อายุ ๓๐ ปี ถึงอายุขัยเป็นอายุแห่ง วาตะ ถ้าบังเกิดโรคมี่กำลัง ๑๐ องศา ถ้าเป็นไข้ลงในอายุสมุฏฐานนี้ให้ตั้งวาตะ เป็นปิตตะที่สุด

๔. กาลสมุฏฐาน คือ เวลาเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค ท่านแบ่งไว้เป็น กลางวัน ๔ ตอน กลางคืน ๔ ตอน
ดังนี้คือ

กาล ๔	ช่วงเวลา	เริ่มตั้งแต่เวลา	สิ้นสุดเวลา	สมุฏฐาน
ตอนที่ ๑	กลางวัน	ย่ำรุ่ง (๐๖.๐๐ น.)	๓ โมงเช้า (๐๙.๐๐ น.)	สมุฏฐานอาโป พิกัตเสมหะ
	กลางคืน	ย่ำค่ำ (๑๘.๐๐ น.)	ยาม ๑ (๒๑.๐๐ น.)	
ตอนที่ ๒	กลางวัน	๓ โมงเช้า (๐๙.๐๐ น.)	เที่ยง (๑๒.๐๐ น.)	สมุฏฐานอาโป พิกัตโลหิต
	กลางคืน	ยาม ๑ (๒๑.๐๐ น.)	๒ ยาม (๒๔.๐๐ น.)	
ตอนที่ ๓	กลางวัน	เที่ยง (๑๒.๐๐ น.)	บ่าย ๓ โมง (๑๕.๐๐ น.)	สมุฏฐานอาโปพิกัตดี
	กลางคืน	๒ ยาม (๒๔.๐๐ น.)	๓ ยาม (๐๓.๐๐ น.)	
ตอนที่ ๔	กลางวัน	บ่าย ๓ โมง (๑๕.๐๐ น.)	ย่ำค่ำ (๑๘.๐๐ น.)	สมุฏฐานวาโย
	กลางคืน	๓ ยาม (๐๓.๐๐ น.)	ย่ำรุ่ง (๐๖.๐๐ น.)	

และนอกจากนี้ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยได้แบ่งเวลาที่เป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรคไว้

๓ ช่วงเวลาเรียกว่า กาล ๓

กาล ๓	ช่วงเวลา	เริ่มตั้งแต่เวลา	สิ้นสุดเวลา	สมุฏฐาน
ตอนที่ ๑	กลางวัน	ย่ำรุ่ง (๐๖.๐๐ น.)	๔ โมงเช้า (๑๐.๐๐ น.)	พิกัดเสมหะกระทำ
	กลางคืน	ย่ำค่ำ (๑๘.๐๐ น.)	๔ ทุ่ม (๒๒.๐๐ น.)	
ตอนที่ ๒	กลางวัน	๕ โมงเช้า (๐๙.๐๐ น.)	บ่าย ๒ โมง (๑๔.๐๐ น.)	พิกัดปิตตะกระทำ
	กลางคืน	๕ ทุ่ม (๒๓.๐๐ น.)	๘ ทุ่ม (๐๒.๐๐ น.)	
ตอนที่ ๓	กลางวัน	บ่าย ๓ โมง (๑๕.๐๐ น.)	ย่ำค่ำ (๑๘.๐๐ น.)	พิกัดวาตะกระทำ
	กลางคืน	๙ ทุ่ม (๐๓.๐๐ น.)	ย่ำรุ่ง (๐๖.๐๐ น.)	

เสมหะ ปิตตะ และวาตะกำเริบ ในกาลดังนี้

๑. เสมหะกำเริบ ในกาลเมื่อเช้ามืด เมื่อบริโภคอาหารแล้วก็ดี ในเมื่อพลบค่ำก็ดี เป็นกระทรวงกาลสมุฏฐานเสมหะกระทำ

๒. ปิตตะกำเริบ ในกาลเมื่อตะวันเที่ยงก็ดี ในกาลเมื่ออาหารยังไม่ย่อยยับก็ดี ในกาลเมื่อเที่ยงคืนก็ดี เป็นกระทรวงกาลสมุฏฐานปิตตะกระทำ

๓. วาตะกำเริบ ในกาลเมื่อบ่ายก็ดี ในกาลเมื่ออาการย่อยแล้ว และในกาลเมื่อนอนหลับ เป็นกระทรวงกาลสมุฏฐานวาตะกระทำ

นอกจากนี้จากคัมภีร์ธาตุวิภังค์ได้พิเคราะห์กำหนดเวลาไข้ ดังนี้

๑. ย่ำรุ่งถึงเที่ยง เป็นไข้เพื่อเสมหะ
๒. เที่ยงถึงเย็น เป็นไข้เพื่อโลหิต
๓. ค่ำถึงเที่ยงคืน เป็นไข้เพื่อวาตะ
๔. เที่ยงคืนถึงสว่าง เป็นไข้เพื่อดี

๕. ประเทศสมุฏฐาน คือ ที่อยู่เป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค ที่ว่าประเทศที่อยู่เป็นที่ตั้งของโรคด้วยนั้นคือบุคคลที่เคยอยู่ในประเทศตอน หรือเนินเขาอันปราศจากเปือกตมก็ดี หรือบุคคลที่เคยอยู่ในประเทศอันเป็นเปือกตมก็ดี บุคคลอันเคยอยู่ในประเทศอื่นหรือประเทศหนาวก็ดี เคยอยู่ในประเทศใด ธาตุสมุฏฐานอันมีอยู่ในร่างกายก็คุ่นเคยกับอากาศในประเทศนั้นตามปกติ ถ้าบุคคลเคยอยู่ที่ตอนแล้วมาอยู่ในที่เปือกตม หรือบุคคลเคยอยู่ในประเทศหนาวมาอยู่ในประเทศร้อน เคยอยู่ในประเทศร้อนไปอยู่ประเทศหนาว เมื่อยังไม่คุ่นเคยกับอากาศในประเทศนั้นๆ แล้วก็ย่อมจะมีความเจ็บไข้ เช่น บุคคลเคยอยู่ชายทะเลไปป่าสูง บุคคลอยู่ป่าสูงมาอยู่ชายทะเลก็มีความเจ็บไข้ที่เรียกว่า **ไข้ผิมน้ำผิวดอากาศ** นี้ก็ไม่ใช่อะไร เป็นเพราะธาตุไม่คุ่นเคยกับประเทศนั่นเอง แม้แต่ที่ซึ่งเคยอยู่มาแล้ว แต่มีเปือกตมอันเป็นสิ่งโสโครกเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ก็ย่อมเป็นเหตุจะให้โรคเกิดขึ้นได้เหมือนกัน หมอทั้งหลายจึงแนะนำให้รักษาที่อยู่ให้สะอาด เพื่อเป็นทางป้องกันโรคได้อย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้แหละประเทศที่อยู่จึงจัดเป็นสมุฏฐานที่ตั้งที่เกิดโรคของโรคด้วย

ประเทศสมมุติฐานจัดเป็น ๔ ประการ เพื่อให้เป็นที่สังเกตว่าที่อยู่กับธาตุในร่างกาย ย่อมเป็นสิ่งซึ่งแอบอิงอาศัยแก่กัน คนที่เกิดในประเทศหนึ่งๆ มีสมมุติฐานโรคต่างกันอย่างไร ให้กำหนดไว้ดังนี้

ประเทศ	ลักษณะประเทศ	สมมุติฐาน
ประเทศที่สูง	ประเทศร้อน	สมมุติฐานเตโช
ประเทศที่เป็นที่น้ำกรวดทราย	ประเทศอุ้น	สมมุติฐานอาโป ดีโลหิต
ประเทศที่เป็นที่น้ำฝนเปือกตม	ประเทศเย็น	สมมุติฐานวาโย
ประเทศที่เป็นน้ำเค็มเปือกตม	ประเทศหนาว	สมมุติฐานปลวี

จากคัมภีร์ธาตุวิภังค์ พบว่ามีการพิเคราะห์โรคตามสถานที่ ดังนี้

๑. ถิ่นประเทศ บุคคลเกิดแต่ที่น้ำจืด น้ำเค็ม เปือกตมมากมาย เกิดโรคเพราะเสมหะ และลมกล้ากว่ากำเดา ดีและโลหิต พึงแต่งยาแก้เสมหะและวาตะ

๒. สาครประเทศ บุคคลเกิดที่มีกรวด ทราย ศิลา มาก น้ำน้อย เกิดโรคเพราะโลหิตและกำเดากล้ากว่าเสมหะและลม พึงแต่งยาแก้โลหิตและกำเดา

๓. สาธารณประเทศ บุคคลเกิดในที่มากด้วย กรวด ทราย เปือกตม ศิลา น้ำจืด หนองน้ำ เกิดโรคระคนกันทั้งเลือด ลม กำเดา ดี

นอกจากนี้ยังพิเคราะห์การใช้ยารักษาโรคตามโลหิตฉวี ดังนี้

๑. คนไข้ผิวเนื้อขาว	โลหิตรสหวาน ใช้ยารสเผ็ด ร้อน ขม
๒. คนไข้ผิวเนื้อขาวเหลือง	โลหิตรสเปรี้ยว ใช้ยารสเค็ม (ใส่เกลือเจือให้มาก)
๓. คนไข้ผิวเนื้อดำแดง	โลหิตรสเค็ม ห้ามใช้ยารสเค็ม
๔. คนไข้ผิวเนื้อดำ	โลหิตเค็มและเย็นมาก ให้ยารสหวาน

๒.๓.๒ เส้นประธานสิบ

เส้นประธานสิบ คือ เส้นซึ่งเป็นหลักสำคัญของวิชาการนวดไทยตามที่บูรพาจารย์ได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมา เชื่อกันว่ามีเส้นอยู่ในร่างกายถึง ๓๒,๐๐๐ เส้น แต่ที่เป็นเส้นประธานแห่งเส้นทั้งปวงมีเพียง ๑๐ เส้นเท่านั้น เส้นประธานเป็นทางเดินของลมซึ่งเป็นพลังภายในที่หล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำงานได้ตามปกติ (มูลนิธิสาธารณสุขไทยกับการพัฒนา, ๒๕๕๕)

จากคัมภีร์โรคนิทาน ได้บรรยายถึงเส้นประธานสิบไว้ดังนี้

กล่าวเส้นสิบ

๑เส้นสิบท่านพรณา	ในครรภาเป็นนีสย
ล้อมสุญพระเมรุไว้	สถิตย์ล็กสักสองนิ้ว
๑ล้อมเปนจักรทราสุนย์	ดูไพบูลย์ไม่แพลงพลั่ว
ดุจสายบรรทัดทิว	เปนแนวแถวทอดเรียงกัน
๑เส้นซ้ายชื่ออิตา	ข้างสุญหนาเปนฝ่ายจันทร
ปิงคลาข้างขวานั้น	อยู่ข้างสุญเรียกสุรียา
๑กลางสุญเส้นแถวทอด	ชีวหาตลอดเรียกสุมนา
สามเรียงเคียงกันมา	เปนธรรมดาสำหรับหมาย
๑เส้นสามใครรู้ดี	รู้วิธีเปนแลตาย
กำกับสำหรับกาย	ทุกหญิงชายไม่เว้นเลย
๑ท่านแพทย์ผู้ป้ฉฉา	หมั่นศึกษาอย่าเพิกเฉย
วิสาสะให้คั้นเคย	สุดเล่ห์ล็กละเอียดนัก
๑จงตรีกตรองในคลองเส้น	ให้ชัดเจนแจ้งประจักษ์
ใต้ถามครุรู้กระหนัก	วิธีลมกำเริบจร
๑เส้นเอ็นย้อมเปนรู	ลมเลือดชูให้ฟูพอน
กำเริบม้กรุมร้อน	ให้สุขทุกๆราตรี
๑เมื่อสบายเลือดลมเสมอ	จึงราเรอกระเซเมสี
ยังหะทัยให้เปรมปรี	เพราะเส้นเอ็นไม่ก่อการ
๑เกิดเปนเส้นอิตา	ให้คิลานกำเริบราญ
เส้นนี้วิถีผ่าน	แต่นาภีพาดหัวหน้า
๑แล่นตลอดลงต้นขา	เลี้ยงตลอดนำสันหลังกล่าว
แนบกระดูกสันหลังราว	ผ่านขึ้นไปจนสุดเศียร
๑แล้วเกี่ยวเลี้ยวตกลง	นาศิกตรงซ้ายจำเนียร
ประจ่าลมสถิตย์เสถียร	จันทะกาลาทุกราตรี
๑เกิดโทษให้ปวดเศียร	เปนพันเพียรอสุริยศรี
ตามีดมัวอัคคี	ชกปากเปี้ยวเจ็บสันหลัง
๑บ้างเพื่อกำเดาปน	ลมระคนโทษท้วง
กลายเป็นลมปะก้ง	พิการรุมตัวร้อนนอน
๑วิงเวียนซึ่งหน้าตา	บางทีหนาโทษสังหรณ์
สันนิบาตกำเริบร้อน	กลับใช้เศียรสุดกำลัง

๑ ล่วงเข้าถึงเจ็ดวัน
 คลั่งพิชชบ่อประทัง
 ๑ ตั้งงูทับทาขบ
 เปนแพทย์จงตรองตรี
 ๑ อันกลายเป็นลมจันทร
 แพทย์ผู้ประเสริฐไถ
 ๑ นวดตามลำเนาแนว
 ดังตำหรับบังคัมมา
 ๑ ลมขึ้นขบเบื้องสูง
 ใหนวดที่เจ็บปลัน
 ๑ เอายอดกุ่มน้ำเจ็ด
 เจ็ดมูลเจ็ดยอดดี
 ๑ พริกไทยใส่แต่พอ
 ประสมบดละเอียดเอี่ยม
 ๑ ลมจะโปงก็พอกหาย
 วิเศษล้ำคุณมะหันต์
 ๑ หนึ่งโสดปะกัลงม
 โบราณท่านบรรยาย
 ๑ ท่านให้เอาเปลือกมะพร้าว
 เขียนชื่อผู้เจ็บดล
 ๑ บริกาซึ่งคาถา
 เข้มสักระบายรูปร่าง
 ๑ เอารูไปทิ้งที่
 ตำหรับเคยทำหาย
 ๑ ภาคหนึ่งเปนยาทา
 ปวดเศียรแสนสาหัส
 ๑ ดึงเหลิ้มเกลือร่ำ
 มีดสับเลือดพราว
 ๑ น้ำมะนาวฝนกับยา
 ปะกังรายมีอาจอยู่
 ๑ ภาคหนึ่งยาน้ำนัตถ์
 (ลูกคน) ที่สอว่านน้ำหา

มรณสัจไม่ทันสั่ง
 บางคาศยทอ้งเปนลมพะหิ
 เชื่อมสลบนอนมีนมิ
 เกทอิตาณะหาโร
 โทษมหันต์ศุขโม
 ประจงจับเส้นอิทา
 ใให้หย่อนแล้วจึงวางยา
 แก้กิลานเส้นลมจันทร
 แล่นปวดจุงถึงเศียรนั้น
 แล้วประกอบยาฉะนี้มี
 ยอดตะขบเด็ดเจ็ดยอดศรี
 อีกดองดิง ขิงกระเทียม
 เข้ากันหม้อเผาให้เกรียม
 เคล้าสุราเร่งพอกปลัน
 พวกลมร้ายปะกัง ขยัน
 ใได้พอกแล้วหายมาหลาย
 ปวดเศียรชมมิโคล่หาย
 เปนกาละเม็ดวิเศษมนต์
 มาถากทำเปนรูปคน
 ที่สูงรูปเปนสำคัญ
 อธิถานผ้าด้วยฉับปลัน
 ทำสามวันปะกังคลาย
 ตะวันตกนี้เป็นแยบคาย
 ซึ่งลมกลายเป็นร่ำเพพัต
 แก้วดาปะกังจัด
 เอาพริกขิงเมล็ดมะนาว
 หักบดทำแห่งยาวๆ
 เปนยางปลีที่เพรียงหู
 สีทาเข้าสับสักครู่
 อันตะระทานไม่นานมา
 วิเศษจัดมะหิมมา
 ตำเอาน้ำกรองนัตถ์หาย

๑ยาปะกัง หวัง ย่อ หยุด
 ลมจันทร์พิการร้าย
 ๑ให้นิ้วดแก่ริมจะมูก
 นวดท้องเส้นอิทา
 ๑ทำยาพอกปากเปี้ยว
 อย่าเกียดกลพากเพียร
 ๑สรรพยาอย่าพึ่งแคลง
 ใบเชื้อขึ้นมะอึกราย
 ๑ดินประสิ่วรำหัดบด
 พอกริมปากชักลอย
 ๑หนึ่งโสตเพนยากิน
 สรรพยาท่านบรรยาย
 ๑มหาหิงค์สามตำลึง
 บุก กลอย หัวกะดาศ
 ๑อุตพิษรากส้มกุ่ม
 จิงจ้อชาพลูจิง
 ๑สมอไทยแต่เนื้อนา
 ทำผงระคนคลุก
 ๑เพียรกินทุกเช้าเย็น
 เอ็นห่อเปนโรคา
 ๑แก้ลมอันขบขัน
 ดุจมดตะนอยแถก
 ๑แก้ลมอันพานไส้
 แก่จุกเสียดได้สบาย
 ๑หนึ่งโสตกำลังน้อย
 เเท่าเหล็ดพริกไทย รา
 ๑ร้อนน้กให้แช่น้ำ
 ผู้แพทย์พึงสำคัญ
 ๑ภาคหนึ่งนามกร
 โอสถนี้ดีหลาย
 ๑อันยาทั้งสองขนาน
 เร่งกินอย่าอาดูร

กล่าวเรื่องรุดธิบายขยาย
 ชักปากเปี้ยวเสียวหน้าตา
 เปื่องซ่ายถูกจะหนักหนา
 ไคลตามหลังทั้งสูงเศียร
 ชักหน้าเลี้ยวตั้งบังเหียน
 ไข้ลมนี้จะหาง่าย
 ใบมะแว้งทั้งสองหมาย
 ใบเจ็ดมูลขมื่นอ้อย
 หยุดน้ำส้มสาชูหน้อย
 จงเนืองๆก็เปลื้องหาย
 เปนนิจสินสุดสบาย
 หักศุณเทศยี่สิบบาท
 จงซังถึงอย่าได้ขาด
 เอาทั้งสองกับดองดิง
 ปรงขิงแห้วหมูสะค่านขิง
 สิ่งละตำลึงตรีกระตุก
 หนักเท่ายาทั้งหลายทุก
 ด้วยน้ำผึ้งเท่าพุดทรา
 แก่ถาเอ็นในครรภา
 ชักปากเปี้ยวเสียวตาแหก
 ทั้งตัวนั้น คั้นยับแหลก
 ปวดเปนนิจก็เสื่อมหาย
 ริศสีดวงไข้ก็กินคลาย
 คุณยานี้ดีหนักหนา
 พึ่งกินถอยถ่อมลงมา
 มีอสามเมล็ดวิเศษคลื่น
 คุณเหลือล้ำสุดรำพัน
 แก้วดาอิทาหาย
 โลกาจิระแก้ลมร้าย
 แก้ลมร้ายปากเปี้ยวสูญ
 แก้ววิถานคุณมากมูล
 แก้ลมชักปากเปี้ยวหนี

๑อันโลกาธิจรรยา
 คั่นดูตามคัมภีร์
 ๑สรรพยากล่าวคุณไว้
 เส้นลมอันร้ายกาจ
 ๑เรื่องเส้นเอ็นอิทา
 จะยกย่องคลองวิถี
 ๑ปิงคะลาที่ขยาย
 จากครรภ์ขาขาไป
 ๑เลี้ยงตลอดตลอดหลัง
 ประจําลมสุรย์กาลา
 ๑ปิงคะลาเมื่อวิกัล
 ปวดเคียรรับสุรียัน
 ๑ก่อกพิษปนลมปะกั๊ง
 บางที่ซีกปากเอียง
 ๑บางที่ปนริดสีดวง
 ตึงนาสิกจามฉาด
 ๑บ้างกลายเป็นลมพหิ
 ดั่งงูทับสมิงคลา
 ๑ผีแพทย์จะเหี่ยววา
 จงนวดคลึงโคลขยา
 ๑ซ่ายสุญทักขินาวัด
 แก้ม่อมกำคั้นมา
 ๑ตัดดอกไม้สองข้าง
 กระทบอมาโยอักคี
 ๑สันนิบาตลมปะกั๊ง
 หน้าผากคลึงโคลหา
 ๑ให้แก้มทั้งสองข้าง
 ปากเบี้ยวเหมือนหิ้งคู่
 ๑เรื่องเส้นดั่งพรรณา
 เส้นอ่อนหย่อยอย่าผูก
 ๑ยากินแลยาพอก
 หมู่แพทย์พึงจดจำ

ในตำราเบื้องต้นมี
 ในอามพฤษเห็นองอาจ
 ย่อมไพบูลดูสามารถ
 เร็ววินาศเสื่อมสุญดี
 ยุติกา ตามคัมภีร์
 เส้นปิงคะลาเบื้องขวาไป
 กล่าวดั่งเส้นอิทาไซ้
 เล่นลงในหัวหน้าขา
 สุดศรีสังลงนาศา
 ซีกข้างขวาเปนสำคัญ
 หน้าตาตนแดงขึ้นพลัน
 แต่อุไทยไปจนเที่ยง
 เหลือกำลังเจ็บสูงเพียง
 บางที่เลี้ยง เกท สันนิบาต
 น้ำมูกลวงไม่รู้ขาด
 โทษสามารถเส้นปิงคะลา
 สิ้นสติไม่พูดจา
 ขบเอา หนาสลบตาย
 โทษปิงคะลาจะให้หาย
 ที่เส้นร้ายปิงคะลา
 คัดให้หย่อนจึงผ่อนหา
 ตามโรผมตามหูศรี
 แก้ไสตว่างท่านว่าดี
 เกี่ยวเอาเส้นสุรย์ทะกะลา
 ที่หว่างคิ้วทั้งสอง นา
 ท้ายผมหลังทั้งใต้หู
 ลมปะกั๊ง อ้าวมักแฝงอยู่
 เส้นแฝงอยู่ชิดจะมูก
 นวดโคลหาคำให้ถูก
 จึงโอสถสะกดซ้ำ
 ยาทานอกกรมกระหน่ำ
 ยาอิทาแก้เหมือนกัน

๑ปิงคะลาชาจบเรื่อง
 ที่อยู่สุมนานั้น
 ๑เล่นเลยตรงขึ้นไป
 แนบคอหอยวิถี
 ๑สุมนาเมื่อ วิการ
 จับลิ้นไม่พรอด เปน
 ๑ลิ้นกะต่างคาง แข็งนั้ก
 ให้เชื่อมมัวเมาชม
 ๑จุกอกเอ็นเปนลำ
 สุมนาเมื่อทารุณ
 ๑สุมนาถ้าผู้ดี
 ผิ ว่าแพทย์ ผู้รู้ดี
 ๑สุมนาก็โทษลึก
 เพราะดวงจิตระส่ำระสาย
 ๑บางทีเปนบาทจิตร
 พุดพรอดมักอันอัน
 ๑สุมนาเพื่อลมรีว
 แรงแนื่อยถอยถ่อมไป
 ๑ตีนมือเปรี๊ยะระทวยอ่อน
 สรรพการเสื่อมสุญหมด
 ๑สุมนา ก็โทษลม
 สุมนาใช่อื่นไกล
 ๑สุมนาอาณาการ
 หน่วงนานลมกลับหวน
 ๑น้ำวหน่วงโคลคลึงผลัก
 เปนแพทย์รู้แบายคาย
 ๑ครั้นเส้นหย่อนผ่นหา
 รศยาอันมีกลิ่น
 ๑รสหอมจึงค่อยขึ้น
 เปนแพทย์อย่างมั่งง่าย
 ๑สุมนาถ้าเกิดลม
 กลิ่นหอมสุขุมเอา

นำต่อเนืองสุมนาพลัน
 ตรงกลางสุญณะนาภิ
 ขี้หัวใจอุระนี้
 ตลอดลิ้นสิ้นทุกเส้น
 พาลก่อโทษให้เคืองเข็ญ
 เรียกชื่อว่าชีวหาสคม
 หนักอกใจเพราะพิษลม
 บ้างเปนลมตาลตะคุณ
 เส้นที่ร่า เพราะลมหนุน
 วันอาทิตย์เปนเดิมที
 โทษนั้นถึงล้างชีวิ
 แก้สุมนาให้พลันคลาย
 ย่อมโหม ฮึกเปนลมร้าย
 จึงกลายเป็นลม ทะกรน
 เคริมจริต สติตน
 มักหลงลืมจำไม่ได้
 ก็โทษหิวระหวยใจ
 อาหารใช้ก็คลายรส
 นอนถอนใจระทวยทศ
 ด้วยสุมนา วิการโน
 เข้ามรรจบหัวใจ
 เส้นดวงใจเราทั้งมวน
 อย่าหักหาญแต่พอควร
 กลัดอกใจไม่สบาย
 อย่าหนักนักใ้่ง่ายหาย
 ดูอาชวย่าพึงหมิ่น
 แต่งหยูกยาต้มให้กิน
 ทั้ยาแท่งแล่นน้ำกระสาย
 พินอารมณ์ได้สุขสบาย
 โทษสุมนาอย่า ดู เบา
 รศยาชมประกอบเข้า
 อุ่न्दวงจิตรจะพลันหาย

๑อย่าเย็นอย่าร้อนกล้า
 คูอาชวย้ายกย้าย
 ๑แพทย์ใดจะใคร่แก้
 บังเกิดไข้ญเปนชีวหา
 ๑ชมตเชียงสลึงหนึ่ง
 กฤษณา หาประคิน
 ๑แก่นสนนั้นหกสลึง
 ชิง ดีปลีทวิกว่า
 ๑กะล่ำกักจันทร์ขาวหนา
 เจ็ดมูลดองดั่งขี้
 ๑ตากตำทำระแนงย่อย
 กระจายบด บั่น บรรจง
 ๑ตากลมในร่มแดด
 ใส่ขวดผนึกแล
 ๑แก้ไข้สันทั้งปวง
 ชิวหาที่ตนเคย
 ๑ละลายน้ำดอกไม้มเทศ
 แก้โทษชีวหา หด
 ๑หนึ่งแก้ซึ่งลมจับ
 หิวโหยไม่สมประดี
 ๑สับแก้วเม็ดฝนกิน
 อยู่ดีๆ มีสบาย
 ๑หนึ่งโสดแก้เปรี้ยว ตำ
 ยาระคนฝนให้สิ้น
 ๑ผีแพทย์พบยานี้
 เร่งทำเคยใช้หาย
 ๑หนึ่งโสดก็ยากิน
 ลื่นหด ไม่จ้านัน
 ๑ให้เอาซึ่งใบขนาด
 พรหมมิ จงประสม
 ๑หนึ่งโสดประคคคาง
 ผู้แพทย์อย่าดูหมิ่น
 ยาจะพาระสำระสาย
 ตาม คัมภีร์ บังคับมา
 สุขุมณาแปลวิการา
 พึงเอายานี้กิน
 พิมเสนสลึงให้ชุกกลืน
 สลึงเพ็องตามตำรา
 กายาน สองสลึงนา
 สิ่งละบาทอย่าขาดทำ
 การบูร เทียนดำขำ
 สิ่งละสลึงจึงปรุงลง
 น้ำมะนาวพลอยมะงั่วคง
 เม็ดมะกัลดำทาหนูแท้
 จะเผือด ผดดรศยาแซ
 อย่าให้รศกลืนระเหย
 วิบัติร่วงนะท่านเอ๋ย
 พรอดไม่ได้ใจระทด
 สิบแก้วเม็ดดีมิให้หมด
 กลับเหือดหายพูดได้ดี
 หัวใจวับแรงไม่มี
 แก้อีกห่างหายคลาย
 น้ำดอกไม้ สิ้น เปนกระสาย
 ด้วยน้ำจันทน์จง ฝนกิน
 น้ำมะนาวกระเทียมกลืน
 สิบแก้วเม็ดวิเศษหาย
 คุณวิธีประเสริฐหลาย
 ควรค่าคำซึ่งหนึ่งปล้น
 คางแข็งสิ้นชีวหาอัน
 เพราะสุมนาชีวหาสะตม
 ทั้งฝักคราด แลสารส้ม
 ละลายน้ำมะนาวน้ำท่า กิน
 อันแข็งกระด้างก็หายสิ้น
 ว่ายานี้จะไม่หาย

๑หนึ่งโสดแก้วเวียง
 ซึมซมเพราะลมร้าย
 ๑เปลือกกอยทั้งห้าเผา
 เจ็ดมูล ชิงแห้งขึ้น
 ๑ละลายเหล้าเอายา ตรอก
 ย่อมพื่นคล้ายสบายครัน
 ๑หนึ่งพะยาราภขาวไฉ
 พิศนาศบดจุลนา
 ๑แก้ลิ้นหัดคางแข็ง
 คลั่งโคลแมนไต่กิน
 ๑หนึ่งโสดแก้วบาทจิตร
 ดีเดือด ดีพลุ่ง มา
 ๑แก้ลมวิงเวียนให้
 พิษม์กาฬอันร้อนร้าย
 ๑เอาโกฏี หัวบัว เขมา
 จันท์ ลูกอย่าละเลย
 ๑ยา คำ อิกน้ำตาล
 เปลือกฟักเขียวพิกได้ไว้
 ๑ดีปลีบาทหนึ่งเอา
 ดีจระเข้ งูเหลือมขี้
 ๑ตำผงละลายน้ำผึ้ง
 น้ำส้มสาชูจัด
 ๑มูลจิตรนี้ดีอาจ
 รศกลินยาหอมคล้าย
 ๑แก้ลมอันวิงเวียน
 ลิ่นกระด้าง คางขีด
 ๑ให้เอาลูกผักชี
 สมุลแว้งฝางเสน สาย
 ๑โกฏีห้าเทียนทั้งห้า
 กระจกานานพลูจริง
 ๑ลูกจันทน์แลดอกจันทน์
 ตรีกระตุกทั้งนี้หนัก

ดวงจิตรเจียนจักวางวาย
 จงทำยาฉะนี้กิน
 เอาเทียนห้า อันหอมกลิ่น
 ชั่งเท่ากันทำผงปล้น
 สักถั่วจอกวิเศษขยัน
 ลิ่นโทษปล้นในสุมะนา
 ผิวไม้ไผ่พรหมมิมา
 น้ำมะนาวฝนให้กิน
 อย่ากลางแคลงหายหมดสิ้น
 ลิ่นสุญโทษดังกล่าวมา
 เกิดเพื่อพิษมลมชีวหา
 แก้ลมกล้า ให้ตัวลาย
 จับหัวใจก็เสื่อมหาย
 ร้อนอกใจมิสะเบย
 ชิงแห้ง เรานะแพทย์เอ๋ย
 สิ่งละสลึงหนึ่งชั่งใส่
 กรวดรศหวานเนยด้วยไฉ
 สิ่งละสามบาทอย่าขาดทำ
 เกลือสินเธาว์สี่เฟื้อง ขำ
 สิ่งละเฟื้องอย่าเคืองขัด
 น้ำร้อนพึงแก้วบัตติ
 กินแล้วลมตรีสุญหาย
 คุณสามารรถแก้ลมร้าย
 แก้ลมร้ายบาทจิตร
 มักหาเวเทียนอันเนื่องนิจ
 บำรุงพิษมโลहितหาย
 เจ็ดฟังกีดอกคำหมาย
 อบเชย (เทศ) สิ่งละตำลึงยี่ง
 ว่านเปราะหนาคักขิง
 กฤษณากะลำภัก
 จันทน์สองนั้นจึงประจักษ์
 สิ่งละสองสลึงจึงควรดี

๑ทำแท้งสุราละลาย
 น้ำส้มซ่าชิงข่ามี
 ๑หนึ่งโสดแพทย์พึงเพียร
 โบราณท่านบรรยาย
 ๑อบอับจับดวงใจ
 แน่น อก อาเจียนติด
 ๑อาหารกลืนขึ้นกิน
 แก่พิษมีโลหิตร้อน
 ๑ลมสรรพิบาดวินาศหาย
 โอสถ นี้ ดียั่งยืน
 ๑ให้เอาโกฐน้ำเต้า
 โกฐเชียงโกฐจูลา
 ๑เทียนดำขาวเปลือกแดง
 ขอนดอกอำพันผูก
 ๑จันทน์ทั้งสองสมุลแว้ง
 กายานเปราะหอมหนัก
 ๑ใคร้เครือหญ้านางดี
 อบเชย อำพัน ฟาน
 ๑(ลูก)กระดอมดอกสารพี
 บัญญาจ่าปาเปน
 ๑เลือดแรด (ดี)วัวเถื่อนหา
 ชั่งควรประมวลไว้
 ๑บดด้วยน้ำสรรพิตี
 ทำแท้งละลาย ฉันท
 ๑กระสายแพทย์ผู้ปราษฎ
 หอมเย็นหรือร้อนกลิ่น
 ๑ควรแต่โรคสถานใด
 บังคับตามโรคา
 ๑ภาคหนึ่งพึงกำหนด
 ดีปลีกระเทียมหมาย
 ๑มะขามเปียกอีกลูกจันทน์
 เกลือข้าวราหัดขาด

น้ำกระสายเร่งภุชชี
 ตามวิธีควรกินหาย
 อินทวิ เขียน ตำราหมาย
 แก่ลมร้ายบาทจิตร
 ให้ หลงไหล คลุ้มคลั่งพิษมี
 รากลมเปลาให้หนาวร้อน
 แต่ได้กลิ่นกลับขย้อน
 ให้โคล้คลั่งทั้งดีขึ้น
 ลมทั้งหลายบ่อฝ่าฝืน
 แพทย์พึงทำตามตำรา
 โกฐก้านพร้าว โกฐพุงปลา
 โกฐกัตุกรโกฐกระดูก
 ยาวานนี้ ทั้งห้าถูก
 ทั้งกฤษณากระลำลัก
 พิมเสนแรง ชะมด ผัก
 ทั้งกานพลู ลูกกระวาน
 ลูกผักชีชะลูดกาน
 เบ็ญกุลทั้งฝางเสน
 พิกุลตีเมล็ดเย็น
 กระดังงาดอกคำไทย
 ดีหมูป่า(ดี)งูเหลือมใส่
 ยาทั้งนี้เท่าๆกัน
 กระสายนี้วิเศษขยัน
 ตามโรคนั้นละลายกิน
 ตามฉลาดตรงประคิน
 หวาน เปรี้ยว ฝาด ตามบัญชา
 ดุคลังคล้ายยกย้ายหา
 ประคินกินเอาแต่หาย
 แก่ลิ้นหดเพื่อลมร้าย
 ลูกประจำควายลูกสวาสดี
 พริกไทยนั้นเผ็ดร้ายกาต
 ใส่ถาด ตำ ทำเปนผง

๑ละลายน้ำฝึ๊งกลืนกิน
 ลมร้ายสิ้นพิศ สง
 ๑สุมนากล่าวนิเทศ
 กล่าวกลับลำดับขยาย
 ๑อาจารย์ท่านพรรณนา
 กลับแตกแยกเปนสี่
 ๑ตามโคตรงสุดข้างละเส้น
 ทั้งซ้ายขวาตามนิสัย
 ๑ตลอดเคียรเวียรกระหลบ
 โดยหลังแขนทั้งสองนั้น
 ๑แตกแยกเปนห้าแถว
 สองข้างทุกนิ้วมือ
 ๑สองเส้นเบื่องไต้้นั้น
 ตามหน้าขาสองข้าง
 ๑หยุดพอเพียงข้อเท้า
 เอ็นหนึ่งทั้งห้านั้น
 ๑อันเส้นการะทारी
 กำเรียบให้ศิลาณ์
 ๑มักให้จับเย็นสะท้าน
 ขนมนเงินเข้าเหนียวถั่ว
 ๑อาทิตย์จันทร์โทษนี้
 บางทีก็กลายเห็น
 ๑บางคาบกับเปนลม
 นอนแน่มไม่สมประดี
 ๑อาการเส้นทारी
 อยู่ยกยาไม่มีเลย
 ๑ผิจะแก้ก็แต่ปวด
 ให้หย่อนผ่อนพักใจ
 ๑โอสถในปถวี
 อาจบรรเทาเบาพาทา
 ๑หนึ่งห้สร้างชีเอิ้น
 ในอุทรข้างซ้ายหมาย

แก้วโทษลั่นหายมันคง
 คงสุมนาวีการหาย
 พอสังเกตุ หยุดธิบาย
 ในเส้นเอ็นชื่อทारी
 แล่นออกมาแต่หน้าที
 สองเส้นนี้ผ่านขึ้นไป
 ร้อยขึ้นเปนสับกใน
 แล่นขึ้นไป กำตันครัน
 แล่นทวนทบจรจัด
 ออกไปงันที่ข้อมือ
 ตามแนวนิ้วให้ยึดถือ
 ให้ยึดถือทำต่างๆ
 แล่นผกผันลงเบื่องล่าง
 วางลงไปหน้าแข้งพลัน
 แตกออกเหล่าละห้าอัน
 ทั้งสองข้างดังกล่าวมา
 ทั้งสี่นี้เมื่อวิการ
 ย่อมเอ็นชาเหน็บทั้งตัว
 เพราะอาหารแสลงชั่ว
 พอใจ กินจึงเกิดเปน
 การะทारीกำเรียบเช็ญ
 โทษสันนิบาตทำกะลี
 เรียกนิมห้สร้างชี
 รู้สึกกายไม่เปนเลย
 เส้นเท่านั้นนะท่านเอ๋ย
 สิ้นเรื่องราวกล่าวต่อไป
 ตรวจกตเส้นดังกล่าวไว้
 จึงแก้ไขด้วยอยู่ยกยา
 มาภุญชีทุกทิวา
 โทษมะหากี่ห่างหาย
 อันเส้นนี้ท่านพิปราย
 แล่นลงไปโดยต้นขา

๑ตลอด ลงฝ่าเท้าเล่า
 ต้นนิ้วสั้นทั้งห้า
 ๑ตลอดทอดเต้านมซ้าย
 ลอดขากรรไกร พลัน
 ๑บังคับให้กลับกรอก
 ประจำตาข้างซ้ายหนา
 ๑มักเปนมจกักขุ นิเวศ
 เจ็บกระบอกจักขุผัน
 ๑อันโทษหัสรังษี
 ทั้งนี้ก็เพราะกระแเส
 ๑เกิดลมสองเหล่าหนอ
 วันศุกร์มักก่อการ
 ๑ผิจะแก้ก็เร่งนวด
 ซึ่งอยู่ยกตามตำรา
 ๑หนึ่งเส้นทะวาคะตา
 ทะวารีกำหนดหมาย
 ๑เส้นนี้ มี นามสาม
 วิธีดำเนินนั้น
 ๑เล่นออกแต่น่าภิ
 ตาแนวแห่งขาขวา
 ๑ตลอดนิ้วทั้งห้านิ้ว
 หน้าขาขึ้นไปเอา
 ๑ขึ้นคางเล่นตลอดเข้า
 เปนรากจักขุสม
 ๑เปนเส้นจักขุขวา
 เปนมมไม่ลิ่มแล
 ๑กระบอกตาให้ปวดหนัก
 ทวารีวารัง
 ๑บางทีเปนข้างเดียว
 ชื่อทิพจักขุขวา
 ๑เส้นจักขุครั้นวิการ
 ปัดระฆากบังเกิดเข็ญ

เล่นผ่านเอานิ้วบาท
 ย้อนขึ้นมาข้างซ้ายพลัน
 เล่นผันผายข้างค่อนั้น
 สุดเส้นนั้นเปนรากตา
 หลับลิ่มออกเปนธรรมดา
 เมื่อวิกากำเริบนั้น
 แลอัคคะนิเวศคุณพลัน
 ย่อมวิงเวียนบ่อลิ่มแล
 เกิดกะลี้ฉนี้แท้
 กินสิ่งของอันมันหวาน
 มักก่อจับให้ร้าวหวาน
 ท่านกล่าวไว้สืบๆมา
 ตรวจจุดเส้นดังพรรณนา
 พลันเหยยวาก็พลันหาย
 บางตำรากล่าวพิปลาย
 บางอธิบายทะวาระจันท์
 ตามผู้แพทย์เคยสำคัญ
 เส้นเดียวกันอย่ากังขา
 ข้างขวานี้เล่นลงมา
 สู้หน้าแข้งจนฝ่าเท้า
 พลิว กลับขึ้นตามแข้งเข้า
 ชายโครงสุดจนเต้านม
 เอา ลูกตาโดยนิยม
 ให้กรอกกลับหลับลิ่มแล
 ครั้งวิกามากปรวนแปร
 ให้วิงเวียนพันกำลัง
 เลห์จักขุประทุพทุ้ง
 เจ็บสั้นทั้งสองซ้ายขวา
 ข้างขวาเจียวสุดปัญญา
 ตานั้นพร่ามัวไม่เห็น
 ละไวนานต่างๆเปน
 ด้วยน้ำพร้าวอันมันหวาน

๑ผู้นั้นมักบริโภค
 จึงเกิดโทษให้วิการ
 ๑คุมโทษแก่นั้นมา
 พิแพทย์ผู้ชัดเจน
 ๑ทวารี่ ทะวากะตา
 แก้นาภี ตามกระแสะ
 ๑นวดไปตามลำเนา
 ใครก่าตันสองก่อน
 ๑อันเส้นจักษุสอง
 ผู้แพทย์สถิตย์สเถียร
 ๑หนึ่งเส้นชื่ออูรัง
 สัมปะสาโสนามปรา
 ๑เส้นนี้แล่นออก มา
 ขึ้นไปไม่ขัดขวาง
 ๑ไปเนาเอาข้างซ้าย
 เปนรากโสตประสาทหมาย
 ๑เส้นนี้มีกร้าวฉาน
 เหลือประมาณบ่อวิจารณ์
 ๑หนึ่งโสตเส้นชื่อสุ
 ออกจากนาภี แผ่
 ๑ขึ้นไปราวคอคาง
 เปนรากโสตประสาทหนา
 ๑มักเสพซึ่งน้ำมะพร้าว
 มักจับวันอังคาร
 ๑อุสมะมากล้ำแขงซึ่ง
 ลมออกหูรูเป
 ๑เหมือนกันทั้งสองข้าง
 คะทาหุทั้งซ้ายขวา
 ๑จะแก้เส้นลมนี้
 นวดบนหูสองจึง
 ๑แม้นนวดไม่ยินเสียง
 ทาระกรรมดังบรรยาย

กามสังโยค วันอังคาร
 ธาตุรัวราญ กำเริบเชื้อ
 ณะหาราจักให้เปน
 เรื่องราวเส้นจึงให้แก้
 ทะวาระจันท์เส้นเดียวแท้
 ดำเนินนวดให้คลายหย่อน
 เถาแถวเส้นเอ็นสัญญา
 จึงจักษุหายวิงเวียน
 แก้ทำนองไม่ผิดเพี้ยน
 พิเคราะห์เพียร ด้วยปัญญา
 ภูสำพวงนั้นก็ว่า
 กฎ ชื่อว่าเปนสามอย่าง
 แต่นาภีวิถีทาง
 ตามราวนมเบื้องซ้ายหมาย
 หมายหูซ้ายดังอธิบาย
 ดัง บรรยาย ฉนี้ มา
 เพราะอาการอาบธารา
 พะเอินจับวันพุฒแล
 ชุม อุสมะนานกรแท้
 ขึ้นไปจับราวนมขวา
 วางไปเอาหูขวานา
 เมื่อวิกาเพราะอาหาร
 จึงราญรัวลมวิการ
 ตามตำนาน พะเอินเปน
 ให้หูตั้งราญราวเชื้อ
 เพราะโทษเส้นกำเริบกล้า
 ทานกล่าวอ้างนามวาตา
 โสตวิการมักตันตั้ง
 ตามวิถีแถวเส้นซึ่ง
 ลมเสียงอึงบรรเทาหาย
 นามลมเสียงคำอธิบาย
 หนึ่ง ปล้มคลายเส้นสะเอ้ว

๑ ใ้หน้าดวง ข้ำ ครัน
 คลึงเคล้นเส้นใ้ให้เหลว
 ๑ หนึ่งเส้นอันชื่อว่า
 สึงคินีก็บรรยาย
 ๑ เส้นนี้แล่นออกมา
 คลอดตรงไม่เข็ดขาม
 ๑ วิบัติโทษต่างๆ
 ชัดเบาบ่อประจักษ์
 ๑ ปัสสาวะ ใ้ ค่นขุ่น
 เจ็บหน้าบ่ออยู่ดย่อน
 ๑ บางทีกลับเปนลม
 เกิดเพราะณะหาโร
 ๑ เกิดด้วยน้ำกามตน
 กลั้นน้ำกามขัดข้อง
 ๑ น้ำกามก่อโทษเอง
 เปนหนองในไหลวิบัติ
 ๑ สัตริเพื่อโลหิต
 มดลูกวิการเอ็ง
 ๑ เจ็บท้องสี่ข้างสุด
 เร่งนวดเส้นขัดขวาง
 ๑ แก่สะเอ้วตะโปกสอง
 คลายก่อนผ่อนกินยา
 ๑ หนึ่งเส้นก้งขงนั้น
 ภาวะหวัตรอบทวนมี
 ๑ สำหรั้บรูตคุดเผย
 ก้งขง ก่อ วิการ
 ๑ ผู้นั้นมักบริโภค
 วันอาทิตย์ผู้ฉัน
 ๑ ทำโทษใ้ตั้งทวน
 อาหารเคยก็เลยเอง
 ๑ ผิจะแก้เส้นก้งขง
 เหนือชื่อเส้นเอ็นร้อง

ตามเส้นสันจึงหายเร็ว
 เร็วเร่งยากิน พลัน หาย
 รัตคินีหนา นามพิปราย
 เส้นเดียวหมายมีสองนาม
 แต่น่าก็ได้สูญงาม
 เปนลึงคะชาติมุดม็ก
 เสียดสีข้างเปนพันน้ก
 ไม้โชนเขี้ยวตั้งแต่ก่อน
 มักเบาคลุ่นแลรู้ร้อน
 เพราะโทษเส้นวิกาโร
 ราชย์กษัประสมวาโย
 องคะชาติร้าวหม่นหมอง
 อันวิกลเพราะลำพอง
 บ่อได้ตกด้วยกำหนด
 จึงก่อเพลงมุดหยุดหยัด
 เพราะมูลราดก่อเกิดเอง
 วิปริตทำหลายเพลง
 จึงก่อโทษทำต่างๆ
 สะเอ้วดุจตั้งหักกลวง
 แถวเส้นตั้งที่กล่าวมา
 ทั้งท้องน้อยแก้วตา
 ตามตำราวิธีดี
 เล่นจรจัดจากนาภิ
 คุตม็กคะพนักงาน
 บ่อละเลยทิวาวาน
 เพราะอาหารโอชะมัน
 กำเรบโรคแต่เหตุนี้้น
 ก้งขงนั้นจึงก่อเพลง
 ท้องดูจราณกำเรบเส็ง
 กินหย่อนน้อยม็ก คับท้อง
 นวดพุงนี้้วประคอง
 ค่อยจต จ้องใ้เสียทวาร

๑ผีเย็บ ดั่ง ปรี แตก	ทวารแยกคูดเคลื่อนคลาน
เส้นนี้พระอาจารย์	จิ้งมือจกจิงจะจิง
๑เส้นลึบหิบบยกกล่าว	พอเปนเลาแก่ชยหญิง
หยุดจบครบลึบสิ่ง	อันมีนาม ต่างๆมา
๑พอสังเกตเอกเทศ	ให้อูเอกเหลือปัญญา
ผู้แพทย์ไคร์วิธ	จึงศึกษาพากเพียรไป
๑เส้นลึบแผนคำภีร์	จบเท่านี้จะหยุดไว้
กล่าว เกล็ดนิเทศไป	ตามตำนานโบราณมา
๑ณะหาโรยุดโตตาม	เงื่อดงดความยุติกา
ลำดับนี้จะพรรณนา	เรื่องอัฐดำริห์ไป

เวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๒ (แผนนวด)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระคัมภีร์แพทย์รวมทั้งคัมภีร์แผนนวด และถาษีดัดตน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานในหอสมุดวชิรญาณ เป็นตำราแผนนวดฉบับหลวง พระราชทาน ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๙

ท่านได้กำหนดเอาเส้นเอ็นทั้งหลายในร่างกายคนเรานำมาบันทึกไว้ว่า “กายยาวประมาณ ๑ วา หนา ๑ คืบ กว้าง ๑ ศอก และมีลมอันประจำอยู่ในห้วงลึกยาว ๒ องคุลี มีเส้นประธานคือ

๑. เส้นอิทา
๒. เส้นปิงคลา
๓. เส้นสุมนา
๔. เส้นกาลทารี
๕. เส้นสหสรังสี
๖. เส้นทวารี
๗. เส้นจันทฐุสัง หรือลาวสัง
๘. เส้นรุทัง หรืออูรังกะ
๙. เส้นสุขุมังหรือนันทะกะหวัด
๑๐. เส้นสิกขินีหรือคิฆณะ

แต่ละเส้นที่หน้าที่ควบคุมเส้นต่างๆ ทั้ง ๗๒,๐๐๐ เส้น ที่อยู่ตามกล้ามเนื้อเป็นหมวดหมู่ของร่างกายเพื่อ การดำรงชีพต่อไป

เส้นประธานสิบ

๑. เส้นนิทา ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องใต้สะตือ ๒ นิ้ว เยื้องซ้าย ๑ นิ้ว แล่นไปที่ต้นขาด้านซ้ายถึงเข่าแล้ววกกลับมาต้นขาด้านหลัง แล่นขึ้นแนบกระดูกสันหลังซ้ายถึงคอถึงศีรษะ แล้ววกกลับมาที่ริมจมูกซ้าย ลมประจำเรียกว่า “จันทรกะลา”

๒. เส้นปิงคลา ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องใต้สะตือ ๒ นิ้ว เยื้องขวา ๑ นิ้ว แล่นไปที่ต้นขาด้านขวาถึงเข่าและวกกลับมาต้นขาด้านหลัง แล่นขึ้นแนบกระดูกสันหลังถึงคอถึงศีรษะ แล้ววกกลับมาที่ริมจมูกขวา ลมประจำเรียกว่า “ลมศุญทะกะลา”

๓. เส้นสมณา ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องเหนือสะตือ ๒ นิ้ว แล่นขึ้นไปในแนวทรวงอก ถึงลำคอไปสิ้นสุดที่โคนลิ้นเรียกว่า “รากเส้นลิ้น” ลมประจำเรียกว่า “ลมชีวหาสดมภ์”

๔. เส้นกาลธารี ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องแล้วแตกเป็น ๔ เส้น สองเส้นบนเหนือสะตือ ๑ นิ้ว แล่นผ่านราวนมทั้งสองข้างถึงข้อมือทั้งสองข้าง แล้วเลยไปทั้งนิ้วมือทั้งสอง สองเส้นล่างใต้สะตือ ๑ นิ้ว แล่นไปที่ขาทั้งสองข้างถึงข้อเท้าทั้งสองข้าง แล้วเลยไปที่นิ้วเท้าทั้งสอง

๕. เส้นสหัสรังษี ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องจากสะตือมาทางซ้าย ๓ นิ้ว แล่นไปที่ขาซ้ายด้านในถึงฝ่าเท้าแล่นผ่านโคนนิ้วเท้าทั้งห้า แล้ววกกลับมาที่สันหน้าแข้งซ้าย แล่นผ่านราวนมซ้ายรอบไหปลาร้า รอบขากรรไกรไปสุดที่ได้ตาซ้าย เรียกว่า “รากตาซ้าย”

๖. เส้นทวารี ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องจากสะตือมาทางขวามือ ๓ นิ้ว แล่นไปที่ขาขวาด้านในถึงฝ่าเท้าแล่นผ่านโคนนิ้วเท้าทั้งห้า แล้ววกกลับมาที่สันหน้าแข้งขวา แล่นผ่านราวนมขวา รอบไหปลาร้า รอบขากรรไกร ไปสุดที่ได้ตาขวา เรียกว่า “เส้นรากตาขวา”

๗. เส้นจันทฐุสั ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องจากสะตือมาทางซ้าย ๔ นิ้ว แล่นผ่านราวนมซ้ายรอบไหปลาร้า รอบขากรรไกร ไปสุดที่หูซ้าย เรียกว่า “เส้นรากหูซ้าย”

๘. เส้นรุทั้ง ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้อง จากสะตือมาทางขวามือ ๔ นิ้ว แล่นผ่านราวนมขวา รอบไหปลาร้า รอบขากรรไกร ไปสุดที่หูขวา เรียกว่า “เส้นรากหูขวา”

๙. เส้นสุขุมัง ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องใต้สะตือ ๓ นิ้ว เวลาغدเยื้องซ้ายเล็กน้อย แล่นไปที่ทวารหนัก

๑๐. เส้นสิกขินี ตั้งต้นที่กึ่งกลางท้องใต้สะตือ ๓ นิ้ว เวลาغدเยื้องขวาเล็กน้อย แล่นไปที่ทวารเบา

หลักเส้นสิบของนายทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์

๑. เส้นนิทาเกิดข้างสะตือด้านซ้าย ลงมาที่ขาหนีบข้างซ้าย ลงสะโพกออกมาที่กระดูกกระเบนเหน็บด้านหลัง ขึ้นไประหว่างกระดูกสันหลังกับสันกล้ามเนื้อ ขึ้นไปปีกสะบักซ้าย จนไปถึงท้ายทอย ขึ้นไปกลางศีรษะ ลงมาระหว่างคิ้วซ้าย ลงมาข้างจมูกซ้ายมาหยุดตรงข้างจมูกซ้าย

๒. เส้นปิงคลาเกิดข้างสะตือด้านขวาลงมาที่ขาหนีบข้างขวา ลงมาสะโพก ออกที่กระดูกกระเบนเหน็บด้านหลัง ขึ้นไประหว่างกระดูกสันหลังกับสันกล้ามเนื้อ ขึ้นไปสะบักขวา จนถึงท้ายทอยขวา ขึ้นไปกลางศีรษะ ลงมาระหว่างคิ้วขวา ลงมาข้างจมูกขวาหยุดตรงข้างจมูกขวา

๓. เส้นสุมนาเกิดที่เหนือสะดือตรงไปที่ลิ้นปี เข้าไปถึงหลุมคอ แยกไปทางขวาและซ้ายขึ้นไปตามลำคอ ขึ้นไปถึงติ่งหู ลงมาตามกรามและสุดที่ปลายคาง

๔. เส้นกาลทารีออกจากเส้นโลหิตแดงใหญ่ที่หัวใจ ลงมาล่างแยกเหนือสะดือ เป็น ๒ เส้น ซ้ายและขวา ลงมาที่ขาหนีบ ลงมาที่หัวเข่า ลงไปเหนือตาตุ่ม และออกหลังเท้าไปตามปลายนิ้ว

๕. เส้นสหัสสะรังสีเกิดที่สะดือข้างซ้าย ผ่านมาที่หัวนมซ้าย ขึ้นไปหลุมคอ ขึ้นไปตามลำคอ ไปถึงติ่งหู ซ้ายเข้าหน้าหู ขึ้นขมับบนลงมาที่ใต้ตาซ้าย ลงข้างล่าง ลงไปที่หัวเหน่าออกมาขาหนีบผ่านลงมาที่หัวเข่าซ้าย ทะลุออกใต้หัวเข่าซ้าย แล้วลงมาตามสันหน้าแข้งใน ลงมาข้างตาตุ่มเข้าที่สันเท้าและกระจายออกตามฝ่าเท้าซ้าย

๖. เส้นทวารีเกิดที่สะดือข้างขวา ผ่านมาที่หัวนมขวา ขึ้นไปหลุมคอ ขึ้นไปตามลำคอ ไปถึงติ่งหูขวา ขึ้นขมับบนลงมาที่ใต้ตาขวา ลงข้างล่าง ลงไปที่หัวเหน่าออกมาขาหนีบผ่านลงมาที่หัวเข่าขวา ทะลุออกใต้หัวเข่าขวา แล้วลงมาตามสันหน้าแข้งใน ลงมาข้างตาตุ่มเข้าที่สันเท้าและกระจายออกตามฝ่าเท้าขวา

๗. เส้นจันทกฐัง เกิดที่ท้องด้านซ้าย ริมซี่ข้าง ขึ้นไปตามด้านข้างนมซ้าย ขึ้นไปถึงกระดูกไหปลาร้า ทะลุไหปลาร้าขึ้นไปตามลำคอถึงติ่งหู เข้าไปในรูหูซ้าย

๘. เส้นรุทังเกิดที่ท้องด้านขวา ริมซี่ข้างขึ้นไปตามด้านข้างนมขวา ขึ้นไปถึงกระดูกไหปลาร้า ขึ้นไปตามลำคอถึงติ่งหูเข้าไปในรูหูขวา

๙. เส้นสุขุมังเกิดที่ใต้สะดือซ้ายลงไปหาหัวเหน่าซ้าย เข้าทวารเบา

๑๐. เส้นสิขิณีเกิดที่ใต้สะดือขวา ลงไปหาหัวเหน่าขวา เข้าทวารเบา

ภายหลังมานี้โครงการฟื้นฟูการนวดไทย (พท.) มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา (มสพ.) และคณะ ได้ศึกษาตำราแผนนวดต่างๆ และมีนโยบายที่จะจัดทำตำราแผนนวดเพื่ออนุรักษ์ให้เหมือนต้นฉบับเดิมและพัฒนาให้เหมาะสมกับการนำไปใช้ในการตรวจวินิจฉัยและรักษาผู้ป่วย ทางคณะได้จัดพิมพ์ “ตำราการนวดไทย เล่ม ๑” โดยเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวกับเส้นประธานทั้งสิบ เพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาวิชาการนวดไทย และจากการสัมมนาการสอนเรื่องเส้นประธาน และประสบการณ์การนำไปใช้ที่ผ่านมาโครงการฟื้นฟูการนวดไทย มีความเห็นว่า เส้นประธานมีทางเดินดังนี้

๑. เส้นอิทา เริ่มต้นจากข้างสะดือด้านซ้าย ๑ นิ้วมือ แล่นลงไปบริเวณหัวเหน่า ลงไปต้นขาซ้ายด้านใน ก่อนไปทางด้านหลัง แล้วเลี้ยวขึ้นไปแนบกระดูกสันหลังด้านซ้ายขึ้นไปบนศีรษะ แล้วกลับลงมาสิ้นสุดที่ข้างงอกซ้าย

๒. เส้นปิงคลา เริ่มต้นจากข้างสะดือด้านขวา ๑ นิ้วมือ แล่นลงไปบริเวณหัวเหน่า ลงไปต้นขาขวาด้านใน ก่อนไปทางด้านหลัง แล้วเลี้ยวขึ้นไปแนบข้างกระดูกสันหลังด้านขวา ขึ้นไปบนศีรษะ แล้วกลับลงมาสิ้นสุดที่ข้างงอกขวา

๓. เส้นสุมนา เริ่มต้นจากเหนือสะดือ ๒ นิ้วมือ แล่นขึ้นไปภายในอก ผ่านลำคอขึ้นไปสิ้นสุดที่โคนลิ้น

๔. เส้นกาลทารี เริ่มต้นจากเหนือสะดือ ๑ นิ้วมือ แล้วแตกออกเป็น ๔ เส้น ๒ เส้นบน แล่นไปผ่านข้างชายโครง ผ่านสะบักในไปยังแขนทั้ง ๒ ข้าง ลงไปที่ข้อมือตลอดถึงนิ้วมือทั้งสิบ ๒ เส้นล่างแล่นลงไปบริเวณต้นขาด้านใน ผ่านหน้าแข้งด้านในทั้ง ๒ ข้างลงไปข้อเท้า ตลอดถึงนิ้วเท้าทั้งสิบ

๕. **เส้นศรั้งสี** เริ่มต้นจากข้างสะดือด้านซ้าย ๓ นิ้วมือ แล่นลงไปบริเวณต้นขาซ้ายด้านในผ่านหน้าแข้ง ด้านใน ขอบฝ่าเท้าด้านใน โคนนิ้วเท้าซ้ายทั้งห้า แล้วย้อนผ่านขอบฝ่าเท้าด้านนอก ขึ้นมายังหน้าแข้งด้านนอก ต้น ขาด้านนอก ไปชายโครง ห้วนมซ้าย แล้วแล่นเข้าไปใต้คาง ขึ้นไปสิ้นสุดที่ตาซ้าย

๖. **เส้นทวารี่** เริ่มต้นจากข้างสะดือด้านขวา ๓ นิ้วมือ แล่นลงไปบริเวณต้นขาขวาด้านในผ่านหน้าแข้งด้าน ใน ขอบฝ่าเท้าด้านใน โคนนิ้วเท้าทั้งห้า แล้วย้อนผ่านขอบฝ่าเท้าด้านนอก ขึ้นมายังหน้าแข้งด้านนอก ต้นขาด้าน นอก ไปชายโครง ห้วนมขวา แล้วแล่นเข้าไปใต้คาง ขึ้นไปสิ้นสุดที่ตาขวา

๗. **เส้นจันทฎสัง** เริ่มต้นจากข้างสะดือด้านซ้าย ๔ นิ้วมือ แล่นผ่านรายนมซ้ายผ่านด้านข้างคอขึ้นไปสิ้นสุด ที่หูซ้าย

๘. **เส้นรุข่า** เริ่มต้นจากข้างสะดือด้านขวา ๔ นิ้วมือ แล่นผ่านรายนมขวาผ่านด้านข้างคอขึ้นไปสิ้นสุดที่หูขวา

๙. **เส้นสุขุมัง** เริ่มต้นจากใต้สะดือ ๒ นิ้วมือ เอียงซ้ายเล็กน้อย แล่นไปทางทวารหนัก

๑๐. **เส้นลิกขิณี** เริ่มต้นจากใต้สะดือ ๒ นิ้วมือ เอียงขวาเล็กน้อย แล่นไปยังทวารเบา (มูลนิธิสาธารณสุข ไทยกับการพัฒนา, ๒๕๕๕)

จากการศึกษากระบวนการการตรวจ วินิจฉัยและรักษาผู้ป่วยตามทฤษฎีเส้นประธานสิบและทฤษฎีธาตุ ของหมอนวดไทย โดยคัดเลือกอาสาสมัครตามกลุ่มอาการ ๑๒ กลุ่ม จำนวน ๒๐๐ คน เพศชายและหญิง อายุ ๑๗ – ๗๐ ปี ที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ จากผู้ป่วยนอกของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร โดยผู้ช่วยแพทย์แผน ไทยซีกประวัติเบื้องต้นก่อนจะส่งต่อไปแพทย์แผนปัจจุบันตรวจ วินิจฉัย แล้วจึงส่งต่อไปให้หมอนวดไทย ๖ คน ตรวจ วินิจฉัย รักษาและประเมินผลการรักษา จากการศึกษพบว่า มีการตรวจเส้นประธานสิบ ๒ แบบ คือ กัดที่จุด กำเนิดของเส้นประธานสิบและกดตำแหน่งที่มีการผิดปกติตามแนวเส้นประธานสิบ เพื่อดูอาการผิดปกติสัมพันธ์ กับเส้นประธานสิบเส้นใด ส่วนการวินิจฉัยโรคตามทฤษฎีธาตุนั้น หมอนวดไทยวินิจฉัยจากอาการเป็นหลักว่า สัมพันธ์กับธาตุนั้น หมอนวดไทยวินิจฉัยจากอาการหลักว่าสัมพันธ์กับธาตุใด ส่วนใหญ่วินิจฉัยเป็นธาตุดินพิการ ร้อยละ ๔๙.๕ รองลงมาคือธาตุลมพิการ ร้อยละ ๒๙.๕ การรักษาจะใช้การนวดไทยโดยกดจุดตามแนวเส้นประธาน สิบที่ผิดปกติ ทว่าหมอนวดไทยแต่ละคนมีวิธีการนวดที่แตกต่างกัน แล้วยังใช้การประคบร่วมด้วยร้อยละ ๑๔.๕ และบางคนให้คำแนะนำการปฏิบัติตัวร่วมด้วย การวินิจฉัยของหมอนวดไทยส่วนใหญ่จะวินิจฉัยตามสาเหตุของโรค เป็นหลัก แต่ในบางรายก็วินิจฉัยตามอาการแสดงเช่นกัน (มกร ลิมอุตมพรและคณะ, ๒๕๕๕)

จากคัมภีร์ชวดาร กล่าวว่า มนุษย์ทั้งหลายจะเกิดสรรพโรคต่างๆ ตั้งแต่คลอดจากครรภ์มารดาตราบเท้าจน อายุขัย อาศัย **โลหิตแลลม** แลลำดับนั้นจักสำแดงซึ่งลมอันยังเกิดโทษ ให้ถึงพินาศฉิบหายเป็นอันมาก เหตุว่าแพทย์ มิได้กำหนดเห็น แลกำหนดรู้อุปมาดุจดังบุคคลอันประมาท ในท้องพระมหาสมุทร ก็ฉิบหายเป็นเหยื่อแก่แมงฉลามเป็น อันมาก แลอาจารย์จะกล่าวไปในเบื้องหน้า อุทธังคมาวาต จ อโรคมาวาตา จ อันว่าลมทั้งสอง อุทธังคมาวาต พัด ขึ้นเบื้องบน อโรคมาวาต พัดลงไปจนปลายเท้าเบื้องต่ำ แต่สะดือขึ้นมาจนศีรษะเรียกว่า เบื้องบน แลลมทั้งสอง ระคนกันเข้าเมื่อใด โลहितนั้นประดุจเดียวกับไฟ อันเกิดได้วันละ ๑๐๐ หน อาการทั้ง ๓๒ ก็พิกลจากภาคที่อยู่ เตโชธาตุก็มีปรกติ เหตุประการใด จึงลมทั้งสองระคนเข้ากันได้ ให้โทษแก่มนุษย์ทั้งปวง จึงกล่าวแก้ว่ามนุษย์ ทั้งหลายบริโภคอาหารมิได้เสมอ บางจำพวกกว่าอิม บางพวกดิบ เน่า บุต หยาบ น้อยยิ่งนัก บางจำพวกลวงผิด

เวลา ยากเมื่อผู้เฒ่ายิ่งนัก ๘ จำพวกนี้เป็นอาหารให้โทษ ใช้แต่เท่านั้น บุคคลบางจำพวก อติสสีต่อจุนท์ ต้องร้อน แลเย็นยิ่งนัก เหตุตั้งนั้น ลมโอธคมาวาต จึงพัดขึ้นไปหาลมอุทังคมาวาต บางทีลมอุทังคมาวาตพัดลงมาหาลมโอธคมาวาต จึงพัดโลหิตเป็นฟอง อาการ ๓๒ จึงเคลื่อนจากที่อยู่ จึงมีกระดูกถามแพทย์ผู้ใหญ่ว่า เกิดเหตุใดจึงเป็นไข้ เยียวยา ยากยิ่งนัก? แพทย์ผู้ใหญ่วิจัยว่า อาศัยลมอันชื่อ หทัยวาต เกิดขึ้นในน้ำเลี้ยงหัวใจ พยาธิ มรณสังกรรมบังเกิดขณะใด ลมบังเกิดขึ้นขณะนั้น มรณนิยตชัย ชีวิต ถ้าแลมนุษย์ผู้ใดมีความตายเป็นอันเที่ยง เป็นชีวิตชัยจนสิ้นไปแห่งชีวิตโดยแท้แล้ว เยียวรักษามิหาย ถ้าเป็นปัจจุบันโทษยังมีติด (ไม่ตาย) พึงให้รวมยาระงับลม ให้หทัยวัตลุเสียก่อน จึงให้แต่งยาชื่อ จิตรารมณ แก้มลสวิงสวย แลดวงจิตให้ระส่ำระสาย แลให้วังเวียนลมตรี โทษเกิดในหทัย แลดวงจิตขุ่นมัว แลให้ร้อนในอก ในท้อง ในสันหลังกินแลหาย

ยาชื่อกล่อมอารมณ์ แก้มลปัจฉิมที่สุดลมตรีโทษ หทัยวาตมาบังเกิดดุจหม้อข้าวเดือด ชื่อว่า ลมทักขินคุณ อันว่า อันลมมีพิษนั้นมี ๖ จำพวก จะกล่าวต่อไปในเบื้องหน้าคือ ลมกาฬสังคลี ๑ ลมชีวหาสมมภ์ ๑ ลมมหาสมมภ์ ๑ ลมทักขินโรธ ๑ ลมตติยาวิโรธ ๑ ลมอัฐมอี่แอ่น ๑ นอกจากลม ๖ จำพวกนี้ก็มีลมคือ ลมอินทรธนู ๑ ลมกุมภณทัยกษ ๑ ลมอศมุขี ๑ ลมราทัยกษ ๑ ลมบาดทะจิต ๑ ลมพุทัยกษ ๑ แลลมจพวกเหล่านี้ บังเกิดแก่ มนุษย์ผู้ใด มนุษย์ผู้ใด ตกเข้าอยู่ในเงื้อมมือพระยามัจจุราช เยียวยาเป็นอันยากนัก

๑. ลมกาฬสังคลี ถ้าจับให้หน้าตาเขียว ให้ขอบตาเขียว บางทีจับหัวใจให้ใจสั่น บางทีให้ถอนหายใจอืดอืด บางทีให้ดินดุจลาติน ให้ผุดเป็นวงดำ วงแดง วงเหลือง วงเขียว เท่าใบพุทรา เท่าแวนน้ำอ้อย กำหนด ๓ วัน

๒. ลมชีวหาสมมภ์ เมื่อแรกจับให้หาว ให้เรอ แลให้เหียน แลขากรรไกรแข็ง อ้าหรือขบลงมิได้ ให้แน่นิ่งไป มิรู้สึก ปลูกมิติน กำหนด ๓ วัน ๗ วัน

๓. ลมมหาสมมภ์ ให้หาวนอนเป็นกำลัง ให้หาวดห้วนไหวแต่อยู่ในใจ ให้นอนแน่นิ่งไป มิรู้สึกกายแล

๔. ลมทักขินโรธ เป็นไขอันใด ๆ ก่อน ให้จับมือให้เท้าเย็น ให้จักษุมัว ให้ดินรณหยุดมิได้อยู่เจรจามีได้ ลิ่น กระด้างคางแข็ง ห้ามมิให้วางยาผาย แพทย์จะแก้ๆ ให้จงดี

๕. ลมตติยาวิโรธ ให้มือ ให้เท้าเย็น เป็นลูกกลิ้งอยู่ในท้อง ให้จุกร้องดังสัตว์ตอด สัตว์กัด บางทีปวดแต่แม่เท้าขึ้นมาจนถึงหัวใจ นิ่งแน่นไปดุจดังพิษงูเท่า

๖. ลมอัฐมอี่แอ่น เมื่อล้มไข้เหมือนสันนิบาต เมื่อจับนั้น อัฐมอี่แอ่นไปข้างหน้า อี่แอ่นงอไปข้างหลัง ถ้าล้นเสียงเฉพาะเมื่อใด ตายเมื่อนั้น

๗. ลมอินทรธนู เมื่อล้มไข้เหมือนรากสาด เป็นวงล้อมสะดือดำ สะดือแดง สะดือเขียว สะดือเหลือง เท่าวงน้ำอ้อยบแต่ชายโครงตลอดจนหน้าผาก พิษนั้นให้อ้ออิงคะนึ่งอยู่ในใจ ให้เพื่อพกดั่งผีเข้าอยู่ หลึงเป็นซ่าย ซายเป็น ขวาอาการตัด

๘. ลมกุมภณทัยกษ ถ้าล้มไข้ลงดุจอย่างสันนิบาต เมื่อจับ ให้ชัก มือกำ เท้างอ มิได้สมปกติ เรียกก็มีรู้ สมปกติเลย กำหนด ๑๑ วัน

๙. ลมอศมุขี เป็นทั้งผู้ใหญ่และเด็ก ให้ดินร้อ แล้วชักแน่นิ่งไป มิได้สมปกติเลย

๑๐. ลมราทัยกษ เมื่อล้มไข้ลงดุจอย่างสันนิบาต เมื่อจับ ให้มือกำ ชัก เท้างอ ลิ่นกระด้างคางแข็ง กำหนด ๑๑ วัน

๑๑. ลมบาดทะยัก เมื่อล้มไข้ลงดูอย่างสันนิบาต แรกจับให้ละเมอเพื่อพกว่านั้นว่านี่ ทำอาการดูปีศาจ เข้าอยู่ ลางที่ว่า บ้าสันนิบาตก็ถูก เพราะเหตุจิตระส่ำระสาย กำหนด ๑๐ วัน

๑๒. ลมพุทธรักษ์ ให้ซักกระสับกระส่าย ให้ขบฟัน เหลือกตา ให้มือกำ เเทงอ ปากเปี้ยว จักชูแหก แยก แข็ง แยกขา หาสมปฤติมิได้

ลมจำพวกเหล่านี้ เยียวยายากนัก เป็นปัจฉิมที่สุดโรค แล้วพิจารณาดูทวารหนักทวารเบา ถ้ายังอุ้งอยู่ให้ แก่ต่อไป ประการหนึ่ง ให้ดูผิวหนัง เอามือกดลงแล้วยกขึ้นดู โลหิตมิได้ ลองเอานิ้วกดแล้วยกขึ้น เป็นรอยเขียว ชีต อาการตัดแล

อนึ่งในคัมภีร์มหาโชตรัต คัมภีร์มหาไชยรัต ว่าโลหิตให้โทษแก่สตรีคลอดบุตรแลชาติต้องบาด (ทำให้มี บาดแผลด้วยของมีคม) โลหิตตีขึ้นไป ถึงแก่วินาศเป็นอันมาก แลโลหิตทำพาตีขึ้นดังนี้ ในคัมภีร์ชวตาราว่าแต่กำลัง โลหิตไม่ให้ตีขึ้นไปได้ ต่ออาศัยลมตีขึ้นไปได้ อุปมาเหมือนคลื่นอันอาศัยลม ลมกล้าแล้วซัดท่วมขึ้นไปบนฝั่งและ ภูเขา อันโลหิตตีขึ้นไปได้ อุปมาเหมือนคลื่นอันอาศัยลมจำพวกเหล่านี้ โลหิตจึงเป็นฟอง ดังบุคคลเคี้ยวด้วยเพลิง ละ ร้อยละพันหน มีไออันพุ่งขึ้นไป ด้วยกำลังวาโยธาตุ ยังหทัยยังตียังดับ ยังม้าม ให้เศร้าหมองและเชื่อมมีน มีหัวใจ ระส่ำระสายชบเซา ก็บังเกิดลมสัตถวาท ลมหทัยวาทกำเร็บ กระทำให้จักชูไม่เห็น โสตประสาทมิดยีน ชิวหาแล นาสิกมีรูจักรสกลืนสิ่งใด หาสมปฤติมิได้ มีหทัยวัตฤกษ์แตกออก ถึงแก่พินาศเพราะด้วยกำลัง พัดเอาโลหิตตีขึ้นไป มีไอร้อนประดุจลมอันพัดน้ำ กระทำให้เป็นคลื่นล้นตลิ่งขึ้นไปนั้นแล

ถ้าลม ๖ จำพวกเหล่านี้มีได้พัดโลหิตๆ ก็มีได้ให้โทษ อนึ่งให้แพทย์พึงพิจารณาว่าลมที่นั้นเกิดเพื่อในเส้น แล เนื้อแลโลหิตแลผิวหนังแลหัวใจ พึงพิจารณาลมที่นั้นก่อนแล้วจึงพิจารณาว่าที่เจาะเข้าไปในที่นั้นๆ ให้ควรแก่โรคลม ถ้าลมจำพวกใดเกิดในเส้น ขอบนวดแลยาประคบ กินยาแก้ลมในเส้นจึงหาย

ถ้าลมใดเกิดแต่โลหิต ให้ปล่อยหมอน้อย (ปลิง) กอกศรีชะกินยาทางลม ทางโลหิตจึงหาย

ถ้าลมจำพวกใดบังเกิดในผิวหนัง ขอบททยา แลรม แลกอกลม กินยาทางลม แลรักษาผิวหนังให้บริสุทธิ์จึง หายแล

อันว่าลมเกิดในทิศที่อยู่เบื้องต่ำ คือลมอัมพฤกษ์อัมพาท ลมทั้ง ๒ นี้บังเกิดแต่ปลายแม่เท้าตราบเท้า เบื้อง บนหวาดห้วนไหวทั้ง ๖ (ลมทั้ง ๖) สรีรกายย่อมถึงแก่พินาศเป็นอันมาก โดยอธิบายในคัมภีร์ทั้งหลายต่างๆ ใน คัมภีร์ชวตาราว่าจะได้สมควรหาได้ อัมพฤกษ์ อัมพาททั้ง ๒ นั้น เป็นที่ตั้งแห่งลมทั้งหลาย อันบังเกิดจรจรได้ ๑๐๐ ละ ๑๐๐๐ แพทย์จะหยั่งรู้หาได้ กำหนดได้แต่อัมพฤกษ์อัมพาท ก็เรียกว่า อัมพฤกษ์อัมพาท มีครุวนาดูจป็นเป็นที่ตั้งแห่งดินประสีว ลูกกระสุนและเพลิงจึงแล่นออกจากลำกล้องประหารชีวิตสรรพสัตว์ทั้งปวง ให้วินาศฉิบหาย อัมพฤกษ์อัมพาทเหมือนลำกล้อง สิ่งอันประกอบเหมือนลมอันจรนั้นแล

ในคัมภีร์แผนนวดฉบับหลวงพระราชทานในรัชกาลที่ ๕ และตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ ของพระยาวิ ชยาธิบดี (กลุ่ม) รวมทั้ง ตำราแผนนวดฉบับอื่นๆ ได้กล่าวถึงลมซึ่งเกิดจากเส้นประธานกำเร็บและมีอยู่หลายชนิด หลายอาการ สามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

เส้น ประธาน	ชื่อลม	โทษ
๑. อิทา	๑. ลมจันทกะลา (ลมปะกัง) (ลมสรณิบาท) ๒. ลมพหิ (ลมพหิตวาต) ๓. ลมสัตตวาต	- ปวดหัวมาก วิงเวียน ตามีดมัว ตาวิงตอนกลางคืน เจ็บตา ไข้จับให้ตัวร้อน ชัก ปากเบี้ยว เสียวหน้าตา เจ็บสันหลัง เกิดเพราะกำเดาและปิดตะระคนกัน (มัก จับตอนเย็น) ถ้าเป็นถึง ๗ วันจะถึงแก่ชีวิต - เชื่องซึม สลบ คล้ายถูกงูลายสาบกัด - ทำให้มือสั่น ตีนสั่น เพราะกินอาหารหวานมากเกินไป หรือกินอาหารวันละ ๔-๕ เวลา
๒. ปิงคลา	๑. ลมสุรียกลา (สูญุกลา) (ลมปะกัง) (ลมสรณิบาท) ๒. ลมพหิ ๓. ลมรัตนาวาต	- หน้าตาแดง ปวดหัวตอนเช้าถึงเที่ยง ปวดหัวมาก มักเจ็บตา น้ำตาไหล ชัก ปากเบี้ยว คัดจมูก น้ำมูกไหล จาม (มักจับวันพฤหัสบดี) - สลบไม่รู้สีกตัว ไม่พูดจา คล้ายงูทับสมิงคลากัด - เมื่อยล้า ชัดทั่วทุกแห่ง เพราะกินอาหารจำเจ เมื่อจะเป็นให้เสปสไสเสปพุง อยากอาหารและของสดควา
๓. สุมณา (สุสุมนา)	๑. ลมชีวหาสดมภ์ ๒. ลมดาลตระคุณ (ลมมหาอัศตมภ์) ๓. ลมทะกรณ ๔. ลมบาทจิตร	- ลิ่นกระด้างคางแข็ง เชื่องซึม พูดไม่ชัด พูดไม่ได้ - จุกอกเ็นเป็นลำ จับหัวใจ ให้แน่นอก (มักจับวันอาทิตย์) - ดวงจิตระส่ำระสาย - เคลิบเคลิ้ม พูดพรอด มักอึดอัน(พูดติดขัด) หลงลืม จับดวงใจให้หลงไหล คลุ้ม คลั่ง แน่นอก อาเจียนลมเปล่า หนาวร้อน ต้องฝืนกินอาหาร ได้กลิ่นอาหารจะ ขย้อนออก
๔. กาลทारी (ฆานทारी)	๑. ลมกาลทारी ๒. ลมนิยมห้สร้างสี่ (ลมแทรก) ๓. ลมห้สร้างสี่ (ลมสรณิบาท)	- เหน็บชาทั้งตัว เจ็บเย็นสะท้าน เกิดเพราะกินอาหารแสลง ได้แก่ ขนมหจีน ข้าว เหนียว ถั่ว (มักจับวันอาทิตย์ วันจันทร์) - เมื่อแรกจับให้นอนนิ่งไม่รู้สีกตัว
๕. สห้สร้างสี่ (ห้สร้างสี่) (ห้สฤดี)	๑. ลมอัคนิวาตคุณ (ลมจักขุนิวาต)	- ปวดกระบอกตา วิงเวียน ลืมตาไม่ขึ้น เกิดเพราะกินของมันหวานมาก (มักจับ วันศุกร์)

๖. ทวารี (ทวารคตา) (ทวารจันทร) (ฆานทวารี)	๑. ลมทิพจักษุ ๒. ลมปัตตฆาฏ	- ปวดกระบอกตา วิงเวียน ตาพร่ามัว ลืมตาไม่ขึ้น อาจเป็นทั้งสองข้าง หรือข้างขวาข้างเดียว - เกิดจากเส้นทวารีพิการเรื้อรัง เกิดเพราะกินน้ำมะพร้าวอ่อนอันมันหวาน และมีกามสังโยค (มักจับวันอังคาร)
๗. จันทรุสัง (อุรัง) (ลาอุสัง) (ภูสัพพัง)	๑. ลมคะทาหุ	- เกิดเพราะอาบน้ำเย็นมาก ให้วิงเวียนจึงเป็นแล (มักจับวันพุธ)
๘. รุขำ (สุจุมอุ) (สะมา) (อุลึงกะ)	๑. ลมคะทาหุ ๒. ลมทาระกรรม	- ทำให้หูตึง ลมออกจากหู เป็นทั้งสองข้างเกิดเพราะมักกินน้ำมะพร้าว ของอันมัน (มักจับวันอังคาร) - มักให้เจ็บท้องนัก เพราะกินของอันมัน (มักจับวันอาทิตย์)
๙. สุขุมัง (กังชุง) (กุชุง)	๑. ลมกุชุง	- เกิดเพราะกินอาหารมาก กินอาหารโอชะมัน ให้ตั้งทวาร เจ็บท้องราวท้องจะแตก - กินอาหารเมื่อน้อยก็คับท้อง ชัดอุจจาระบางที่ก็ลงเปล่า (มักจับวันอาทิตย์)
๑๐. สิกขินี (สังคินี) (รัตคินี) (สังขิ)	๑. ลมสังขิ ลมราชยักษ (ลมแทรก)	- กินอาหารผิดสำแดง ลมกุชุงฉวยวาตาดัดผิดปกติ ทำให้ลงท้อง ท้องขึ้น ฝะอืดพะอืดท้อง เสียดสีข้างทั้งสองข้าง ชัดเบา ปัสสาวะขุ่น ปัสสาวะรุ่มร้อน เจ็บหัวหน้า - ผู้ชายบังเกิดในองคชาต เป็นเพราะกามราคะนั้นหน่วงเอ็น ทำให้ปัสสาวะหยดย้อย หนองใน - เป็นอุปทม ไล่ด้วน ไล่ลาม - ผู้หญิงเป็นเพราะโลหิตหรือเอ็นในมดลูกพิการ เรียกว่า ลมกามทุจริต เจ็บท้องสีข้าง สะเอว (ตุจหักกลาง) แล้วแล่นเข้าไปในท้อง แล้วลงมารึงหัวเข่าทั้งสองข้าง - ทำให้เลือดจับมูก เป็นมุตกิด มุตคาคต

โรคและอาการต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเส้นต่างๆ ต้องสังเคราะห์จากแผนภาพการนวดศัลยาจารย์กวดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และกล่าวเส้นสืบ เรียบเรียงโดย พระยาวิษยาธิบดี (กลุ่ม) คัดจากตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๘

ที่	โรคและอาการ	เส้นประธาน
๑.	ลมปะกำง ลมปะกำงมีพิษ	อิทา ปิงคลา สหสังรังสี ทวารี
๒.	หูตึง ลมในโสดตึง ลมปวดในโสด ลมฮึงในโสด ลมตันในโสด ลมให้ โสดหนัก ลมโสดตึงมะมี ลมออกโสดให้คั้น	อิทา ปิงคลา จันทภูสัง รุขำ จันทภูสัง รุขำ
๓.	มัวจักขุ ลมจักขุฟาง ลมแสบจักขุ ลมลึ่มจักขุมีขึ้น ลมทำให้น้ำจักขุ ไหล ลมให้จักขุวิง ลมจักขุเป็นกึ่งยิง ลมเคื่องจักขุ ลมเขมนจักขุ ลม จักขุแดง ลมปวดหลังจักขุ ลมให้จักขุพร่าง ลมให้เสียวจักขุ ลมขึ้น จักขุเพื่อกร้อน ลมจักขุเพื่อเตโซ ลมเพื่ออันทพฤก	อิทา ปิงคลา สหสังรังสี ทวารี
๔.	สะบักจม สะบักตาย ลมคูดสะบัก	อิทา ปิงคลา กาลทารี
๕.	เมื่อยเอว เสียดชายโครง เจ็บหลัง ลมเจ็บเอว เสียดโครง ลมให้เสียว ราวข้าง	อิทา ปิงคลา กาลทารี สิกขิณี
๖.	ลมจับโปง	อิทา สหสังรังสี ปิงคลา ทวารี
๗.	เท้า ขมข็ง ร้อนฝ่าเท้า สะคริวฝ่าเท้า ชักเท้า ลมขัดเท้า ร้อนหลังเท้า บาทลักษ บาทยักษ บาทจักรง งามอยู่เพื่อสะคริว ลมเท้าเย็น ร้อนเกิน กำหนด ลมให้เสียว ลมให้แสบยงชน	อิทา ปิงคลา สุขุมนา กาลทารี สุขุมัง สิกขิณี
๘.	คลิ่นเหียน	อิทา ปิงคลา สุขุมนา
๙.	นอนไม่หลับ	สุขุมนา สหสังรังสี ทวารี จันทภูสัง รุขำ
๑๐.	เบื่ออาหาร	สุขุมนา จันทภูสัง รุขำ สิกขิณี
๑๑.	หายใจขัด	อิทา ปิงคลา สุขุมนา
๑๒.	กร้อนลงฝัก กร้อนลงแข้ง กร้อนหลง ลมกระษัยกร้อน	ปิงคลา สิกขิณี

อาการข้างต้น เป็นอาการที่พบบ่อยและพบในเส้นประธานตั้งแต่สามเส้นขึ้นไปหรือกรณีที่เป็นประธานสองเส้นที่ไม่ได้เป็นเส้นคู่กัน และมีการบันทึกในภาพการนวดศัลยาจารย์กวดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และกล่าวเส้นสิบเรียบเรียงโดย พระยาวิชาธิบดี (กล่อม) ซึ่งมีอาการอื่นๆ อีกจำนวนมากที่พบในเส้นประธานตั้งแต่สองเส้นขึ้นไป แต่เนื่องจากเป็นเส้นประธานที่เป็นเส้นคู่กัน (อยู่ข้างซ้ายและขวา) จึงไม่ได้นำมาเขียนลงในบทนี้ (มูลนิธิสาธารณสุขไทยกับการพัฒนา,.....)

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการตามโครงการศึกษาวิจัยเรื่อง การส่งคายนาตำราการแพทย์แผนไทยหัตถศาสตร์วัดโพธิ์ นั้น โดยภาพรวมของการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) ที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ทางคณะผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) โดยเป็นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) อันประกอบไปด้วย

๑) การวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research)

๒) การสนทนากลุ่ม (focus group discussion)

สำหรับการนำเสนอระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) นั้นในส่วนนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและขอบเขตของระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) ตลอดจนเหตุผลประการสำคัญของการนำระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) ดังกล่าวข้างต้น มาใช้ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ อันมีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

๑.วิธีการวิจัย

สำหรับการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) ตามโครงการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) โดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ประกอบไปด้วย กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) และกระบวนการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) โดยมีเหตุผลประการสำคัญของการนำระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) ดังกล่าวข้างต้น มาใช้ในการดำเนินกระบวนการวิจัย อันมีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

๑.๑การวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research)

สำหรับการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) โดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) นั้น โดยเบื้องต้นทางคณะผู้วิจัยได้ดำเนินกระบวนการวิจัย ตามระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) โดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ด้วยกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) โดยการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับตำราหัตถศาสตร์วัดโพธิ์

โดยเริ่มต้นจากการศึกษาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์แผนไทย ดังนี้

๑) ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนโบราณจนถึงการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน

๒) พื้นฐานความรู้ทางการแพทย์แผนไทย โดยมีความรู้ด้านเวชกรรมไทยเป็นพื้นฐานสำหรับการตรวจรักษา

๓) แผนภาพนวดของวัดโพธิ์

๑.๒ สันทนาการ Focus Group Discussion (FGD)

สำหรับการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) โดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ด้วยการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) นั้น ในการกำหนดกระบวนการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดให้มีกระบวนการวิจัย (methodology) โดยการใช้การสนทนากลุ่ม (FGD) โดยมีการออกแบบโครงสร้างของข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง หรือการสัมภาษณ์แบบชี้นำ (guided interview) โดยมีผู้ดำเนินการเป็นกรรมการให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนในประเด็นคำถาม โครงสร้างหรือเป็นการสัมภาษณ์แบบปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัย (methodology) ที่มีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างหรือมีการนำคำสำคัญ (Keywords) มาใช้ประกอบในการชี้นำคำสัมภาษณ์ กล่าวคือ โดยมีผู้ดำเนินการร่างข้อคำถามที่มีลักษณะปลายเปิดที่มีคำสำคัญพร้อมกับลักษณะของข้อคำถามที่มีความยืดหยุ่นและพร้อมที่จะมีการปรับเปลี่ยนถ้อยคำของข้อคำถามให้มีความสอดคล้องกับผู้ส่วนร่วมในการวิจัยโดยมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นระหว่างกันตอบข้อคำถามและแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันจากการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) อันทำให้มาได้ซึ่งข้อมูลที่มีความหลากหลายในมิติต่างๆ และข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติ

๒. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

สำหรับการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) โดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (guided interview) ครั้งนี้ได้กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยจากผู้เชี่ยวชาญ ด้านการแพทย์แผนไทยที่มีความเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ด้านการนวดไทย โดยดำเนินการกระบวนการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง ด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive random) อันเป็นการเลือกตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการพิจารณาเลือกตัวอย่างด้วยตนเองเพื่อที่จะได้นำข้อมูลที่ได้รับจากกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ดังกล่าว มาดำเนินการประมวลผลข้อมูลอันนำไปสู่ข้อค้นพบต่อไปโดยในส่วนของกำหนัดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง สำหรับกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ครั้งนี้ ได้กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างสำหรับการสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทย

๒.๑ กลุ่มตัวอย่าง ผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทย จำนวน ๖ ท่าน

โดยคณะผู้วิจัยได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างสำหรับนำมาใช้ในกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) อันมีหลักเกณฑ์ประการสำคัญในการพิจารณาคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างดังต่อไปนี้

กลุ่มตัวอย่างที่มีคุณลักษณะเป็นบุคคลที่มีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีทางการแพทย์แผนไทย และเป็นผู้ปฏิบัติงานด้านการแพทย์แผนไทยจนมีความเชี่ยวชาญ

๓. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

สำหรับเครื่องมือที่มีความเหมาะสมในการนำมาใช้สำหรับกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) ครั้งนี้ เนื่องจากการวิจัยได้กำหนดกระบวนการวิจัย (methodology) โดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) นั้นประกอบไปด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลแนวทางหนึ่ง โดยการศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการ ตำรา ตลอดจนผลงานวิจัยทางการแพทย์แผนไทยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้ในกระบวนการสร้างพื้นฐานขององค์ความรู้อย่างบูรณาการในทางวิชาการเกี่ยวกับการนวดไทย (หัตถศาสตร์วัดโพธิ์) อันเป็นแนวทางประการสำคัญในการนำไปสู่การสร้างเครื่องมือที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลทางวิชาการที่มีประสิทธิภาพต่อไป

ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) อีกแนวทางหนึ่งนั้น ได้แก่ การออกแบบโครงสร้างของข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือ การสัมภาษณ์แบบชี้นำ (guided interview) โดยมีผู้ดำเนินการเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการพูดคุย แลกเปลี่ยนในประเด็นคำถาม อันเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่มีความชัดเจนตายตัว โดยเป็นแต่เพียงการกำหนดแนวคำตอบแบบเปิดกว้าง หรือเป็นการใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัยที่มีผลทำให้ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้าง ให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นระหว่างกัน โดยเทคนิคของการสัมภาษณ์เจาะลึกนั้น เป็นเทคนิคและกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการนำมาใช้ในการสนทนากลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่กำลังดำเนินกระบวนการวิจัย โดยกระบวนการวิจัยในลักษณะเช่นนี้ จะเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญหรือมีความเชี่ยวชาญสามารถแสดงความคิดเห็นหรือทรรศนะได้อย่างหลากหลายในทุกแง่มุม โดยคณะผู้วิจัยสามารถที่จะดำเนินการสนทนากลุ่ม และสามารถที่จะสอบถาม ติดตามและซักไซ้ไล่เรียงข้อมูลจากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย อันทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหลากหลายในมิติต่างๆ และข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติที่มีความหมายในมิติต่างๆ ที่มีทั้งมิติของความลึกและมิติของความกว้างในเรื่องที่ดำเนินกระบวนการวิจัยนั้น

๔. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

สำหรับกระบวนการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยนั้น เนื่องจากระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (methodology) ครั้งนี้ได้กำหนดให้ใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) โดยกระบวนการสัมภาษณ์แบบชี้นำ (guided interview) อันเป็นกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีรูปแบบข้อคำถามที่ตายตัว หรือกระบวนการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะที่ไม่มีข้อคำถามที่เป็นมาตรฐาน (unstructured or unstandardized interview) กล่าวคือ เป็นการกระบวนการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่มีลักษณะเปิดกว้างมีความยืดหยุ่น และมีการนำคำสำคัญ (keywords) มาใช้ประกอบในการชี้นำในกระบวนการสัมภาษณ์ โดยที่ลักษณะของข้อคำถามเช่นนี้ สามารถที่จะปรับเปลี่ยนถ้อยคำหรือให้มีความ

สอดคล้องกับผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยแต่ละท่านตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา

ส่วนการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการออกแบบวิจัย (research design) หรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการดำเนินการกระบวนการวิจัย มีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

๔.๑ การศึกษาวิจัยข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัตถศาสตร์วัดโพธิ์

๔.๒ การดำเนินการ รวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหัตถศาสตร์วัดโพธิ์

๔.๓ การดำเนินงานเพื่อกำหนดกระบวนการ ขั้นตอนและแนวทางสนทนากลุ่ม ประกอบไปด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทย จำนวน ๖ ท่านและที่ปรึกษา ๑ ท่าน

๔.๔ การออกแบบการวิจัย (research design) โดยการออกแบบหรือสร้างแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างหรือการสัมภาษณ์แบบชี้นำเพื่อให้ผู้ดำเนินการใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการสนทนากลุ่มซึ่งมีลักษณะเป็นกระบวนการวิธีการสัมภาษณ์ที่มีแบบหรือลักษณะที่ไม่เป็นมาตรฐาน ทั้งนี้ ได้มีการกำหนดให้นำแบบสัมภาษณ์ดังกล่าวมาดำเนินการตรวจสอบความถูกต้องชัดเจนในเชิงเนื้อหาให้สอดคล้องกับประเด็นปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัยสัมภาษณ์กับผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ หรือบุคคลที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อที่จะนำสภาพปัญหาหรือข้อบกพร่องของแบบสัมภาษณ์ไปดำเนินการปรับปรุงครั้งสุดท้ายก่อนที่จะนำไปใช้ในการดำเนินการสัมภาษณ์จริง เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความถูกต้องสมบูรณ์ อันมีผลต่อการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ไปใช้ในกระบวนการประมวลผลข้อมูลต่อไป

โดยข้อคำถามสำหรับนำไปใช้กระบวนการสนทนากลุ่มเจาะลึก (in-depth interview) นั้น ได้ดำเนินการออกแบบการวิจัย (research design) สำหรับนำไปใช้ในกระบวนการสนทนากลุ่ม (in-depth interview) โดยการออกแบบหรือสร้างแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างหรือเป็นกระบวนการวิธีการสัมภาษณ์ที่มีรูปแบบหรือมีลักษณะที่ไม่เป็นมาตรฐาน (unstructured or unstandardized interview) หรือการสัมภาษณ์ชี้นำ (guided interview)

ในการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถาม สำหรับนำไปใช้ในกระบวนการสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย ข้อคำถาม อันได้แก่

ตอนที่ ๑ ประวัติศาสตร์ของการแพทย์แผนไทยตั้งแต่ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนโบราณจนถึงการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน

ตอนที่ ๒ ความรู้พื้นฐานทางการแพทย์แผนไทย ด้านเวชกรรมไทย เช่น จรรยาบรรณแพทย์ เวชกิจของแพทย์ เวชกรรมพื้นฐานสำหรับการรักษาโรค เป็นต้น

ตอนที่ ๓ ตำราหัตถศาสตร์วัดโพธิ์

ตอนที่ ๔ การประยุกต์ใช้ทฤษฎีกับการรักษาโรค

โดยมีสาระสำคัญในการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถาม สำหรับนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์เจาะลึก

(in-depth interview) โดยสรุปดังต่อไปนี้

๕. การเก็บรวบรวม

สำหรับกระบวนการหรือแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดกระบวนการหรือแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลใน ๓ ลักษณะ อันได้แก่ กระบวนการหรือแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ กระบวนการหรือแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม (FGD) โดยกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าว เป็นกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลตามแนวทางของกระบวนการวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ อันมีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

๕.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน

สำหรับกระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ รายงานการศึกษาวิจัยและผลงานวิจัยประเภทต่างๆ เป็นต้น เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการออกแบบหรือสร้างแบบสัมภาษณ์เจาะลึกรวมทั้งเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการออกแบบหรือสร้างแบบสัมภาษณ์เจาะลึกรวมทั้งเพื่อนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในกระบวนการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลในการวิจัยในส่วนต่อไปนี้

๕.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม

สำหรับแนวทางประการสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม (FGD) นั้น ทางผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางประการสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยจัดสนทนากลุ่มอย่างเป็นทางการกับผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์แผนไทยบัณฑิตการสนทนากลุ่มโดยอาศัยข้อมูลจากการค้นคว้าทางวิชาการแล้วมาใช้ในการแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นจากคณะผู้วิจัย แล้วจึงนำมาข้อมูลเรียบเรียงต่อไป นอกจากนี้หากมีข้อมูลเพิ่มเติมผู้เชี่ยวชาญจะเป็นผู้จัดทำข้อมูลเพิ่มเติม

อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการสนทนากลุ่มนั้น ทางผู้วิจัยได้ดำเนินกระบวนการบันทึกข้อมูล โดยวิธีการจดบันทึกและการบันทึกเสียงของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย โดยการขออนุญาตจากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยก่อนทำการบันทึกเสียงหากได้รับอนุญาตเพื่อนำมาใช้ในการกระบวนการตรวจสอบและตรวจทานความถูกต้องย้อนกลับในภายหลังได้

๖. การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับกระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม นั้นคณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้รับการสนทนากลุ่ม (in-depth interview) นั้น มาใช้ในกระบวนการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล โดยดำเนินการร่วมกับกระบวนการรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาข้อมูลเอกสาร (content analysis) ค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร (documentary research) โดยกระบวนการและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลโดยพิจารณาประเด็นหลัก (major pattern) ที่พบในข้อมูลที่ได้รับจากการสนทนากลุ่มทั้งหมด จากนั้นจึงนำประเด็นหลัก (major pattern) มาพิจารณาแบ่งแยกออกเป็นประเด็นย่อย (sub-themes) และหัวข้อย่อย (categories) อันเป็น

กระบวนการวิเคราะห์ โดยการเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ภาพรวมไปสู่การวิเคราะห์ประเด็นย่อยของกระบวนการวิเคราะห์ตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ เมื่อได้ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มแล้วคณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลนั้นมาวิเคราะห์ เพื่อหาข้อสรุป (อุปนัย)(Analytical Induction) ควบคู่ไปกับการดำเนินกระบวนการวิจัย เพื่อเสริมสร้างให้กระบวนการเชิงคุณภาพ (qualitative) โดยการใช้กระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากสนทนากลุ่มที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้มีความแกร่งและแม่นยำ (rigor) เพื่อให้กระบวนการวิจัยครั้งนี้ มีความเข้มข้น (intensive process) มากยิ่งขึ้น

บทที่ ๔ ผลการศึกษา

ผลการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์และระเบียบวิธีการวิจัย กล่าวคือ ในการสังคายนาตำราตำราหัตถศาสตร์วัดโพธิ์ ผู้วิจัยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญมาระดมสมองเพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์ ได้หาซึ่งความรู้ด้านหัตถเวชกรรม จาก ตำราหัตถศาสตร์วัดโพธิ์ โดยใช้กระบวนการสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) สามารถรวบรวมและเรียบเรียงออกมาเป็นเนื้อหาได้ ๔ บท คือ

บทที่ ๑ ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย

บทที่ ๒ จรรยาแพทย์

บทที่ ๓ เวชกิจของแพทย์

บทที่ ๔ หัตถศาสตร์วัดโพธิ์

และนอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงภาพประกอบคำอธิบายขึ้นใหม่ตามภาพเดิม แต่ให้มีความชัดเจน และสะดวกต่อการศึกษามากยิ่งขึ้นดังรายละเอียดต่อไปนี้

บทที่ ๑

ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย

บทที่ ๑ ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย

๑.๑ ประวัติการแพทย์แผนโบราณ

การแพทย์แผนโบราณ มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน พร้อมกับการกำเนิดมนุษยชาติผู้คนทุกชาติทุกภาษาต่างก็มีวิชาการแพทย์เป็นของตนเอง แตกต่างกันไปตามแนวปรัชญาการแพทย์พื้นฐานของแต่ละกลุ่มชน แต่ที่เหมือนกันสามารถนำมาใช้ร่วมกันได้ก็คือ การนำสิ่งมีอยู่หรือเกิดขึ้นในธรรมชาติมาใช้ในการรักษาโรค

วิชาแพทย์แผนโบราณ มีหลักฐานการจดบันทึกมานานกว่า ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีการรวบรวมเป็นคัมภีร์อุปเวท ชื่อว่า อายุรเวท รวมความรู้เรื่องการตรวจโรค การบำบัดรักษาโรคทางยาและผ่าตัด การป้องกันโรคของคน สัตว์และพืช ในตำนานกล่าววว่า พระพรหมสอนวิชาแพทย์ให้แก่ท้าวทักษาประชาบดี ท้าวทักษาประชาบดีสอนให้แก่อัศวิน อัศวินสอนให้แก่พระอินทร์ พระอินทร์สอนให้แก่ฤาษี ฤาษีสอนให้แก่ศิษย์สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ฤาษีที่ได้เรียนวิชาแพทย์มาจากพระอินทร์แยกเป็นสองสาย สายแรกมี ฤาษีภรัทวาชะกับฤาษีอาเตรยะ ซึ่งสืบทอดกันมาถึงสมัยพุทธกาลเป็นรุ่นสุดท้าย (พ.ศ. ๖๖๓ – ๖๙๓) คือ จรกะกับทริทพาล อีกสายหนึ่งมี ฤาษีฉันทวันตรี ซึ่งสืบทอดกันมาถึงสมัยพุทธกาลเป็นรุ่นสุดท้าย คือ นาคชุน เป็นผู้รวบรวมแก้ไขเพิ่มเติมวิชาแพทย์เหล่านี้ใช้สืบต่อกันมา

การแพทย์ในสมัยโบราณเจริญรุ่งเรืองมากในประเทศอินเดีย ก่อนพุทธกาลประมาณ ๓๗๗ ปี จนถึง พ.ศ. ๑๗๔๓ เมื่อถูกปกครองด้วยชนชาวอาหรับ เอกสารหลักฐาน ผู้คนและความรู้ต่างๆ ได้ถูกทำลายไปอย่างย่อยยับ ตามมาด้วยการเข้ายึดครองจากประเทศอังกฤษ ซึ่งได้เก็บทรัพย์สมบัติ ตำรับตำราและหลักฐานต่างๆ ไปเป็นจำนวนมาก ก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ. ๑๒๔๓ พระเจ้ากาหลิบ ได้ทรงรับสั่งให้แปลตำราวิชาแพทย์อายุรเวทไปเป็นภาษาอาหรับ ซึ่งได้เป็นพื้นฐานของการแพทย์ในยุโรปในปัจจุบัน ในยุคนั้นวิชาแพทย์อายุรเวทได้ถ่ายทอดไปยังจีน กรุงโรม และขอม ขอมได้จัดตั้งอโรคยาศาลา หรือโรงพยาบาลขึ้น ๑๐๒ แห่ง กระจายอยู่ทั่วพื้นที่ปกครอง พบอยู่ในประเทศไทยในปัจจุบันหลายแห่ง จากหลักฐานเครื่องมือแพทย์ในยุคของซิวโกมารภัจจ์แพทย์ ที่อังกฤษเก็บรวบรวมไว้ มีเครื่องมือผ่าตัดมากมายกว่า ๑๐๐ ชิ้น ทำด้วยเหล็กอย่างดี มีความคม สามารถผ่าเส้นผมได้ เช่น มีดผ่าตัด เข็มเย็บแผล เลื่อยตัดกระดูก เครื่องเจาะอวัยวะ ขอเกี่ยว หมุดหยั่ง ช้อนชูด เครื่องถ่าง ปากคีบ หลอดฉีด เครื่องสวน ผ้าพันแผล ๑๔ ชนิด เผือกชนิดต่างๆ ผ้าขี้ผึ้งปิดและรักษาแผลหลายชนิด เป็นต้น มีการดูแลรักษาความสะอาดอย่างดีเยี่ยม

ในช่วงของความรุ่งเรือง จากหลักฐานบันทึกของนักศึกษาชาวจีน ชื่อ ยวนจวง เดินทางไปศึกษาในปี พ.ศ. ๑๑๗๒-๑๑๘๗ ที่มหาวิทยาลัยนาลันทะ มีชนชาติต่างๆ เข้าศึกษาถึง ๕๖ ชาติ รวมถึงชาวยุโรปด้วย มีนักศึกษา ๘,๕๐๐ คน มีอาจารย์ ๑,๕๑๐ คน มีหมู่บ้านให้นักศึกษาพักอาศัยถึง ๑๐๐ ตำบลและเพิ่มเป็น ๒๐๐ ตำบล ใน พ.ศ. ๑๒๑๘

๑.๒ ประวัติชีวกโกมารภัจจ์แพทย์

ในสมัยพุทธกาล สำนักตักศิลา เป็นที่โด่งดังมากในด้านการเรียนการสอนก็เป็นแบบตัวต่อตัว เป็นการเรียนการสอนที่ไม่เป็นระบบชั่วโมงบรรยายเหมือนมหาวิทยาลัยนาลันทะ ในยุคต่อมาศิษย์จะต้องเข้าหาอาจารย์เอง อาจารย์ส่วนมากเป็นฤาษี สถานที่เรียนก็เป็นกุฏิของครูอาจารย์ พักอาศัยตามบ้านของครอบครัวในนิคม สำหรับสถานที่ตั้งของตักศิลาในสมัยนั้นจะอยู่ในอินเดียหรือไม่นั้นยังไม่แน่ชัด เพราะการเดินทางจากแคว้นมคธไปยังตักศิลาในสมัยนั้นต้องเดินทางนานถึง ๓ เดือน ถ้าเทียบระยะเวลาการเดินทางของกองเกวียนเหล่าวานิชที่เดินทางค้าขายกันเป็นประจำ ระยะเวลา ๓ เดือนสามารถเดินทางได้ถึงเขตของไทยหรือถ้าไปทางด้านเหนือก็เข้าเขตเชียงตุง

ชีวกโกมารภัจจ์แพทย์ เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าชายอภัย พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ เดินทางไปศึกษาที่สำนักตักศิลา โดยอาศัยไปกักกองเกวียนของพวกพ่อค้า เข้าเรียนวิชาแพทย์กับสำนักทิสปาโมกข์ ปกติการศึกษาวิชาแพทย์จะต้องใช้เวลาถึง ๑๖ ปี แต่ชีวกโกมารภัจจ์แพทย์เรียนอยู่เพียง ๗ ปีก็สำเร็จ อาจารย์ของท่านทำการทดสอบภูมิความรู้ของท่านโดยให้ท่านไปหาสิ่งที่ไม่เป็นยาในบริเวณโดยรอบ ตักศิลามาให้ ปรากฏว่าท่านกลับมาพบอาจารย์ด้วยมือเปล่า แจ้งแก่อาจารย์ของท่านว่า ไม่พบสิ่งใดเลยที่ไม่สามารถใช้ทำยาได้ เหล่าบรรดาเพื่อนๆ ของท่านพากันหัวเราะ แต่อาจารย์ของท่านกลับบอกว่า ท่านได้สำเร็จวิชาการแพทย์แล้ว ท่านเป็นผู้ที่มีความฉลาด จิตใจโอบอ้อมอารี มีเมตตา อาจารย์จึงประสาทให้เป็นผู้สำเร็จวิชาและแนะนำให้ไปบริการรักษาโรคที่เมืองสาเกต เมืองหลวงของแคว้นอโยธยาซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ๆ กับตักศิลา เพื่อเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียง เพราะที่เมืองสาเกตมีแพทย์เชี่ยวชาญอยู่มาก ท่านได้ทำการรักษาโรคให้แก่ผู้คนในเมืองสาเกต โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านสามารถรักษาชีวิตของมารดาและทารกให้รอดจากความตายเป็นจำนวนมาก เป็นที่นับถือจนได้รับนามต่อท้ายชื่อว่า โกมารภัจจ์ แปลว่า หมอผู้ชำนาญโรคเด็ก ความรู้ความสามารถด้านการใช้ยา หาผู้ใดเสมอได้ยากจึงได้รับการยกย่องว่าเป็น เภสัชราชา อีกชื่อหนึ่งและมีความสามารถด้านอื่นๆ อีกรวมถึงการผ่าตัดต่างๆ ก็เป็นที่เลื่องลือเช่นกัน ต่อมาจึงได้เดินทางกลับกรุงราชคฤห์ รักษาพระเจ้าพิมพิสารให้หายอาการประชวรจากโรคริดสีดวงทวารเรื้อรัง ด้วยการทายาเพียงครั้งเดียว และรักษาโรคให้แก่ผู้คนอีกมากมายจนได้รับแต่งตั้งเป็นแพทย์หลวงประจำพระองค์พระเจ้าพิมพิสาร ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารทรงถวายให้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้าและได้ดูแลรักษาอุปัฏฐากพระภิกษุอีกมากมาย

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพระประชวร หลังจากที่ทรงปลงสังขารได้ ๓ เดือน ชีวกโกมารภัจจ์แพทย์ ได้ปรุขยานานพิเศษขึ้นเพื่อจะถวายพระพุทธองค์ โดยให้ยาเพียงครั้งเดียวก็จะหายแต่พระพุทธองค์ไม่รับพระโอสถนั้นทำให้ชีวกโกมารภัจจ์แพทย์เสียใจเป็นอย่างมาก จึงได้หนีไปจำศีลอยู่ในถ้ำท่านได้รับจนาระคมภีร์การแพทย์ต่างๆ ไว้มากมายเป็นตำราที่เราใช้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน อันเกิดประโยชน์เป็นอย่างมากต่ออนุชนรุ่นหลัง

ชื่อเสียงของท่านไม่ได้โด่งดังเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น ท่านยังได้รับเชิญไปรักษาพระเจ้าปโตเลมี กษัตริย์แห่งอียิปต์อีกด้วย

๑.๓ ประวัติการแพทย์แผนโบราณของไทย

ประวัติการแพทย์แผนโบราณของไทย ได้ค้นคว้ามาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการนวดไทยซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ สมัยก่อนอยุธยา

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แสดงว่าดินแดนของไทยส่วนที่ขอมเคยเรืองอำนาจมาก่อน ได้มีการค้นพบศิลาจารึกของอาณาจักรขอมประมาณปี พ.ศ. ๑๗๒๕ – ๑๗๒๙ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลโดยการสร้างศาสนสถานและอโรคยศาลา(โรงพยาบาล) กระจายอยู่ทั่วไปถึง ๑๐๒ แห่ง โดยมีผู้ทำหน้าที่รักษาพยาบาล ได้แก่ หมอ พยาบาล เภสัชกร รวม ๙๒ คน มีพิธีกรรมบวงสรวง พระโกลีศย์ครูไวฑูรย์ ด้วยยาและอาหารก่อนแจกจ่ายไปยังผู้ป่วย ทั้งในชุมชนและตามรายการติดต่อเชื่อมหัวเมืองต่างๆ ได้พบสถานที่ ที่ขุดศิลาจารึกพบในป่ามะม่วง ซึ่งตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งได้จารึกรูปการรักษาโรคด้วยการนวดไว้ในศิลาจารึก มีการค้นพบหินบดยาที่ใช้ในสมัยทวารวดีและศิลาจารึก ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในยุคสุโขทัยหลังการประกาศอิสรภาพจากการปกครองของขอม พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงสร้างสวนสมุนไพรขนาดใหญ่ขึ้นบนเขาหลวงหรือที่เรียกว่า เขาสรรพยา เพื่อให้ราษฎรได้เก็บสมุนไพรไปใช้รักษาโรคมานเจ็บป่วย ซึ่งยังคงปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ ที่จังหวัดสุโขทัย

๓.๒ สมัยอยุธยา

สมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีหลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการนวดไทยในปี พ.ศ. ๑๙๙๘ ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยมีพระราชกฤษฎีกาแบ่งหน้าที่ของแพทย์ตามความชำนาญเฉพาะทาง โดยแยกเป็นกรมต่างๆ เช่น กรมแพทยา กรมหมอยา กรมหมอกุมาร กรมหมอนวด กรมหมอดา กรมหมอวิธโรค โรงพระโอสถ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้มีการกำหนดศักดิ์ดินนาและดำรงยศตำแหน่งเป็นหลวง ขุนหมื่น พัน และครอบครัวที่นาตามยศและศักดิ์ดินนาที่ดำรง ซึ่งปรากฏอยู่ในกฎหมาย "นาพลเรือน"

สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเป็นยุคที่การนวดไทยรุ่งเรืองมาก โดยปรากฏในจดหมายเหตุของราชทูตจากประเทศฝรั่งเศสชื่อ ลา ลูแบร์ ในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ ว่าในกรุงสยามนั้น “ถ้าใครป่วยไข้ลง ก็จะมีคนทำเส้นสายยืด โดยให้ผู้นานูทางนี้ขึ้นไปบนร่างกายของคนไข้ แล้วใช้เท้าเหยียบ กล่าวกันว่าหญิงมีครรภ์มักใช้ให้เด็กเหยียบเพื่อให้คลอดบุตรง่ายไม่เจ็บปวดมาก”

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จัดได้ว่าเป็นยุคทองของการแพทย์แผนไทย ถึงกับขนานนามวิชาการนวดว่า “หัตถศาสตร์การนวดไทย” ซึ่งถูกจัดให้อยู่ในทำเนียบศักดิ์ดินนา ทำเนียบศักดิ์ดินนาเป็นทำเนียบที่ใช้สำหรับเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์เท่านั้น และนอกจากนี้ได้จัดระบบระเบียบการจัดทยา มีแหล่งจำหน่ายยาและสมุนไพรหลายแห่งทั้งในและนอกกำแพงเมือง มีการรวบรวมตำรับยาต่างๆ ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ การแพทย์แผนโบราณ เรียกว่า “ตำราโอสถพระนารายณ์” ตำรานี้สืบทอดมาถึงปัจจุบันได้อย่างเกือบสมบูรณ์ จะมีคลาดเคลื่อนไปบ้าง ก็ในการคัดลอกชื่อสมุนไพร หรือคำราชาศัพท์บางคำผิดเพี้ยนไปบ้างเท่านั้น

ภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีพระวินิจฉัยว่า ตำรานี้น่าจะรวบรวมขึ้นในราวสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ หรืออย่างช้าก็ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยสรุป

หลักวิชาการแพทย์แผนไทยในยุคนั้นไว้อย่างสั้นๆ แต่ได้ใจความยิ่ง ภาษาที่ใช้ก็เพราะ สละสลวย ใช้การอุปมาอุปไมยอันทำให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจนและเข้าใจง่าย ดังข้อความที่คัดมาดังนี้

"...อภัย กาโย อันว่ากายเราท่านทั้งหลายนี้ เหตุธาตุทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งแห่งกาย แลอายุ ถ้าธาตุทั้ง ๔ มิได้บริบูรณ์เมื่อใด สมุฏฐานก็จะแปรไปให้กำเนิดแก่โรคเมื่อนั้น เวชโช อันว่าแพทย์ผู้พยาบาลใช้สืบไปเมื่อน่าจงพิจารณาให้แจ้งไปในปฐมธาตุทั้งหลาย อันจะแปรปรวนพิการกำเริบตามฤดูเดือนวันเวลาอายุที่อยู่ที่เกิดก่อน จึงจะรู้จักแก้ไข แล้วให้รู้สรรพคุณยา แลรสยา ทั้ง ๙ ประการก่อน จึงประกอบยา วางยา ถ้าวางยาชอบโรคๆ นั้นก็ล้วยาตุจกาทันธนู ถ้ามิดังนั้น ดูกดงหมู่เนื้อเห็นพระยาไกรสรสีหราช ก็จะไปลาศหนีไปโดยเร็ว ถ้าดูโรคมิถูกวางยามิด ดั่งสรรพิสม์อันบุคคลเอาไม้ไปรันลงที่ขนดหาง โรคคือโศส จะกำเริบขึ้นกลมทั่วสรรพางค์กาย มรณม์ อันว่าความตาย ภวิสสติ ก็จะมี หุวิ แท้จริง ถ้าใช้ในคิมหันต์ โสหิตมีกำลัง วสันต์ วาโยมีกำลัง เหมันต์ เสมหะมีกำลัง กล่าวไว้ดังนี้พอประมาณ วิตถารแจ้งอยู่ในฤดู ๖ คัมภีร์มหาโชติรัตแลโรคนิทานนั้นแล้ว"

จากตำราพระโอสถพระนารายณ์นี้เอง ทำให้ทราบว่า มีคัมภีร์อย่างน้อย ๒ เล่ม คือ คัมภีร์มหาโชติรัต (ตำราเกี่ยวกับโรคสตรี) และคัมภีร์โรคนิทาน (ตำราเกี่ยวกับเรื่องราวของโรค) มีใช้กันอยู่แล้วอย่างน้อยก็ในสมัยอยุธยาตอนปลาย และคัมภีร์ทั้ง ๒ เล่มนี้ ยังคงเป็นตำราการแพทย์แผนไทยโบราณ ที่ผู้ประกอบวิชาชีพแพทย์แผนไทย ใช้ศึกษากันในปัจจุบัน

ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๐ ได้เริ่มมีการเขียนตำราเกี่ยวกับการนวดไว้ในใบลาน โดยจารึกไว้เป็นภาษาบาลี พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาจนเสียหายอย่างหนัก ตำราเกี่ยวกับการนวดเหล่านี้จึงสูญหายไปด้วยเหลือเพียงบางส่วนเท่านั้น จึงได้มีการประมวลความรู้เกี่ยวกับการนวดแผนโบราณอย่างเป็นทางการ

ต่อมาในสมัยของ**พระบรมไตรโลกนาถ**มีการแบ่งส่วนที่ดินให้เป็นศักดินาแก่หมอนวดเช่นเดียวกับข้าราชการสมัยอยุธยา สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การแพทย์แผนไทยยังสืบทอดรูปแบบมาจากสมัยอยุธยา แต่ผู้มีความรู้บางส่วนหายสาบสูญไป เหลือเพียงหมอพระและหมอกลางบ้านที่อยู่ตามหัวเมืองต่างๆ จึงสามารถระดมความรู้จากชนกลุ่มนี้ได้

การแพทย์มีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีแพทย์หลวงประจำองค์พระมหากษัตริย์ มีการจารึกตำรับตำราลงในสมุดข่อยและใบลานมากมาย ส่วนใหญ่เสียหายจากการถูกพม่าเผากรุงครั้งสุดท้าย ส่วนที่เหลืออยู่ถูกต่างประเทศซื้อไปเป็นจำนวนมาก ในสมัยนี้การแพทย์แผนตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาท โดยมีมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสเข้ามาจัดตั้งโรงพยาบาลรักษาโรค แต่ขาดความนิยมจึงได้ล้มเลิกไป

๓.๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม หรือ “วัดโพธิ์” ขึ้นเป็นพระอารามหลวงชื่อว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ทรงให้รวบรวมตำรายา ฤาษี ดัดตนทั้งหมด ๘๐ ท่า เป็นรูปปั้นซึ่งทำด้วยดีบุก ตำราการนวด จารึกไว้ตามผนังและเสาตามศาลาราย (แผ่นหินอ่อน ๖๐ ภาพ) ส่วนการจัดหายาของทางราชการทรงให้จัดตั้งกรมหมอและโรงพระโอสถ คล้ายกับในสมัยอยุธยา แพทย์ที่รับราชการ เรียกว่า หมอหลวง ส่วนหมอที่รักษาราษฎรทั่วไป เรียกว่า หมอราษฎร หรือ หมอเชลยศักดิ์

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมรวบรวมตำราหมอนวด ๖๐ ภาพ จารึกไว้ ณ ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ ด้านเหนือเขียนเป็นแผนรูปคน บอกตำแหน่งเส้นและจุดสำคัญสำหรับแก้โรคแต่ละโรคให้ประชาชนศึกษา อีกทั้งปรับปรุงรูปปั้นฤษีตัดตนใหม่ให้เป็นเนื้อชิน

สมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นว่าคัมภีร์แพทย์ ณ โรงพระโอสถสมัยอยุธยาชั้นสูญหายไป เนื่องจากสงครามกับพม่า บ้านเมืองถูกทำลายและราษฎรรวมทั้งหมอแผนโบราณถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ทำให้ตำรายาและข้อมูลเกี่ยวกับการแพทย์ของไทย ถูกทำลายไปด้วย จึงมีพระบรมราชโองการให้ผู้ที่ชำนาญโรคและสรรพคุณยา รวมทั้งผู้ที่มีตำรายา จากหมอลวง หมอเชลยศักดิ์ และหมอที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ ทั่วพระราชอาณาจักร โดยให้ พระองค์อำรินทรราชินิกุล พระราชโอรส ในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นนายกองผู้รวบรวม นำเข้ามาถวายให้กรมหมอลวงคัดเลือก ให้จัดเป็นตำราลวง สำหรับโรงพระโอสถ ตำราแพทย์และตำรายาพระโอสถ ที่รวบรวมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ และมีการตรวจชำระอย่างดีแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานบางส่วนให้จารึกลงบนหินอ่อนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวราว ๓๐ เซนติเมตร ประดิษฐานไว้ที่วัดราชโอรสาราม ใน พ.ศ. ๒๓๖๔ สองปีหลังจากอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ ที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๙ ทรงตรากฎหมาย ชื่อว่า “กฎหมายพนักงานพระโอสถถวาย” นอกจากนี้ พ.ศ. ๒๓๖๔ มีจารึกภาพขนาดจำนวน ๒ ภาพ ที่วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

สมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามอีกครั้ง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามครั้งใหญ่ ใน พ.ศ. ๒๓๗๕ และโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบำเรอราชแพทยา พระราชโอรส ในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทำหน้าที่สืบหาตำรายาและตำราลักษณะโรคทั้งปวง มาจารึกไว้บนแผ่นศิลา ติดไว้ตามศาลาราย มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า ผู้ถวายตำรับยาต้องสาบานตนว่า ยาขนานนั้น ตนได้ใช้มาและไม่ปิดบัง แล้วให้พระยาบำเรอราชแพทยาตรวจดูอีกครั้ง ถ้าเห็นว่าดี ก็ให้จารึกไว้ โดยให้จารึกชื่อเจ้าของตำรับยากำกับไว้ด้วย จารึกเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยนี้ แบ่งออกเป็นหมวดต่างๆ ๔ หมวด ได้แก่

๑. หมวดเวชศาสตร์ เป็นจารึกเกี่ยวกับโรคต่างๆ ว่าด้วยสมุฏฐานของการเกิดโรค พร้อมระบุตำรับยาต่างๆ ที่ใช้แก้โรคนั้นๆ ซึ่งมีจารึกไว้ถึง ๑,๑๒๘ ขนาน

๒. หมวดเภสัชศาสตร์ เป็นจารึกว่าด้วย สรรพคุณของเครื่องยาสมุนไพรแต่ละชนิด ทั้งที่เป็นของไทยและของเทศ ส่วนที่ใช้ประโยชน์ และวิธีการใช้ประโยชน์ มีจารึกไว้ ๑๑๓ ชนิด

๓. หมวดหัตถศาสตร์ (การนวด) เป็นจารึกแผนภาพของโครงสร้างร่างกายมนุษย์ แสดงที่ตั้งของเส้นที่ใช้ขนาด ๑๔ ภาพ และจารึกเกี่ยวกับการนวดแก้ชัษยอก แก้ปวดเมื่อย และแก้โรคต่างๆ อีก รวม ๖๐ ภาพ

๔. หมวดอนามัย (ฤษีตัดตน) เป็นวิธีการบริหารร่างกายหรือตัดตนสำหรับแก้ปวดเมื่อย จารึกเป็นรูปฤษีตัดตนในท่าต่างๆ มี ๘๐ ท่า แต่ละท่ามีคำอธิบายประกอบ

ทรงจัดตั้งโรงเรียนแพทย์แผนโบราณขึ้นเป็นแห่งแรก คือ โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์ ในงานฉลองวัดโพธิ์สมัยนั้น ทรงดำริว่า อันตำรายาไทยและการรักษาโรคแบบอื่น ๆ เช่น การบีบนวด ประคบ หมอที่มีชื่อเสียงต่างก็หวงตำราของแต่ละคนไว้เป็นความลับ ตลอดจนทรงดำริว่า **“การรักษาโรคทางตะวันตกกำลัง**

แพ้อธิพลเข้ามาในประเทศไทยและในเวลาอันใกล้ที่น่าจะบดบังรัศมีของการแพทย์แผนโบราณเสียหมดสิ้น สุดท้ายอาจไม่มีตำรายาไทยเหลืออยู่เพื่อประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลังก็ได้” นับว่าเป็นการจัดการศึกษาให้กับประชาชนรูปแบบหนึ่ง ตำรายาเหล่านี้พอจะทราบกันดีในบรรดาหมอยาไทยว่า ตำรายาดีจริงๆ นั้น คงไม่ได้รับการเปิดเผยอย่างแท้จริง แต่ไว้เป็นอนุสรณ์ และเป็นโรงเรียนการแพทย์ของเมืองไทย ในระยะนั้น การแพทย์ตะวันตกได้เข้ามามาก คณะมิชชันนารีชาวอเมริกันโดยการนำของนายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ มีการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ การใช้ยาเม็ดควินินรักษาโรคไข้จับสั่น เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการนำการแพทย์ตะวันตกมาใช้มากขึ้น เช่น การสูติกรรมสมัยใหม่แต่ยังไม่ได้รับความนิยม

พบหลักฐานจากทำเนียบตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล (สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ) ว่ามีข้าราชการในกรมหมอนวด ดังนี้

พระวรวงศ์รักษา จางวาง	ศักดินา	๘๐๐	ไร่
หลวงสัมพาทแพทย์ ปลัดจางวาง	ศักดินา	๔๐๐	ไร่
หลวงสัมพาทภักดี ปลัดจางวาง	ศักดินา	๔๐๐	ไร่
หลวงประสาทวิจิตร เจ้ากรมซ้าย	ศักดินา	๘๐๐	ไร่
หลวงประสิทธิหัตถา เจ้ากรมขวา	ศักดินา	๘๐๐	ไร่
ขุนวาทาพินาศ ปลัดกรมขวา	ศักดินา	๔๐๐	ไร่
ขุนศรีสัมพาท ปลัดกรมซ้าย	ศักดินา	๔๐๐	ไร่

และต่อมาได้ชำระตำราแพทย์ใหม่ เรียกว่า ตำราแพทย์หลวง หรือแพทย์ในพระราชสำนัก เมื่อการแพทย์ แผนตะวันตกเข้ามาในประเทศไทย ตำราแพทย์หลวงจึงหมดความสำคัญจากราชสำนักไปในสมัยรัชกาลที่ ๖ ส่วนหมอนวดแบบราชสำนัก เป็นการนวดแบบดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ

สมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๑๓ สองปีหลังขึ้นครองราชย์ โปรดเกล้าฯ ให้ชำระตำราแพทย์แผนไทยให้ตรงกับของดั้งเดิม ซึ่งก่อนหน้านั้น กระจัดกระจาย และคัดลอกกันมาจนผิดเพี้ยนไปจากต้นฉบับเดิมมาก และจัดเป็นหลักฐานไว้ในหอพระสมุดหลวง ตำราที่ชำระแล้วนี้เรียกว่าตำราเวชศาสตร์ ฉบับหลวง ในสมัยนั้นหมอฝรั่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นมิชชันนารีได้เข้ามาตั้งโรงพยาบาล แผนตะวันตกกันมาก และได้รับความนิยมจากประชาชนมากขึ้นเรื่อยๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงโปรดการแพทย์แบบดั้งเดิม ได้มีพระราชหัตถเลขาแสดงความห่วงใยไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ความตอนหนึ่งว่า

"...ขอเตือนว่าหมอฝรั่งนั้นดีจริง แต่ควรให้ยาไทยสูญหรือหาไม่ หมอไทยควรจะไม่ให้มีต่อไปภายหน้า หรือควรมีไว้บ้าง ถ้าว่าส่วนตัวฉันเองสมัคกินยาไทย แลยังวางใจหรืออุ่นใจในหมอไทยมาก ถ้าหมอไทยจะรักษาแบบฝรั่งหมด ดูจะเยือกเย็นเหมือนเหนอื่น ไม่เหนพระเหนสงฆ์เลยเหมือนกัน แต่ตัวฉันอายุมากแล้ว เหนจะไม่ได้อยู่จน เหนหมอไทยหมดดอก คนภายหน้าจะพอใจอย่างฝรั่งกันทั่วไป จะไม่เดือดร้อนเช่นฉัน ดอกกระมัง เป็นแต่ลองเตือนดูตามหัวเก่าๆ ทีหนึ่งเท่านั้น..."

ทรงจัดตั้งศิริราชพยาบาล ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ มีการเรียนสอนและรักษาโรคโดยแพทย์แผนโบราณและแพทย์แผนตะวันตกร่วมกัน หลักสูตร ๓ ปี แต่การเรียนการสอนเป็นไปด้วยความยากลำบาก มีความขัดแย้งระหว่างผู้สอนและผู้เรียนเป็นอย่างมาก ด้วยหลักการแนวคิด และวิธีการเรียนการสอนแตกต่างกัน ยากที่จะผสมผสานกันได้ มีจัดพิมพ์ตำราแพทย์ขึ้นสำหรับใช้ในโรงเรียนแพทย์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ คือ **แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์** โดย พระยาพิชณุประสาทเวช ได้รับการยกย่องให้เป็นตำราแห่งชาติฉบับแรก ต่อมาพระยาพิชณุประสาทเวชเห็นว่า ตำราเหล่านี้ยากแก่ผู้ศึกษาจึงได้จัดพิมพ์ตำราขึ้นใหม่ คือ ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง ๒ เล่ม และตำราแพทย์ศาสตร์สังเขป ๓ เล่ม ซึ่งเป็นตำราแพทย์แผนโบราณที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน และในปีพ.ศ.๒๔๔๕ ได้มีการเขียนภาพภาษาดัตต ณ วัดกลาง จังหวัดสงขลา ๔๐ ท่า และทรงโปรดเกล้าฯ ให้แพทย์หลวงจัดการ ส่งคายนานในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ และแปลตำราแพทย์จากภาษาบาลีสันสกฤตเป็นภาษาไทยจัดหมวดหมู่ และทำเล่ม เรียกว่า ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ (ฉบับหลวง) ซึ่งมีภาควิชาหัตถศาสตร์ เรียกว่า ตำรานวดฉบับหลวง รวมอยู่ด้วย

สมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการส่งยกเลิกวิชาการแพทย์แผนโบราณ ยุบกรมแพทย์หลวง หมอหลวงต้องออกมาประกอบวิชาชีพส่วนตัว และได้ตราพระราชบัญญัติการแพทย์ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ เพื่อควบคุมการประกอบโรคศิลปะ เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดกับประชาชน อันเนื่องมาจากการประกอบโรคศิลปะของผู้ที่ไม่มีความรู้และมีได้ฝึกหัด ด้วยความไม่พร้อมในด้านการเรียนการสอน การประเมินผล และการประชาสัมพันธ์ ทำให้หมอพื้นบ้านจำนวนมากเลิกการประกอบอาชีพนี้ไปเพราะกลัวถูกจับ บ้างก็เผาตำราทิ้ง ซึ่งทำให้การแพทย์แผนไทย พ้นจากระบบการแพทย์ของประเทศไทย และการแพทย์แบบตะวันตก เข้ามาแทนที่อย่างสมบูรณ์ และผู้ที่มีชื่อเสียงในการนวดมาก คือ หมออินทเวศน์ ซึ่งเป็นหมอนวดในราชสำนัก ได้ถ่ายทอดวิชาทั้งหมด ให้แก่บุตรชายคือ หมอชิต เดชพันธ์ ซึ่งต่อมาได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกศิษย์ ความรู้เกี่ยวกับการนวดแผนโบราณนั้น เริ่มแพร่หลายและเปิดกว้างสำหรับบุคคลทั่วไป

สมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้ตรากฎหมายเสนาบดีแบ่งการประกอบโรคศิลปะเป็น “ แผนปัจจุบัน “ และ” แผนโบราณ “ โดยกำหนดไว้ว่า

๑. ประเภทแผนปัจจุบัน คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะโดยความรู้จากตำราอันเป็นหลักสากลนิยม ซึ่งดำเนินและเจริญขึ้น โดยอาศัยการศึกษา ตรวจสอบ และทดลองของผู้รู้ในทางวิทยาศาสตร์ทั่วโลก

๒. ประเภทแผนโบราณ คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะโดยอาศัยความสังเกต ความชำนาญ อันได้สืบต่อกันมาเป็นที่ตั้ง หรืออาศัยตำราอันมีมาแต่โบราณ มิได้ดำเนินไปในทางวิทยาศาสตร์ ระบุสาขาการนวดในการประกอบโรคศิลปะ โดยกำหนดให้ต่ออายุทุกๆ ๓ ปี

ในปี พ.ศ.๒๔๗๕ ในปีนั้นมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และได้มีการก่อตั้งสมาคมแพทย์แผนไทยแห่งประเทศไทยขึ้น ครั้งแรกที่วัดราชนันทดา ได้มีการริเริ่มจัดตั้งสถานที่ขึ้นเพื่อเผยแพร่ความรู้ในด้านการรักษาโรคโดยใช้ยาสมุนไพรและการนวดขึ้นเป็นครั้งแรก ในครั้งนั้นมีผู้สนใจไม่มากนัก ต่อมาก็มีผู้สนใจมาเรียนการ

นวดกันมากขึ้น จนได้มีการจัดตั้งสมาคมแพทย์แผนโบราณแห่งประเทศไทยขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยมีอาจารย์ใหญ่ สัตวาทิน เป็นนายกสมาคมคนแรกและเป็นผู้ถ่ายทอดวิชานวดด้วย

สมัยรัชกาลที่ ๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ โปรดเกล้าให้ตราพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลปะโดยยกเลิก พระราชบัญญัติการแพทย์ พ.ศ. ๒๔๖๖ ไม่ระบุสาขาการนวดในการประกอบโรคศิลปะแผนโบราณ การนวดจึงไม่มีการควบคุม

เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๐๕ หมอผล ถมยานิม และคณะ จัดตั้งโรงเรียนสมาคมแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) เริ่มเปิดสอนโดยยึดหลักวิธีครูบอกต่อตามความชำนาญพิเศษเฉพาะตัว หลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ นายกำธร ตั้งตรงจิต อดีตนายกสมาคมแพทย์แผนโบราณ คิดจัดทำตำราการนวด ให้เป็นมาตรฐานการสอนการนวด จึงได้เชิญอาจารย์สอนนวดในวัดโพธิ์ทั้ง ๑๘ ท่านมาประชุมวางแผนทางทำตำรานวดฉบับมาตรฐาน

สมัยรัชกาลที่ ๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงรับสั่งถึงความมีคุณค่าทางสรรพวิทยา ว่าควรมีการจัดทำเป็นรูปเล่ม ทางสมเด็จพระอริยวงศฯ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาปริณายก (ปุ่น ปถมฺณสิริ) เป็นผู้ทรงให้คณะแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) รวบรวมตำราเภสัชในศิลาจารึกและตำรานวด ฤกษ์ตัดตนและจัดทำเป็น หนังสือ “ตำรายา ศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์) พระนคร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๕ และได้ทูลเกล้าถวายตำรา ในวันรับกฐินพระราชทานปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์)

มีการจัดตั้งสมาคมของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ ที่วัดโพธิ์ ในปีพ.ศ. ๒๕๐๐ มีการจัดสอนการแพทย์แผนโบราณ ขึ้นตามที่ต่างๆ ทั่วประเทศ โดยเอกชนเป็นจำนวนมาก

พ.ศ. ๒๕๑๐ ออกพระราชบัญญัติยา ควบคุมการผลิต การนำเข้า การขายยา และการโฆษณา

พ.ศ. ๒๕๒๕ ก่อตั้งโรงเรียนอายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภักจ) เพื่อเปิดสอนการแพทย์แผนไทยแบบประยุกต์ ในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ต่อมาในปี ๒๕๔๖ ได้เปิดสอนระดับปริญญาตรีและถูกยุบไปรวมกับมหาวิทยาลัยมหิดล (อยู่ที่โรงเรียนอายุรเวทธารัง คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล)

พ.ศ. ๒๕๓๐ แก้ไขพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลปะ ให้มีการแพทย์แผนโบราณทั่วไป และแผนโบราณแบบประยุกต์

พ.ศ. ๒๕๔๑ ออกพระราชบัญญัติสถานพยาบาล

พ.ศ. ๒๕๔๒ ตราพระราชบัญญัติการแพทย์แผนไทย เปลี่ยนคำว่า การแพทย์แผนโบราณ เป็นการแพทย์แผนไทย เปลี่ยน สาขาการเภสัชกรรม สาขาเวชกรรม สาขาการผดุงครรภ์ เป็นประเภทฯ และเพิ่มประเภทการนวดไทย ในพ.ศ. ๒๕๔๖

พ.ศ. ๒๕๔๒ ออกพระราชบัญญัติ คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และให้ตั้งสถาบันการแพทย์แผนไทยขึ้นในสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข และต่อมาอยู่ในสังกัดกรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

พ.ศ. ๒๕๔๕ ก่อตั้งกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๔๕ ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๔๕ และพระราชบัญญัติ ปรับปรุง กระทรวงทบวงกรม พ.ศ. ๒๕๔๕ และกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกกระทรวงสาธารณสุขโดยได้โอนหน่วยงานสถาบันการแพทย์แผนไทยสำนักงาน ปลัดกระทรวงสาธารณสุขและศูนย์ความร่วมมือการแพทย์ไทยจีนและศูนย์ประสานงานการแพทย์ทางเลือก กรมการแพทย์ มารวมกันเป็นกรมใหม่ที่มีบทบาทในเรื่องงานพัฒนาวิชาการด้านการแพทย์แผนไทยการแพทย์ ฟื้นฟูบ้านและการแพทย์ทางเลือก

พ.ศ. ๒๕๔๖ เปิดสอนหลักสูตรต่อเนื่อง การแพทย์แผนไทยบัณฑิต ที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เปิดสอนการแพทย์แผนไทยในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) และปริญญาตรี ในสถาบัน ต่างๆ หลายแห่ง รวมถึงมหาวิทยาลัยราชภัฏด้วย

พ.ศ. ๒๕๔๗ เปิดสอนหลักสูตรปริญญาตรีทางการแพทย์แผนไทย ๔ ปี โดยมหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปัจจุบันมีการเปิดสอนการแพทย์แผนไทยการแพทย์แผนไทยประยุกต์มากมายหลายระดับกระจาย อยู่ทั่วประเทศ โดยแบ่งเป็นหลักสูตรการแพทย์แผนไทยประยุกต์ ๙ แห่ง

๑. มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง
๒. มหาวิทยาลัยบูรพา
๓. มหาวิทยาลัยนเรศวร
๔. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
๕. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
๖. มหาวิทยาลัยมหิดล
๗. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๘. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

โดยมหาวิทยาลัยที่กล่าวมาข้างต้น ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการวิชาชีพ ซึ่งมีทั้งสิ้น ๘ แห่ง

๙. มหาวิทยาลัยพะเยา ยังไม่ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการวิชาชีพ

หลักสูตรการแพทย์แผนไทย จำนวน ๑๙ แห่ง

๑. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
๒. มหาวิทยาลัยรังสิต
๓. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
๔. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
๕. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร
๖. มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๗. มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา
๘. มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

๙. มหาวิทยาลัยรามคำแหง
๑๐. มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง
๑๑. มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัราชภัฏเพชรบุรี
๑๒. วิทยาลัยเทคโนโลยีทางการแพทย์และสาธารณสุขกาญจนาภิเษก สถาบันพระบรมราชชนก
๑๓. วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดพิษณุโลก
๑๔. มหาวิทยาลัยทักษิณ (วิทยาเขตพัทลุง)
๑๕. มหาวิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดชลบุรี
๑๖. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย

โดยมหาวิทยาลัยที่กล่าวมาข้างต้น ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการวิชาชีพ ซึ่งมีทั้งสิ้น ๑๖ แห่ง

๑๗. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
๑๘. มหาวิทยาลัยปทุมธานี
๑๙. มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

และยังมีการเรียนการสอนแบบมอบตัวศิษย์กับครูผู้รับมอบตัวศิษย์เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์การรักษา เพื่อนำไปใช้ในการรักษาผู้ป่วยต่อไป แบ่งออกเป็น ๔ ประเภทคือ ประเภทเภสัชกรรมไทย ประเภทเวชกรรมไทย ประเภทผดุงครรภ์ไทย และประเภทการนวดไทย

๔. ประวัติตำราการแพทย์ไทย

การศึกษาในสมัยโบราณนิยมท่องจำสืบทอดต่อกันมา มีบางส่วนที่ได้จดจารไว้เป็นตำราลงบนแผ่นศิลาบ้าง แผ่นหนังบ้าง แผ่นดินเผาบ้าง ใบลานบ้าง เมื่อมีการทำกระดาษก็จดจารลงบนกระดาษ ในระยะแรก เป็นกระดาษที่ทำจากเยื่อช่อย เรียกว่า **สมุดช่อย** กระดาษช่อยสีขาว เขียนด้วยสีดำ สีแดง หรือสีทอง กระดาษช่อยที่ผสมหรือทาด้วยผงถ่านมีสีดำ เขียนด้วยสีขาว หรือสีทอง สีทองส่วนมากทำจากหอยหรือนกสีทอง ที่ทำจากผงทองคำก็มี ตำราสมัยโบราณนิยมทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมยาวๆ ตามรูปของใบลานแล้วเจาะรูร้อยด้วยเชือก มัดรวมกันเป็นเล่ม เรียกว่า **ผูก** ภาษาที่ใช้ส่วนมากจะใช้ภาษาตามพระไตรปิฎก หรือพระคัมภีร์ทางศาสนา เช่น ภาษาบาลี หรือสันสกฤต ภาษาขอม หรือภาษาลานนา ส่วนตัวอักษรจะใช้ภาษาบาลีหรือสันสกฤต ที่พื้นบ้านเรียกว่า **ตัวธรรม** หรือใช้อักษรดั้งเดิมของท้องถิ่นนั้นๆ เช่น ตัวอักษรขอม อักษรลานนา อักษรไทยสมัยสุโขทัย หรือสมัยอยุธยา เป็นต้น เนื่องจากผู้ที่ทำหน้าที่บันทึกและถ่ายทอดมักจะเป็นพระหรือผู้ที่บวชเรียนแล้ว และตำราแพทย์แผนโบราณของไทยส่วนใหญ่ จะมีพื้นฐานมาจากพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จึงนิยมเรียกว่า คัมภีร์ ถ้าเป็นตำราที่รจนาขึ้นโดยบุคคลทั่วไปนิยมเรียกว่า คัมภีร์ หรือ ตำรา ถ้าเป็นตำรายาที่เป็นของพระมหากษัตริย์ นิยมเรียกว่า พระตำรา หรือ พระตำราหลวง ส่วนใหญ่แล้วผู้เป็นหมอจะเห็ดทูนตำรายาเหล่านี้ จึงนิยมเรียกว่า พระคัมภีร์ เป็นส่วนมาก

ตำราการแพทย์แผนโบราณของไทย ที่ได้รวบรวมไว้และใช้เป็นหลักในการศึกษามาจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย

พระคัมภีร์	กล่าวถึงเรื่อง
๑. พระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย	พิภักตสมุฏฐาน ๔ ประการ
๒. พระคัมภีร์ธาตุวิภังค์	สาเหตุการเสียชีวิตที่เพิ่มเติมจากโรคนิทานและขยายเพิ่มกองธาตุพิการตามธาตุ
๓. พระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์	ธาตุทั้ง ๔ พิการ ธตุ ๓, ๔, ๖ ธาตุวิปลาส สมุฏฐานโรค ๓ ประการ
๔. พระคัมภีร์โรคนิทาน	สาเหตุการเสียชีวิตจากธาตุทั้ง ๔ ขาดและเหลือ ธาตุพิการ ธาตุแตก
๕. พระคัมภีร์ธาตุบรรจบ	มหาภูตรูป ๔ และโรคที่แปรกองธาตุโดยดูจากอุจจาระธาตุ
๖. พระคัมภีร์ปฐมจินดา	เริ่มสร้างโลก พรหมบุโรหิต สาเหตุการการเกิดของมนุษย์ การดูแลมารดาและทารกตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์จนคลอด และโรคที่เกิดกับกุมารหลังคลอด ชาง สำรอก ๗ ประการ ลักษณะสตรีและน้ำนม ปักซี่ ๔
๗. พระคัมภีร์มหาโชดรัต	โลหิตระดูจากกองธาตุ การแปรโรคจากระดูทำเหตุ
๘. พระคัมภีร์ตักกะศิลา	ไข้เหนือ ไข้พิษ ไข้กาฬไข้กระทบฤดูแปรไปทำเหตุ
๙. พระคัมภีร์ฉันทศาสตร์	ทับ ๘ ประการ ไข้ต่างๆ น้ำนมดี น้ำนมชั่วป่วงกาหอดิสารชาง หละละองลมชาง มรณญานสูตรไข้เรื้อรังแปรสู่สัมปชวร
๑๐. พระคัมภีร์อติสาร	ไข้หนักถึงขั้นลงแดง กาฬ ๕ ประการ
๑๑. พระคัมภีร์ชวดาร	ประเภทของลมที่ทำให้เกิดโทษ สาเหตุของโรคลมที่เกิดจากโลหิตและลม ลมที่รักษายาก ๑๒ จำพวก ลมอันมีพิษ ๖ จำพวก ลมมีพิษร้ายจำพวกหลัง ๖ จำพวก

๑๒. พระคัมภีร์กระษัย	โรคที่เกิดจากความเสื่อมของร่างกายและความทรุดโทรมของธาตุทั้ง ๔ กระษัย ๒๖ จำพวก
๑๓. พระคัมภีร์อุทรโรค	โรคที่เกิดจากธาตุไม่ปกติเป็นเหตุให้เกิดลักษณะอุทร ๑๘ ประการเป็นโรครักษายาก
๑๔. พระคัมภีร์มัชฺฐุ- สาระวิเชียร	แก่นแท้ที่ตั้งแห่งโรคลม ๑๐ ประการ
๑๕. พระคัมภีร์มัจฉา- ปักขันทิกา	โรคที่แปรไปทางธาตุสู่ช่องทางปัสสาวะ ทูราวสามฤตกิจ องคสูตร ขี้รำว อุพทม ไล่ด้วน
๑๖. พระคัมภีร์ไพจิตร มหาวงศ์	ลักษณะของฝีที่เกิดขึ้นในเดือนต่างๆ อาการตำแหน่ง ที่เกิดโรคฝี
๑๗. พระคัมภีร์ทิพย์มาลา	ผิวหนังโรคอันบังเกิดภายใน ๑๙ ประการ
๑๘. พระคัมภีร์วิถิกฤษฏ์โรค	โรคเรื้อนจากกองธาตุและโรคเรื้อนทั่วไป
๑๙. พระคัมภีร์อภัยสันตา	โรคตา ต้อ ๒๑ ชนิด มรณญาณสูตร
๒๐. พระคัมภีร์มุขโรค	โรคในปากคอ ๑๙ ประการ
๒๑. พระคัมภีร์วโยคสาร	องค์แพทย์ ๓๐ ประการ เพื่อช่วยในการรักษาโรค สรรพคุณยา หลักการให้ยา
๒๒. พระคัมภีร์สิทธิ- สาระสงเคราะห์	ลำบองราหู ลักษณะกำเนิดขาง ลักษณะกาฬโรคลักษณะสันนิบาต
๒๓. พระคัมภีร์สรรพคุณ	พิภักทยา สรรพคุณยา กระจายยา

และยังมีพระคัมภีร์อื่น ๆ รวมทั้งตำรายาเกร็ดอีกมาก

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ได้ทรงพระราชดำริว่า พระคัมภีร์แพทย์ต่างๆ นั้น ใช้สำหรับบำบัดโรคภัยไข้เจ็บเป็นประโยชน์แก่มหาชนเป็นอันมาก ทั้งมีพระตำหรับหลวงเก่าๆ อยู่มาก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมแพทย์หลวง นำพระคัมภีร์แพทย์ในที่ต่างๆ มาทำการตรวจสอบ และได้ทรงแต่งตั้งกรรมการตรวจสอบชำระพระคัมภีร์แพทย์แล้วจดบันทึกไว้ในหอสมุดหลวง มี

พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ

พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นภูตราชหฤทัย

พระยาอมรศาสตร์ประสิทธิ์ศิลป์

หลวงกุมารเพชร

หลวงกุมารแพทย์

ขุนกุมารประเสริฐ

ขุนเทพกุมาร

เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนราชแพทยาลัยขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้พิมพ์ตำราแพทย์สำหรับโรงเรียนเล่มแรกชื่อว่า แพทยศาสตร์สงเคราะห์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ พิมพ์เป็นตอนๆ เป็นตำรารวมทั้งวิชาแพทย์แผนโบราณและวิชาแพทย์แผนตะวันตก แต่ออกมาได้เพียง ๓ เล่มเล็กๆ

ต่อมา พระยาพิศณุประศาสน์เวช ได้กราบทูลขอประทานอนุญาตพิมพ์ คัมภีร์ฉบับหลวง ต่อพระเจ้า
นียงยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๕๐ ให้ชื่อตำราว่า แพทยศาสตร์
สงเคราะห์ ฉบับหลวง มี ๒ เล่ม ต่อมาอีก ๑ ปี ท่านได้จัดพิมพ์ตำราแพทยศาสตร์ฉบับสังเขป ซึ่งท่านได้
เรียบเรียงไว้เป็นหลักการสอนในโรงเรียนแพทย์ ชื่อว่า เวชศึกษาหรือแพทยศาสตร์สังเขป แบ่งเป็น ๓ เล่ม
พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นตำราชุดสำคัญในยุคนี้อยู่รวม ๕ เล่ม คือ แพทยศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับหลวง ๒
เล่ม เวชศึกษา หรือ แพทยศาสตร์สังเขป ๓ เล่ม

บทที่ ๒ จรรยาแพทย์

จรรยาแพทย์แผนไทย ๑๒ ประการ

คัมภีร์แพทยาลังการของพระยาพิศณุประสาทเวช

กล่าวด้วยคุณธรรมอันเป็นเครื่องประดับของหมอ คนที่เป็นหมอไข้แต่จะมีแต่ความรู้ในยา และรู้จักโรคอย่างเดียวนั้นเมื่อใด ควรต้องเป็นคนที่อภัยภัยอันเรียบร้อยเป็นที่พอใจของคนทั้งหลายด้วย จึงจะเป็นหมอที่ดีได้ ถ้าเป็นแต่รู้วิชาของหมอ แต่ไม่เป็นผู้มีคุณอารีโอบอ้อมต่อคนทั้งหลายแล้ว ก็ไม่มีใครนับถือยอมทำความรู้ของตนให้เสื่อม ไม่มีใครหาไปรักษา ลากผลจะมีมาแต่ไหน เพราะฉะนั้นหมोजึงต้องเป็นคนที่อภัยภัยดี หมอที่ดีนั้นย่อมประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้ เป็นต้น คือ

๑. มีเมตตาจิตแก่คนไข้ (พรหมวิหาร๔)

ด้วยคนไข้จนความทุกข์เวทนา ครอบงำอยู่ในใจตามมากและน้อย แล้วจะมีจิตคิดหวังที่จะเอาหมอเป็นที่พึ่ง หมอไปถึงก็ดีใจอยากจะทำคำอธิบายของหมอ ที่จะช่วยระงับไข้แองการโรคของตน ถ้าหมอนั้นเป็นผู้มีเมตตาปราณีให้คนไข้เป็นที่ชื่นชมยินดีแล้ว ความสุขโสมนัสก็จะบังเกิดแก่คนไข้ เป็นทางที่จะบรรเทาไข้ใจให้หมดหรือน้อยลงไปได้ และจะเชื่อถ้อยฟังคำของหมอผู้นั้นด้วย เมื่อความวิตกอันเป็นทุกข์ในใจเบาบางลง น้ำเลี้ยงหัวใจก็ผ่องใส โรคที่มีอยู่ในกายก็จะพลันหายได้โดยไม่ช้าวัน คนไข้ที่หายนั้นก็จะเคารพนับถือหมอนั้นต่อไปเป็นอันสงสรีกส่วนหนึ่งด้วย ถ้าหมอเป็นคนโหดเหี้ยมไม่มีเมตตาจิตแก่คนไข้ ย่อมไม่เป็นที่นิยมของคนไข้ ความวิตกก็มีอยู่รำไป นับว่าเป็นไข้บังเกิดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เป็นเหตุที่จะพาให้โรคที่มีอยู่ในร่างกายนั้นกำเริบขึ้นได้พอที่จะหายได้เร็วก็เป็นช้าวันไป หรือบางทีก็ใช้จะทรุดหนักลงทำให้ยากแก่การรักษาพยาบาลข้อนี้อาจจะเป็นได้ เพราะฉะนั้นเมตตาจิตจึงเป็นคุณธรรมเกื้อกูลแก่หมอและคนไข้ ควรที่หมอจะตั้งเมตตาจิตไว้ในสันดาน

๒. ไม่เห็นแก่ลาภ

ลาภผลที่จะได้แก่ตนนั้นย่อมเป็นที่ปรารถนา เป็นที่ยินดีด้วยกันก็จริง แต่บุคคลที่มีอภัยภัยเรียบร้อยหวังตั้งตนให้เป็นที่น่าเชื่อถือแก่คนทั้งหลายแล้ว ย่อมไม่เพ่งเล็งเอาด้วยอุบาย หรือกดขี่หลอกลวงเลย หมอเมื่อเขาหาไปรักษาไข้ ควรตั้งใจเสียก่อนว่าจะไปรักษาให้หาย เพื่อเอาชื่อเสียง รักษาโดยสุจริต เมื่อผู้นั้นหายไข้แล้ว ขวัญข้าวค่ายาขอมมีอยู่เอง ถึงหากว่าตามธรรมดาเคยได้เท่านั้นเท่านี้ ถ้าคนไข้ขัดสนจะให้เท่านั้นไม่ได้หรือไม่มีจะให้เลย ก็ไม่ควรจะเพิกเฉยละเมินเสีย ควรจะช่วยอนุเคราะห์ด้วยเมตตาจิตเป็นที่ตั้ง คุณความดีก็จะมีแก่ตน คนทั้งหลายจะเคารพนับถือลาภผลก็คงจะได้มา ถ้าหมอเป็นคนมีความโลภเห็นแก่ลาภ ไข้พอจะหายได้ในไม่ช้าวัน แกล้งหน่วงเหนี่ยวไว้ให้หายช้า หรือไข้เป็นอย่างที่น่าตกอกตกใจก็บอกไปเสียอย่างหนึ่งเพื่อให้เจ้าไข้ หรือคิดอุบายอยากได้ขวัญข้าวค่ายาค่าป่วยการให้มากด้วยประการใด ๆ เล่ห์ประการหนึ่งว่าจะทำนาค้าขายบนหลังคนไข้เอามังมีเสียทีเดียว ไม่คิดเผื่อแผ่ที่จะให้ความสุขแก่เพื่อนบ้านฐานถิ่น ฉะนั้นแล้วใครเล่าจะเคารพนับถือ เมื่อไม่มีใครนับถือแล้วลาภผลที่เคยได้ในวิชาที่เป็นหมोजึงจะมีมาแต่ไหน มีแต่จะเสื่อมถอยน้อยลงทุกวัน เพราะฉะนั้นหมोजึงควรเป็นคนไม่เห็นแก่ลาภ

๓. ไม่เป็นคนโอ้อวด (ขาดหิริโอตตปละ)

ผู้ที่แสดงถ้อยคำโอ้อวดให้เกินกว่าความรู้ของตน เป็นต้นว่ารักษาไข้อะไรหายสักรายหนึ่งก็เอาขึ้นตั้งไปที่ไหนก็อวดรำไป ความรู้จริงแก่ใจไม่รู้ถึงแต่พูดเกินกว่าความรู้ ไปเจอไข้ที่ตนพูดว่ารู้เข้ารักษาไม่ได้ เขาจะเรียกว่าเป็นหมอขาดภูมิ ย่อมเป็นข้อหมิ่นประมาทของคนทั้งหลาย ต่อไปไม่มีคนเชื่อถือเลยพาให้ความรู้ที่มีอยู่เสื่อมไปด้วย เพราะฉะนั้นในข้อนี้ควรต้องระวัง ถ้าพูดความที่ได้เรียนรู้อาจจะทำได้จริงก็ไม่จำเป็นว่าเป็นคนโอ้อวด

แต่ถึงดังนั้นต้องพูดได้ในเมื่อถึงคราวที่จะพูด ถ้าเอาไปพูดเสียร่ำไปก็ตกอยู่ในฐานะเป็นคนโอ้อวด พาให้เสื่อมเสีย ความเชื่อถือได้เหมือนกันที่จริงความรู้ที่มีอยู่ในตนนั้นไม่จำเป็นต้องโอ้อวดอะไรสุดแต่ถึงคราวที่ต้องใช้ทำให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายแล้ว กิตติศัพท์ความเลื่องลือก็ปรากฏขึ้นเอง ย่อมจะเป็นที่เชื่อถือยำเกรงของคนทั้งหลาย

๔. ความไม่ปิดบังความเขลาของตนไว้

เมื่อได้ตรวจดูคนไข้ พิจารณาหัตถิยาอาการตลอดแล้วจะต้องเข้าใจว่าเป็นโรคอะไร เกิดขึ้นเพราะอะไร สามารถที่จะรักษาพยาบาลให้หายได้หรือไม่ ตกลงว่าจะรักษาให้หายได้จึงรักษาพยาบาลตามความรู้ความสามารถของตน ถ้าไปพบปะไข้ที่ตนไม่เคยรักษาหรือความรู้ของตนไม่เพียงพอที่จะรักษาได้ ก็พึงแสดงให้เจ้าไข้เขารู้เสียแต่ต้นมือ เพื่อเขาจะได้ไปหาหมออื่นรักษา ถ้าจะให้ดีตนรู้ว่าใครจะรักษาได้บอกแนะนำให้เขาด้วยจะเป็นที่ยินดีของเจ้าไข้ ถึงหากว่าไข่นั้นจะไม่หายเพราะตนรักษาก็ดี ตนก็ย่อมจะได้ความนิยมนับถือต่อไปว่าเป็นคนไม่ปิดบังความเขลาไว้ ถ้าจะปิดบังความเขลาไว้รักษาไข้ด้วยความที่ไม่เข้าใจ ไข้ก็จะทรุดหนักลงที่สุดจะถึงเป็นอันตรายแก่ชีวิตก็จะเป็นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้หมอนั้นจะได้รับความความติเตียนของคนทั้งหลาย แล้วเป็นทางที่จะเสื่อมเสียจากลาภผล

๕. ไม่ปิดบังความดีของผู้อื่น

เมื่อได้ยินได้ฟังเขาสรรเสริญคุณวิชาของผู้อื่น ควรทำอหยาศัยยั้งชื่นสรรเสริญตาม เมื่อผู้นั้นทราบอหยาศัยของเราดังนี้ ย่อมมีจิตรักใคร่จะเป็นมิตรกับเราบ้าง คุณธรรมอันนี้ย่อมเป็นทางสืบสันธิในสามัคคีรส ซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญว่าเป็นกัลยาณธรรม นำมาซึ่งความสุขแก่ตนจึงเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรประพฤติ

๖. ไม่หวงกันลาภของผู้อื่น

เมื่อตนเป็นหมอรักษาไข้ เป็นหวังว่าลาภผลจะได้แก่ตนแต่ลำพังผู้เดียว จะทำการไม่ถนัด ที่ดีควรหาพวกพ้องหรือผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งมีความรู้มาช่วยการนั้นจึงสำเร็จได้ดี เช่น ตนเป็นแค่หมอยา จะต้องหาหมอนวดมาช่วยอีกทางหนึ่ง ฉะนั้น แต่ครั้งจะให้เป็นเช่นนั้นก็กลัวว่าลาภที่ตนจะได้มันต้องแบ่งส่วนให้ผู้อื่นไปเสียจะได้ไม่น้อยหวงกันไว้ไม่ให้ผู้อื่นเข้ามามีส่วนนี้เป็นข้อที่จะทำให้อันตรายให้แก่คนไข้ หมอไม่ควรคิดเช่นนั้นเลย ถ้าเห็นทางที่จะเฉลี่ยลาภผลให้แก่ผู้ที่มีความรู้ด้วยกันโดยประการใด ก็ควรแสดงความยินดีแผ่เผื่อให้ การที่จะรักษาพยาบาลไข้ ถ้ามีเพื่อนเป็นคู่คิดคู่ปรึกษาช่วยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันแล้ว เป็นข้อที่ป้องกันความพลั้งพลอได้และอาจที่จะรักษาไข้ให้หายเร็วด้วย

๗. ไม่ลูแก่อำนาจ อคติทั้ง ๔ คือ

- ฉันทาคติ ความรักใคร่พอใจ
- โทสาคติ ความโกรธ
- ภยาคติ ความกลัว
- โมหาคติ ความหลง

ฉันทาคติ

ความรักใคร่พอใจ คือ ทำความรักใคร่ในบุคคลที่ไม่เสมอกัน บางคน ก็ตั้งใจรักษาพยาบาล บางคนก็เกลียดชัง ไม่รักษาโดยความตั้งใจจะให้โรคหาย

โทสาคติ

ความโกรธ คือ ใช้แต่โทสะจิตเป็นเบื้องหน้า ไม่มีใจอันดีต่อคนไข้ ทำอะไรก็จะเอาแต่ใจของตน ไม่ผ่อนผันตามอริยาสัยของคนไข้ ให้มีสติอารมณ์เบิกบานบ้างเลย

ภยาคติ

ความกลัว คือ กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว เป็นต้นว่ารักษาไข้ กลัวเขาจะไม่ให้ขวัญข้าวค้ายาก็ไม่ตั้งใจรักษา กลัวว่ายาดีที่ทำไว้ ถ้าจะให้คนไข้กินอาจหายได้ แต่กลัวจะหมดเสีย

โมหาคติ

ความหลง คือ หลงเชื่อตนมีความรู้ดี ไม่ต้องทำอริยาสัยเพื่อแม่เป็นมิตรไมตรีกับผู้อื่นหรือหลงเชื่อว่ายยาของตนดี รักษาไข้หายได้โดยไม่ตรวจอาการไข้ก่อนที่จะวางยา (อคติ ๔ ประการที่กล่าวมานี้ สำหรับหมอไม่เป็นที่สาธารณะทั่วไป) หมอผู้ใดไม่ลู่อ่านาจนแก่อคติ ๔ ประการนี้แล้ว คุณความดีก็จะมียอยู่ในตน

๘. ความไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ คือ

๑. ลากที่จะได้หรือไม่ได้ ไม่มีก็ดี
๒. ความนิทา ความสรรเสริญก็ดี
๓. มียศศักดิ์ก็ดีหรือปราศจากยศศักดิ์ก็ดี
๔. ความทุกข์ ความสุขเหล่านี้มาถึงตน ก็มีอริยาสัยหนักแน่น มัธยัสถ์เป็นกลาง ไม่ทำความกระวนกระวาย ขวนขวายยินดียินร้าย เตือดร้อนรำคาญ ซึ่งเป็นเหตุจะทำลายคุณความดีของตนและทำจิตใจให้พิกลไปจากความเป็นปกติ เพราะโลกธรรมนี้ย่อมยุยงส่งเสริมบุคคลให้ตกไปในทางที่ชั่วได้ ผู้ที่ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมจึงเป็นที่สรรเสริญของผู้ที่มีปัญญา

๙. มีหิริโอตตปะ

ละอาย สะดุ้ง กลัวต่อบาป อันเป็นเวรกรรมต่อภพชาติในภายหน้าละเว้นจากวิหิงสา พยาบาท อาฆาตจองเวรต่อบุคคลอื่น มีใจอันชุ่มชื่นไปด้วยความกรุณาเป็นเบื้องหน้า

๑๐. ไม่เป็นคนเกียจคร้านและมักง่าย

ตั้งใจอุทิศสหาะทำการรักษาพยาบาลไข้โดยเต็มกำลัง ใช้ปัญญา พินิจพิจารณาโดยถ่วงถี้ ถึงเวลาไปตรวจก็ไปตรวจฟังดูอาการเพื่อได้คิดประกอบรักษา ความรู้ที่มีอยู่แล้วก็เอาใจใส่สอบสวน ให้แจ่มแจ้งเจริญขึ้น สิ่งที่ไม่รู้หมั่นศึกษาค้นคว้า หากความรู้ใส่ตนต่อไปมิได้เพิกเฉยและหมั่นประกอบยาไว้สำหรับรักษาคนไข้ ในตำราให้เอาอะไรก็อย่างก็อุทิศสหาะทำให้ครบกับตำรา ไม่สักแต่ว่าในตำราให้เอา ๑๐ อย่าง ก็เอาแต่ ๕-๖ อย่าง ทำด้วยความมักง่าย ความจริงเครื่องยานั้นถ้าไม่ประสมให้ครบตามตำราที่ท้าวางลงไว้แล้วก็ไม่ศักดิ์สิทธิ์ และจะลงโทษว่ายยาไม่ดีไม่ได้ เพราะฉะนั้นหมอมจึงไม่ควรเป็นคนมักง่ายตรวจไข้ก็ต้องตรวจโดยถ้วถ้ว

เหมือนกัน ถ้าเป็นแต่มียาไม่ตรวจใช้ให้ต้องกับยาแล้ว ยานั้นก็ไม่ใช่ประโยชน์อะไร ใช้กับยาต้องให้ตรงกัน นี่เป็นข้อสำคัญ

๑๑. มีโยนิโสมนสิการ

ตริตrongในใจโดยแยบคาย จะตรวจอาการโรคก็ตรวจด้วยพินิจพิจารณาเหตุผลโดยรอบคอบ เมื่อจะประกอบยารักษาทำด้วยความใคร่ครวญ ใช้องค์วิจารณ์ปัญญาสอดส่องให้แนนอนแก่ใจทุกสิ่งทุกอย่าง นี่เป็นองค์อันสำคัญสำหรับวิชาแพทย์

๑๒. ไม่เป็นคนมีสันดานอันประกอบด้วยความมัวเมา

เป็นต้นว่า เสพย์สุรา สูบกัญชา ยาฝิ่น ละเลิงหลงหรือมัวเมาไปในการเล่นเบี้ย เล่นการพนันต่าง ๆ อันเป็นทางที่จะทำตนให้ได้ความเดือดร้อนรำคาญ เพราะความประพฤตินั้นเป็นข้าศึกกับคุณวิชาของตน เพื่อหลีกเลี่ยงไปพ้นมิให้พัวพัน มีสันดานตั้งมั่นในทางสุจริต

บทที่ ๓ เวกิจของแพทย์

เวชศึกษากิจของแพทย์

บุคคลที่ปรารถนาจะศึกษาหาความรู้ความชำนาญในการดูแลตนเอง การรักษาโรค การส่งเสริมสุขภาพ และการป้องกันโรคนั้น

สิทธิการิยะกุลบุตรผู้มีความปรารถนาหาคุณสมบัติสำหรับตัวหรือผู้ที่มีความปรารถนาจะเป็นหมอนั้น จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในการแก้ไขสิ่งใด คำว่า “หมอ” นั้นย่อมเรียกกันโดยมาก แต่ต่างกันโดยคุณความดีของบุคคล คือ ผู้ที่ชำนาญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ เรียกว่า หมอยา ผู้ที่เข้าใจในวิธีนวด ก็เรียกว่า หมอนวด ผู้ที่ชำนาญการทรมานช้าง ก็เรียกว่า หมอช้างหรือควาญช้าง สุดแต่ผู้ชำนาญในวิธีใดก็คงเรียกกันว่า หมอตามวิธีนั้นๆ หมอยาซึ่งชำนาญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยวิธีใช้ยาอย่างเดียว จะใช้คำว่าหมอเท่านั้น

คำว่า **เวช** แปลงมาเป็น **แพทย์** หมายถึง หมอ ซึ่งคำว่า **“เวชะ”** หมายถึง คนมีความรู้หรือหมอที่รักษาคนไข้

การศึกษาหาความทางการแพทย์แผนไทยจะต้องศึกษาจากคัมภีร์แพทย์ต่างๆ คัมภีร์หนึ่งที่แพทย์จะต้องศึกษาคือ คัมภีร์ฉันทศาสตร์ จะกล่าวถึงเรื่อง ฤดูมากระทบกายภายนอกจนทำให้ร่างกายปรับสภาพกับการเปลี่ยนแปลงไม่ทันจนเกิดอาการป่วยเจ็บไข้ และหากเรื้อรังเป็นเวลานานจะแปรเป็นไข้สัมปชวร (ไข้ขึ้นออกที่ตา)

๑. นิยาม

๑.๑ **"ภาวะ"** มาจากคำบาลีและสันสกฤตว่า "ภาว" ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า "ความมี, ความเป็น, ความปรากฏ."

๑.๒ **"สภาวะ"** พจนานุกรมแปลว่า "สภาพ" และที่คำ "สภาพ" แปลว่าความเป็นเองตามธรรมชาติของมัน, ลักษณะในตัวเอง; ภาวะ, ธรรมชาติ." (ภาษาบาลีว่า สภาวะ; สันสกฤตว่า สุภาวะ)

ดังนั้น คำว่า "สภาวะ" กับ "สภาพ" มีรากศัพท์มาจากคำเดียวกันจึงใช้แทนกันได้ ความหมายหลักคือ ลักษณะความเป็นอยู่โดยธรรมชาติ เช่น เกิดสภาวะอากาศแปรปรวนจนนักบินไม่สามารถนำเครื่องบินลงได้ ตึกหลังนี้มีสภาพเก่าแก่ทรุดโทรมไปตามกาลเวลา

ส่วน "ภาวะ" หมายถึง ความมีหรือความเป็นโดยทั่ว ๆ ไปของบุคคลนั้นหรือของสิ่งนั้น โดยเกิดจากผลที่มีผู้ได้กระทำหรือเกิดขึ้น เช่น เขาอยู่ในภาวะคับขัน ประเทศกำลังตกอยู่ในภาวะสงคราม เป็นต้น

๑.๓ **ธาตุ** ตามนิยามจะหมายถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย และธาตุ ๔ คือ

๑. ปฐวีธาตุ	สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่	เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งหรือธาตุดิน
๒. อาโปธาตุ	สภาวะที่เอิบอาบดูดซึม	เรียกสามัญว่า ธาตุเหลวธาตุน้ำ
๓. เตโชธาตุ	สภาวะที่ทำให้ร้อน	เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ
๔. วาโยธาตุ	สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว	เรียกสามัญว่า ธาตุลม

ธาตุ ๖ จะเพิ่มอีก ๒ ธาตุ คือ

๕. อากาศธาตุ สภาวะที่ว่าง

๖. วิญญาณธาตุ สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ ธาตุรู้ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ความรู้อะไรได้

๑.๔ “ภุต, ภูตะ” หมายถึง

๑. สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเกิดเสร็จไปแล้ว, นัยหนึ่ง หมายถึงพระอรหันต์ เพราะไม่แสวงหาภพ เป็นที่เกิดอีกอีกนัยหนึ่งหมายถึงสัตว์ที่เกิดเต็มตัวแล้ว เช่น คนคลอดจากครรภ์แล้ว ไก่ออกจากไข่แล้ว เป็นต้น ต่างกับ สัมภเวสี คือสัตว์ผู้ยังแสวงหาที่เกิด ซึ่งได้แก่ปุถุชนและพระเสขะผู้ยังแสวงหาภพที่เกิดอีก หรือสัตว์ในครรภ์และในไข่ที่ยังอยู่ระหว่างจะเกิด

๒. ผี, อมนุษย์

๓. ภูตรูป คือ ธาตุ ๔ มักเรียก มหาภูต

๑.๕ “มหาภูต” หมายถึง เป็นนิยามธาตุทั้ง ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ

๑.๖ “มหาภูตรูป” หมายถึง เป็นนิยาม รูปใหญ่รูปต้นเดิม คือ ธาตุ ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ

๑.๗ “รูป” หมายถึง

๑. สิ่งที่จะต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง, สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการ ของมันส่วนร่างกาย จำแนกเป็น ๒๘ คือมหาภูต หรือธาตุ ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ (รูปชั้นธัมมในชั้น ๕)

๒. อารมณ์ที่รู้ได้ด้วยจักขุสิ่งที่ปรากฏแก่ตา (ข้อ ๑ ในอารมณ์ ๖ หรือในอายตนะภายนอก ๖)

๓. ลักษณะนาม ใช้เรียกพระภิกษุสามเณร เช่น ภิกษุรูปหนึ่ง สามเณร ๕ รูป ในภาษาพุด นิยมใช้ชื่อรูป หรือรูปชั้น หรือกองร่างกาย

เกิดจากเหตุหรือสิ่งที่มาเป็นปัจจัยกันของธาตุทั้ง ๔ อันมี ธาตุดิน อันคือ ปฐวีธาตุธาตุน้ำ อันคือ อาโปธาตุธาตุดลม อันคือวาโยธาตุและธาตุไฟ อันคือ เตโชธาตุ หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่ามหาภูตรูป มี พุทธพจนนตรีสไว้เรื่องธาตุ ดังนี้ "ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่ อย่างนั่นเอง" สิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย

๑.๘ อุปาทายรูปหมายถึง รูปอาศัย, รูปที่เกิดสืบเนื่องจากมหาภูตรูปอาการของมหาภูตรูป ตามหลัก ฝายอภิธรรมว่ามี ๒๔ คือ

ก. ประสาท หรือ ปสาทรูป ๕	ได้แก่จักขุ ตา, โสต หู, ฆานะ จมูก, ชิวหา ลิ้น, กาย, มโน ใจ
ข. โคจรรูป หรือ วิสัยรูป (รูปที่เป็นอารมณ์) ๕	ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (โผฏฐัพพะ ไม่นับเข้าจำนวน เพราะตรงกับปฐวี เตโช วาโย ซึ่งเป็นมหาภูตรูป)
ค. ภาวรูป ๒	ได้แก่อัตถิภาวะ ความเป็นหญิง และปฐิสภาวะ ความเป็นชาย
ง. หทัยรูป ๑	คือ หทัยวัตถุ, หัวใจ
จ. ชีวิตรูป ๑	คือ ชีวิตินทรีย์ ภาวะที่รักษารูปให้เป็นอยู่
ฉ. อาหารรูป ๑	คือ กวฬิงการาหาร อาหารที่กินเกิดเป็นโอชา
ช. ปริจเฉทรูป ๑	คือ อากาศธาตุ ช่องว่าง
ญ. วิญญูติรูป ๒	คือ กายวิญญูติ ไหว่กายให้รู้ความ, วจิวินญูติ ไหว่วาจาให้รู้ความ คือพูดได้
ฎ. วิการรูป ๕	ได้แก่ลหุตา ความเบา, มุทุตา ความอ่อน, กัมมัณญุตตา ความควรแก่งาน(อีก ๒ คือ วิญญูติรูป ๒ นั่นเอง ไม่นับอีก)

ฎ. ลักษณะรูป ๔

ได้แก่

๑. อุปจยะ ความเติบโตขึ้นได้
๒. สันตติ สืบต่อได้
๓. ชรตา ทรุคโทรมได้
๔. อนิจจตา ความสลายไม่ยั่งยืน (นับโคจรรูปเพียง ๔ วิการรูป เพียง ๓ จึงได้ ๒๔)

กล่าวอธิบายความหมายของธาตุในรายละเอียดดังนี้

๑. เป็นสิ่งมีชีวิตและดำรงอยู่ในกาย มีธาตุดิน ๒๐ ธาตุน้ำ ๑๒ ธาตุลม ๖ ธาตุไฟ ๔ รวมอากาศธาตุที่หมายถึง ช่องว่างต่างๆ ในร่างกายอีก ๑๐

๒. แบ่งตามโครงสร้างของแผนไทย (สายพุทธ) มี กายภายนอก เราสามารถ มองเห็น,สัมผัสได้ เรียกว่ารูป (กาย) เป็นกายภายนอก (มีผม ขน เล็บ ฟัน ผิวหนัง) กายชั้นกลาง (มังสัง นหารู อัฏฐิ อัฏฐิมิณู ชัง) ส่วนกายภายในเราหมายถึงอวัยวะภายใน

๓. แบ่งการทำงานให้มีการขับเคลื่อน,เชื่อมโยงเราเรียกว่าขันธ (นาม) มีปิตตะ วาตะ เสมหะ สมุฏฐานทั้งสามเป็นตัวขับเคลื่อน (พลังงาน)

๔. ธาตุที่เราได้จากการกินอาหารเข้าไป เราเรียก รสธาตุ (อาหารทั้งหลาย แยกได้เป็น ๒ ประเภทคือ อาหารกาย และอาหารใจ)อาหารกาย/กายิกรโรค คือ กวลิงการาหาร ของแข็ง เหลว เป็นลม อากาศ หากกินถูกก็บำรุงธาตุ กินผิดถ้าขับออกไม่หมดก็เกิดโทษ

๕. อาหารใจ/จิต-เจตสิกโรค คือเมื่อรับผัสสะแล้วเจริญใจ

๕.๑ ผัสสาหาร สิ่งที่ร่างกายเรารู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้า แล้วตอบสนองแตกต่างกัน

๕.๒ มโนสัญเจตนาหาร ความต้องการ ความอยากได้ มีผลด้านจิตใจ ผิดหวัง สมหวัง

๕.๓ วิญญานหาร จิตใต้สำนึกของเราเป็นตัวกระตุ้น

๖. ธาตุที่เหลือจากที่เรา ผลิตฟอกกลิ่น เหลือเป็นของเสียที่ร่างกายไม่ต้องการจะถูกผลักดันออกมาเป็น ของเสียที่ร่างกายไม่ต้องการเช่น เหงื่อ อุจจาระ ปัสสาวะ อุจจาระ และอากาศเสีย

๒. กิจ ๔ ประการ

หมอที่จะเป็นผู้รู้ชำนาญในการรักษาโรคได้นั้น จะต้องรู้จัก ๔ ประการ ในเบื้องต้นเสียก่อน แบ่งออกเป็นหมวด ดังนี้ คือ

- หมวดที่ ๑ รู้ที่ตั้งที่แรกเกิดโรค
- หมวดที่ ๒ รู้จักชื่อโรค
- หมวดที่ ๓ รู้จักยาสำหรับแก้โรค
- หมวดที่ ๔ รู้ว่ายาอย่างใดจะควรแก้โรคชนิดใด

หมวดที่ ๑ ที่ตั้งแรกเกิดของโรค

รู้จักที่ตั้งแรกเกิดของโรค หมายถึง รู้ว่าที่ตั้งแรกเกิดของโรคนั้นเกิดที่ใดได้บ้าง โดยคำว่า “สมุฏฐาน” หมายถึง ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งจะบังเกิดขึ้นเพราะสมุฏฐานเป็นที่ตั้ง สมุฏฐานจำแนกออกได้เป็น ๔ ประการ คือ

๑. ชาติสมุฏฐาน
๒. อนุสมุฏฐาน
๓. อายุสมุฏฐาน
๔. กาลสมุฏฐาน

๑. ชาติสมุฏฐาน

ชาติสมุฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของชาติ แบ่งชาติออกเป็น ๔ กอง คือ

๑. ภูมิสมุฏฐาน (ชาติดิน)

ชาติดินเป็นที่ตั้ง ชาติดิน (ภูมิธาตุ) คือองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเป็นของแข็งมีความคงรูปเป็นอวัยวะต่างๆ ชาติดินภายใน คือ อวัยวะต่างๆ ๒๐ ประการเริ่มต้นที่ ผม ขน เล็บ ฟันหนัง เนื้อ เส้นและเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไตปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย มันทมออง อาหารเก่าและอาหารใหม่ ตามคัมภีร์แพทย์แผนไทยนั้น ถือว่าชาติดินเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่มั่นคงแข็งแรงที่สุดของร่างกายชีวิตอยู่ได้ด้วยสิ่งสำคัญพื้นฐานนี้เป็นตัวยึดเหนี่ยวให้ร่างกายทรงไว้ซึ่งรูปร่าง

ชาติดินเป็นธาตุที่เป็นตัวแทนและแสดงภูมิรู้ของตนในความเป็นของแข็งและความแข็งแรง จับตัวเป็นก้อน หนัก มักตกจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำเสมอ สัมผัสถูกต้องได้ด้วยชาติดินเดียวกัน มีสีสันและรูปร่างแตกต่างกัน ชาติดินหรือปฐวีธาตุ คือ ชาติต่างๆ ทุกชนิดอันล้วนฝังมืออยู่ในดิน จึงเรียกรวมๆ กันว่าชาติดิน เช่น คาร์บอน (C) ไฮโดรเจน (H) ออกซิเจน (O) เหล็ก (Fe) ไนโตรเจน (N) แคลเซียม (Ca) สังกะสี (Zn) เป็นต้น กล่าวคือบรรดา ๑๐๘ ธาตุที่ค้นพบ ได้บรรลู่ถึงในวิทยาการปัจจุบันนั่นเอง อันล้วนแล้วแต่มีอยู่ในดินหรือแฝงอยู่ในดินทั้งสิ้นทั้งปวง และธาตุต่างๆ เหล่านี้ก็ยังมีกรรวมตัวกันอยู่ในรูปของสารประกอบต่างๆ ที่มีขนาดใหญ่ขึ้น (กล่าวคือสังขารปรุงแต่งอย่างหนึ่งนั่นเอง) เช่น โปรตีน คาร์โบไฮเดรตหรือแป้ง กระดูก ไขมัน เป็นต้น

ดังนั้น ของแข็งและสารประกอบต่างๆ จึงล้วนประกอบหรือเกิดมาจากธาตุดินเป็นปัจจัยกันทั้งสิ้น จึงมีอยู่ในทุกอณูหรืออาจจะกล่าวได้ว่า คือเซลล์ทุกๆ เซลล์ เช่น ในเนื้อเยื่อ อวัยวะต่างๆ ทุกส่วนล้วนเป็นโปรตีนไม่ว่าจะเป็นผมสมองตับ ม้ามผิวหนังเลือดน้ำเหลือง เป็นต้น กล่าวคือทุกๆ ส่วนที่เป็นของแข็งแข็งของร่างกาย

เมื่อเริ่มแรกของชีวิตนั้น ตามพระคัมภีร์ปฐมจินดากล่าวไว้ว่า ธาตุดินก็ย่อมได้มาจากบิดามารดา คือแรกสุดได้จากธาตุดินในไข่ของมารดาและธาตุดินอีกส่วนหนึ่งจากคันธัพพะ (อสุจิ) ของฝ่ายบิดาอันต่างล้วนแต่มีธาตุดินประกอบอยู่ด้วยทั้งสิ้นเช่นกัน (พ่อแม่ก็ได้จากธาตุดินต่างๆจากบรรพบุรุษ และจากอาหารที่ท่านต้องเติมและถ่ายอยู่เป็นประจำนั่นเองตราบเท่าที่ยังดำรงชั้น ๕ อยู่) เมื่อถือกำเนิดเกิดขึ้นมา ก็ได้ธาตุดินเพิ่มเติมจนเติบโตใหญ่จากการบริโภค เช่น กินพืชเป็นอาหาร ซึ่งพืชก็ได้ให้ธาตุดินแก่ผู้บริโภค ซึ่งพืชเองก็ได้ธาตุดินคือแร่ธาตุอาหารต่างๆ จากดินที่อาศัยงอกงามอยู่นั่นเองหรือแม่เมื่อบริโภคเนื้อสัตว์ ซึ่งห่วงโซ่อาหารสุดท้ายในสัตว์ทุกชนิดเมื่อไล่ลำดับลงมาแล้วก็ต้องลงมาที่พืชล้วนสิ้น ดังเช่น คนกินวัว วัวกินพืช พืชก็กินสารอาหารในดิน เป็นต้น

ดังนั้นในที่สุดก็ล้วนต้องมาจากธาตุดินเป็นที่สุดนั่นเอง ดังนั้นจึงเห็นได้ด้วยปัญญาว่ากายหรือตัวตนทุกๆ ส่วน ทุกๆ เซลล์ ทุกๆ ส่วนประกอบล้วนประกอบด้วยธาตุดินล้วนสิ้นไม่มีข้อยกเว้นแม้แต่หนึ่งอณูเซลล์เดียว และยังแปรปรวนด้วยต้องการธาตุต่างๆ หรือธาตุดินอยู่ทุกๆ ขณะผ่านทางอาหารที่จำเป็นต้องกินต้องถ่ายวันละหลายๆ ครั้งอยู่ทุกเมื่อเช้าวิน

เมื่อเป็นเหตุปัจจัยกับธาตุน้ำ และเหตุอื่นๆ อย่างเหมาะสมอีก เช่น ธาตุลมจึงเป็นปัจจัยให้เกิดการย่อยสลายดาปเกิดธาตุไฟขึ้นย่อมได้สารประกอบของธาตุต่างๆ ที่ให้พลังงานและสารประกอบต่างๆอันต่างล้วนประกอบมาแต่ธาตุดินตามที่ร่างกายต้องการและส่งไปทั่วทุกอณูเซลล์ ดังนั้นเมื่อกำจัดขณะ (ความเป็นกลุ่มก้อน) มายาที่เห็นคือกายหรือตัวตนหรือรูปขันธ์ออกไปด้วยปัญญาญาณ อันจักทำให้เราน้อมยอมรับเข้าใจได้ว่ารูปหรือกายเรานั้นส่วนหนึ่งประกอบด้วยธาตุดิน หรือมีธาตุดินเป็นเหตุหรือธาตุต่างๆซึ่งมีรวมในธาตุนั้นนั่นเอง คือมีธาตุดินเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งของกายอันสำคัญยิ่ง อันดำเนินไปตามกระบวนการธรรมต่างๆ โดยคร่าวๆ ดังนี้ อาหารอันประกอบมาแต่ธาตุดิน รับประทานแล้วจึงย่อย เป็นธาตุต่างๆ สารประกอบจากธาตุต่างๆ อันถูกดูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิตเพื่อนำส่งไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกายทุกอณูเซลล์ มากบ้างน้อยบ้างตามเหตุปัจจัย สังเกตธาตุดินเหล่านี้ว่า ทุกท่านต้องเติม และขับถ่ายอยู่ทุกวันมีการเสื่อมสลายหรือแปรปรวนไปในรูปแบบต่างๆ มีความไม่เที่ยงแปรปรวนแม้แต่ในตัวของธาตุดินเองและด้วยเหตุที่ธาตุดินเอง ก็ยังไม่เที่ยงแล้ว กายหรือตัวตนของเราอันเป็นผล จักเที่ยงได้อย่างไร! ธาตุดินที่รับประทานลงไปก็แปรปรวนไปภายในตัวเองเช่นกัน แม้แต่เมื่อขับถ่ายออกมาก็เป็นธาตุดินอีกชนิดหนึ่งเกิดขึ้น แปรปรวน และดับไปภายในตัวของธาตุดินเองอีกด้วยเช่นกัน

ปฐวีธาตุ๒๐ประการ ในมหาภูตรูปสี่ ประกอบด้วย (เป็นธาตุที่สัมผัสจับต้องได้ด้วยกาย)

๑. ผม (เกสา)	๖. เนื้อ (มังสัง)	๑๑. หัวใจ (หทยัง)	๑๖. ไล่ใหญ่ (อันตัง)
๒. ขน (โลมา)	๗. เอ็น (นหารู)	๑๒. ตับ (ยกนัง)	๑๗. ไล่ย่อย (อันตคณัง)
๓. เล็บ (นขา)	๘. กระดูก (อัฐิ)	๑๓. ฟังผืด(กิโถมกัง)	๑๘. อาหารใหม่ (อุทริยง)
๔. ฟัน (ทันตา)	๙. ไชกระดูก(อัฐิมิถุขัง)	๑๔. ไต (ปิหกัง)	๑๙. อาหารเก่า (กรีสัง)
๕. หนัง (ตะโจ)	๑๐. ม้าม (วิกกัง)	๑๕. ปอด (ปัปผาสัง)	๒๐. สมอ (มัตถเก-มัตถลุงคัง)

สรุปที่กล่าวมานี้คือขั้น ๕ ของส่วนของรูปและอุปาทายรูปของธาตุดินนั่นเอง

นอกจากนี้บางแนวคิดยังกล่าวว่า ปฐวีธาตุนี้เป็นที่ตั้งเป็นที่อาศัยของรูปอื่น ๆ หากไม่มีปฐวีธาตุแล้ว รูปร่าง สันฐาน สีสนั วรณะ เสียง กลิ่น รสสัมผัส ก็ปรากฏขึ้นไม่ได้ปฐวีธาตุอาศัยธาตุที่เหลืออีก ๓ ธาตุ เป็นปัจจัยคือมีอาโปธาตุเกาะกุม มีเตโชธาตุตามรักษาและมีวาโยธาตุกระพือพัด

๒. อาโปสมุฏฐาน (ธาตุน้ำ)

ธาตุน้ำเป็นที่ตั้ง (อาโปธาตุ) คือ องค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเป็นน้ำ เป็นของเหลวมีคุณสมบัติไหลไปมาซึมซับทั่วไปในร่างกาย ธาตุน้ำภายในมี ๑๒ ประการ เช่น น้ำดี น้ำตาเสลด มันเหลวหนอง น้ำลาย เลือดน้ำมูกเหงื่อ น้ำในข้อไขมันปัสสาวะ น้ำ เป็นองค์ประกอบที่มีมากที่สุดในร่างกายทั้งในเซลล์และนอกเซลล์ น้ำมีความสำคัญทำให้ระบบต่างๆ ของร่างกายทำงานได้ปกติ

ธาตุน้ำเป็นธาตุที่เป็นตัวแทนของทุกสิ่งที่เป็นของเหลวไหลไปมาแทรกเอิบอาบไปในทุกสิ่งและความชุ่มฉ่ำเยือกเย็นนิยามธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) น้ำมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. ชุ่มเย็น
๒. รวมตัวกันเป็นนิจ ไม่แตกแยกกัน
๓. ปรับตัว
๔. มีความยุติธรรม

สภาวะที่เอิบอาบ ดูดซึม แฝ่ซ่านออกไป เรียกสามัญว่า ธาตุเหลวหรือธาตุน้ำ จำแนกไว้ ๑๒ อย่าง คือ ดี เสลด น้ำเหลืองหรือน้ำหนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำมูก น้ำลาย ไขข้อ มูลร ตัวตนก็ประกอบไปด้วย ธาตุน้ำที่มาจากคาร์ตัมและแม่ในอาหารที่รับประทานอยู่ทุกๆ วัน แม้ในขณะที่เป็นทารกก็ได้ธาตุน้ำจากน้ำนม อีกส่วนหนึ่งของน้ำมนั้นก็ให้ธาตุดินเช่นกัน ธาตุน้ำหรือสิ่งที่ทรงสภาพเอิบอาบดูดซึมหรือธาตุเหลวกล่าวคือส่วนของเหลวต่างๆ ในร่างกาย รวมทั้งในเซลล์ทุกๆ อณูเซลล์ทั้งในระบบร่างกายทุกๆ ส่วน น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำมูก น้ำย่อย น้ำดี เป็นต้น

และแม้แต่ในทูกอวัยวะขนาดใหญ่ที่เป็นธาตุดิน ไม่สามารถสร้างขึ้นเองได้เป็นเหตุปัจจัยที่ต้องนำเติมมาจากการดื่ม การรับประทาน เติมน้ำ เข้า ถ้าอยู่เยี่ยงนี้ตรรกที่ขั้นที่ ๕ ยังดำรงอยู่กล่าวคือ มีน้ำเป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญยิ่งของกาย ดังนี้ น้ำดื่มหรือรับประทาน ดูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิต เพื่อนำส่งไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกายทุกเซลล์ มากบ้างน้อยบ้าง ตามเหตุปัจจัยธาตุน้ำที่รับประทานลงไปก็แปรปรวนไปภายในตัวเอง

เช่นกัน เมื่อขับถ่ายออกมาก็เป็นธาตุน้ำอีกชนิดหนึ่ง ที่ถูกปรุงแต่งขึ้นอีก เกิดขึ้น แปรปรวน และดับไปภายในตัวของธาตุน้ำเองอีกด้วยเช่นกัน ดื่มน้ำเข้าไป แปรปรวน เปลี่ยนแปลง ดับไป เกิดเป็นแอมโมเนียบ้าง เป็นต้น

อาโปธาตุ๑๒ประการประกอบด้วย (เป็นธาตุที่สัมผัสจับต้องได้ด้วยกาย)

๑. น้ำดี (ปิตตัง)	๔. เลือด (โลหิตัง)	๗. น้ำตา (อัสสุ)	๑๐. น้ำมูก (สิงฆานิกา)
๒. เสลด (เสมหัง)	๕. เหงื่อ (เสโท)	๘. มันเหลว (วสา)	๑๑. น้ำในข้อ (ลลิกา)
๓. น้ำเหลือง (บุบโพ)	๖. ไชมัน (เมโท)	๙. น้ำลาย (เขโฬ)	๑๒. ปัสสาวะ (มุตตัง)

นอกจากนี้บางแนวคิดยังกล่าวหาว่าอาโปธาตุอาศัยธาตุที่เหลืออีก ๓ เป็นปัจจัยคือมีปถวีธาตุเป็นที่ตั้งมีเตโชธาตุตามรักษาและมีวาโยธาตุกระพือพัด

๓. วาโยสมุฏฐาน (ธาตุลม)

ธาตุลมเป็นที่ตั้ง (วาโยธาตุ) คือองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเคลื่อนไหวได้ มีคุณสมบัติคือความเบาเป็นสิ่งที่มีพลังทำให้ร่างกายทำให้ มีการเคลื่อนไหวของธาตุทั้ง ๔ ได้เช่น เดิน นั่ง นอน คู้เหยียดได้ ธาตุลมภายใน มี ๖ ประการ ได้แก่ลมพัดจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน ลมพัดจากเบื้องบนสู่เบื้องต่ำลมพัดอยู่ในท้องนอกลำไส้ ลมพัดในกระเพาะและลำไส้ ลมพัดทั่วร่างกาย ลมพัดหายใจเข้า-ออกดังนั้น ลมจึงหมายถึงการเคลื่อนไหวทุกชนิด เช่นการหายใจการบีบตัวดูดเลือดของหัวใจการไหลเวียนของเลือด การยึดหดตัวของกล้ามเนื้อ การเคลื่อนไหวของเซลล์หรือกระแสสัญญาณของระบบประสาทและรวมไปถึงการควบคุมความรู้สึกของอารมณ์ เช่น สดชื่นตื่นเต้น กลัว กังวล เจ็บ สั่น เกร็ง เป็นต้น

ธาตุลมเป็นธาตุที่เป็นตัวแทนของสิ่งที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งและความแปรปรวนนิยาม ธาตุลม (วาโยธาตุ) ความเป็นของที่พัดไปมา หรือพิจารณาว่า เราได้ธาตุลมจากการหายใจอยู่ทุกๆ ขณะเป็นปัจจัยที่จำเป็นในการคงชีวิตเหมือนธาตุอื่นๆ และบางส่วนจากส่วนเกินของขบวนการย่อยสันดาปของอาหาร เช่น ลมในท้องจากการย่อยสันดาปอาหาร เป็นต้น ธาตุลมมีอยู่ในทุกอณูเซลล์ของร่างกายเช่นกันโดยการนำพาออกซิเจนหรือลมที่อยู่ในปอดโดยกระแสโลหิต อันจำเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตและการยังชีพของทุกๆ เซลล์ที่มีชีวิตในร่างกาย ตัวกายเรานั้นส่วนหนึ่งประกอบด้วยธาตุลมหรือลมนั้นเป็นเหตุปัจจัยของกายอันสำคัญยิ่งเช่นกันลมหายใจในปอด ดูดซึ่มออกซิเจนเข้าสู่กระแสโลหิต เพื่อนำส่งไปตามส่วนต่างๆของร่างกายทุกเซลล์ มากบ้างน้อยบ้าง ธาตุลมที่หายใจเข้าไป ก็แสดงอาการแปรปรวน เปลี่ยนแปลงแสดงความไม่เที่ยงจากธาตุออกซิเจนแปรปรวน และปรุงแต่งเป็นธาตุลมอีกชนิดหนึ่งคือเกิดเป็นคาร์บอนไดออกไซด์ เป็นต้น

วาโยธาตุ๖ประการ.ประกอบด้วย (เป็นธาตุที่สัมผัสได้ด้วยใจ)

๑. ลมพัดขึ้น (อุทธังคมาวาตา)	๔. ลมพัดในไส้ (โกฐฐาสยาวาตา)
๒. ลมพัดลง (อโรคมาวาตา)	๕. ลมพัดทั่วร่างกาย (อังกมังคานุสาวิวาตา)
๓. ลมพัดนอกไส้ (กุจฉิสยาวาตา)	๖. ลมหายใจเข้า-ออก(อัสสาสะ-ปัสสาสะวาตา)

นอกจากนี้บางแนวคิดยังกล่าวหาว่าวาโยธาตุแบ่งลักษณะได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. สมุทธีรณวาโย คือ วาโยหรือธาตุลมที่มีลักษณะไหว
๒. วิตถัมภณวาโย คือ วาโยหรือธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึง

วาโยธาตุ อาศัยธาตุที่เหลือทั้ง ๓ เป็นปัจจัยคือ มีปฐวีธาตุเป็นที่ตั้งมีอาโปธาตุเกาะกุมและมีเตโชธาตุทำให้อุ่นหรือเย็น

๔. เตโชสมุฏฐาน (ธาตุไฟ)

ธาตุไฟเป็นที่ตั้ง (เตโชธาตุ)คือองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิต มีลักษณะที่เป็นความร้อนมีคุณสมบัติเผาผลาญให้แหลกสลายไฟทำให้ลมและน้ำในร่างกายเคลื่อนที่ด้วยพลังแห่งความร้อนอันพอเหมาะ ไฟทำให้ดินอุ่นคืออวัยวะต่างๆ ไม่เนา ธาตุไฟภายใน มี ๔ ประการ คือไฟทำให้ร่างกายอบอุ่น ไฟทำให้ร้อนระส่ำระสาย ไฟทำให้ร่างกายเหี่ยวแห้งทรุดโทรมและไฟย่อยอาหาร ดังนั้น ไฟ จึงมีแหล่งกำเนิดในร่างกายมาจากการสันดาป คือการใช้พลังงานต่างๆ (metabolism) ไฟน้ำย่อยในระบบย่อยอาหาร การกระตุ้นให้จอร์รับภาพของดวงตารับแสงการทำงานของเซลล์สมองให้ปรากฏเป็นความชาญฉลาด

ธาตุไฟเป็นธาตุที่เป็นตัวแทนของอุณหภูมิความร้อน (เย็น) และความร้อนเราได้รับความร้อนหรือธาตุไฟมาจากการเป็นเหตุปัจจัยธาตุดิน ธาตุน้ำและธาตุลมที่ต้องหมั่นเติมอยู่ตลอดเวลา และเมื่อรวมกับธาตุลมที่เราหายใจอยู่ทุกขณะจิต ตลอดจนเหตุปัจจัยอื่นๆ อีก จึงทำให้เกิดกระบวนการย่อยและการสันดาป (Oxidation) เกิดเป็นพลังงานและความร้อนต่างๆ ขึ้นภายในร่างกายในการดำรงชีพเป็นปกติ อันล้วนแล้วเกิดจากการย่อยสลายแปรปรวนและผสมผสานของปัจจัยต่างๆ เพื่อการสันดาปให้เกิดพลังงานในรูปสารประกอบชีวเคมี อันนำส่งไปสู่ส่วนต่างๆ ของร่างกายทุกอณูเซลล์ อันยังให้เกิดความร้อนและพลังงานอันคือธาตุไฟนั่นเอง ตลอดจนความร้อนอันเกิดแต่เหตุปัจจัยภายนอกเช่น พระอาทิตย์จากไฟ อันทำให้เกิดความอบอุ่นในการยังชีวิต เป็นต้น ตัวกายเรานั้นส่วนหนึ่งประกอบด้วยธาตุไฟ หรือไฟนั้นเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งอันยังให้เกิดกายนั่นเอง อันดำเนินไปตามกระบวนการธรรมดังนี้ อาหารที่รับประทาน เกิดกระบวนการย่อย เกิดการสันดาปของธาตุดินน้ำลม เป็นสารประกอบชนิดให้พลังงานอันล้วนเกิดแต่เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ดูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิต เพื่อนำส่งไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกายทุกเซลล์ มากบ้างน้อยบ้าง

ธาตุไฟอันอยู่ในรูปของสารประกอบที่ให้พลังงานออกมาก็ยังคงมีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปต่างๆ นานา เช่นเดียวกัน ในรูปของเสียที่คงเหลือจากการใช้ต่างๆ รูปขันธ์หรือสังขารร่างกายทั้งปวงนั้น ความจริงแล้วในแต่ละอณูเซลล์ (Cell) ล้วนประกอบด้วยธาตุ ๔ ล้วนสิ้น แล้วจึงมาประชุมเป็นมวลรวมเป็นกลุ่ม เป็นก้อนของอวัยวะน้อยใหญ่ เป็นต้น และยังเกิดช่องว่างต่างๆ ของอวัยวะน้อยใหญ่ (อากาศธาตุ) และเชื่อมโยงกันโดยวิญญานธาตุอันคือระบบประสาทต่างๆ นั่นเอง จึงเป็นเพียงแลดูประหนึ่งว่าเป็นขึ้นเป็นมวลเป็นตัวตนหรือบุคคลเดียวแต่แท้ที่จริงกลับประกอบขึ้นแต่เหตุต่างๆ มาเป็นปัจจัยกัน มิใช่สิ่งๆ เดียวกันอย่างแท้จริง จึงย่อมไม่สามารถรวมกันได้อย่างจริงแท้แน่นอน อันในที่สุดจึงย่อมต้องแปรปรวน (อนิจจัง) จึงคงทนอยู่ไม่ได้ (ทุกขัง) ย่อยยับแตกดับ กลับคืนสู่สภาพเดิมๆ คือสูญล้นสิ้น เป็นที่สุด กล่าวคือ สภาวะของสมมติสัจจะต้องดับไป แล้วแสดงสภาวะของพระอนัตตา ที่ไม่มีตัวตนอย่างเป็นแก่นแกนถาวรแท้จริงหรือสูญอันเป็นปรมาตม์สัจจะ

เตโชธาตุ ๔ ประการ ประกอบด้วย (เป็นธาตุที่สัมผัสได้ด้วยใจ)

๑. ไฟอบอุ่นร่างกาย (สันตปปีคคี)	๓. ไฟเผาให้แก่ (ชิรณคคี)
๒. ไฟร้อนระส่ำระสาย (ปริทยัทคคี)	๔. ไฟย่อยอาหาร (ปริณามคคี)

นอกจากนี้บางแนวคิดยังกล่าวว่เตโชธาตุมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. อุณหเตโช คือ เตโชที่มีภาวะร้อน

๒. สิตเตโช คือ เตโชที่มีภาวะเย็น

ดังนั้น ความปรากฏของเตโชธาตุจึงหมายถึง ไออุ่น หรือ ไอเย็น ที่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทกาย เตโชธาตุ อาศัยธาตุที่เหลืออีก ๓ เป็นปัจจัย คือมีปฐวีธาตุเป็นที่ตั้งมีอาโปธาตุเกาะกุมและมีวาโยธาตุกระพือพัด

จึงรวมเป็นธาตุสมุฏฐาน ๔๒อย่าง หรือจะเรียกธาตุสมุฏฐาน ทั้ง ๔ ว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ก็ได้ท่านจำแนก ไว้โดยละเอียดดังนี้อธิบายด้วยมหาภูตรูป ๔

นอกจากนี้ ตามคัมภีร์ฉัตราศรได้กล่าวถึง รัตนธาตุหรือธาตุทั้งห้า ซึ่งมีอากาศธาตุ เพิ่มเข้ามาจากธาตุทั้งสี่ กล่าวคือ **อากาศธาตุ**มีลักษณะเป็นที่ว่างเปล่าเป็นสถานที่รองรับการเกิดขึ้น (อุบัติ) และสลายไป (จติ) แห่งรูปและนาม (อุปาทายรูป- รูปและนามอันเกิดจากมหาภูตรูปสี่) นิยามอากาศธาตุ มี ๒ อย่าง คือ อากาศธาตุภายใน อากาศธาตุภายนอก

อากาศธาตุภายใน คือ อากาศ ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง ที่อันเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องเป็นภายใน เฉพาะตนเป็นอุปาทินนรูปข้างใน ได้แก่

๑. ช่องหู

๒. ช่องจมูก

๓. ช่องปาก

๔. ช่องสำหรับกลิ่นของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้ม

๕. ช่องที่พักอยู่แห่งของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้ม

๖. และช่องสำหรับของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้มไหลออกเบื้องต่ำ หรืออากาศ ธรรมชาติอันนับเป็น อากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง ที่อันเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องเป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน

อากาศธาตุภายนอก คืออากาศ และธรรมชาติ

อันนับว่า อากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่า ช่องว่าง ที่อันมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้อง เป็นภายนอก เป็นภายนอก เป็นอุปาทินนรูปข้างนอก อากาศธาตุ หรือ ธาตุอากาศ คือ ช่องว่าง ที่ว่าง ความว่างเปล่า สถานที่ที่ไม่มีปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ หรือ ช่องว่างที่อยู่ระหว่างธาตุต่างๆ ซึ่งอากาศธาตุนี้มีทั้งอากาศธาตุที่อยู่ภายในและภายนอกร่างกาย

อากาศธาตุในคัมภีร์แพทย์กำหนด “อากาศธาตุ” เป็นส่วนประกอบแห่งกายมนุษย์มี ๙ ประการ ในบุรุษ (เรียกนทวาร) และมี ๑๐ ประการในสตรีมีตำแหน่งอยู่ที่

๑. ช่องจมูก ๒

๔. ช่องปาก ๑

๒. ช่องตา ๒

๕. ช่องทวารเบา ๑ ช่องทวารหนัก ๑

๓. ช่องหู ๒

๖. รวม ๙ ประการและช่องในสตรีอีก ๑

หมายเหตุ

มหาภูตรูปสี่ที่รวมตัวกันในความว่าง (อากาศธาตุ) เกิดเป็นโครงสร้างของกายมนุษย์มี๒สถานะคือ

๑. ในรูปของสสาร (ดิน๒๐, น้ำ๑๒, ลม๖, ไฟ๔, และอากาศธาตุ๙) ซึ่งเป็นของที่ไร้ชีวิต

๑.๑ ในรูปของพลังงานในการแพทย์แผนไทยให้ชื่อพลังงานกลุ่มนี้ว่าปิตตะ, วาตะ, และเสมหะซึ่งทำงานภายใต้เจตนา (เจตสิก) ของจิต (วิญญาณ) ที่เข้าครอบครองและเจตสิกตัวนี้เป็นตัวตั้งต้นกำหนดให้พลังงานทั้งหมดประกอบมหาภูตรูปสี่ในส่วนของสสารคือดิน ๒๐ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ ในความว่างและเมื่อเจตสิกได้ประกอบกลุ่มของพลังงานและ กลุ่มแห่งรูปเรียบร้อยแล้วพร้อมกับจิต (วิญญาณ) ผู้สร้างเจตสิกได้เข้าครอบครองและควบคุมทุกสถานะแล้วชีวิตมนุษย์ย่อมเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์

๑.๒ ด้านพลังงานและกระบวนการสร้างผลนำไปใช้ ขับถ่าย (กระบวนการขับเคลื่อนภายใน) คือ

๑.ดิน มีตัวจักรทำงาน คือ หทัยวัตถุ อุทริยะะ กรีสัง

๒.น้ำ มีตัวจักรทำงาน คือ สอ อุระ คุถ

๓.ลม มีตัวจักรทำงาน คือ หทัยวาตะ สัตถกะ สุมนา

๔.ไฟ มีตัวจักรทำงาน คือ พัทธะ อพัทธะ กำเดา

สมุฏฐานทั้งสาม

ลักษณะเฉพาะของ ปิตตะวาตะ และ เสมหะมีสภาพ๒สถานะคือเป็นทั้งพลังงานและสสาร ดังนี้

เสมหะ

๑.ส่วนที่เป็นสสารมีลักษณะเหมือนโคลนตมเช่นหนองเสลดฯลฯซึ่งเป็นลักษณะของดินร่วมกันกับน้ำคือเมหะเช่นปรเมหะมธูเมหะเสมหะ(เสลด)

๒. ส่วนที่เป็นพลังงานคือการหมุนเวียนถ่ายเทความร้อน (ความเย็น) เสมหะประกอบด้วยสอเสมหะ อุระเสมหะ คุถเสมหะ

วาตะ

๑.ส่วนที่เป็นสสารมีลักษณะของลมที่ตีขึ้นเป็นก้อนๆจุกในอกเป็นก้อนๆในอวัยวะเป็นเม็ดๆเหมือนทรายในกล้ามเนื้อเป็นต้นซึ่งเป็นลักษณะของดินร่วมกันกับลม

๒.ส่วนที่เป็นพลังงานคือการเคลื่อนไหวจากจุดหนึ่งไปอีกจุดหนึ่งเช่นการเคลื่อนที่ของกระแสประสาท การเคลื่อนที่ของโลหิตการเคลื่อนที่ของลมสุมนาวาตะประกอบด้วย สัตถกวาตะ, หทัยวาตะ, สุมนาวาตะ

ปิตตะ

๑.ส่วนที่เป็นสสารคือตัวสารตั้งต้นของปฏิกิริยาสันดาปเช่นเม็ดโลหิตแดง น้ำย่อยอาหารน้ำดีเป็นต้นซึ่งเป็นลักษณะของดินร่วมกันกับไฟ

๒.ส่วนที่เป็นพลังงานคือพลังงานความร้อนที่เกิดขึ้นจากการสันดาปอันเกิดจากปฏิกิริยาของสารชีวะเคมีมีลักษณะเป็นกลุ่มก้อนของคลื่นความร้อนปิตตะประกอบด้วยกำเดาพัทธะปิตตะอพัทธะปิตตะ

ปลิวีธาตุ (ธาตุติน)

๑. เกศา (ผม)

คือ ที่เป็นเส้นงอกอยู่บนศีรษะ เส้นผมจะพบธาตุที่เป็นโลหะปนเล็กน้อย ทำหน้าที่ ปกคลุมหนังศีรษะเพื่อป้องกันความร้อนและความเย็นไม่ให้กระทบมากไป ป้องกันการกระทบกระเทือนมากไปของสมองและเป็นทางออกของไขมันและเหงื่อ

ตาราง ๑เปรียบเทียบการกำเริบ หย่อนและพิการของ เกศา

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	หนังศีรษะเป็นมันเยิ้ม
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	หนังศีรษะแห้งและคัน
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	ทำให้มีอาการเจ็บสมองศีรษะ(มัตถลุงคัง)เจ็บตามหนังศีรษะมีอาการผมร่วงเป็นหย่อมๆจากพยาธิชื่อ พะละวาท ให้เป็นฝอยเป็นขุยแผ่นแข็งแห้งแล้วหลุดออกเป็นแผ่นๆให้สเปให้เสียว ผมบาง-หงอกหรือเป็นรังแค (จากกองวิสมอาโประคนในโลหิตจากกรีสังเป็นเหตุ) คัน ติดเชื้อรา เป็นเหา เส้นผมหัก นั้นเป็นอาการรุนแรงของ ความผิดปกติของเส้นผม อาจเป็นเพราะกรรมพันธุ์ หรือใช้เครื่องสำอางมากเกินไป ทำให้เส้นผมเปราะบาง หักและไม่ยาว

๒. โลมา (ขน)

คือ ที่เป็นเส้นที่งอกขึ้นอยู่ทั่วร่างกายมีทั้งเส้นหยาบและอ่อน เช่น ขนคิ้ว หนวด เครา และขนอ่อนตามใบหน้า,ตามตัว เป็นต้น ทำหน้าที่ปกป้องไม่ให้สิ่งแปลกปลอมเข้าสู่ร่างกายเช่นขนจุมกช่วยกรองฝุ่นละอองต่างๆทำหน้าที่ ป้องกันการเสียดสีในร่างกายเช่น ขนรักแร้,ขนอวัยวะเพศ,ขนตามตัว,ช่วยระบายของเสียที่อยู่ภายในกาย ออกมาสู่ผิวภายนอกผ่านรูขุมขน

ตาราง ๒ การกำเริบ หย่อนและพิการของ โลมา

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	เหงื่อไหลเยิ้ม
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	เหงื่อออกน้อย
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	จะมีอาการ ๑. เจ็บตามผิวหนัง เจ็บรูขุมขน ขนลุก เจ็บทั่วสรรพางค์กาย(มัตถลุงคัง) ขนร่วงจากดานอุตราพิการ ๒. รูขุมขนอักเสบ อุตุตันทำให้หนังเหมือนมีหนาม ติดเชื้อแบคทีเรียหรือเกิด ไร โលน ขนร่วง ขนตกผิดปกติ

๓. นขา (เล็บ)

คือ เล็บ ที่งอกอยู่ตามปลายนิ้วมือ และปลายนิ้วเท้ามีลักษณะแข็งเพื่อรองเนื้อไม่ให้เราเจ็บเวลาหยิบจับของต่างๆ เล็บคือ ส่วนหนึ่งของผิวหนัง มี ลักษณะเป็นแผ่นเกล็ดใส มีหน้าที่คุ้มกันปลายนิ้วมือและนิ้วเท้า อาการที่แสดงออกของเล็บย่อมบ่งบอกถึงสุขภาพของผู้เป็นเจ้าของเล็บ เล็บที่ปกติสมบูรณ์ต้องแข็งแรง

ยืดหยุ่น มีสีชมพูอ่อนๆ ผิวบนจะงามเรียบเกลี้ยงโค้ง ปราศจากจุดต่างดำ ดำหนิใดๆ และเล็บมีหน้าที่ให้ความแข็งแรงและปกป้องปลาย

ตาราง ๓ การกำเร็บ หย่อนและพิการของ นขา

กำเร็บ(ทำงานมากเกินไป)	เป็นเล็บคุด
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	เล็บบางเพราะ เล็บเป็นรูปช้อนในผู้ป่วยโรคหัวใจเรื้อรัง
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	จะมีอาการ ๑. เล็บที่โคนเล็บ เล็บหลุด เป็นหนองติดเชื้อแบคทีเรียหรือเชื้อรา ๒. โคนเล็บฟกบวม เป็นตะมอยหรือ เชื้อยว ดำ ห่อเลือด เล็บชำรุดชำรอนองให้ เล็บปวดเป็นกำลัง/ต้นเล็บชำดำเขียว (หทัยวัตถุทำงานไม่ได้สะดวก)

๔. ทันตา (ฟัน)

ฟันคนเรามีด้วยกันทั้งหมด ๒ ชุดมี ฟัน ๑ อย่าง เขี้ยวอย่าง ๑ กรามอย่าง ๑ รวมเรียกว่าฟัน ฟันน้ำนม มีด้วยกันทั้งหมด ๒๐ ซี่ ฟันแท้ มีด้วยกันทั้งหมด ๓๒ ซี่ จะขึ้นมาแทนฟันน้ำนมจนครบ เมื่ออายุ ๒๕ ปี

ตาราง ๔ การกำเร็บ หย่อนและพิการของ ทันตา

กำเร็บ(ทำงานมากเกินไป)	หินปูนเกาะ
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	เคลือบฟันบาง เสียวฟัน
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	จะมีอาการ ๑. รำมะนาด เหงือกบวม ปวดฟัน แมงกินฟัน ปวดรกกฟัน ฟันผุ เลือดออกตามไรฟัน ฟันโยกคลอน ฟันหลุด ๒. เป็นลักปิดคือเลือดออกไม่หยุด ลักเปิดคือเลือดที่ออกมาพอกที่รกกฟันแล้วให้ปวด ฟกบวมเป็นกำลัง ให้ฟันคลอนเลือดไหลแปรไปเป็นฝีในรกกฟันจากหนองบองรกก ๓. จับให้ปวดเสียวขึ้นในสมองเป็นกำลัง เป็นคางทูมกรามงอก จากเหงือกที่ห่อหุ้มฟันไม่มีทำให้ปวดฟัน(ส่งไปประสาทเบื่องบน) เช่น มะเร็งกรามข้าง รำมะนาดกัดกินเหงือกจนทะลุถึงรกกฟันกราม สุวรรณเคียร

๕. ตะโจ (หนัง)

คือ หนัง ตามตำราเข้าใจว่า หมายถึง ที่หุ้มกายภายนอก ซึ่งมี ๓ ชั้น คือ หนังหนา หนังชั้นกลาง หนังกำพรั แต่ที่จริงหนังในปาก เป็นหนังเปียกอีกชนิด ชั้นของผิวหนัง แบ่งได้ ๓ ชั้น

๑. หนังกำพรั นั้นจะประกอบด้วยชั้นของผิว ๕ ชั้นด้วยกัน ซึ่งจะมีเซลล์เคลื่อนผ่านแต่ละชั้นขึ้นมาแทนที่เซลล์ที่ตายบนชั้นนอกสุด ซึ่งหลุดกลายเป็นขี้ไคลไป

๒. หนังแท้ ประกอบด้วยตาข่ายของเส้นใยโปรตีน ทำให้ผิวหนังมีความยืดหยุ่นและแข็งแรง ในคนแก่ความยืดหยุ่นตั้งตัวของผิวหนังจะหายไป ในชั้นนี้จะมีหลอดเลือด หลอดน้ำเหลือง แลประกอบด้วยปลายประสาทต่อมต่างๆ รวมทั้งรูนจำนวนมากมาย

๓. ชั้นใต้หนังแท้ ประกอบด้วย เนื้อเยื่อเกี่ยวพัน (เนื้อเยื่อที่ยึดเซลล์ต่างๆ ให้เกาะติดกันได้) หลวมๆ น้ำ และเซลล์ไขมันทำหน้าที่เป็นเหมือนฉนวนกันความร้อน เป็นเบาหวิวส่วนกล่อมเนื้อและเส้นประสาท ตลอดจนเป็นแหล่งสะสมพลังงานของร่างกาย ชั้นนี้แหละที่ผู้หญิงเราเกลียดกลัวกันนัก โดยเฉพาะผู้หญิงที่กินเก่ง และไม่รู้จักออกกำลังกาย เพราะจะมีไขมันไปพอกเก็บอยู่ในชั้นนี้จนทำให้ทรวดทรงและรูปร่างเปลี่ยนแปลงไป.

ทำหน้าที่และประโยชน์ของผิวหนังเป็นส่วนที่ปกคลุมกายภายนอก (เนื้อ, ไขมัน, ผังผืด) มิให้เปื่อยพัง

๑. การป้องกัน ช่วยป้องกันอันตรายจากแสง และความร้อนไม่ให้ผ่านเข้าสู่ ร่างกายมากเกินไป และช่วยป้องกันไม่ให้มีการระเหยของน้ำออกจากร่างกายมากเกินไป เป็นด่านป้องกันเชื้อโรคชนิดต่างๆและสารพิษไม่ให้เข้าสู่ร่างกายด้วย

๒. การรับความรู้สึก ผิวหนังประกอบด้วยอวัยวะรับความรู้สึกมากมายหลายชนิด เช่น อวัยวะรับความรู้สึกเกี่ยวกับการสัมผัส ความเจ็บปวด ความร้อน เย็น

๓. ควบคุมอุณหภูมิของร่างกาย โดยการทำงานของต่อมเหงื่อ กลุ่มร่างแหของหลอดเลือดฝอยและไขมันที่อยู่ในชั้นใต้หนังทำให้อุณหภูมิของร่างกายคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง

๔. ควบคุมเมตาบอลิซึม metabolism ของร่างกาย โดยเป็นแหล่งเก็บสะสมพลังงานไว้ในรูปของไขมันใต้ผิวหนังและเซลล์ในชั้นหนังกำพร้ายังช่วยสร้างวิตามินดีให้กับร่างกายด้วย

ตาราง ๕ การกำเริบ หย่อนและพิการของ ตะใจ

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	เหงื่อออกมากไหลเยิ้ม
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	หนังบางลง เหี่ยวยุบในรายผู้สูงอายุ เหงื่อน้อยผิวแห้ง
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	จะมีอาการปวดแสบร้อนตามผิวหนังตามผิวหนังโรคผิวหนังกลาก-เกลื้อนไม่มีต่อมเหงื่อ (กรรมพันธุ์)เป็นผื่นแพ้เช่นลมพิษ ประดง (สารเคมีหรือยา) หรือสาขาทิ้งตัวแม่แมลงมาไต่ก็ไม่รู้สึกกาย หรือให้แสบร้อนยึ่งน้จาก กรรมมิโทษ เช่นเด็กดักด้ผีให้เปื่อยลอกปวดแสบร้อนผิวหนังสาขหายาบและมีหนามจากการขาดวิตามินเอผิวหนังขาดจากการขาดวิตามินบี๑ ในตะใจนี้มีพยาธิเบียนอยู่สามชนิด <ol style="list-style-type: none"> ๑. กินให้หนังดำดั่งหมึก ๒. กินให้ผิวหนังลายดั่งโคเมเมื่อเหงื่อออกให้คันเป็นเม็ดตุ่มเป็นผื่น ๓. พยาธิลมกินให้ผิวขาวเป็นเม็ดกลมๆ ขึ้นตัว

๖. มั่งสัง (เนื้อ)

คือ เนื้อ ที่เป็นกล้ามเนื้อและเป็นแผ่นในกายเป็นก้อนเนื้อแดง ผูกติดกับกระดูกเป็นที่อยู่ของโลหิตตั้งและเป็นส่วนสำคัญในการเคลื่อนไหว รวมไปถึงการหายใจ การเต้นของหัวใจ การเคลื่อนไหวของทางเดินอาหาร ตลอดจนการเคลื่อนไหวของเส้นโลหิตและน้ำเหลืองอีกด้วย กล้ามเนื้อที่ติดอยู่กับกระดูก เป็นส่วนสำคัญในระบบการเคลื่อนไหว โดยการหดตัวและคลายตัวของกล้ามเนื้อจะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกระดูก บริเวณข้อต่อต่างๆ ส่วนกล้ามเนื้อที่ประกอบเป็นผนังของอวัยวะภายใน เช่น ลำไส้ จะทำให้ลำไส้สามารถบีบตัวไล่อาหารให้ผ่านไปตามส่วนต่างๆของท่อทางเดินอาหารได้ เนื้อในที่นี้มี ๒ จำพวกคือ

๑. ชนิดของกล้ามเนื้อ กล้ามเนื้อในร่างกายสามารถแบ่งโดยอาศัยตำแหน่งที่อยู่ได้เป็น ๓ ชนิด คือ กล้ามเนื้อลาย กล้ามเนื้อเรียบ และกล้ามเนื้อหัวใจ เป็นกล้ามเนื้อช่วยให้ร่างกายเคลื่อนไหว
๒. ชนิดเนื้อเยื่อใต้ผิวหนัง ทำหน้าที่อุ้มน้ำไม่ให้เหี่ยวแห้ง และมีไขมันเป็นพลังงานสะสมลดแรงกระแทกต่อกล้ามเนื้อและกระดูกป้องกันความหนาว

ตาราง ๖ การกำเริบ หย่อนและพิการของ มังสวิรัติ

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	กล้ามเนื้อ กระตุก แข็งเกร็ง ชักบวม กดปุ่มมีไขมันสะสมมากเกินไปทำให้เป็นโรคอ้วน
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	กล้ามเนื้ออ่อนแรงอุ้มน้ำได้น้อยทำให้ผิวหนังไม่เปล่งปลั่งมีไขมันสะสมน้อยเกินไปทำให้ดูเหี่ยวแห้ง
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	เนื้อจะมีลักษณะเป็นผื่นแดงซ้ำแสบร้อน อักเสบเจ็บเสียว ฟกบวม เนื้อเป็นหูด ฝัพรายย้าเคลื่อนไหวไม่ได้เป็นอัมพาต กล้ามเนื้อเกร็งแข็งหรืออ่อนปวกเปียก เนื้อเยื่อเสียคุณภาพในการอุ้มน้ำทำให้ผิวหนังเหี่ยวแห้ง, ติดเชื้อและแสดงอาการของโรค เช่น ฟีไฟลามทุ่ง ประดง เป็นวงจ้ำเลือดหรือจุด เช่น ไข่เลือดออก แพ้ยา ขาดวิตามินซี ให้เสียชานไปทั้งตัวให้ฟกไม่เป็นที่ หรือเป็นพิษร้อนดั่งไฟลวกแล้วฟกขึ้นดั่งประกายตาช ประกายเพลิง หงส์ระทวด หัดเหือด ล้าลาบเพลิง ประดงต่างๆ

๗. นหารู (เส้นเอ็น)

คือ เส้นและเอ็นในกายทั่วไปลักษณะเป็นเส้นอยู่ทั่วไปในร่างกายสำหรับยึดส่วนต่างๆ ของร่างกายไว้ในที่นี้ แบ่งได้ ๕ จำพวกคือ

๑. เส้นเลือดแดง ทำหน้าที่นำสารอาหารไปเลี้ยงร่างกาย
๒. เส้นเลือดดำ ทำหน้าที่ขนส่งของเสียไปให้อวัยวะที่ขับถ่ายออกและนำวิตามินฮอร์โมนจากอวัยวะหนึ่งไปสู่อวัยวะหนึ่ง
๓. เส้นประสาท ทำหน้าที่รับความรู้สึกและสั่งการเคลื่อนไหว
๔. เส้นเอ็นทำหน้าที่ยึดกล้ามเนื้อให้ติดกระดูก
๕. ท่อน้ำเหลืองทำหน้าที่รับน้ำเหลืองจากอวัยวะต่างๆ เทเข้าสู่หลอดเลือด

ตาราง ๗ การกำเริบ หย่อนและพิการของ นหารู

กำเริบ (ทำงานมากเกินไป)	๑. เส้นเลือดมีความตึงตัวมากเกินไปทำให้เกิดความดันโลหิตสูงปวดเสียวเส้นประสาท กล้ามเนื้อกระตุกเกร็ง กระเพาะลำไส้เคลื่อนไหวมากทำให้ปวดท้อง ท้องเดิน ๒. ข้อยึด ติดหย่อน
หย่อน (ทำงานน้อยเกินไป)	เส้นเลือดมีความตึงตัวน้อยไปทำให้เกิดความดันโลหิตต่ำอ่อนเพลีย เป็นลมเส้นเลือดดำ ขาดซากกล้ามเนื้อเปลือย ๒. กระเพาะลำไส้เคลื่อนไหวน้อยไปทำให้ท้องอืดท้องผูก ๓. ข้อเท้าหลวม เท้าเพลงง่าย
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	๑. เส้นเลือดอักเสบ หดเกร็ง ตีบแข็ง อุดตัน โป่งพองทำให้เลือดไปเลี้ยงอวัยวะไม่พอทำให้อวัยวะขาดเลือดมีอาการปวดมากเช่นเจ็บหัวใจหรือเป็นตะคริวเส้นเลือดเลือดดำอักเสบจะเกิดที่ผนังเลือดแล้วอาจหลุดลอยไปตามกระแสเลือดถ้าอุดตันที่ส่วนใดอาจเป็นอันตรายถึงชีวิต

๒. เส้นประสาทถ้าอักเสบอาจจะทำให้รู้สึกเจ็บเสียวเกินปกติถ้าเสียว หรือขาดจะทำให้ไม่มีความรู้สึก ถ้าเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวก็จะเคลื่อนไหวไม่ได้เป็นอัมพาต
๓. ถ้าไส้ไม่เคลื่อนไหวอาหารผ่านไม่ได้ทำให้อาเจียนมากถึงตายได้
๔. เส้นเอ็นข้อแข็งเคลื่อนไหวไม่ได้หรือเคลื่อนไปจากที่เดิมทำให้เจ็บปวดกล้ามเนื้อติดกับเอ็นที่หด ถ้าอักเสบจะปวดมากเมื่อเคลื่อนไหว
๕. ท่อน้ำเหลืองทำหน้าที่รับน้ำเหลืองจากอวัยวะต่างๆที่เข้าสู่หลอดเลือดอักเสบจะอุดตัน น้ำเหลืองค้างอยู่ในอวัยวะจะบวมดำในส่วนที่อุดตันเช่นโรคเท้าช้าง

พิการตามพระคัมภีร์

ทำให้รู้สึกหวาดไหวไปทั่วสรีรกาย (เสียสมดุล เช่น ยอกเมื่อยขบ ชา ปวด เสียว ภายภายนอกแข็งตึง รัตแน่นเข้ากระทบหัวใจเหมือนร่างกายถูกรัดตึงผูกดวงใจให้ร่างกายสวิงสวาย (วิงเวียน) และอ่อนทิว (อ่อนเพลีย) ปวดเจ็บตามเส้นเอ็นทั่วร่างกายที่กล้าก็กล้า ที่แข็งก็แข็ง ที่ตั้งดานก็ตั้งดาน ที่ขอดก็ขอดเข้าเป็นก้อนเป็นเกลโทษนั้นมากกระทบมั่งสังก่อนแล้วแปรเข้ากายภายใน

นหารู เอ็นนั้นมี ๙๐๐ เส้น เส้นไว้ร้อยกระดูก ๓๐๐ ท่อน มีเอ็นใหญ่ ๖๐ ร้อยจากปลายเท้าเบื้องต่ำ ขึ้นสู่เบื้องบนด้านหน้าลำตัวอยู่สี่ข้างซ้ายขวาข้างละ ๕ เส้น ด้านหลังลำตัวข้างละ ๕ เส้น ที่ท้อง แขน ขาข้างละ ๕ เส้น รวมแล้ว ๖๐ เส้น มีเอ็นน้อยๆ ร้อยรอบอวัยวะน้อยๆ แล้วรวมกันเป็นเส้นใหญ่ ส่วนปลายสุดคือ เล็บ แล้วไปประชุมกันที่คอรวม ๘๐๐ เศษๆ (ให้สังเกตมี ๔๐ เส้นสัญญาณตั้งเชือกควั่น) มีเอ็นอัมพฤกษ์ อัมพาต เอ็นปัตฆาตนอกและใน เอ็นทั้งหมดนี้ใช้ปกคลุมเนื้อ กล้ามเนื้อที่ใช้ยึดเหนี่ยวร่างกายโดยการผูกมัดไปตามเส้นในกาย ให้เป็นส่วนต่างๆ ให้เกิดความสมดุลและการทรงตัว เคลื่อนไหวเอ็นเส้นเลือด เอ็นย่อย ๗๔๐๐ เส้น เอ็นประธาน ๑๐ ตั้งอยู่รอบสะดือ

๘. อัฐิ คือ กระดูก

กระดูกอ่อน อย่าง ๑ คือ ส่วนของกระดูกจะถูกยึดด้วยเนื้อยึดต่อที่ประกอบด้วยเส้นใยหรือกระดูกอ่อน ตำแหน่งที่กระดูกมาต่อกันเรียกว่า ข้อต่อ ซึ่งมีกล้ามเนื้อ เอ็น หรือพังผืด หุ้มอยู่รอบข้อต่อ กระดูกแข็ง อย่าง ๑ มี ๓๐๐ ท่อน กระดูกแบ่งเป็น ๔ ชนิดตามรูปร่าง คือ

๑. กระดูกแข็งยาว (Long bones) เป็นกระดูกที่มีรูปร่างยาวมากกว่าความกว้าง เป็นกระดูกปลายคี่ (Extremities) มีลักษณะยาว ส่วนตรงกลางเรียวยอด ส่วนปลายทั้งสองข้างโตออกเล็กน้อย กระดูกในกลุ่มนี้ได้แก่ กระดูกแขนและกระดูกขา เป็นต้น

๒. กระดูกแข็งสั้น (Short bones) เป็นกระดูกที่มีความยาวและความกว้างพอๆ กัน มีขนาดต่างๆกัน ส่วนใหญ่เป็น spongy bone เช่น กระดูกข้อมือ กระดูกเท้า

๓. กระดูกแบน (Flat bones) มีลักษณะแบนและบางประกอบด้วยกระดูกแข็งเนื้อแน่น ๒ ชั้นประกบกันโดยมีกระดูกแข็งที่มีลักษณะเป็นพรุนแทรกอยู่ตรงกลาง เช่น กะโหลกศีรษะ กระดูกซี่โครง กระดูกสะบัก

๔. กระดูกรูปแปลก (Irregular bones) มีรูปร่างต่างๆ กัน เช่น กระดูกกะโหลกศีรษะบางชิ้น กระดูกสันหลัง กระดูกสะโพก กระดูกขากรรไกรล่าง โครงร่างของร่างกายมีทั้งหมด ๒๐๖ ชิ้น สามารถแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม

๑. กระดูกแกน (axial skeleton) เป็นกระดูกแข็งที่ประกอบเป็นแกนยาวของร่างกาย มีจำนวนทั้งสิ้น ๘๐ ชิ้น	
กระดูกของกะโหลกศีรษะ (skull) ๒๒ ชิ้น	กระดูกหู (auditory ossicles) ๖ ชิ้น
กระดูกคอ (hyoid bone) ๑ ชิ้น	กระดูกซี่โครง (ribs) ๒๔ ชิ้น
กระดูกหน้าอก (sternum) ๑ ชิ้น	กระดูกสันหลัง (vertebrate) ๒๖ ชิ้น
๒. กระดูกปลาย (appendicular skeleton) เป็นกระดูกแข็งที่ประกอบเป็นระยางค์รวมทั้งกระดูกแข็งที่ทำหน้าที่ยึดกระดูกระยางค์ไว้กับกระดูกแกนของร่างกาย มีจำนวน ๑๒๖ ชิ้น ได้แก่	
กระดูกช่วงไหล่ (shoulder girdle) ๔ ชิ้น	กระดูกแขน (upper extremities) ๖๐ ชิ้น
กระดูกสะโพก (hip bone) ๒ ชิ้น	กระดูกขา (lower extremities) ๖๐ ชิ้น

ข้อต่อทำหน้าที่ ช่วยทำให้ร่างกายเคลื่อนไหวได้สะดวก

โดยสรุปหน้าที่โดยรวมของกระดูก

๑. ช่วยรองรับอวัยวะต่างๆ ให้ทรงตัวอยู่ได้ เป็นส่วนที่ใช้ในการเคลื่อนไหว เป็นโครงสร้างแข็งแรงและยึดเกาะกล้ามเนื้อ ป้องกันอวัยวะสำคัญภายใน

๒. ในกระดูกมีไขกระดูกสร้างเม็ดเลือดแดง เป็นที่เก็บของธาตุฟอสฟอรัส (แคลเซียม)

พิจารณาพระคัมภีร์ มีอาการปวดในแห่งกระดูก กระดูกแตกหัก กระดูกตายเช่นวัณโรคกระดูก

ตาราง ๘ การกำเริบ หย่อนและพิการของ อัฐิ

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	<p>๑. กระดูกโตร่างยักซ์ (ฮอริโมนต่อมใต้สมองมาก)</p> <p>๒. ไขกระดูกทำหน้าที่สร้างเม็ดเลือดแดงมากเกินไปเกิดความดันเลือดสูง หลอดเลือดในสมองอุดตันง่าย</p> <p>๓. ไขกระดูกทำหน้าที่สร้างเม็ดเลือดขาวถ้ามีมากเป็นมะเร็งเม็ดเลือดขาวทำให้ ซุปซิดอ่อนเพลีย</p>
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	<p>๑. ร่างกายแคระ กระดูกเล็ก (ฮอริโมนต่อมใต้สมองน้อย)</p> <p>๒. ไขกระดูกทำหน้าที่น้อยเกินไปเกิดโลหิตจาง ซุปซิด เม็ดเลือดขาวน้อยทำให้ ภูมิคุ้มกันหย่อน ติดเชื้อได้ง่าย ๓. ข้อต่อกระดูกหลวม</p>
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	<p>๑. กระดูกผิดรูป กระดูกอ่อน ผุ พรุน เป็นหนอง เยื่อหุ้มกระดูกอักเสบปวดมาก</p> <p>๒. ไขกระดูกไม่ทำงาน เลือดจางไม่มีภูมิคุ้มกัน ซิดเหนียวติดเชื้อง่าย มะเร็งเม็ดเลือดขาวทำให้ ซุปซิดอ่อนเพลีย ติดเชื้อง่ายเพราะเม็ดเลือดขาวขาดคุณภาพ</p> <p>๓. ข้อต่อพิการเคลื่อนออกจากที่ อักเสบ ลมจับโปงล่าบอง รูมาตอยด์ เกาท์ ปวดมากบวมผิดรูป ข้อแข็ง ทำให้จำกัดการเคลื่อนไหวในคัมภีร์ให้แตก, แล้วน้ำมันที่จุก อยู่ในข้อละลายออกมา แล้วให้แห้งไป ทำให้เจ็บให้ปวด ให้กระดูกดุจดังจะเคลื่อน คลาดออกจากกาย (ปวดร้าวทั่วกายให้เมื่อยขบ)</p>

๙. อัฐิมิถุซัง

คือ เยื่อในกระดูก แต่ที่จริงควรเรียกว่าไข (สมองกระดูก) เพราะเป็นน้ำมันส่วนเยื่อนั้นมีหุ้ม อยู่นอกกระดูก ในไขกระดูกทำหน้าที่สร้างเม็ดเลือดแดงและเสริมสร้างกระดูกให้แข็งแรงโดยรับแคลเซียมไปเลี้ยงกระดูกโบราณเรียกธาตุปูน ในที่นี้ขอเปรียบเทียบ ๒ ชนิด

๑. ไขข้อ หล่อลื่นให้ผิวของข้อต่อไม่ถูกัน
๒. เยื่อในกระดูก เช่น เยื่อบุโพรงอากาศของกะโหลก

นอกจากนี้เยื่อหุ้มกระดูก ยังทำหน้าที่ ปกคลุมกระดูก มีสมรรถนะในการสร้างกระดูก ไขกระดูก ทำหน้าที่สร้างเม็ดเลือดแดง และเม็ดเลือดขาวโพลีมอร์

พิการตามพระคัมภีร์ ทำให้ปวดอยู่ภายในแห่งกระดูก ทำให้ไขมันชั้นเข้า ปวดจากพยาธิกิด้านในให้ปวดเมื่อยตั่งถูกตีบางทีให้กระดูกร้ายเป็นปุ่มโปแตกให้ปวดถ้าแห้งเข้าเป็นเหน็บชา

ตาราง ๙ การกำเริบ หย่อนและพิการของ อัฐิมิถุซัง

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	มีน้ำมากทำให้ข้อบวมปวดข้อ
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	มีน้ำน้อยทำให้ไขข้อแห้งปวดข้อ
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	ข้อบวมหรือแห้ง ทำให้ปวดข้อมากข้อติดเมื่อเคลื่อนไหว

๑๐. วิกัง คือม้าม

คือ ดานเสมหะ ตั้งอยู่ข้างกระเพาะอาหารเป็นต่อมน้ำเหลืองที่ใหญ่ที่สุดของร่าง กายตั้งอยู่ใต้กระบังลมบริเวณ เป็นรูปไข่ มีสีม่วง หรือดั่งมะเดื่อสุก ด้านในสุดติดกระดูกสันหลัง ถ้าม้ามผิดปกติจะจับให้ตาออกสีฟ้าเขียว ตามัว ฝ้าฟาง ตาแห้งน้ำลายแห้ง จุกเสียดหลังและหลังบวม ม้ามมีหน้าที่คือ

๑. ป้องกัน (Defense) โดยคอยทำลายจุลชีพ
๒. ทำลายเม็ดโลหิตแดงที่หมดอายุหรือเม็ดเลือดแดงที่ผิดปกติ

๓. สะสมโลหิตไว้ใน Venous sinus ภายในม้าม โดยเก็บโลหิตได้ประมาณ ๓๕๐ cc. สร้างเม็ดโลหิต และในคนที่มีภาวะโลหิตจางรุนแรงม้ามจะช่วยสร้างเม็ดโลหิตแดงด้วยกลั่นกรองน้ำมูก น้ำลาย น้ำตาไปหล่อเลี้ยงอวัยวะต่างๆไม่ให้แห้ง

พิการตามพระคัมภีร์ ให้จับไข่สะท้อนร้อนสะท้อนหนาว (จากธาตุดินร้าว) กลายเป็นร้อน ไข่จับไม่รู้วายให้กระหายน้ำจับไม่เป็นเวลาเป็นไข้เจ็ลียง ม้ามย่อย ไข่ป้างไข่ป่า กษัยลม โรคเลือดเมื่อใดก็ตามที่อากาศภายนอกมากระทบ (หรือต้องอุปาทิกะ) ทำให้ร้อนให้หนาวให้อบอ้าว ม้ามปรับตัวไม่ทันจากเตโชพัดไม่เสมอ จึงให้ม้ามเดือดพัดเสมหะเป็นฟองขึ้นไปเป็นเสมหะเฟื่อง ถ้าจับสะบัดร้อนไปหนาวเรียก กษัยลม

ตาราง ๑๐การกำเริบ หย่อนและพิการของ วิกัง

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	เกิดการทำลายเม็ดเลือดแดงมากเกินไปและสร้างเม็ดเลือดขาวเพิ่มขึ้น
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	เม็ดเลือดขาวลดลงทำให้ภูมิคุ้มกันหย่อน
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	๑. เกิดการทำลายเม็ดเลือดแดงก่อนหมดอายุ เช่นเป็นไข้มาลาเรีย โรคโลหิตจางบางชนิด เม็ดเลือดพิการผู้ป่วยชิตมาก ม้ามโต เจ็บม้าม ๒. มะเร็งเม็ดเลือดขาว ภูมิคุ้มกันหย่อน ชิตเรื้อรัง ตับโต ม้ามโต

๑๑. ทหยัง (หัวใจ)

คือ เป็นที่ตั้งของจิตใจในส่วนของอารมณ์และความคิดส่วนหนึ่งและมี หทัยวัตถุ อยู่ในทรวงอกทำหน้าที่สุดขีดโลหิตไปเลี้ยงทั่วร่างกายจากหัวใจและไปสู่ปอดประกอบด้วย ๓ ชั้น

๑. ชั้นนอกสุด เกิดจากชั้นในของเยื่อหุ้มหัวใจ ทำหน้าที่ป้องกันภายนอก
๒. ชั้นกลาง เป็นกล้ามเนื้อชั้นนี้มีความหนาซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละห้องของหัวใจ
๓. ชั้นใน เป็นกล้ามเนื้อ ชั้นนี้มีความหนาซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละห้องของหัวใจ

โบราณกล่าวว่า เป็นที่ตั้งของจิตใจในส่วนของอารมณ์และความคิดส่วนหนึ่งและมี หทัยวัตถุ คือหัวใจ อยู่ในทรวงอกทำหน้าที่ที่สุดขีดโลหิตไปเลี้ยงทั่วร่างกายจากหัวใจและไปสู่ปอดและกระจายสิ่งต่างๆโดยเชื่อมโยงเกี่ยวคล้อกันให้เกิดแรงผลักดันในการหมุนเวียนให้บังเกิดผลงาน ตามความต้องการของร่างกาย หัวใจมี ๔ ห้องแยกทำหน้าที่ดังนี้

ห้องที่ ๑ ทำหน้าที่ฟอกโลหิต (ในโลหิตมีเสมหะ มันข้น มันเหลว น้ำตา) โดยดึงเอาอากาศดีเข้ามาในปอดแล้วผลักดันเอาอากาศเสียที่ไม่ใช้ออกมาภายนอกโดยการขับออกช่วยในการหายใจ (อัสสาสะ ปัสสาสะ)

ห้องที่ ๒ แยกธาตุน้ำ (โลหิต) แบ่งเป็น ๒ ส่วน

๑. แยกผสมควาไปให้ตบอ่อนเพื่อเอาไปฟอกเป็นน้ำดีที่ช่วยย่อยอาหารแล้วนำไปเก็บในถุงน้ำดีเป็นพัทธะปิดตะ
๒. อีกส่วนเป็นอพัทธะปิดตะทำหน้าที่ ขับลม กระจายไขมัน ให้ความอบอุ่น

ห้องที่ ๓ ทำหน้าที่สูบฉีดโลหิต เอาส่วนที่ฟอกแล้วไปเลี้ยง ภายนอก ภายใน ในโลหิตมีธาตุไฟ ลมคอยช่วยผลักดัน และยังขจัดน้ำที่ร่างกายไม่ต้องการ (ของเสีย) ขับออกมาทางเหงื่อ

ห้องที่ ๔ ทำหน้าที่

๑. ดึงน้ำที่ร่างกายไม่ใช้แล้ว (ของเสีย) ผ่านสู่ไต ไปท่อไตและขับออกมาเป็นปัสสาวะ หัวใจห้องที่ ๔ กับไตทำงานสัมพันธ์กันตลอดเวลา
๒. ทำหน้าที่ดึงโลหิตดำลงสู่เบื้องต่ำ (สีดำเกิดจากโลหิตถูกอากาศมากเกินไปทำให้ดำคล้ำและมีน้ำหนัก จึงไหลเวียนลงสู่เบื้องต่ำ) หัวใจห้องที่ ๔ จะนำไปให้ปอดฟอกใหม่

พิการตามพระคัมภีร์ เกิดใจน้อย มีอารมณ์โกรธง่าย เสียอารมณ์ หิวโหย (อ่อนเพลีย) เจ็บหัวใจ หัวใจโต บวม หัวใจล้มเหลว โรคหัวใจเรื้อรัง เลือดคั่งในปอดตับและอวัยวะในช่องท้องตับโตม้ามโตเหนื่อยง่าย ปากเขียวเท้าบวม นอนไม่ลงต้องนั่งฟัง อาจมีไอเป็นเลือด อารมณ์มักขี้โกรธ ระส่ำระสาย คลั่งไคล้ ดุจเป็นบ้าหรือมีอาการโรคจิตประสาท

ตาราง ๑๑ การกำเริบ หย่อนและพิการของ ทพย้ง

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	ทำงานมากไปทำให้ความดันโลหิตสูง ปวดศีรษะ มักเกิดอารมณ์โกรธง่าย
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	สบาย อ่อนไหว เศร้าซึมทำงานน้อยเกินไปทำให้อ่อนเพลีย ความดันลดและอ่อนเพลียไม่มีแรง เป็นลม ด้านอารมณ์ไม่มีความ
พิการ (สูญเสียหน้าที่)	๑. หัวใจล้มเหลว โรคหัวใจเรื้อรัง เลือดคั่งในปอดตับและอวัยวะในช่องท้องตับโต ม้ามโตเหนื่อง่าย ปากเขียวเท้าบวม นอนไม่ลงต้องนั่งพิง อาจไอเป็นเลือด ๒. อารมณ์มักขี้โกรธ ไร้สาระสาย คลั่งไคล้ ดุจปีนบ้ำหรือมีอาการโรคจิตประสาท

๑๒. ยกนึ่ง คือตับ ตับใหญ่ (ไฟกองใหญ่)

คือ ซึ่งอยู่ชายโครงด้านขวาเป็นต่อมที่ใหญ่ที่สุดของร่างกาย หนักประมาณ ๑.๒ -๑.๖ กกสีแดงตั้งดอก สัตตบุษย์ ตับเป็นโรงงานที่ใหญ่ที่สุด (ที่ตั้งของปิตตะ) ทำหน้าที่กลั่นฟอกเม็ดโลหิตดำ (หมดอายุ) ที่มีธาตุเหล็ก ฮอริโมน แคลเซียม แล้วนำไปหล่อเลี้ยงเนื้อเยื่อในลำกระดูกเพื่อสร้างความแข็งแรงให้กระดูก ฟอกน้ำดีฯ เหลือง อพิทปิตตะ (สังเคราะห์โปรตีนทุกชนิดในน้ำเลือด ยกเว้นโปรตีนที่ทำหน้าที่เป็นภูมิคุ้มกัน) จากอาหารที่เรากิน เข้าไปแล้วนำไปเลี้ยงกระดูก สังเคราะห์ปัจจัยการแข็งตัวของเลือด สังเคราะห์น้ำดีส่งออกจากท่อน้ำดีไปเก็บไว้ในถุงน้ำดี น้ำดีช่วยในการย่อยและดูดซึมไขมันรวมทั้งขับถ่ายสีของน้ำดีและสารบางอย่างในอุจจาระ ทำลายพิษเปลี่ยนแปลงฤทธิ์ยาและสารต่างๆเป็นที่สะสมพลังงาน เกลือแร่และวิตามินทุกชนิด

ส่งไปให้ตานอุตรา ฟอกเป็นไขมัน ไข่ขาว ง่ายวิตามินเอให้เนื้อเยื่อที่ปกคลุมพื้นผิวทั่วร่างกาย เช่น ตา จอ ตา ผิวหนัง เยื่อเมือกทางเดินอาหาร ทางเดินหายใจและปัสสาวะ

ส่งไปให้ตานทักขิมฟอกฮอริโมนสายก่อเกิด ส่งให้ม้ามฟอกเสมะ น้ำตา น้ำมูก น้ำลายตับใหญ่จะกรองเม็ดโลหิตดำ เหล็ก แคลเซียม นำไปเลี้ยงช่องลำกระดูก เสริมกระดูกให้แข็งแรง ถ้าพิการส่งผลให้ปวดข้อปวดลำกระดูกพอนานเข้าก็พิการทำให้ธาตุเหล็กแคลเซียมขาด กลายเป็นโรคไวรัสตับ ผลทำให้ร่างกายอ่อนแอ ผลิตสารต่างๆไปให้ร่างกายไม่ได้

ตับเล็ก เป็นต่อมนุ่ม ติดกับตับใหญ่แต่เยื้องมาทางซ้ายของอก อยู่ด้านหน้าของกระดูกสันหลังส่วนเอวข้อที่ ๑-๒ หลังกระเพาะอาหาร มีรูปร่างคล้ายใบไม้ ตับเล็กมีหน้าที่ฟอกรส ขมคาว(ขม คือ ไฟ คาว คือ กรดแก๊ส) ขับน้ำดีเข้าสู่ลำไส้เล็กเพื่อช่วยย่อยอาหาร ได้แก่ ช่วยย่อยน้ำตาล ช่วยย่อยโปรตีน ช่วยย่อยไขมันมีหน้าที่เผาผลาญและควบคุมระดับน้ำตาลในเลือด

ถ้าพิการย่อยไม่ได้จะเกิดการบูดเน่า แล้วไปก่อเกิดเป็นโรคทางเดินอาหารหรือน้ำของดีพิการมีถุงน้ำดีขึ้น ผนังถุงน้ำดี มะเร็งถุงน้ำดี

เมื่อพิการ (สูญเสียหน้าที่) จะเกิดตับโต ตับย่อย ตับแข็ง ฝืนตับเกิดอาการปวดกลายเป็นอติสารมีโทษ ๔ ประการ

๑. เกิดไขมันก่อนแล้วเกิดกาฬผุดในตับ ให้ตับหย่อน ตับทรุด
๒. ฝืนตับให้ลงให้ลงเป็นโลหิตสดๆออกมา
๓. กาฬผุดร ให้ลงเสมหะเน่า ปวดมวนเสมอ ตาแดงเรียกกระสือปีศาจเข้าปปลอมกิน ให้เพื่อหาสติมิได้
๔. ปถวีแตกเอง ให้ระส่ำระสายให้หอบไปอยู่เป็นนิจกินไม่ได้ หายใจไม่ถึงท้องน้อย

๑๓. กิโลมกั๊ง พังผืด

คือ เป็นเนื้อยึดหดได้ มีอยู่ทั่วร่างกาย หรือเยื่อเหนียวที่ยึดกล้ามเนื้อ ให้ติดกัน ผูกพันอวัยวะน้อยใหญ่ให้อยู่ในที่ของมัน เกิดขึ้นเพื่อซ่อมแซมเนื้อของอวัยวะที่ถูกทำลายแล้วภายหลังจะหดตัว

พิการตามพระคัมภีร์ ทำให้ออกแห้งกระหายน้ำ และเป็นโรคริตสีดวงแห้ง (หมายถึง โลหิตที่ออกมาจากเยื่อที่ยึดกล้ามเนื้อแล้วแห้งติดกระดูก)

ตาราง ๑๒ การกำเริบ หย่อนและพิการกิโลมกั๊ง

กำเริบ(ทำงานมากเกินไป)	เกิดผลเป็นปุด
หย่อน(ทำงานน้อยเกินไป)	พังผืดหย่อนทำให้อวัยวะไม่อยู่กับที่เช่น ไตลอย ตับ ม้าม อยู่ในระดับต่ำกว่าปกติ พังผืดเกิดน้อยทำให้เกิดการอักเสบลุกลาม
พิการ (สูญเสียน้ำที่)	พังผืดยึดติดในข้อ ทำให้ข้อติด ข้อแข็ง ผลเป็นจากไฟไหม้น้ำร้อนลวกในบริเวณกว้างทำให้ข้อถูกยึดติดจากภายนอกทำให้ติด ถ้าอวัยวะภายในก็ทำให้อวัยวะนั้นเสียน้ำที่เช่นวัณโรคปอด เนื้อปอดถูกทำลายไปมากก็จะมีอาการอกแห้ง หอบกระหายน้ำ ถ้าเป็นกับลำไส้ก็อาจรัดไส้แน่นติดตัน อาหารผ่านไม่ได้เกิดอาการปวดท้องและ อาเจียน

๑๓. กิโลมกั๊ง

คือ พังผืด เป็นเนื้อยึดหดได้ มีอยู่ทั่วร่างกายมีสองชนิดคือ

๑. เยื่อเหนียวที่ยึดห่อหุ้มกระดูก ๓๐๐ ท่อนกับกล้ามเนื้อให้ติดกัน

๒. ยึดผูกพันอวัยวะน้อยใหญ่ภายในตลอดจน หัวใจ ตับ ปอด ม้าม ลำไส้ใหญ่ย่อย ให้อยู่ในที่ของมัน พังผืด มีสีตั้งผ้าอันเก่าหมอง พังผืดเกิดขึ้นเพื่อซ่อมแซมเนื้อของอวัยวะที่ถูกทำลายแล้วภายหลังจะหดตัวมีส่วนสัมพันธ์กับเม็ดเลือดขาว (เป็นที่อยู่ของโลหิตขาว) คอยให้ความสมดุลและเป็นภูมิคุ้มกันให้กับร่างกาย

พิการตามพระคัมภีร์ให้ออกแห้งกระหายน้ำ และก่อกำเริบเป็นโรคริตสีดวงแห้ง (หมายถึงโลหิตที่ออกมาจากเยื่อที่ยึดกล้ามเนื้อแล้วแห้งติดกระดูก) แปรเป็นลมราก จุกเสียดแล้วจับให้เป็นเฟือลม

๑. พังผืดยึดติดในข้อ ทำให้ข้อติด ข้อแข็ง ผลเป็นจากไฟไหม้น้ำร้อนลวกในบริเวณกว้างทำให้ข้อถูกยึดติดจากภายนอกทำให้ติด

๒. ถ้าอวัยวะภายในก็ทำให้อวัยวะนั้นเสียน้ำที่เช่นวัณโรคปอด เนื้อปอดถูกทำลายไปมากก็จะมีอาการอกแห้ง หอบกระหายน้ำ ถ้าเป็นกับลำไส้ก็อาจรัดไส้แน่นติดตัน อาหารผ่านไม่ได้เกิดอาการปวดท้องและ อาเจียน

๑๔. ปีหังกั๊ง คือ ไตและกระเพาะปัสสาวะ

มีอยู่ ๒ ไตติดกระดูกสันหลังบริเวณบั้นเอวขวาและซ้าย ไตมีสีเขียวเหมือนคนที่สอ การทำงานของไตจะเกี่ยวข้องกันกับหัวใจให้ทำหน้าที่ดึงน้ำในร่างกายที่เป็นส่วนเกินลงสู่ถุงปัสสาวะ รวมทั้งทำงานเกี่ยวข้องกับหัวใจห้องที่ ๓ และ ๔ และสัมพันธ์กับลม อุทงคมาวาตาและอโรคมาวาตา คือการหายใจเข้า ออกยึดหยุ่นได้เหมือนหัวใจและทำงานพร้อมกันกับหัวใจ ไตมีหน้าที่ แยกสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ออกจากเลือด แล้วขับออกนอก

ร่างกายเพื่อให้ส่วนผสมของเลือดเป็นปกติแล้วขับออกมาทางปัสสาวะ สร้างปัสสาวะเพื่อขับถ่ายสิ่งที่ร่างกายไม่ต้องการที่ละลายน้ำได้ รักษาตุลกรตต่าง ช่วยรักษาความดันโลหิตสร้างฮอร์โมนกระตุ้นการสร้างเม็ดเลือดแดงในไขกระดูกและกระเพาะปัสสาวะ เป็นที่พักปัสสาวะเพื่อการขับถ่ายออก

เมื่อพิการ (สูญเสียหน้าที่) ขัดและแน่นที่ในอก ทำให้ท้องพอง ท้องอืด อ่อนเพลีย ทำให้ท้องบวมและตัวบวมเนื่องจากของเสียขับออกไม่ได้

๑. มีสารพิษตกค้างมากจนเกิดอาการไตวาย มีคลื่นไส้อาเจียน เวียนหัวช้ำและหมดสติ
๒. ไตวายปัจจุบันปัสสาวะออกน้อยมาก ไตวายเรื้อรัง ปัสสาวะมากแต่ขับสารพิษได้น้อยและยังเสียโปรตีนทางปัสสาวะอีกทำให้เกิดอาการบวมทั้งตัว
๓. นิ้วที่กรวยไตถ้าเล็กและมาอุดตันที่หลอดไต จะทำให้มีอาการปวดและมีเลือดออก
๔. ความดันโลหิตสูงเกิดเมื่อไตขาดเลือด โลหิตจางเพราะไตผลิตฮอร์โมนได้น้อยลง
๕. กระเพาะปัสสาวะเกิดการอักเสบปัสสาวะเป็นเลือดหนองหรือขุ่นขาวมีตะกอนมากสาเหตุจากนิ่วในปัสสาวะ นิ่วอุดตันท่อปัสสาวะ (ในชาย) ทำให้ปวดเมื่อกระเพาะปัสสาวะเป่งนอกจากนั้นทำให้มีการอักเสบของทางเดินปัสสาวะเรื้อรังต่อไป

๑๕. ปัสสาวะ คือปอด

มีอยู่ในทรวงอกขวาและซ้าย สำหรับหายใจมีลักษณะคล้ายกรวย ตั้งอยู่ในโพรงอก เนื้อปอดจะเบาและลอยน้ำได้คล้ายฟองน้ำ เพราะมีถุงลมอยู่ภายใน ปอดมีทั้ง ๒ ข้าง ซ้ายและขวา ระหว่างปอดทั้งสองข้างมีหัวใจอยู่ ปอดแต่ละข้างจะมีฐานติดกับกระดูกซี่โครง

๑. ปอดซ้ายทำหน้าที่ฟอกเม็ดโลหิตขาว เพิ่มความต้านทานโรค ถ้าพิการมาจากมันเหลวหย่อนพิการมาก่อน แล้วไปอุดตันอากาศระบายออกมาภายนอกไม่ได้ทำให้กดตันเข้าภายในแล้วไปประคนเม็ดโลหิตขาวทำให้เสียสมดุล จากนั้นประคนเม็ดโลหิตแดง ขึ้นไปทำพิษจับที่หัวใจ ทำให้เกิดช็อค (ขาดเลือด) เรียก มะเร็งเม็ดเลือดขาว

๒. ปอดขวาฟอกเม็ดโลหิตแดงแล้วนำไปหล่อเลี้ยงกล้ามเนื้อ เมื่อเกิดหย่อนหรือพิการเกิดโรคขึ้นมากมาย เพราะเม็ดโลหิตแดงทุกหยดมีไฟธาตุร่วมด้วย เช่น ไข่พิษไข่กาฬ ไข่เพื่อโลหิตจะมีความร้อนสูง (ธาตุที่อยู่ในโลหิตเป็นอพัทระปิดตะคือไฟธาตุนั่นเอง)

หน้าที่

๑. หายใจ ช่วยฟอกโลหิตดำให้เป็นโลหิตแดง
๒. ช่วยรักษาอุณหภูมิของร่างกายให้ปกติ
๓. ช่วยในการถ่ายเทน้ำออกจากร่างกายเช่นไข
๔. รับออกซิเจนและขับถ่ายคาร์บอนไดออกไซด์

พิการ (สูญเสียหน้าที่)

จากปอดขวา ทำให้กระหายน้ำ ร้อนในอก หอบ เป็นโรคปอดต่างๆเช่นฝีในปอด เป็นโรคปอดชนิดต่างๆ ทำให้หน้าที่การแลกเปลี่ยนแก๊สลดลงเช่น วัณโรคปอด ปอดบวม ถุงลมโป่งพอง มะเร็ง ปอดแฟบ (จากมีน้ำขังในโพรงเยื่อหุ้มปอด) ปอดอักเสบมีอาการเจ็บอกไข้สูง ร้อนในอกไอ หอบกระหายน้ำมาก(เสียน้ำไปจากการ

หอบ) ถ้าเป็นปอดเรื้อรังมักมีไข้ต่ำๆไอแห้งๆหรือไอมีเสมหะ อาจไอเป็นเลือด หอบเหนื่อย ปากเขียว กระจาย
กระจาย

จากปอดซ้าย มาจากมันเหลวพิการมาก่อน แล้วไปอุดตันการระบายอากาศของกายภายนอก (รูขุมขน)
เมื่ออุดตันก็ระบายออกไม่ได้ จมกลับเข้าด้านในไประคนเม็ดโลหิตขาวกับมันเหลว ทำให้โลหิตขาวเสียสมดุลไป
ระคนเม็ดโลหิตแดง เมื่อเพิ่มมากขึ้นก็ทำพิษกับหัวใจ หัวใจทำงานไม่ได้เกิดช็อค หดสติไม่หายใจจากมะเร็ง
เม็ดเลือด

๑๖. อันตั้ง

คือลำไส้ใหญ่ เข้าใจว่านับทั้ง๒ ตอน **ตอนบนรวมกระเพาะอาหาร เข้าด้วยกันหน้าที่ของกระเพาะอาหาร**
มีหน้าที่ ช่วยย่อยอาหารให้เล็กลงและเป็นที่พักของอาหารและผลักดันให้อาหารลงสู่ลำไส้เล็กและดูดซึม
วิตามิน B12(ซึ่งจำเป็นในการสร้างเม็ดเลือดแดง)ส่วนตอนล่างที่ต่อจากลำไส้ไปหาทวารหนักอีกตอนหนึ่ง **ไส้**
ใหญ่ต่อจากไส้เล็กคายเป็นที่รองรับอาหาร กักเก็บเศษอาหารที่เหลือและผลักดันลงสู่ทวาร มีไส้ตั้งอยู่ในส่วน
ไส้ใหญ่ตรงคอคอดคอยีบเก็บเมื่อกมันไว้ในไส้ตั้ง และเมื่อเกิดท้องเสีย,มีการอักเสบไส้ตั้งก็จะขับเมื่อกออกมา
เคลื่อนลำไส้เพื่อลดการอักเสบและการระคายเคือง **และทวารหนัก** เป็นทางออกของอุจจาระหน้าที่ช่วยย่อย
และดูดซึมอาหารที่ยังเหลือจากไส้เล็กและถ่ายระบายเศษอาหารออกจากร่างกาย

พิการตามคัมภีร์ ทำให้ลงเป็นกำลัง (ถ่ายมาก)ให้แน่น ให้ไส้ติบให้วังเวียง ลูกนั่งหาวเรอ ชัดอก เสียดสีข้าง
เจ็บหลัง เจ็บเอวให้ไอเสมหะขึ้นคอ ร้อนคอ ร้อนท้องน้อย เรอลมโศคมวาวตา ตกเลือดหนอง

๑๗. อันตคุณัง คือลำไส้เล็ก

คือ ลำไส้เล็กที่ขดต่อจากกระเพาะอาหารไปต่อกับไส้ใหญ่ตอนล่างลำไส้เล็กยาวประมาณ ๒๐ ฟุต
กว้างประมาณ ๑ นิ้ว เป็นบริเวณที่มีการย่อยอาหารมากที่สุดเป็นที่ย่อยอาหารจนถึงขั้นดูดซึมมีไฟธาตุในตัวเอง
ยังทำหน้าที่บีบรัดคัดแยกเอาไขมันที่เป็นเมื่อกมัน,ไขมันต่างๆและฮอร์โมนส่งให้ร่างกาย,ในตอนสุดท้ายจะบีบ
เอาเมื่อกมันมาเคลือบไว้ในไส้ตั้งไว้ทดแทนตอนที่เราท้องเสีย

พิการ ทำให้เรอ หาว อุจจาระเป็นโลหิต ให้นำมันตามัวเมื่อยตัวเมื่อยเอว เสียดแทงสองราวข้าง
ร้อนท้อง ร้อนคอ ตกอุจจาระเป็นหนอง

หากลมสุนทรวาตพัดเอาแผ่นเสมหะให้เป็นดานแข็งแล้วกลัดเข้าในท้องในอกก็ตัดอาหารเรียกไส้ติบ(ไส้
ส่วนที่ต่อจากกระเพาะเป็นผลทำให้ปวดท้องเวลาหิวนานๆอาจทำให้ตีบตันได้)

การดูดซึมแล้ว จากการขาดไฟธาตุไส้ผิดปกติขาดน้ำดีทำให้อาหารไม่ย่อยและเน่าบูดมักมีอาการจุก
เสียดเรอ ร้อนคอ ท้องอืดเพื่อหรือท้องเดิน

ไส้อักเสบติดเชื้อ เป็นวัณโรค มีพยาธิ อุดตัน มีเนื้องอก ไส้ติบ ไส้กลืนกันถ้ามีอาการอาเจียนมากมัก
เป็นอาการของไส้ติบตัน

๑๘. อุทริยง^๑ แยกเป็น

๑. อุท หมายถึง หูรูด ช่องทางที่ทำให้เปิด - ปิดได้

๒. ริยง หมายถึง เจ้าของทวารคือลมสุนทรวาท คอยรักษาช่องทางรทั้งหมัดให้สมดุคกัน ผู้คอยผลักตันมูตร คุถออกสู่ภายนอก คอยเปิด - ปิดช่องทางรนั้นเอง

พิการตามคัมภีร์ เกิดอาการกินเข้าไปเมื่อใดให้ล่งทอ้ง ดุจกินยารุ สะอึก ชัดอก จุกเสียดตามชายโครง ให้พะอืดพะอม อาเจียน สมมุติว่าไฟธาตุหุ่ยอ่อน โรคเกิดเพราะกินอาหารผิดสำแดง เข้าอชินโทษคือกินอาหารไม่ควรงิน อาหารดิบ ทำให้ลมในทอ้งพัดไม่ตลอด แล้วแปรเป็นปวง ๕

๑๙. กรีสั่ง^๒ มีสองความหมาย

๑. กะลี หมายถึง อาหารใหม่ทีแยกย่อยแล้ว มีสิ่งต่างๆ ทีเราตอ้งการมาปรุจแต่งให้สมดุคแล้วผลักตันอาหารใหม่ทีปรุจแต่งแล้วนำไปเลียงร่างกาย

๒. สั่ง หมายถึง อาหารเก่าทีเหลือจากกรกลันกรองไม่ใช้แล้ว จะถูกผลักตันลงทางคุถทวาร

พิการตามคัมภีร์ จากกินผิดสำแดง ทำให้อุจจาระไม่ปกติ ธาตุเสีย ริตสีตวงทวารถ้าหมักหมมไม่ถูกขับถ่าย สารพิษทีเกิดอาจทำให้ปวดมึนศีรษะไม่สบายกินอาหารไม่รู้อรส ให้อุจจาระธาตุไม่ปกติเสียดุจชางขโมยกินลำไส้แล้วแปรไปเป็นริตสีตวง

๒๐. มัตถก มัตถลุงคัง

คือมันสมอง เป็นก้อนอยู่ในศีรษะตอเนื่องลามตลอดกระดูกสันหลัง ติดกับเส้นประสาททัวไปเป็นศูนย์รวมประสาททั้งในและนอกอานาจิตใจแบ่งเป็น ๒ ส่วน

๑. มัตถก มันสมอง เป็นส่วนสั่งงานให้ออด ดับ หัวใจทำงาน เมื่อเกิดโรครเราจะแยกจากกึ่งกลางสันหลัง ขึ้นไปบนสมองมีโรคคังนี้ เยื่อสมองอักเสบ ฝิที่เยื่อหุ้มสมอง ฝิสุวรรณเศียร ฝิอุร์กวาด ลมเบือ่งสูง มีนงโรคสมองเสื่อม พาร์กินสัน บ้าประสาท เพ้อเจ้อ

๒. มัตถลุงคัง ไซสันหลังเป็นตัวรับความรู้สึก ปวด ยก เสียว ซาปลายมือปลายเท้า ได้แกฝิมะเร็งทรวง ฝิธนูทวารวาท ฝิในข้อกระดูกสันหลังจะแสดงอาการปวดเมือยตามข้อสันหลัง สาเหตุมาจากการกระแทก ทำให้เส้นเอ็นพิการลมเดินไม่สะดวก การผลักตันโลหิตขัดข้องไปเลียงไม่ถึงไว้เป็นมูลเหตุเอาไว้วินิจฉัย

หน้าที

๑. ทำหน้าทีเกี่ยวกับความทรงจำ ความคิด ความฉลาด ไหวพริบ ความยังคิดผิตชอบ

๒. ควบคุมการเคลื่อนไหวของอวัยวะส่วนต่างๆเช่นประสาทสัมผัสทั้ง๕เป็นศูนย์รวมประสาท

พิการตามคัมภีร์ ปวดหัว หูตึง ตามัว ลันกระด้างคางแข็งจากสมองบวมทำให้ปวดเหมือนสมองจะแตกตามีต หูตึง หมดสติ เส้นเลือดในสมองตีบ แตก ต้นทำให้สมองขาดเลือดเป็นอัมพาตหรือตาย สมองพิการในรูปแบบต่างๆ

^๑อ้างอิง จาก หมอชูป เป็นคัมภุชาติ ความหมายของอุทริยง ๑. อาหารใหม่ ๒.การทำงานของธาตุในมหาภูตรูป ๔

^๒อ้างอิง จาก หมอชูป เป็นคัมภุชาติ ความหมายของกรีสั่ง ๑.อาหารเก่า ๒. กระบวนการนำอาหารใหม่ไปใช้ และการนำอาหารเก่าไปทิ้ง

อาโปธาตุ ๑๒ อย่าง

๑. ปิตตัง หมายถึง ปิตตังเป็นน้ำดีและโลหิต แยกเป็น ๒ อย่าง

๑.๑ พัทธปิตตัง (น้ำดีในฝัก**ที่ตั้งอยู่ในชอกตบทำหน้าที่ช่วยย่อยและดูดซึมไขมันและเป็นทางขับถ่ายสารบางอย่างออกจากร่างกายทางตับ) มาจากอาหารที่เรากินเข้าไปแล้วคัดขมคาวออกแล้วส่งมาให้ตับฟอกแล้วถูกขับออกมาจากตับมาเก็บไว้ในถุงน้ำดี มีหน้าที่ช่วยย่อยอาหาร ขณะมีการย่อยอาหารถุงน้ำดีจะบีบเอาน้ำดีออกมา ขณะเดียวกันตับก็สร้างน้ำดีและถูกดูดกลับมาจากลำไส้ด้วย

๑.๒ อพัทธะปิตตะ (น้ำดีนอกฝัก) เป็นสิ่งที่คัดแยกมาจากอาหารแล้วแยกเป็น ๔ ประการ

๑.๒.๑ อพัทธะปิตตะ (รสธาตุ) คือส่วนที่ได้จากอาหารที่ทำการแยกในชั้นแรกแล้วแต่ยังไม่ได้แยกดีออกไปยังมีขมคาวที่เป็นไพธธาตุอยู่เป็นน้ำดีออกมา ที่แทรกอยู่ในกล้ามเนื้อทั่วร่างกายนำเอาธาตุต่างๆเช่น วิตามินเอ ทำหน้าที่คลุมพื้นผิวทั่วร่างกาย เยื่อเมือกทางเดินหายใจ ทางเดินปัสสาวะตาเยื่อตาจอตตา และการเจริญเติบโต วิตามินดี ทำหน้าที่สังเคราะห์โปรตีน ชนิดที่ลำเลียงแคลเซียมเข้าเลือดไปเกาะที่กระดูกมีผลทำให้กระดูกแข็งแรง และให้เกิดความอบอุ่น

๑.๒.๒ โลหิตปิตตะนี้ยังมีตัวอพัทธะปนอยู่ แล้วส่งไปให้ปอดฟอก แยกโลหิตกับปิตตะออกจากกันให้ทำหน้าที่กันคนละอย่าง โลหิตนำมาเลี้ยงร่างกาย ปิตตะส่งให้ตับอ่อนฟอกปรุงแต่งเป็นน้ำดีในถุง

๑.๒.๓ ตับใหญ่ (ตับแก่) หรือไฝอกองใหญ่ เป็นผู้กลั่นเพื่อฟอกโลหิตดำเป็นแคลเซียมส่งไปเลี้ยงลำของข้อกระดูก(แห่งกระดูก)

๑.๒.๔ โลหิตที่ยังระคนกับปิตตะ แล้วนำส่งขึ้นไปเลี้ยงทางเบื้องบนส่วนศีรษะ (สมอง) เรียก ลมกำเดา เป็นลมที่ผลักดันเอาสิ่งที่มี อพัทธะไปเลี้ยงสมอง ถ้าเกิดไม่สมดุลเป็นความดันโลหิตสูงนั่นเอง

เมื่อพิจารณา

๑. พัทธะปิตตะ ถ้าไปกระทบหัวใจให้เกิดอาการคลุ้มคลั่งเป็นบ้าหาสติไม่ได้ ให้ละเมอ นอนสะดุ้ง บางที่ขึ้นเหนียวทำหน้าที่ให้กับร่างกายไม่ได้เช่นน้ำดีขึ้นเกิดจุดแค้นคลื่นไส้ นิ้วในถุงน้ำดีเจ็บเสียวที่ราวข้างและหลัง

๒. อพัทธะปิตตะ มักเกิดไข้ ให้เกิดอาการปวดศีรษะ ตัวร้อน สะท้านร้อน สะท้านหนาว ตาเหลือง ปัสสาวะเหลือง จับไข้

๒. เสมหัง

คือ สิ่งที่ถูกฟอกมาจากม้าม (ฟอกน้ำมูก น้ำลาย น้ำตา เสมหะ) เพื่อช่วยในการหล่อลื่นในช่องทางต่างๆ มีรสเค็ม น้ำเสลด (เสมหะ) ที่ถูกหลั่งออกมาส่งไปตามส่วนต่างๆ แล้วขับจากเยื่อเป็นมูกของทางเดินหายใจและทางเดินอาหาร เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นและหล่อลื่นผิว แยกเป็น ๓ คือ

๑. คอเสมหะ (เสมหะในลำคอ) ช่วยหล่อลื่นปาก ลำคอและหลอดอาหารให้กลืนง่าย

๒. อูระเสมหะ (เสมหะในหลอดลม หรือทรวงอกในปอด ลำไส้) ช่วยให้หลอดลมและปอดทำงานปกติ

๓. คุณเสมหะ (เสมหะที่ทวารหนัก) หล่อลื่นทางเดินอาหารป้องกันการเกิดแผลตลอดลำไส้และขับออกจากทางอุจจาระ

เมื่อพิจารณา

๑. คอเสมหะน้อยไปเกิดอาการ เจ็บคอ คอแห้ง ไอ ระคายคอ หิวกระหายน้ำ เป็นหืด ถ้าคอเสมหะมากไปเกิดเสมหะเพื่อต้องขากทั้งเสมอ หมายถึงการอักเสบระคายเคือง

๒. อุณหภูมิที่น้อยเกินไปทำให้ชั้นเหนียวในผู้สูงอายุจะเกิดอาการไอ จากกล้ามเนื้อที่เกี่ยวข้องกับการไอ อ่อนแรง เสียดค้ำและหลุดเข้าหลอดลมฝอยอาจทำให้ถุงลมในส่วนนั้นแฟบแลกเปลี่ยนอากาศไม่ได้และ เกิดติดเชื่อได้ง่าย (เสมหะเหนียวขึ้นเป็นยวงสายยาวเรียกเสลดทางวีว) อาการตามพระคัมภีร์คือ ผอมเหลือง เป็นเถา เป็นดานแสบในอก ร้อนในอก ออกแห้งกระหายน้ำ

๓. คุณสมบัติน้อยไปเกิดอาการอุจจาระแข็งเนื่องจากขาดน้ำหล่อลื่นลำไส้เป็นแผลมีเลือดปนอุจจาระ นานเข้าเป็นริดสีดวง คุณสมบัติน้อยไปเกิดถ่ายอุจจาระเหลว อาจติดเชื่อปิดให้ตกอุจจาระเป็นมูกเลือดปน เสมหะ

๔. ถ้าเสมหะปิด ให้อาหารเก่าบูดเน่าแล้วพุ่งขึ้นมาทางลมหายใจให้โทษ ๓๒ ประการ อาการที่ตรวจ พบเสมหะแห้งหล่อลื่นไม่ได้ ทำให้ร่างกายพากันเสียหาย ให้จับสะบัดร้อนสะท้านหนาวจับไข้เป็นเวลา บางทีให้ ลงเป็นเสมหะโลหิตเน่าให้ปวดมวนๆ

๓. บุพโพ (น้ำเหลือง)

เป็นน้ำเหลืองที่ยังไม่ได้ฟอกยังมีรสขมรวมอยู่ด้วย รสขมคือไฟธาตุที่ถูกขับให้กระจายทั่วร่างกาย เพื่อให้ความอบอุ่นจึงเรียกว่า บุพโพ (อพัทธะปัตตะ) ในบุพโพมีเม็ดโลหิตขาวปนอยู่เมื่อเกิดแผลหรือเชื้อโรคจะ กลายน้ำหนอง ที่ออกตามแผลต่างๆเกิดขึ้นเพราะมีเหตุเข้าชอก และเป็นแผล ทางขจัดพิษออกทางหนึ่งและเป็น สัญญาณการเตือนเรื่องโรคร้ายว่าเกิดการอักเสบในอวัยวะส่วนนั้น

เมื่อพิการ

๑. ให้เอบามาก จากบุพโพพุ่ง กระจายไปทั่วกายเปื้ออาหาร ทำให้ร่างกายชุปผอม
๒. จากคัมภีร์โรคนิทาน จะมีอาการเป็นหิดไอ หนองไหลแตกเนืองๆ ให้กายชุปผอมกินอาหารไม่รู้รส
๓. มักเกิดฝีภายใน ๗ ประการที่นอกคือ ทรวงกสูตร คันทสูตรฝีมะเร็งทรวง กางพิพิท กางพิพัฒน์ ฝีม้วนฝิ่ง ฝีม้วนสอง ประการในท้องคือ ฝีม้วนคว่ำและฝีม้วนหงาย
๔. มีน้อยไปให้โลหิตชั้นเหนียวเกาะตามกล้ามเนื้อขวางทางของลมที่จะผลักดันโลหิต

๔. โลหิตตั้ง (เลือด) แบ่งเป็น ๒ ประการ

สังสาระตะโลหิต เป็นเลือดเหลวทั่วกาย สีสั่งน้ำฝางอันจางให้ไหลทั่วไปในกายดุจสายชล แต่ไม่มีใน ฌม ขน เล็บและฟัน

สันนิจิตรตะโลหิต เป็นเลือดชั้น ดั่งฝางเสนอยู่ตามเครื่องใน เช่น ตับ ปอด ม้าม หัวใจ ไ่ว์หล่อเลี้ยง หัวใจถ้าพร่องไปให้ อารมณ์หมอง ระส่ำระสาย ร้อนกาย แสบใจ

เมื่อโลหิตที่ถูกปอดพอกออกมาแล้วผ่านห้องของหัวใจซึ่งเป็นผู้ผลักดันไปเลี้ยงร่างกายและยังมีอีกส่วน ที่รสขมคาวจะถูกแยกออกจากโลหิตตั้งเอาส่งไปตับเล็กเพื่อกลั่นกรองเป็นดีทำหน้าที่ย่อยอาหาร (รสขมเป็นไฟ รสคาวเป็นกรดแก๊สที่ผลักดันอาหารให้เคลื่อนตัว) ด้วยเหตุดังนี้เราจึงเรียกโลหิตตั้งหรือปิตตังก็ได้เพราะอยู่ ร่วมกันแต่ทำหน้าที่คนละหน้าที่กัน

โลหิตมี ๒ อย่างโลหิตแดงอย่างหนึ่งโลหิตดำอย่างหนึ่ง เลือดมีคุณสมบัติเป็นเนื้อเยื่อ ชนิดหนึ่งที่ทำหน้าที่ลำเลียงสารต่างๆ ขนส่งอาหารไปแลกเปลี่ยนของเสียในเนื้อเยื่อ และขนส่งวิตามิน ฮอโมน ภูมิคุ้มกัน เก็บความร้อนจากอวัยวะที่ทำงานมากเช่นตับไปถ่ายทิ้งทางผิวหนังทั้งการระเหยและเหงื่อ เลือดไหลเวียนภายในด้วยระบบเส้นเลือด จากแรงบีบตัวของหัวใจ

หน้าที่ของเลือด

๑. นำออกซิเจนจากปอดไปสู่เนื้อเยื่อต่างๆ (อาหารลม)
๒. นำอาหารที่ดูดซึมจากลำไส้ไปให้แก่เนื้อเยื่อ (ไปเลี้ยงทั่วร่างกาย)
๓. นำของเสียภายในร่างกายไปสู่อวัยวะที่จะขับทิ้ง ได้แก่ ปอด ไต ลำไส้ และผิวหนัง
๔. ช่วยให้ความร้อนและความเย็นในร่างกายมีระดับคงที่
๕. ป้องกันการติดเชื้อต่างๆ ช่วยป้องกันไม่ให้เนื้อเยื่อเป็นกรดหรือด่างมากเกินไป
๖. ช่วยไม่ให้น้ำในเนื้อเยื่อมีมากหรือน้อยเกินไป

เมื่อมีการมีสาเหตุมาจากธาตุน้ำพิการมาก่อน เกิดเป็นไข้ตัวร้อนสูงกระตุ้นสมอง เพื่อคลั่งหรือชักในเด็ก

๑. นัยน์ตาแดงดังสายโลหิต ให้ลง ให้นำหน้าผาก(ใช้เพื่อโลหิต)จากโลหิตกำเริบ
๒. แปรไปให้ปัสสาวะเป็นสีต่างๆ
๓. ให้ผุดอกภายนอกเป็นวง แดง,เขียว,เหลือง เป็นเม็ดตามผิวหนัง รากสาด ปานดำปานแดงทำพิษให้ลื่นกระด้าง คางแข็ง ให้อาเจียนเป็นโลหิตเพราะโลหิตแตกแล้วกระจายชานออกตามผิวหนัง บางทีให้อาเจียนเป็นโลหิต
๔. ถ้าเลือดเหนียวกระจายตัวไม่ออก ขวางทางลมทำให้กายซีด หมดแรง บางทีเล่นเข้าจับหัวใจ ทำให้คลุ้มคลั่งทรมานทรมายให้ละเมอเพื่อพุกหาสติไม่ได้(สมมุติสันนิบาตโลหิต)
๕. ถ้าจับให้ร้อนแล้วหนาว ชักมือเท้ากำ ชัดหนักชัดเบา ให้เบาเป็นสีต่างๆ(ใช้กำเดาโลหิต)
๖. เม็ดเลือดผิดปกติในคนเป็นโรคเลือดทำให้เสียหน้าที่ในการแลกเปลี่ยนแก๊สเลือดชั้นทำให้หัวใจทำงานหนักเลือดจางทำให้หน้าที่ต่างๆหย่อน

๕. เสโท (เหงื่อ)

คือ น้ำส่วนเกินในร่างกายแล้วถูกผลักดันออกมาอยู่รองจากผิวหนังชั้นนอก เมื่อเราทำงานหนักน้ำเหงื่อซึมออกตามร่างกายทั่วไป ช่วยในเรื่องระบายความร้อนออกทางกายและขับสารพิษบางอย่างที่ร่างกายไม่ใช่ออกทางเหงื่อ

เมื่อพิการ

- ๑.เหงื่อออกมามากไปจะทำให้เสียทั้งน้ำและเกลือแร่มีอาการตัวเย็น อ่อนเพลียและขาวซีดมีอาการซึม
๒. เหงื่อออกมาน้อยเกินไป ทำให้ตัวอุ่นเสมอ (จับดูตัวจะร้อนเนื่องจากระบายความร้อนไม่ได้) ตามพระคัมภีร์ ทำให้สวิงสวาย อ่อนเพลีย อ่อนอกอ่อนใจ ผิวกายแห้ง

๖. เมโท มั่นชื้น

คือ เนื้อมันสีขาว ออกเหลืองอ่อนถูกกลิ่นกรองมาจากदानอุตราแล้วนำมันขึ้นไปเลี้ยงอยู่ตามข้อต่างๆของร่างกาย เพื่อคอยหล่อลื่นให้คล่องตัว ไม่เสียดสีกันผลิติดู้อยู่ได้ผิวหนังให้ความชุ่มชื้น ช่วยรักษาสีสันผิวพรรณวรรณให้ผุดผ่อง ถ้าพิการให้ผิวหนังหยาบกร้านและสาक्षा

เมื่อพิการ ตามพระคัมภีร์ทำให้ผุดเป็นแผ่นเป็นดวง บางทีให้แตกเป็นน้ำเหลืองแล้วปวดแสบปวดร้อนตามผิวหนัง เป็นกำลัง

๗. อัสนุ (น้ำตา)

คือ น้ำใสๆที่หล่อเลี้ยงดวงตาออกจากตาทั้งสองข้าง หล่อเลี้ยงลูกตาไม่ให้แห้งทำให้หักงอกลิ้งได้สะดวกและขับของโสโครกและคอยกำจัดฝุ่นละออง เศษผงออกจากตา

พิการ น้ำตาไหลมากจากท่อน้ำตาอักเสบตัน เคืองตา น้ำตาน้อยทำให้ตาฝืด อาจเกิดจากขาดวิตามินเอ ตาขาวเป็นเกล็ดกระดี่ ตาดำถลอก หรือเกิดขุ่นขาวมากดูจเยื่อลำไยจากการอักเสบ

เมื่อพิการ ตามพระคัมภีร์ให้ตาเป็นฝ้า ตาแดง ตาต้อ ตาแฉะ น้ำตาไหล

๘. วสา(มันเหลว)

คือ มันที่เกาะอยู่ตามกระเพาะหรือลำไส้ อีกส่วนหนึ่งได้รับการฟอกมาจากदानอุตราคุณและนำมาหล่อเลี้ยงผิวหนังและให้ความชุ่มชื้นกับกายภายนอกและข้อต่อต่างๆตามร่างกาย หยदन้ำมันและน้ำเหลืองในร่างกายทั่วไปเป็นสารไขมันที่อยู่ระหว่างการขนย้ายขับออกมากับเหงื่อทำให้ผิวไม่แห้ง

เมื่อพิการ

๑. มากทำให้ผิวมันเยิ้ม ถ้าในน้ำเลือดมีมากอาจเกิดสาเหตุเส้นเลือดหัวใจและเส้นเลือดในสมองอุดตัน

๒. ถ้าท่อน้ำเหลืองอุดตันจะทำให้ท่อน้ำเหลืองคั่งเกิดการบวมเช่นโรคเท้าช้าง ถ้าท่อน้ำเหลืองแตกที่กรวยไตจะออกมาพร้อมปัสสาวะทำให้ขุ่นข้นคล้ายนม

๓. ตามคัมภีร์ทำให้ผิวเหลือง ตาเหลือง ลงท้องบางทีให้ลงและอาเจียนตั้งปวงลมเนื่องจากโทษน้ำเหลือง

๙. เขโห (น้ำลาย)

คือ สารที่ช่วยหล่อลื่นและให้ความชุ่มชื้นในปาก ทำให้การพูด การเคี้ยว การกลืนสะดวกทำให้อาหารอ่อนนุ่ม ได้จากการกลั่นกรองของม้าม

เมื่อพิการ มีมากทำให้น้ำลายสอ เอะเอะ น้อยทำให้น้ำลายเหนียวเหม็น พูดปากเหม็น เคี้ยว กลืนฝืด ริมฝีปากแห้งแตก เจ็บ เลือดออก ฟันแห้ง คอแห้ง กระจายน้ำ และจากพระคัมภีร์จะมีอาการให้เจ็บคอเป็นเม็ดที่คอและโคนลิ้นปากเปื่อย คอเปื่อย น้ำลายเหนียวแล้วทำพิษต่างๆ สังเกตคอแห้ง หิวกระจายน้ำ

๑๐. สิงขานิกา(น้ำมูก)

น้ำมูก คือ เป็นน้ำใสๆ ของเสมหะ เป็นน้ำเหลวที่เหนียวเป็นยางอยู่ในข้อคอก ข้อนิ้ว ข้อไหล่ ที่ได้รับการพอกจากม้ามทำหน้าที่หล่อเลี้ยงช่องทางลมของสมอง ให้ความชุ่มชื้นและกรองอากาศหายใจ ปิดบังสิ่งโสโครกไม่ให้เข้าสู่ปอดและเมื่อกระทบกับอากาศเย็นจะทำให้เดือดเป็นฟองของเหลว ที่ออกทางช่องจมูก

เมื่อพิการ ภูมิแพ้น้ำมูกไหลมาก คัดจมูก ไข้หวัด น้ำมูกน้อยจมูกแห้งแสบ น้ำมูกเป็นหนองเน่าเหม็น ซึ่งแสดงถึงการอักเสบในเยื่อบุโพรงจมูกโพรงกะโหลกทำให้มีอาการปวดหัวเวียนหัวและจากพระคัมภีร์ให้น้ำมูกตก ปวดในสมอง ตามัววิงเวียน

๑๑. ลสิกา(น้ำไขข้อ)

ไขข้อ คือเป็นไขสีเหลืองแผ่นบางๆ รองอยู่รอบล้อมข้อ น้ำมันที่อยู่ในข้อต่างๆ ไปที่เหนียวชั้นหล่อลื่นข้อต่อ ทั้งปวงให้เคลื่อนไหวสะดวก ลดการเสียดสีของผิวข้อต่อกระดูกผลิตได้มาจากตานอุตรา

เมื่อพิการ มีมากกินไปทำให้ข้อบวม (บวมน้ำ) มีน้อยไปทำให้ข้อฝืด ไขข้อแห้ง ปวดข้ออาจมีผลึกตกในข้อ เกิดตะกอน (เกาต์ จับโป่งน้ำ แห้ง ลำบอง)กระทำให้เมื่อยข้อกระดูก ดุจดังจะคลาดจากกัน ขัดตั้งทุกข้อจากขาดโลหิต ลมและความอบอุ่น

๑๒. มุตตัง น้ำปัสสาวะ

คือ เป็นน้ำที่ออกมาจากไต กระเพาะปัสสาวะเป็นทางขับถ่ายของเสีย และสิ่งที่เกินพอดีออกจากร่างกาย

เมื่อพิการ เมื่อมีปริมาณมากเกินไปทำให้ขับถ่ายบ่อย เช่น เบาหวาน เบาจิต (ต่อมใต้สมองพิการ) ให้หิว กระหายน้ำมาก เมื่อมีปริมาณน้อยเกินไป ให้ไม่พอขับถ่ายของที่ไม่ต้องการออกทางปัสสาวะไม่หมดมีเลือดหนอง ตะกอน นิ่ว น้ำตาล โปรตีนปน มีกลิ่นเหม็น (มุตกิด มุตฆาต กาฬมูตรตรงเอ็นสันทฆาต) และตามพระคัมภีร์ให้น้ำปัสสาวะเป็นสีต่างๆ ให้ปวดแสบตามท่อปัสสาวะและกระเพาะปัสสาวะ

วาโยธาตุ ๖ อย่าง

วาโยทำหน้าที่เป็นผู้ขับเคลื่อน ผลักดันให้ไหลเวียนไปหล่อเลี้ยงส่วนต่างๆ ของร่างกาย เป็นตัวที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง รวมถึงความแปรปรวน

๑. อุทธังคมาวาตาคือ ลมสำหรับพัดขึ้นไปส่วนเบื้องบนโดยพัดกระจายลมฝ่ายเบื้องบนทั้งหมดเริ่มตั้งแต่สะดือตลอดขึ้นศีรษะสมองทำหน้าที่สัมผัสการหายใจออก (ปัสสาสะให้กระบังลมหย่อน) ดึงลมหายใจออกคืออากาศเสียเป็นลมที่เกี่ยวข้องกับหัวใจเพราะดันอากาศออกเมื่อหัวใจบีบตัวเอาโลหิตไปใช้ในการผลิตพอกและเลี้ยงหัวใจที่กำกับโดยสุมนาช่วยระบายลมหายใจออกทางปอดและรูดมนเป็นลมที่วิ่งเลี้ยงเส้นเอ็นน้อยใหญ่ทั่วร่างกาย อยู่ในเอ็นหน้าขาและเอ็นตามกระดูกสันหลัง

เมื่อพิการ จะมีอาการหมดความรู้สึกสัมผัส เช่น ในรายที่ไขสันหลังหรือสมองถูกทำลาย ให้เสียเจ็บปวด ชากระสับกระส่าย ตันรน ให้มือเท้าขยุกขยิก หุนหุนราย ให้พลิกตัวไปมา ให้หาวให้เรอบ่อยๆ ร้อนในท้อง หาวเรอ เสมหะเพื่อ

๒. อโรคมาวาต คือ ลมพัดลงเบื้องต่ำกล่าวคือ ลมพัดตั้งแต่ลำคอ(คอหอย)เป็นลมที่คอหอยย่อยอาหารที่กินเข้าไปลงสู่กระเพาะลงไปถึงทวารช่วยเรือขับถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ตลอดถึงปลายเท้า ทำหน้าที่สัมผัสกับลมหายใจเข้า เอาอากาศเข้าปอด (อัสสาสะหายใจเข้า ให้ปอดขยายกระบังลมยกตัวขึ้น) และพอกเพื่อให้กำลังโลหิต ผลักดัน อพทพิตตะไปเลี้ยงทั่วกาย เพื่อให้อบอุ่นแก่ร่างกายของเราเป็นลมที่วิ่งเลี้ยงเส้นเอ็นน้อยใหญ่ทั่วร่างกาย เลี้ยงเส้นเอ็นประธานสิบ เส้นเอ็นประสาททั่วกาย ยังทำหน้าที่ผลักดันอาหารที่กินเข้าไปลงสู่กระเพาะอาหาร ไปจนถึงการขับถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

เมื่อพิการ ทำให้เคลื่อนไหวร่างกายไม่ได้ทำให้ยกมือยกเท้าไม่ไหว เมื่อยขบตามข้อและขัดในกระดูกต่างๆเกิดอาการชักกระตุกเคลื่อนไหวร่างกายช้าให้ปวดเจ็บเป็นกำลัง

หมายเหตุ

ทั้งลม อุทังคมาวาตาและอโรคมาวาตา เป็นลมนำความอบอุ่นและเข้าไปรักษาเอ็นให้นุ่มเป็นปกติ เป็นกระแสประสาทควบคุมการทำงานของร่างกายส่วนบนและส่วนล่างตามลำดับ

๓. กุจฉิสยาวาต คือ ลมสำหรับพัดที่อยู่ในท้องแต่อยู่นอกลำไส้เกิดแต่ไอของกล้ามเนื้อ พัดจากคอหอยไปทวารหนัก (ตามพระคัมภีร์ อติสาร) เกี่ยวคล้อยกับลมอุทังคมาวาตาและอโรคมาวาตาเสมอ การเคลื่อนไหวของกระเพาะ ลำไส้ ทำหน้าที่พัดกำจัดไขมันเหลว ดันให้มีช่องว่างไม่ให้ลำไส้ผูกติดกับช่องท้อง ผลักดันอาหารลงสู่คูถทวาร ในส่วนของลมกุจฉิสยาวาตา แบ่ง ๒ ตอน

๑. ส่วนบนจากสะดือขึ้นไป ป้องกันตับ ปอด ม้าม หัวใจไม่ให้เสียดสีกัน ป้องกันถุงบงลมหรือพังผืดฉีกขาดแตกร้าว และจากคอหอยจนถึงกระเพาะ ช่วยผลักดันอาหารลงและขยายกระเพาะ เช่น เมื่ออัมกระเพาะยี่ดออกมา

๒. ส่วนล่างช่วยรักษาระดับในช่องท้อง มิให้ไขมันผูกติดกับผนังช่องท้องเช่นลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก มิให้กระทบกระเทือนในช่องท้องที่ว่าง

เมื่อพิการ ให้ท้องพอง ท้องขึ้น ท้องล้นจืดจกๆ ให้เจ็บอกสวิงสวาย แดกขึ้นแดกลง เมื่อยขบตามข้อกระดูกทุกข้อการบีบรัดย้อนทางทำให้อาเจียน ไม่มีแรงบีบรัด ไล่เป็นอัมพาตอาหารไม่เคลื่อนที่ไปทำให้อาเจียนรุนแรงเหมือนไส้อุดตัน ถ่ายไม่ออกเคลื่อนไหวเร็วทำให้หิวบ่อยหรือท้องเดินปวดท้องถ่ายบ่อยเคลื่อนไหวช้าทำให้ท้องอืดท้องผูก ให้ท้องล้นดวงจิตสวิงสวาย เมื่อยขบไปตามทุกข้อทุกลำ

๔. **โกฐฐาสยาวัตตา**คือ ลมสำหรับพัดอยู่ในลำไส้และในกระเพาะอาหารเป็นลมขับอาหารภายในลำไส้ถึงช่วงของทวารเริ่มตั้งแต่กระเดือกไปปลายเท้าเกิดแต่ไอของกากอาหารในลำไส้ ดันลำไส้ไม่ให้แฟบและดันกากอาหารให้ไหลลงสู่คูทวารในหญิงไส้ยาว ๓๐ ศอก ชายยาว ๓๒ ศอก และยังช่วยลำไส้เล็กบีบคั้นอาหารส่งผ่านหัวใจไปตับ ปอด ม้าม

เมื่อพิจารณา

๑. เกิดจากอาหารไม่ย่อย หรือกินอาหารมันมากทำให้กำเริบมีลมมากขึ้น (ดีพิจารณา)
๒. ทำให้ลมในกระเพาะจากอาหารไม่ย่อยจะทำให้จุกเสียดแน่นหน้าอก เพราะหัวใจถูกดัน
๓. ทำให้ลมในลำไส้มีมากจากการสลายของเศษอาหารและพยาธิ ทำให้ผายลมมีกลิ่นเหม็น ปวดเสียด
๔. ทำให้ขัดในอก จุกเสียด คลื่นเหียนอาเจียน เหม็นข้าวเหม็นคาวคอ แดงอก และเบื่ออาหาร

ทั้งกุจฉิสยาวัตตาและโกฐฐาสยาวัตตาเป็นลมในท้องในไส้ สัมพันธ์กับระบบการย่อยลำเลียงอาหารและกากอาหาร

๕. **อังกมังกานุสรวาตา** คือ ลมสำหรับพัดทั่วร่างกายสัมพันธ์กับเส้นเอ็นทั้งหมดลมที่อยู่ในเส้นหมายถึง ลมที่ทำให้โลหิตไหลไปหล่อเลี้ยงทั่วร่างกายและสัมพันธ์กับเส้นเอ็นทั้งหมดในร่างกายพาไปหล่อเลี้ยงเนื้อ หนัง เส้นเอ็นและช่องทวาร ลมเพื่อผลักดันเหนียวรั้งให้เราไหวกาย วาจาได้ รวมทั้งเป็นที่ให้ความอบอุ่นและรักษาประสาทให้ชุ่มชื้นของเอ็นประสาททั้ง๕ (เอ็นประสาทเป็นเอ็นต้น)

พิจารณาให้วิ่งเวียนในตาพวรา หูตึง เจรจาไม่ได้ยินแล้วเป็นดุจหิงห้อยออกจากตา

๑. เกิดจากลมอัศฎากาศล่างขึ้นจากข้อเท้าไปสันหลัง (ให้ปวดกระดูกสันหลังตั้งฝีเส้น) สลักเพ็ชร แล้วไปสมองให้เมื่อยต้นขาทั้งสองข้างดุจกระดูกจะแตก ให้ปวดในกระดูกสันหลัง ให้สะบัดร้อน สะท้านหนาว อาเจียนลมเปล่า กินอาหารไม่ได้

๒. มีอาการ เช่น อาการปวดศีรษะ ความดันโลหิตสูง หน้ามืด อ่อนเพลีย เป็นลม ความดันโลหิตต่ำ การไหลเวียนล้มเฉียบพลัน ถ้าสมองขาดเลือดนานๆจนใช้จะหมดสติหรือเป็นอัมพาต (จับให้มีมือและเท้าเย็นเป็นเหน็บชาหรือตายไปข้างหนึ่ง)

เป็นลมกระแสประสาท เชื่อมการทำงานของอวัยวะผ่านการรับรู้การและตอบสนอง ระหว่างอวัยวะกับสมอง

๖. **อัสสาสะปัสสาสะวาตา**คือ ลมสำหรับพัดหายใจเข้าและหายใจออกอยู่ที่ช่องจมูกไปปอดทั้งสองข้าง เกี่ยวคล้องกับลม อุทังคมาวาตาและอโรคมาวาตาที่ดึงอากาศเข้าและออก ทำหน้าที่ให้เราหายใจเข้า-ออก

เมื่อพิจารณา เปลี่ยนแปลงไปตามความพิจารณาของปอดและการหายใจ รวมทั้งกล้ามเนื้อหายใจ กระบังลม ประสาทการควบคุมและสมอง เช่น โรคหอบหืด ฝูงลมโป่งพอง หายใจไม่สะดวก หายใจสั้นเข้า สั้นเข้า จนหายใจไม่ออกไม่เข้า

ลมสุนทรवाद

ทำหน้าที่รักษาทวารทั้ง ๙ คอยเปิด ปิดเมื่อเราต้องการ รักษาสมดุลงทวารทั้งหมดทางเบื้องล่าง จากสะดือถึงทวารคอยกระจายลมเบื้องล่างให้กับเส้นประธานสิบ และโรคที่อยู่เบื้องล่างที่ระคนลมสุนทรवाद คือ น้ำดีพิการ ทุราสา ประমেหะ อุปัทง์ อุปทม ไล่ด้วนไล่ลาม มะเร็งต่อมลูกหมาก องคสูตรเอกสันทฆาต โทสันทฆาต ตริสันทฆาตและโลหิตพิการ

เมื่อจะเกิดโทษนั้นจะระคนลมสุนทรवाद และลมอโรคมาวาตา เกิดความร้อนแล้วพัดกลับตันขึ้นไป เบื้องบนไปดานทั้งสองนานเข้า กลายเป็นมานทั้งสอง

เตโชธาตุ ๔ อย่างคือ

เป็นตัวทำหน้าที่ปรุงแต่งและควบคุมการหมุนเวียนธาตุทั้งหมดเรียกเจ้าเรือนแห่งธาตุ เป็นตัวจักรสำคัญที่ให้ความอบอุ่นและช่วยย่อยไม่ให้อาหารที่กินเข้าไปบูดเน่า ยังทำหน้าที่ปรับอุณหภูมิร้อนเย็นและแสดงความร้อนรุ่มในใจ ๔ อย่างคือ

๑. สันตปัคคี

คือ ไฟสำหรับอบอุ่นควบคุมทุกส่วนในร่างกายให้ขับเคลื่อนไปกับลมซึ่งทำให้ตัวเราอบอุ่นเป็นปกติอยู่มีดี ๑ ส่วน อาหาร (อพัทธะ) ๓ ส่วน อยู่ในเส้นโลหิตดำ อาศัยอยู่กับอพัทธะปิตตะ (ยังไม่แยกคือออก) ทำหน้าที่อบอุ่นโลหิตดำไม่ให้แข็ง โลหิตจึงแล่นไปตามเส้นร่างกายได้ปกติ ช่วยปรับอุณหภูมิให้คงที่ไม่สูงตามอากาศภายนอก

เมื่อพิการ แดกเมื่อใดแก้มได้ตายแล (เมื่อขาดไปการขาดพลังงานที่จะทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ภายในร่างกายก็จะเย็นลงทุกขณะโดยเริ่มเย็นตั้งแต่ปลายเท้าซึ่งเป็นส่วนปลายสุด ให้กายเย็นชืดเกิดมากไปทำให้ไข้สูง) โดยระยะเริ่มแรกจะมีอาการ ตีนมือชา ให้เป็นเหน็บ

๒. ปริทัยหคคี

คือ ไฟสำหรับร้อนระส่ำระสายกำหนดกำเริบเมื่ออายุ๑๒ปี(รอบเดือน)อยู่รอบหัวใจและเส้นโลหิตแดง(รีตต โลหิต) ทำหน้าที่อบอุ่นหัวใจให้มีกำลังสูบฉีดโลหิตและรักษาหัวใจไม่ให้แห้ง ไม่ให้เน่าให้ความร้อนกาย และเป็นไฟซึ่งทำให้เราต้องอาบน้ำและพัควี คือความร้อนที่มีระบายออกที่ผิวหนัง และทำหน้าที่ให้ความร้อนใจ เป็นไฟแห่งราคะให้เราร้อน รวมทั้งอารมณ์ทางเพศ(ฮอริโมนในหนุ่มสาว)เป็นสายฮอริโมนก่อเกิดเพื่อสืบดำรงเผ่าพันธุ์

เมื่อพิการจับให้มือเท้าเย็นซีพจรเดินไม่สะดวก ซีพจรขาด ๑ หรือ ๒ หลักก็ดี ทำให้ร้อนภายใน เย็นภายนอก มือเท้าบางที่ให้เย็นแต่เหงื่อตกมากใหญ่เท่าเม็ดข้าวโพด (โลหิตไม่ไหลเวียนมาสู่ผิวหนัง ทำให้ตัวเย็นซึ่งอาจเกิดจากการไหลเวียนล้ม ในขณะที่เดียวกันต่อมเหงื่อถูกกระตุ้น เหงื่อก็จะออกมากเป็นเม็ดโตๆคนไข้ตัวเย็นแต่รู้สึกร้อนภายในเพราะความร้อนยังไม่ถูกระบายออกเกิดมากไปทำให้ตัวร้อนจัด เกิดน้อยไปทำให้ตัวเย็น)

๓. ชีรณคคิ

คือไฟสำหรับเผาให้แก่คร่ำคร่าเป็นไฟประจำอยู่ตามเนื้อทั่วไปในกายให้ความอบอุ่นรักษาเนื้อไม่ให้เปื่อยเมื่อพิการกำเริบซึ่งทำให้ร่างกายเราเหี่ยวแห้ง ทโรคฺโทรม ชราภาพมีหน้าที่ทำให้เนื้อเยื่อเสื่อมสลายทุกขณะจะกำเริบเมื่ออายุ ๓๐ ปี

เมื่อพิการ ทำให้กายไม่รู้สึกรู้สสัมผัส ลึนไม่รู้รส จมูกกลับมาได้กลิ่น, หูตึงอยู่กลับได้ยิน ให้เดิมน้ำผากตึง นัยน์ตาไม่รู้จักกะโหลกมองไม่เห็นกลับเห็นอาการเปลี่ยนไปมาได้ เป็นสัญญาณว่าพระยายมราชมาหลอกล่อ ประเล้าประโลมสัตว์โลกทั้งหลาย (แพทย์พึงรู้อาการใกล้ตาย) หากเกิดมากไปทำให้แก่ก่อนวัยบางอวัยวะเสื่อมเร็ว จากไตพิการมาก่อนหากเกิดน้อยไปทำให้เนื้อเยื่อบางส่วนไม่ถูกสลายไปตามปกติทำให้อวัยวะหนาขึ้นเช่น ผิวหนัง

๔. ปริณามคคิ

คือ ไฟสำหรับย่อยอาหาร แยกน้ำดีที่มีรสขมควาออกจากโลหิตปิดตะแล้ว(ไฟในถุงของดี) และอยู่ในกระเพาะอาหาร ทำหน้าที่ย่อยอาหารให้สุกไม่บูดเน่าและรักษากระเพาะให้อบอุ่นเสมอ และทำให้อาหารที่เรากลืนลงไปนั้น แผลกละเอียดและย่อยอาหารให้สุก คอยควบคุมอาหารไม่ให้บูดเน่า และคอยรักษาอุณหภูมิกายในลำไส้ตลอดจนถึงช่วงของทวารทั้งหมด

เมื่อพิการ กำเริบให้ร้อนในอก ร้อนในใจโอมองคร่อ จากไฟไปกระทบน้ำดีในฝักตรงชั่วให้เดือดพลุ่งไประคนกับลมเบื้องบนในประสาททำให้เกิดโรคเส้นเลือดในสมองแตก สังเกตอาการไข้กาฬ ครั่นเนื้อครั่นตัว คอแห้งกระหายน้ำ ปวดหัวข้าง)อาหารไม่ย่อยท้องอืดลมดันขึ้นทำให้แน่นหน้าอก ถ้าร่างกายขาดอาหารอยู่นานๆ อาจทำให้เป็นโรคเหน็บชา เท้าบวมได้ ให้ขัดข้อมือข้อเท้า เป็นมองคร่อ(ปอดเป็นหวัด) ไอ ปวดฝ่ามือฝ่าเท้า อาการท้องแข็งผะอืดผะอมเกิดมากไปทำให้อาหารย่อยเร็ว หิวบ่อย เกิดน้อยไปทำให้อาหารย่อยช้า ท้องอืดผะอืดผะอม

दानอุตราคุณ ตั้งอยู่เบื้องซ้ายไหล่แนวสะบัก ทำหน้าที่ฟอกมันเหลว ๒ ชนิด

๑. ฟอกมันหยาบ แล้วผลักดันไปก่อเกิดติดกับกระเพาะอาหาร ลำไส้ต่างๆ เพื่อยึดติดและป้องกันการกระทบกระเทือน

๒. ฟอกมันละเอียด แล้วผลักดันไปเลี้ยงรูของขุมขน, ให้ความชุ่มชื้นแก่ผิวหนัง, ป้องกันการอุดตัน ถ้าदानเสมหะส่งสัดส่วนไม่พอ ดานอุตราหย่อนฟอกมันเหลวไม่ได้ ก็เกิดการบูดเน่าแล้วอุดตันรูขุมขน ทำให้ของเสียภายในออกไม่ได้ก็ระบายไปพังผืด(พังผืดเป็นที่อยู่ของเม็ดโลหิตขาว) ทำให้เม็ดโลหิตขาวเสียบูดเน่าไประคนเม็ดโลหิตแดง เมื่อเกิดมากๆไปทำพิษกับหัวใจเกิดช็อคถึงตาย เรียก กาลโรค (สิ่งที่สังเกตจากภายนอก คือ ผิวหยาบ แห้งกร้านดำ เหงื่อไม่ออก เหนื่อยอ่อนเพลียและหอบ)

दानทักษิณคุณอยู่แนวสะบักไหล่เบื้องขวาทำหน้าที่ฟอกฮอร์โมนก่อเกิดทุกชนิด ไขมัน ธาตุปูน และในฮอร์โมนมีเสมหะ โลหิต ปิตตะ ลม

๑. ในชาย ส่งฮอร์โมนไปอัมตะ เพื่อผลิตต่อสุจิและฮอร์โมนเพศ

๒. ในหญิงส่งฮอร์โมนไปรังไข่

๓. ถ้าเกิดบาดเจ็บหรือเดินผิดทาง ทำให้เกิดโรค ทุรราวสา ประระเมหะ อุปัทัง อุปทม ใส้ด้วนใส้ลาม มะเร็ง ต่อมลุกหมาก องคสูตร

อนึ่งธาตุ ๔๒ อย่างที่เป็นหัวหน้ามักจะพิการบ่อยๆ ไม่ค่อยจะเว้นตัวตน ย่อธาตุ ๔๒ อย่างเป็น สมุฏฐานธาตุ ๓ กองดังนี้

๑. ปิตตสมุฏฐานอาพาธา อาพาธ(ป่วย) ด้วยดี(พัทระ อพัทระ กำเดา)

๒. เสมหะสมุฏฐานอาพาธาอาพาธ(ป่วย) ด้วยเสลด(คอ อูระ कुถเสมหะ)

๓. วาตะสมุฏฐานอาพาธา อาพาธ(ป่วย) ด้วยลม(หทัยวาตะ สัตถกะ สุมนา)

เมื่อ สมุฏฐานทั้ง ๓ ประชุมกันเข้าเรียกว่าสันนิปาติกาอาพาธา การอาพาธด้วยโทษประชุมกัน ชื่อว่า สันนิบาต สมุฏฐานทั้ง ๓ กองนี้มีมักจะ พิจารณาเสมอไปไม่มีใครจะขาด ถ้าฤดูผันแปรวิปริตไปเมื่อใด สมุฏฐานทั้ง ๓ กองนี้ก็พิการไป เมื่อนั้น

๒. อุตุสมุฏฐาน

อุตุสมุฏฐาน แปลว่าฤดูเป็นที่ตั้งของโรคฤดูนี้เป็นของมีอยู่สำหรับโลก ในปี ๑ ย่อมแปรไปตามปกติของเดือน วันอันโลกได้สมมติกัน สืบมา โดยกาลนิยม トラบเท่าทุกวันนี้อาการที่ฤดูแปรไปนี้ย่อมให้เกิดไข้เจ็บได้ตามที่ท่านกล่าวว่า อุตุปรินามชาอาพาธา -ไข้เจ็บเกิดเพราะฤดูแปรไป ฉะนั้นจึงจัดเอาฤดูเข้าเป็นสมุฏฐานของโรคตั้งจะกล่าวต่อไปนี้ฤดูในคัมภีร์แพทยศาสตร์ท่านแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ แบ่งเป็น

๑. ฤดู ๓ อย่างหนึ่ง มี ๔ เดือน
๒. ฤดู ๔ อย่างหนึ่ง มี ๓เดือน
๓. ฤดู ๖ อีกร้อยอย่างหนึ่ง มี ๒เดือน

ฤดู ๓ - ท่านจัดเป็นสมุฏฐานของโรค(กองโรค)

๑. คิมหันต์ฤดู (ฤดูร้อน) แรม ๑ ค่ำเดือน ๔ (มี.ค.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ (ก.ค.) รวมเป็น ๔ เดือน เรียกว่า คิมหันต์ฤดู แปลว่า ฤดูร้อนอากาศร้อนรักษาร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัสภายนอก กับธาตุของมนุษย์ ได้กระทำความ ร้อนเป็นธรรมดา อากาศฝน อากาศหนาวเจือมา ก็อาจเจ็บไข้ได้พิกัตปีตตะ สมุฏฐานเป็นเหตุเกิดจากเตโชธาตุชื่อ สันตปปีคคี (ไฟอุ่นกาย)

๒. วสันต์ฤดู (ฤดูฝน) แรม ๑ ค่ำเดือน ๘ (ก.ค.)ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ (พ.ย.) รวมเป็น ๔ เดือน เรียกว่า วสันต์ฤดูแปลว่าฤดูฝน อากาศหน้าฝนรักษาร่างกายมนุษย์ เมื่ออากาศภายนอกสัมผัสกับธาตุของมนุษย์ ก็ได้กระทำความเย็นเป็นธรรมดา แต่เมื่ออากาศหนาว ร้อน มาผสมมนุษย์ก็อาจเจ็บไข้ได้ พิกัตวาตะ สมุฏฐานเป็นเหตุเกิดจากวาโยธาตุชื่อ กุจฉิสยาวาตา (ลมในท้อง)

๓. เหมันตฤดู(หนาว) แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ (พ.ย.)ไปจนถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔ (มี.ค.) รวมเป็น ๔ เดือน เรียกว่า เหมันตแปลว่า ฤดูหนาวหรือฤดูน้ำค้าง อากาศหนาวรักษาร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัสและธาตุของ มนุษย์ ได้กระทบ กระเทือนความหนาวเป็นธรรมดา ก็มีอากาศร้อน อากาศฝนเจือมา เมื่อฤดูทั้ง ๓ซึ่งแบ่งออกโดยนาม ตามสามัญ นิยมผลัดเปลี่ยนกันไป และมีอากาศร้อนหนาวเจือมาในระหว่างของฤดูนั้นๆ ดังนั้นก็ย่อมเป็นเหตุให้มนุษย์มีความเจ็บไข้ด้วยสัมผัสอากาศธาตุภายนอกกับธาตุภายในไม่เสมอกัน เหมันตเป็นสมุฏฐานอาโป พิกัตเสมหะโลหิต

อนึ่ง เมื่อระหว่างฤดูต่อกันนั้น ทำให้สัมผัสของมนุษย์ไม่เสมอกันซึ่งฤดูแปรไปไม่ปกติเช่นนี้ ธาตุในร่างกายของมนุษย์ก็ย่อมแปรไปตามฤดูเหมือนกันแต่ถ้าเป็นคราวธาตุหมุนเวียนไปไม่ทัน กับคราวฤดูที่เป็นอากาศ ธาตุภายนอกคราวใดก็ย่อมมีการเจ็บไข้ได้

ฤดู ๔ ท่านจัดเป็นสมุฏฐานของโรค (กองธาตุ)

๑. ฤดูที่๑ นับแต่แรม ๑ค่ำเดือน ๔ (มี.ค.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๗ (มิ.ย.)สมุฏฐานเตโช (ไฟร้อน)
๒. ฤดูที่๒ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน๗ (มิ.ย.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๐ (ก.ย.) สมุฏฐานวาโย (ลม ฝน)
๓. ฤดูที่๓ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน๑๐(ก.ย.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑ (ธ.ค.) สมุฏฐานอาโป (น้ำ หนาว)
๔. ฤดูที่๔ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑(ธ.ค.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔ (มี.ค.) สมุฏฐานปถวี (ดิน)

ฤดู ๖ คือ ฤดูแห่งกองไข้ แบ่งเวลา ปีหนึ่งมี ๖ ฤดูๆ หนึ่งมี ๒ เดือนดังนี้

๑. ฤดูที่ ๑ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๔ (มี.ค.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ (พ.ค.) ถ้าเป็นไข้ก็เป็นด้วยดีกำดาเพื่อเตโช
๒. ฤดูที่ ๒ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๖ (พ.ค.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ (ก.ค.) ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อเตโชวาโยกำดาระคน
๓. ฤดูที่ ๓ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๘ (ก. ค.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๐ (ก.ย.) ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อวาโยและเสมหะ
๔. ฤดูที่ ๔ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๐ (ก.ย.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ (พ.ย.) ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อลมเสมหะและมูตร
๕. ฤดูที่ ๕ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ (พ.ย.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๒ (ม.ค.) ถ้าเป็นไข้เพื่อเสมหะกำดาโลหิต
๖. ฤดูที่ ๖ นับแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๒ (ก.พ.) ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔ (มี.ค.) ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะธาตุดินเป็นมูลเหตุเพื่อเลือดลมกำดาเจือเสมหะ

๓. อายุสมุฏฐาน

อายุสมุฏฐาน นั้นแปลว่าอายุเป็นที่ตั้งของโรคท่านจัดไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. ปฐมวัย นับแต่แรกเกิดจนถึง ๑๖ ปี สมุฏฐาน อาโปพิกัตเสมหะ กับโลหิตระคนกัน ถ้าล้มป่วยลงมีกำลัง ๑๒ องศา แบ่งเป็น ๒ ตอน
 - ตอนแรกเกิด -- อายุ ๘ ขวบ มีเสมหะเป็นเจ้าเรือน โลหิตแทรก
 - ตอน ๘ ขวบ -- ๑๖ ปี มีโลหิตเป็นเจ้าเรือน เสมหะยังเจืออยู่
๒. มัชฌิมวัย นับแต่อายุพ้น ๑๖ ปี ขึ้นไปจนถึงอายุ ๓๒ ปี สมุฏฐานอาโป (พิกัตโลหิต ๒ ส่วน สมุฏฐานวาโย ๑ ส่วนระคนกัน) ถ้าล้มป่วยลงมีกำลัง ๗ องศา
๓. ปัจฉิมวัย นับตั้งแต่อายุพ้น ๓๒ ปีขึ้นไปจนถึงอายุ ๖๔ ปี สมุฏฐานวาโย อายุ ๖๔ ปีจนถึงอายุชั้ย สมุฏฐานวาโย อาโป แทรกพิกัตเสมหะกับเหงื่อ * ในผู้สูงอายุมักเกิดเสมหะเหนียวข้นติดพันอยู่ในลำคอเรียกเสลดทางวัว ถ้าล้มป่วยลงมีกำลัง ๑๐ องศา

รูป ๑ อายุสมุฏฐาน

๔. กาลสมุฏฐาน

แปลว่าเวลาเป็นที่ตั้งของโรค ทานแบ่งไว้เป็น กลางวัน ๔ ตอน กลางคืน ๔ ตอน ที่ ๑ นับแต่

กลางวัน ย่ำรุ่ง (๖.๐๐ น.) ถึง ๓ โมงเช้า (๙.๐๐ น.)

กลางคืน ย่ำค่ำ (๑๘.๐๐ น.) ถึงยาม ๑ (๒๑.๐๐ น.) สมุฏฐานอาโปพิกัดเสมหะ

ตอนที่ ๒ นับแต่

กลางวัน ๓ โมงเช้า (๙.๐๐ น.) ถึงเที่ยง (๑๒.๐๐ น.)

กลางคืน ยาม ๑ (๒๑.๐๐ น.) ถึง ๒ ยาม (๒๔.๐๐ น.) สมุฏฐานอาโปพิกัดโลหิต

ตอนที่ ๓ นับแต่

กลางวัน เที่ยง (๑๒.๐๐ น.) ถึง บ่าย ๓ โมง (๑๕.๐๐ น.)

กลางคืน ๒ ยาม (๒๔.๐๐ น.) ถึง ๓ ยาม (๐๓.๐๐ น.) สมุฏฐานอาโปพิกัดดี

ตอนที่ ๔ นับแต่

กลางวัน บ่าย ๓ โมง (๑๕.๐๐ น.) ถึงย่ำค่ำ (๑๘.๐๐ น.)

กลางคืน ๓ ยาม (๐๓.๐๐ น.) ถึงย่ำรุ่ง (๐๖.๐๐ น.) สมุฏฐานวาโย

๕. ประเทศสมุฏฐาน

ที่ว่าประเทศที่อยู่เป็นที่ตั้งของโรคด้วยนั้น คือ บุคคลที่เคยอยู่ในประเทศดอนหรือเนินเขา อันปราศจากเปือกตมก็ดี หรือบุคคลที่เคย อยู่ในประเทศอันเป็นเปือกตมก็ดีบุคคลอันเคยอยู่ในประเทศ ร้อนหรือประเทศหนาวก็ดี เคยอยู่ในประเทศใด ชาติสมุฏฐานอันมีอยู่ใน ร่าง กายก็คุ่นเคยกับอากาศในประเทศนั้น ตามปกติถ้าบุคคลเคยอยู่ที่ดอนแล้วมาอยู่ในที่เปือกตม หรือบุคคลเคยอยู่ใน ประเทศหนาวมาอยู่ประเทศ ร้อน เคยอยู่ในประเทศร้อน ไปอยู่ในประเทศหนาวเมื่อยังไม่คุ่นเคยกับอากาศในประเทศนั้นๆ แล้วก็ย่อมจะมีความเจ็บไข้ เช่นบุคคลเคยอยู่ชายทะเลไปป่าสูง บุคคลอยู่ป่าสูงมาอยู่ชายทะเลก็มีความเจ็บไข้ที่เรียกกันว่า ไข้

ผิวน้ำผิวดอากาศ นี้ก็ไม่ใช่อะไร เป็นเพราะธาตุไม่คุ้นเคยกับประเทศนั่นเอง แม้แต่ที่ซึ่งเคยอยู่มาแล้วแต่ก็มีเปือก
 ตมอันเป็นสิ่งโสโครก เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ก็ย่อมเป็นเหตุจะให้โรคเกิดขึ้นได้เหมือนกัน

หมอทั้งหลายจึงแนะนำ ให้รักษา ที่อยู่ให้สะอาดเพื่อเป็นทางป้องกันโรคได้อย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้
 แหละประเทศที่อยู่จึงจัดเป็นสมุฏฐานที่ตั้งที่เกิดของโรคด้วย ประเทศสมุฏฐานจัดเป็น ๔ ประการเพื่อให้เป็นที่
 สังเกตว่าที่อยู่กับธาตุในร่างกาย ย่อมเป็น สิ่งแอบอิงอาศัยแก่กันคนที่เกิดในประเทศหนึ่งๆ มีสมุฏฐานโรค
 ต่างกันอย่างไรให้กำหนดไว้ดังนี้

๑. คนเกิดในประเทศที่สูง เช่น ชาวเขาเนินผา ที่ดอน เรียกประเทศร้อน ที่ตั้งแห่งโรคนั้น เป็น สมุฏ
 ฐานเดโชมี ปิตตะและกำเดา

๒. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำ กรวดและทรายเรียกประเทศอุ่น ที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้นเป็น
 สมุฏฐานอาโปตีและโลหิต

๓. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำฝนเปือกตม เรียกประเทศเย็น ที่ตั้งแห่งโรคนั้น เป็น สมุฏฐานวาโย
 มีหทัยวาตะ (ลมกองละเอียด)

๔. คนที่เกิดในประเทศที่เป็นน้ำเค็มเปือกตมเรียกประเทศหนาว ที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้นเป็น
 สมุฏฐานปถวีมีหทัยวัตถุ

๖. มูลแห่งเหตุของโรค

๖.๑ มูลของโรค ๘ ประการ

๑. อาหาร ไม่ระวังในการบริโภคในการบริโภคมากเกินไปโดยไม่รู้ประมาณในอาหาร ที่ตนเคย
 บริโภคและบริโภค น้อยกว่าที่เคย หรืออาหารนั้นเป็นของบูดของเสีย อาหารดิบและที่ควรจะทำให้สุกเสียก่อน
 แต่ไม่ทำให้สุก หรือของที่มีรสแปลกก็บริโภคจนเหลือเกินไม่ใช้ชิมดู แต่พอรู้รสและบริโภคอาหารไม่ตรงกับเวลา
 ที่เคยเช่นตอนเช้าเคยบริโภคอาหาร ไม่ได้บริโภค ปล่อยให้ล่วงเลยไปจนเวลา บ่าย การที่บริโภคอาหารโดย
 อាកารต่างๆ นี้ ย่อมทำให้ปกติธาตุในกายแปรได้โรคที่มีขึ้นในกายจัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะอาหาร

๒. อิริยาบถมนุษย์ทั้งหลายควรใช้อิริยาบถ ให้ผลัดเปลี่ยนกันตามปกติ ๔ อย่างคือ นั่ง นอน ยืนเดิน ถ้า
 อย่งใดอย่างหนึ่งมากเกินไป ไม่ใช่ร่างกายเส้นเอ็นให้ผลัดเปลี่ยนไปบ้างเส้นเอ็นก็จะแปรไปจากปกติ ทำให้เกิดโรค
 ได้ นี้จัดได้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะอิริยาบถ

๓. ความร้อนและความเย็นบุคคลที่เคยอยู่ในที่ร้อน ไปถูกความเย็นมากไปก็ดี หรือเคยอยู่ในที่เย็นไปถูก
 ความร้อนมากไปก็ดี เช่น เคยอยู่ในร่ม ต้องออกไปกลางแจ้ง เวลาแดดร้อนจัดไม่มีอะไรกำบัง หรือไม่มี พอที่จะ
 กำบังได้ก็ดี เคยอยู่ในที่เปิดเผย ต้องไปอยู่ในที่อับอบอ้าวร้อน มาก ไปก็ดี หรือ ผู้ที่ต้องไปถูกฝน ถูกน้ำค้างและ
 ลงไปแช่อยู่ในน้ำนานๆ ก็ดี เหตุเหล่านี้ ย่อมทำให้เกิดโรคได้ นี้จัดได้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะความร้อนและเย็น

๔. อดนอน อดข้าว อดน้ำเมื่อถึงเวลาไม่นอน ต้องทรมาณอยู่จนเกินกว่าเวลาอันสมควร หรือถึงเวลากิน
 ข้าวแต่ไม่ได้กิน โดยที่มี เหตุจำเป็นต้อง อด อดอยากกินน้ำไม่ได้กินต้องอดต้องทนไปยอมเป็นเหตุ ทำให้เกิดโรคได้
 นี้จัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะอดนอน อดข้าวอดน้ำ

๕. กลั่นอุจจาระ ปัสสาวะตามธรรมชาติตามธรรมชาติ ปัสสาวะ เมื่อถึงคราวจะตก แต่กลั่นไว้ไม่ให้ตกปล่อยให้ล่วงเลยเวลาไปมากกว่าสมควร ก็แปรปรวนไปจากความเป็นปกติย่อมทำให้ธาตุในกายแปรปรวนไปด้วย เป็นหนทางทำให้เกิดโรคได้นี้จัดได้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะกลั่น อุจจาระ ปัสสาวะ

๖. ทำการเกินกำลังกาย คือทำการยกแบกหามหิ้วฉุดลากของที่หนักเกินกว่ากำลังของตน จะทำก็ดีหรือวิ่งกระโดดตัวออกกำลังแรง มากเกินไปก็ดี ย่อมทำให้อวัยวะน้อยใหญ่ไหวเคลื่อนผิดปกติ หรือต้องคิดต้องทำงานต่างๆโดยที่ต้องเหน็ดเหนื่อยเพราะต้องใช้ความคิด และกำลังกายมากเกินไปก็ดี เหล่านี้ชื่อว่าทำการเกินกำลังกาย ย่อมทำให้เกิดโรคได้นี้ จัดได้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะทำการเกินกำลัง (โมหะ)

๗. ความเศร้าโศกเสียใจบุคคลที่มีความทุกข์ร้อนมาถึงตัวก็เศร้าโศกเสียใจ จนถึงแก่ลืมความสุข สำราญที่เคยมีเคยเป็น มา แต่ก่อนเสีย ที่สุดอาหารที่บริโภคเคยมีรสก็เสื่อมถอยหรือละลายเสียก็มีเมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำเลี้ยงหัวใจที่พ่องไส้ก็ชุ่มมัวเหือดแห้งไป ก็ย่อมจะให้เกิดมีโรค ขึ้นในกายได้ นี้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะความเศร้าโศกเสียใจ (โมหะ)

๘. โทสะบุคคลที่มีโทสะอยู่เสมอ ไม่มีสติที่จะยั้งหน่วงไว้ได้ย่อมทำกิจฝืนร่างกายละทิ้งการบริหารร่างกายของตนเสีย จนถึงทอดทิ้งร่างกาย หรือหุบัติตัวเองเช่นนี้ก็ทำให้เกิดโรคได้ นี้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะความโกรธ(โทสะ)

หมวดที่ ๒ รู้จักชื่อโรค

๑. การเรียกชื่อโรคสมุฏฐานตามลักษณะอาการของโรค

แยกตามอวัยวะร่างกาย ที่ได้เป็นส่วนๆ ในอาการ ๓๒ มี เกศา โลมา เป็นต้น นั้นเมื่อโรคบังเกิดขึ้นแก่ร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง ท่านเรียกว่าส่วนนั้นพิการดังนี้เรียกว่า บอสมุฏฐาน คือชื่อที่เกิดของโรค ฝ่ายธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ชื่อที่แพทย์สมมุติเรียกกันขึ้น และเรียกกันตามที่เคยพบเห็น ต่อๆมาแต่บางโรคบางอย่างที่นานๆพบ หรือโรค ๒ อย่างที่มีอาการ คล้ายคลึงกันแพทย์หลายคนเรียกชื่อไม่ตรงก็มี เหตุฉะนั้น ในการรักษาให้ถูกต้องแม่นยำแล้ว ต้องตรวจตราพิจารณา ตามสมุฏฐานนั้นแหละ และแม่นยำกว่า

เรียกชื่อในคัมภีร์ คือเมื่อเห็นอาการว่าเป็นโรคที่ดับ ก็เรียกดับพิการ ที่ปอด ก็เรียกว่า ปอดพิการหรือเป็นโรคเพื่อเสมหะ ก็เรียกว่า เสมหะพิการ หมอทั้งหลายได้สมมุติชื่อไว้ว่า โรคนี้ๆ มีโรคหวัด โรคไอโรคไข้ โรคลม เป็นต้น และชื่อของโรคต่างๆ อีกอเนกประการที่มีแจ้งอยู่ในคัมภีร์แพทย์ศาสตร์ทั้งปวง ที่ท่านได้กำหนดบัญญัติตั้งแต่งชื่อของโรคไว้แล้ว ถ้าจะเรียกชื่อของโรคให้ตรงกับความเป็นจริงแล้ว ก็ต้องเรียกชื่อของธาตุ ๔๒ อย่างนั้นมาเป็นชื่อของโรคว่า เป็นโรคเกศาพิการ โรคทันตาพิการ โรคเสมหะพิการโรคโลหิตพิการ ดังนี้ เพราะคำที่ว่า โรคนั้นก็คือ ธาตุพิการถ้าจะเรียกชื่อของโรคให้รวดเร็วแล้ว ก็คงมีชื่ออยู่เพียง ๕ ชื่อ ตามฐานที่ตั้งของโรคในเบญจอินทรีนี้

เบญจอินทรี

๑. จักขุโรคคือโรคซึ่งเป็นขึ้นที่ตา สามัญชนสมมุติชื่อว่า เป็นตาแดง ตาแฉะ เป็น ตาริตสีดวง
๒. โสตรโรคคือโรคซึ่งเกิดขึ้นที่หู สามัญชนสมมุติชื่อว่า เป็นหูหนวก เป็นหูตึง เป็นฝีในหู
๓. ขานโรคคือโรคซึ่งเกิดขึ้นที่จมูก สามัญชนสมมุติชื่อว่า เป็นริดสีดวงจมูก เป็นต้น
๔. ชิวหาโรคคือโรคซึ่งเป็นขึ้นที่ลิ้น สามัญชนสมมุติชื่อว่า เป็นลิ้นแตก เป็นลิ้นเปื่อย
๕. กายโรคคือโรคซึ่งเป็นขึ้นที่ตัวโรค แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๕.๑ พหิทธโรคเป็นโรคที่เกิดขึ้นภายนอกกาย สามัญชนสมมุติชื่อว่า เป็นเกลื้อน เป็นกลาก เป็นมะเร็งเป็นคุดทะราด เป็นเรื้อน เป็นกุฎฐัง หรือเป็นแผลต่างๆ ที่ปรากฏออกมาภายนอกกาย

๕.๒ อันตรโรคคือโรคเป็นขึ้นภายในกาย สามัญชนสมมุติว่า เป็นไข้ เป็นลม เป็นตาน เป็นเถา เป็นจุกเสียด เป็นแน่นเฟ้อ เป็นบิด เป็นปวง ฝีในท้อง

หมวดที่ ๓ รู้จักยาสำหรับแก้โรค

หมอจะต้องรู้สรรพสิ่งต่างๆซึ่งจะได้เอามาปรุงเป็นยาแก้ไขโรค การที่จะรู้จักยานั้น ต้องรู้จัก ๔ ประการ คือ รู้จักตัวยา รู้จักสรรพคุณยา รู้จักเครื่องยา ที่มีชื่อต่างกันรวมเรียกเป็นชื่อเดียว (พิกัดยา) รู้จักการปรุงยาที่ประสมใช้ตามวิธีต่างๆ

๓.๑ รู้จักตัวยา ด้วยลักษณะ ๕ ประการคือ รู้จักรูป รู้จักสี รู้จักกลิ่น รู้จักรส (สรรพคุณ) และรู้จักชื่อในเภสัชวัตถุ ๓ จำพวก คือ

๑. พืชวัตถุ (พรรณไม้ พรรณหญ้า เครื่องเถา)
๒. สัตว์วัตถุ (เครื่องอวัยวะของสัตว์)
๓. ธาตุวัตถุ (แร่ธาตุต่างๆ)

๓.๑.๑ พรรณไม้ให้รู้จักว่า ไม้แบบนี้ ดอก เกสร ผล เมล็ด กะพี้ ยาง แก่น รากมีรูปร่างนั้น มีกลิ่นอย่างนั้น มีสีอย่างนั้น มีรสอย่างนั้น ชื่อว่าอย่างนั้น พรรณหญ้าและเครื่องเถาก็ให้รู้ อย่างเดียวกัน

๓.๑.๒ ส่วนเครื่องอวัยวะของสัตว์ ก็ให้รู้ว่า เป็น ขน หนัง เขา นอ งา เขี้ยว ฟัน กราม กีบกระดูก ดี มีลักษณะ รูป สี กลิ่น รส ชื่อ อย่างนั้นๆ เป็นกระดูกสัตว์อย่างนั้นๆเป็นเขาสัตว์อย่างนั้นๆ เป็นต้น

๓.๑.๓ ส่วนแร่ธาตุต่างๆก็ให้รู้จักลักษณะ รูป สี กลิ่น รส และชื่อ เช่น การบูร ดินประสิว กำมะถัน จุนสีเหล่านี้ ต่างก็มีรูป รส กลิ่น เป็นอย่างหนึ่งๆ

๓.๒ รู้จักสรรพคุณยา

- ๓.๒.๑ ยารสประธาน รสยา๓ รสขึ้นตั้งเป็นประธาน
- ๓.๒.๒ จำแนกตามรส เป็น ๙ รส
- ๓.๒.๓ จัดตามธาตุทั้ง ๔ ที่เกิดธาตุพิการ

๓.๒.๑ ยารสประธาน ๓ รส

๑. ยารสร้อน ได้แก่ ยาที่เข้าเบญจกุล ตรีภฏก เช่น หัสศุณ ขิง ข่า ปรุงเป็นยาเช่นยาเหลืองทั้งปวงสำหรับแก้ทางวาโยธาตุ เป็นต้น

๒. ยารสเย็น ได้แก่ยาที่เข้าไปไม้ (ที่ไม่ร้อน) เกสรดอกไม้ สัตตะเขา เนาวเขี้ยวและของที่เผาเป็นถ่านแล้วมาปรุงยา เช่นยา มหานิล ยามหากาฬ สำหรับแก้ทางเตโชธาตุ เป็นต้น

๓. ยารสสุขุม ได้แก่ยาที่เข้าโกฏ เทียน กฤษณา กระลำพัก ชะลูด อบเชย ขอนดอก แก่นจันทร์เทศ เป็นต้น ปรุงเป็นยา เช่นยาหอมทั้งปวง สำหรับแก้ทางโลหิต เป็นต้น

๓.๒.๒ รสยา ๙ รส

๑. รสฝาด	สำหรับ สมาน	๕. รสเผ็ดร้อน	สำหรับ แก้ลม
๒. รสหวาน	สำหรับ ซึมซาบไปตามเนื้อ	๖. รสมัน	สำหรับ แก้เส้นเอ็น
๓. รสเมาเบื่อ	สำหรับ แก้พิษ	๗. รสหอมเย็น	สำหรับ ทำให้ชื่นใจ
๔. รสขม	สำหรับ แก้ทางโลหิตและดี	๘. รสเค็ม	สำหรับ ซาบไปตามผิวหนัง
๙. รสเปรี้ยว	สำหรับ แก้เสมหะพอกโลหิต		

**ตามตำราเป็น ๙ รส ฉะนั้น แต่ควรเติมรสจืด อีกรสหนึ่งสำหรับแก้ทางเสมหะ ใช้ ด้วย

๓.๒.๓ ธาตุทั้ง ๔ พิการ คือว่าธาตุใดพิการ ใช้ยารสใดแก้ถูกโรค (ตามทฤษฎีธาตุพิการ) ดังนี้ คือ

๑. โรคที่เกิดขึ้นเพื่อปลวีพิการ ชอบยา รสฝาด รสเค็ม รสหวาน รสมัน
๒. โรคที่เกิดขึ้นเพื่ออาโปธาตุพิการ ชอบยา รสขม รสเปรี้ยวรสเมาเบื่อ
๓. โรคที่เกิดขึ้นเพื่อเตโชธาตุพิการ ชอบยา รสจืด รสเย็น
๔. โรคที่เกิดขึ้นเพื่อวาโยธาตุพิการ ชอบยา รสสุขุม รสเผ็ดร้อน

๓.๓ รู้จักเครื่องยาที่มีชื่อต่างกัน รวมเรียกเป็นชื่อเดียว ยาเหล่านี้ท่านจัดไว้เป็นหมวดๆ ตามพิภักจะ นำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่างดังนี้

หมวดของ ๒ สิ่ง

๑. ทเวคันธา คือ

รากบุนนาค รสร้อน ขับลมในลำไส้
 รากมะทรางรสขม แก้โลหิตและกำเดา
 สรรพคุณ ขับลมในลำไส้ โลหิต เลือดกำเดา

๒. ทเวตรีคันธาของ ๒ สิ่งๆ ละ ๓

ดอกบุนนาค แก่นบุนนาค รากบุนนาค
 ดอกมะทราง แก่นมะทราง รากมะทราง
 สรรพคุณ แก้รัตตะปิตตะโรค ขับลมในลำไส้ โลหิต เลือดกำเดา ขจัดกลิ่นตัวและชูกำล้าง

หมวดของ ๓ สิ่ง

**๑. ตรีสุคนธ์กลิ่นหอมสามอย่าง คือ

ใบกระวาน อบเชยเทศ รากพิมเสน
 (เพิ่ม) รากอบเชยเทศ รากอบเชยไทย รากพิมเสนต้น
 สรรพคุณ แก้ไข้สันนิบาต ไข้เชิงซึม ปลูกธาตุอันดับให้ตื่น แก้ริดสีดวง

๒. ตรีผลา คือผลไม้ให้คุณ๓อย่าง

ผลสมอไทยแก่ ผลสมอพิเภกแก่ ผลมะขามป้อมแก่
 สรรพคุณแก้ ปิตตะ วาตะ เสมหะ

๓. ตรีภูก คือของเผ็ดร้อนสามชนิด

เมล็ดพริกไทย ดอกดีปลี เหง้าขิงแห้ง
 สรรพคุณ แก้ วาตะ เสมหะ ปิตตะ

๔. ตรีสารผลไม้ให้คุณในฤดูหนาวสามชนิด

รากข้าพดู รากเจตมูลเพลิง เถาสะค้าน
 สรรพคุณ แก้ เสมหะ ปิตตะ วาตะ

๕. ตรีธารทิพย์คือของทิพย์ที่ทนสามอย่าง (หรือของที่รสคั่งน้ำทิพย์)

รากไทรย้อย รากราชพฤกษ์ รากมะขามเทศ
 สรรพคุณ แก้ท้องร่วง กษัย ฆ่าเชื้อคุดทะราด บำรุงน้ำนม

๖. ตรีสุรผล คือตัวยามีรสกล้ำสามอย่าง

เปลือกสมุลแว้ง เนื้อไม้(กฤษณา)แก่นเทพทาโร

สรรพคุณ แก้ลมกองหยาบ(จุกเสียด อึดแน่นเฟื้อ) ลมกองละเอียด(เวียนศีรษะ หน้ามืด) ลมสั้ม
ประชวร บำรุงโลหิตและบำรุงธาตุ

หมวดของ ๔ สิ่ง

- ๑) จตุกาลธาตุคือว่านน้ำ รากเจตมูลเพลิง รากแคแตร์ รากนมสวรรค์
- ๒) จตุทิพคันธา คือ รากชะเอมเทศ รากมะกล่ำเครือ ดอกพิบูล ชิงแครง
- ๓) จตุผลาธิกะ คือ ผลสมอไทย ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม ผลสมอเทศ
- ๔) จตุวาตุผล คือรากชิง กระจ่ำพัก อบเชยเทศ โกฐหัวบัว

หมวดของ ๕ สิ่ง

- ๑) เบญจกุล คือ รากข้าพลุ เถาสะค่าน ดีปลี เหง้าชิงรากเจตมูลเพลิง
- ๒) เบญจผลธาตุ คือ รากกกลังกา หัวหมู หัวหญ้าชันกาด หัวเปราะหัวเต่าเกียด
- ๓) เบญจมูลน้อย คือ หล้าเกล็ดหอยทั้งสอง รากละหุ่งแดง รากมะเขือขึ้นรากมะเอ็ก
- ๔) เบญจมูลใหญ่ คือ รากมะตูม รากลำไย รากเพกา รากแคแตร์รากคัตลีน
- ๕) ทศมูลใหญ่ คือ เอาเบญจมูลน้อย เบญจมูลใหญ่ รวมกันเข้า
- ๖) เบญจโลกวิเชียร คือ รากมะเดื่ออุทุมพร รากคนทา รากท้าวยายม่อม รากย่านางรากชิงชี
- ๗) เบญจโลธิกะ คือจันทน์แดง จันทน์ขาว จันทน์ชะมด เนระพูสี มหาสดำ

หมวดของ ๗ สิ่ง

- ๑) สักคะเขา คือเขาควาย เขาเลียงผา เขากวาง เขาวัว เขากะทิง เขาแพะ เขาแกะ
- ๒) ปรเมหะ คือ ต้นก้นปัด ตำแยทั้ง ๒ ผลกระวาน โกฏกระดูก ผลรักเทศตรีผลาล้าง

หมวดของ ๘ สิ่ง

เนาเขี้ยว คือ๑) เขี้ยวสุกร ๒) เขี้ยวหมี่ ๓) เขี้ยวเสือ ๔) เขี้ยวแรด ๕) เขี้ยวช้าง (งา)๖) เขี้ยวสุนัขป่า
๗) เขี้ยวปลาพะยูน ๘) เขี้ยวจระเข้ ๙) เขี้ยวเลียงผา

หมวดของ ๑๐ สิ่ง

ทศกุลผล คือ๑) ผลเร่วทั้ง ๒ (คือเร่วน้อยเร่วใหญ่) ๒) ผลผักชีทั้ง ๒ (ผักชีลา ผักชีล้อม) ๓) ชะเอมเทศทั้ง ๒
(ชะเอมเทศ ชะเอมไทย) ๔) อำพันทั้ง ๒ (อำพันทอง อำพันขี้ปลา) ๕) อบเชยทั้ง ๒ (อบเชยเทศ อบเชยไทย)

การเรียกชื่อตามพิภัด นอกจากการจัดหมวดตามพิภัดที่กล่าวไว้ในข้อ ๓.๓.๑-๓.๓.๗ ข้างต้นแล้ว ยังมี
การเรียกชื่อยาตามพิภัด ดังนี้

๑. เบญจโลหะ คือ รากทองกวาวรากทองเหลือง รากทองเหลือง รากทองเหลืองพันชั่ง ราก
ทองโหลง

๒. สัตตโลหะ ใช้จำนวนตัวยา ๕ อย่างของเบญจโลหะ แล้วเพิ่มอีก ๒ คือ รากพิททอง รากต้นใบทอง
 ๓. เนาวโลหะ ใช้จำนวนตัวยา ๗ อย่างของสัตตโลหะ แล้วเพิ่มอีก ๒ คือ รากต้นทองเครือรากจำปาทอง
 ๔. เบญจโกฐ คือ โกฐหัวบัว โกฐสอโกฐเขมา โกฐเชียง โกศจุฬาลัมพา
 ๕. สัตตโกฐ คือจำนวนตัวยา ๕ อย่าง ของเบญจโกฐเพิ่มอีก ๒ คือ โกฐกระดุก โกฐก้านพร้าว
 ๖. เนาวโกฐ ให้ใช้จำนวนตัวยา ๗ อย่างของสัตตโกฐแล้วเพิ่มอีก ๒ คือ โกฐพุงปลา โกฐชฎามังสี
 ๗. โกฐพิเศษ คือ โกฐกะกลิ้งโกฐกั๊กกรา โกฐน้ำเต้า
 ๘. เทียนทั้ง ๕ คือ เทียนดำเทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตุ๊กแตน
 ๙. เทียนทั้ง ๗ ใช้จำนวนตัวยา ๗ อย่างของเทียนทั้ง ๕ แล้วเพิ่มอีก ๒ คือเทียนยาวพาดินเทียน
 สัตตบุษย์

๑๐. เทียนทั้ง ๙ ใช้จำนวนตัวยา ๗ อย่างของเทียนทั้ง ๗ แล้วเพิ่ม อีก ๒ คือ เทียนตากบ เทียน
 เกล็ดหอย

๑๑. เทียนพิเศษ เทียนหลอดเทียนขม เทียนแกลบ
 ๑๒. บัวน้ำทั้ง ๕ คือ สัตตบุษย์สัตตบรรณ ลินจง จงกลนี นิลุบล
 ๑๓. บัวพิเศษ (เฉพาะ ๖ อย่าง)คือ บัวหลวงทั้ง ๒ (ขาวแดง)สัตตบงกชทั้ง ๒ (ขาว แดง)บัวเผื่อน บัวขม
 ๑๔. โหระทั้ง ๕ คือ โหระอมฤตโหระามิกสิงคลี โหระทำสุ่นขโหระบอน โหระเดือยไก่
 ๑๕. โหระพิเศษ (เฉพาะ ๖ อย่าง)คือ โหระผักกูดโหระข้าวเหนียว โหระเขาเนื้อโหระเขากระบือโหระ
 ไบกลม โหระรามฑูรา (โหระมังฑูรา)
 ๑๖. เกลือทั้ง ๕ คือเกลือสินเธาว์เกลือพิกเกลือวิก เกลือฝ่อ เกลือสมุทร
 ๑๗. เกลือพิเศษ (เฉพาะ ๗ อย่าง) คือเกลือสุญจระ เกลือยาวกาศา เกลือวิฑู เกลือต่างคลี เกลือกะดั่ง
 มูตร เกลือสมุทร เกลือสุวสา

๓.๔ รู้จักปรุงยาที่ประสมใช้ตามวิธีต่างๆ นั้น หลายวิธีท่านได้แสดงไว้ดังต่อไปนี้

- ๓.๔.๑ ยาตำเป็นผงแล้วปั้นเป็นลูกกลอน กลินกิน
 ๓.๔.๒ ยาตำเป็นผงแล้วบดให้ละเอียด ละลายน้ำกิน
 ๓.๔.๓ ยาสับเป็นท่อนเป็นชิ้น บรรจุลงในหม้อเติมน้ำ ต้มรินแต่น้ำกิน
 ๓.๔.๔ ยาต้องแช่ด้วยน้ำท่าหรือน้ำสุรา แล้วรินแต่น้ำกิน
 ๓.๔.๕ ยากัดด้วยเหล้าแอลกอฮอล์ และหยดลงในน้ำเติมน้ำกิน
 ๓.๔.๖ ยาเผาให้เป็นถ่านเอาต่างแช่น้ำไว้ แล้วรินแต่น้ำกิน
 ๓.๔.๗ ยาเผาหรือคั่วไหม้ตำเป็นผงบดให้ละเอียด ละลายน้ำกระสายต่างๆกิน
 ๓.๔.๘ ยากลั่นเอาน้ำเหงื่อ เช่นกลั่นสุรา เอาน้ำเหงื่อกิน
 ๓.๔.๙ ยาประสมแล้วห่อผ้าบรรจุลงในกลัก แล้วเอาไว้ใช้ดม
 ๓.๔.๑๐ ยาประสมแล้วตำเป็นผงกวนให้ละเอียด ใส่กล้องเป่าทางนาสิกเช่นยานันต์

- ๓.๔.๑๑ ยาหุงด้วยน้ำมันเอาน้ำมันใส่กลีงเป่าบาดแผล
- ๓.๔.๑๒ ยาประสมแล้วตีไฟใช้คว้นใส่กลีง เป่าบาดแผล และฐานผี
- ๓.๔.๑๓ ยาประสมแล้วมวนเป็นบุหรี่ยสูบเอาคว้น เช่นบุหรี่ย
- ๓.๔.๑๔ ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำอมและบ้วนปาก
- ๓.๔.๑๕ ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำอาบ
- ๓.๔.๑๖ ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำแช่
- ๓.๔.๑๗ ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำชะ
- ๓.๔.๑๘ ยาประสมแล้วต้มเอาไอรรม
- ๓.๔.๑๙ ยาประสมแล้วใช้เป็นยาสูม
- ๓.๔.๒๐ ยาประสมแล้วทา
- ๓.๔.๒๑ ยาประสมแล้วทำเป็นลูกประคบ
- ๓.๔.๒๒ ยาประสมแล้วใช้หนีบ
- ๓.๔.๒๓ ยาประสมแล้วต้มเอาน้ำสวน
- ๓.๔.๒๔ ยาประสมแล้วทำเป็นยาพอก
- ๓.๔.๒๕ ยาประสมแล้วทำเป็นขี้ผึ้งปิดแผล เรียกว่ายากวน
- ๓.๔.๒๖ ยาประสมแล้วบดเป็นผงอัดเม็ด
- ๓.๔.๒๗ ยาประสมแล้วบดเป็นผงบรรจุแคปซูล ให้มีคำว่า ยาแผนโบราณ
- ๓.๔.๒๘ ยาประสมแล้ว บดเป็นผงปั้นเม็ดแล้วเคลือบน้ำตาล

หมวดที่ ๔. รู้จักว่ายาอย่างไรรักษาโรคไต

ถ้าตรวจอาการไข้ไม่ถึถ้วน วินิจฉัยผิด ก็เปรียบเหมือนคนเสียจักษุอันเดินไปโดยไม่รู้จัก หนทาง
ทางการที่จะเยียวยา รักษาต่อไป ช่างหน้าก็จะผิดไปด้วยกันหมด

จึงเห็นว่าขั้นตรวจอาการไข้นี้เป็นข้อสำคัญของหมอโดยแท้จริง หมอจะมีฝีมือดีก็เพราะศิลปะอันนี้คือ
ความชำนาญที่จะทำนายไข้ถูก มากกว่าผิด การที่จะตรวจไข้นั้นจะบอกวิธีกันได้แต่พอเป็นหลักไว้สำหรับคิด
แต่ที่จะมีความเห็นพลิกแพลง ซอกแซกถามและพิเคราะห์ ให้ได้ละเอียด ถึถ้วน นั้นต้องแล้วแต่เรื่องของคนไข้ที่
จะโยงไปแล้วแต่ความว่องไว เฉียบแหลม และกลเม็ดวิธีของผู้ตรวจการวางแบบแผนลงไปในตำรานั้นทำได้ยาก
ในหัวข้อต่อไป จะอธิบาย วิธีปฏิบัติในหลักการต่างๆ ไว้ดังต่อไปนี้

๔.๑ การซักประวัติและวิธีตรวจไข้

๔.๑.๑ ประวัติของบุคคลข้อมูลที่สำคัญซึ่งแพทย์ต้องซักถามคนไข้ทุกรายเช่น

๑. ชื่ออะไรสำหรับเวชระเบียน
๒. อยู่ที่ไหน ภูมิภาคที่อยู่ของคนไข้นั้นเป็นอย่างไรสำหรับประเทศสมุทฐาน
๓. เป็นชาติอะไร สำหรับบุรุษลัทธิและความเชื่อ
๔. เกิดที่ไหน สำหรับประเทศสมุทฐาน
๕. อายุเท่าไร สำหรับอายุสมุทฐาน
๖. ทำมาหากินอย่างไร (ควรจะถามตลอดถึงอาหารการบริโภคของชนในหมู่นั้นด้วย
สำหรับพิเคราะห์เหตุผลประกอบ)
๗. มีครอบครัวอย่างไร (ถามถึงพ่อ แม่ ลูก เมีย ฝัว) สำหรับพิเคราะห์ถึงเผ่าพันธุ์และ
หนทางที่โรคจะเกิดติดเนื่องมา
๘. ความประพฤติดังไร (ถามถึงสูบฝิ่น กินเหล้า และอริยาบถอื่นๆสำหรับ
พิเคราะห์เหตุผลประกอบ)
๙. โรคภัยที่เคยเป็นมาแต่ก่อน มีอาการอย่างไร

๔.๑.๒ ประวัติของโรค

๑. ล้มเจ็บแต่เมื่อไร (ถามวันเวลาที่แรกป่วย) สำหรับกาลสมุทฐาน อุตสมุทฐานและอายุของโรค
๒. มีเหตุอย่างไรจึงเจ็บ (ถามอาการก่อนป่วย) สำหรับพิเคราะห์เหตุผลประกอบ
๓. แรกเจ็บมีอาการอย่างไร
๔. มีเหตุอย่างไรจึงเจ็บ (ถามอาการก่อนป่วย) สำหรับพิเคราะห์เหตุผลประกอบ
๕. แรกเจ็บมีอาการอย่างไร
๖. แล้วมีอาการเป็นลำดับอย่างไร
๗. ได้รักษาพยาบาลเป็นลำดับมาอย่างไร
๘. แล้วมีอาการแปรผันมาอย่างไร

๙. อาการที่ป่วยในวันหนึ่ง เป็นอย่างไร (เพื่อจะรู้อาการหนักเบาตามหุ้โมงในวันหนึ่งๆ)
สำหรับกาลสมุฏฐาน

๔.๑.๓ การตรวจร่างกาย

๑. เป็นคนมีรูปร่างอย่างไร	๒. มีกำลังอย่างไร
๓. มีสติอารมณ์เป็นอย่างไร	๔. มีทุกขเวทนาเป็นอย่างไร
๕. ซึ่พจรเดินอย่างไร	๖. หายใจเป็นอย่างไร
๗. ตรวจหัวใจ	๘. ตรวจปอด
๙. ตรวจลิ้น	๑๐. ตรวจตา
๑๑. ตรวจฉิวพรรณ	๑๒. ตรวจเฉพาที่ป่วย (เช่นแผลเป็นต้น)

๔.๑.๔ การตรวจอาการ

๑. วัดปรอทมีไข้หรือไม่ ถ้า อุณหภูมิ เกิน ๓๗.๘ องศาเซลเซียส ห้ามขนาด
๒. เหงื่อ
๓. อุจจาระ (ทั้งถามทั้งตรวจ) ถ้าไม่ถ่ายหลายวันจะมีไข้
๔. ปัสสาวะ (ทั้งถาม ทั้งตรวจ) สีอะไร
๕. อาหารการบริโภคอาหารของผู้ป่วย
๖. เสียง
๗. หลับนอน

วิธีการต่างๆเหล่านี้ไม่ใช่ว่าจะต้องตรวจทุกสิ่งทุกอย่างทุกเรื่องทุกราย สุดแล้วแต่ความต้องการ
นอกจากนี้ ยังมีอย่างอื่น ที่ควรถามอีก ต้องสุดแล้วแต่เหตุผลที่จะปรากฏกระทบกระทั่งไปถึง และแล้วแต่
ความคิด ความเห็นที่จะสอดส่องของผู้ตรวจ

๔.๒ การวินิจฉัยต้องพิจารณาสิ่งต่างๆ และข้อมูลต่างๆที่เกี่ยวข้องกับคนไข้ดังนี้

- ๔.๒.๑ คนเจ็บมีอาการเช่นใด มีโรคชนิดใด ชื่ออะไร
- ๔.๒.๒ โรคนั้นๆมีที่ก่เกิดแต่อะไรเป็นต้นเหตุ
- ๔.๒.๓ โรคเช่นนี้จะเยียวยา แก้ไขด้วยวิธีใดจึงจะถูกแก้โรค
- ๔.๒.๔ สรรพคุณยาสำหรับที่จะบำบัดโรคเช่นนั้นๆ จะใช้สรรพคุณยาอะไร

สิ่งที่จะต้องพิเคราะห์ เพิ่มเติมจากข้อมูลข้างต้นก่อนที่จะให้การเยียวยา มีดังนี้

๑. ตรวจผล

- ๑.๑ คนเจ็บมีอาการเช่นนี้อะไรเป็นสมุฏฐาน พักดอะไร
- ๑.๒ คนเกิดในประเทศทศนี้อะไรเป็นสมุฏฐาน พักดอะไร
- ๑.๓ มีอายุเท่านี้ อะไร เป็นสมุฏฐาน พักดอะไร
- ๑.๔ ในเวลาที่เจ็บเป็นฤดูนี้อะไรเป็นสมุฏฐาน พักดอะไร
- ๑.๕ เริ่มจับมาถึงเพียงนี้แล้วแปรปรวน มาโดยลำดับ อะไร อะไรเป็นสมุฏฐาน พักดอะไร

๒. ค้นต้นเหตุ เพื่อทราบว่า อะไรพิการ เป็นโรคชนิดใดชื่อใดแล้ว ต้องนำอาการนั้นมาเป็นหลัก พิจารณาว่า ไช้ไหน เกิดด้วยเหตุใด คืออะไรขาด อะไรเกิน หรือกระทบกระทั่งอะไรจึงเป็นเหตุวิปลาสขึ้น

๓. หาทางแก้ไข คือ การพิจารณาเลือกยาที่จะใช้ชานานใด แก้อะไร ใช้สรรพคุณยาอะไรบ้างอย่างไร มากน้อยเท่าใดให้กินเวลาอะไรแล้วจึงวางยาตามลักษณะของโรคที่มีอยู่นั้นต่อไป

จากที่ได้กล่าวถึงกิจ ๔ ประการของหมอซึ่งเป็นความรู้ หลักการ และวิธีการซึ่งผู้ที่จะเป็นหมอ ต้องศึกษาจนกระทั่งมีความรู้ความชำนาญ เพราะเป็นกิจที่สำคัญ สำหรับหมอทุกคน ที่จะต้องตระหนักถึง ความรับผิดชอบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนไข้ โดยตรงกิจแต่ละอย่างนั้นถือได้ว่า มีความสำคัญ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน แม้ว่าท่านจะศึกษาจบและมีใบประกอบโรคศิลปะ ตามที่ได้ตั้งใจไว้แล้ว แต่ไม่ถือว่า ท่านสิ้นสุดการศึกษาหาความรู้ ฉะนั้นผู้ที่จะเป็น หมอที่ดี จะต้องหมั่นศึกษาทบทวนหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความรู้ ทักษะ ทางด้านการตรวจโรค การรักษาโรคต่อไปตราบเท่าที่ ท่านยังคงเป็นแพทย์อยู่

บทที่ ๕

หัตถศาสตร์ วัดโพธิ์

คำชี้แจง

องค์ความรู้ในการประมวลหัตถศาสตร์ศิลาจารึกวัดโพธิ์

การแพทย์แผนไทยแบบดั้งเดิมส่วนใหญ่เป็นความเข้าใจในเรื่องชีวิต คือ ธาตุทั้ง ๔ และมีจิตวิญญาณ ความรู้สึก คือ ชั้นธ ๕ (กล่าวอ้างอิงตั้งแต่เกิด คือ ปฐมจินดา) มีกระบวนการขับเคลื่อนการไหลเวียนเลี้ยงดู ทา โบราณ เรียก เส้นเป็น เส้นตาย คือ เส้นอิทา เส้นปิงคลาและเส้นสุมนา (กล่าวอ้างตามโรคนิทานคำกลอน) และเมื่อเราป่วยไข้ไป มีสาเหตุมาจากร่างกายปรับตัวไม่ทันเมื่อฤดูแปรไป ในส่วนของพฤติกรรมกรรมการก่อโรคก็เป็นอีกเหตุผลที่มาเสริมการป่วยไข้ได้ จึงเป็นที่มาของมูลเหตุ ๘ ประการ ถ้าร่างกายของเราทำงานหนักร่วมกับการรับประทานอาหารไม่ตรงตามเวลา (ผิดเวลา) หรือรับประทานอาหารน้อยกว่าที่ร่างกายต้องการล้วนมีผลให้ธาตุหย่อน พิการทั้งสี่ จึงเป็นที่มาของการเกิดโรครภายใน และเมื่อฤดูที่มากกระทบตรงกับธาตุหย่อน พิการอยู่แล้วจะมีผลทำให้ธาตุทั้ง ๔ วิปริต ไปตามฤดูที่มากกระทบจึงเป็นที่มาของโรคทางธาตุต่างๆ ซึ่งแล้วแต่หมอสุมมุติขึ้นมา ในโบราณท่านแยกไว้ให้ ๔ ทาง คือ ใช้สัมปชวร (ให้ดูที่สีของลูกตา) ใช้โบราณชวร (ใช้จากการป่วยเรื้อรัง) ใช้โบราณกรรม (ใช้จากธาตุหย่อน) มีผลให้ร่างกายแปรปรวนไปตามสภาพธาตุทั้ง ๔ ให้สังเกตดูของเสียที่ออกมาจากร่างกาย คือ ปัสสาวะ (อ้างตามคัมภีร์มูจฉापิกขันธิกา) และอุจจาระ (อ้างตามคัมภีร์ธาตุบรรจบ)

จากการกล่าวในเบื้องต้นนี้เมื่อนำองค์ความรู้ที่ศึกษามาในคัมภีร์ต่างๆ มาแล้วประมวลในแผนนวดวัดโพธิ์นี้ โบราณได้อธิบายเรื่อง ธาตุและฤดูมากระทบ เช่นกัน จึงขออธิบายตามรูปนวดโดยมองในภาพรวม เราเรียก ธาตุทั้ง ๔ เป็นความหมายกว้างๆ แต่รายละเอียด เรื่องธาตุและกระบวนการทำงานของธาตุได้ขยายความออกมาเป็นมหาภูตรูป ๔ ซึ่งเราหมายรวมการทำงานของปถวีธาตุ ๒๐ อาโปธาตุ ๑๒ วาโยธาตุ ๖ และเตโชธาตุ ๔ และทุกธาตุทำงานประสานเชื่อมต่อกันเป็นระบบ และทำงานตามหน้าที่ของตน และในมหาภูตรูป ๔ เอง เมื่อเข้าสู่ธาตุภายในแล้วจะมีการทำงานอย่างละ ๓ ในมหาภูตรูป ๔ คือ ปถวีธาตุ ๒๐ ประการภายในทำหน้าที่เชื่อมประสานให้เกิดผลงานมี หทัยวัตถุ อุทริยง และกรีสัง อาโป ๑๒ ประการมีตัวเชื่อมต่อกายภายในคือ สอเสมหะ อุระเสมหะและคูลเสมหะ ส่วนวาโย ๖ ประการ มีการทำงานภายในคือ หทัยวาตะ สัตถกวาตะและสุมนาวาตะ และในเตโชธาตุ ๔ ประการ มีธาตุภายในหล่อเลี้ยงคือ พัทธะปิตตะ อพัทธะปิตตะและกำเดา มองในรูปธรรมเราพบว่า ในทางธาตุกำเดาจะตรงกับฤดูร้อนเสมอและส่งผลไปในทางเบื้องบนจึงมีการจารึกไว้ว่า ฤดูร้อน ธาตุกำเดาเป็นแผนนวดอธิบายเป็นโรคที่มีอาการทางสมองและประสาทการรับรู้ทั้งสิ้น แต่ถ้ามากไปจะแปรปรวนไปเป็นอัมพฤกษ์และอัมพาตได้เช่นกัน ในทางหย่อนการทำงานธาตุจะอยู่ตรงกลางและจะเกิดในฤดูฝน ธาตุหย่อนตามมหาภูตรูป ๔ คือ อพัทธะปิตตะ อุทริยง สัตถกวาตะและอุระเสมหะ และสุดท้ายเมื่อถึงฤดูหนาว โรคจะแปรลงด้านล่างทั้งสิ้นธาตุเมื่อพิการตามมหาภูตรูป ๔ คือ กำเดา กรีสัง สุมนา และคูลเสมหะ และเมื่อใดเราป่วยย่อมมีมูลหรือสาเหตุมาจากการรับประทานอาหารไม่ว่าจะรับประทานอาหารมากไป น้อยไป ไม่ตรงตามเวลาหรืออดอาหาร ต้องอากาศร้อนมากไป เย็นมากไป รวมถึงการทำงาน การฝืนร่างกายตลอดจนถึงอารมณ์โกรธ อารมณ์หลง อารมณ์โลภ ล้วนเป็นบ่อเกิดแห่งโรคทั้งสิ้น และทั้งหมดจึงเป็นสาเหตุให้เกิดโรคร้ายต่างๆ ตามที่ศิลาจารึกได้อธิบายไว้ทั้งสิ้น

หัตถศาสตร์ศิลาจารึกวัดโพธิ์

๑. บทนำ

แผนนวดวัดโพธิ์เป็นศาสตร์ที่ได้บอกวิธีการรักษาโรคต่างๆ ด้วยวิธีที่เราเรียกว่า **หัตถศาสตร์** หมายถึง การนวดรักษาอาการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในร่างกายคนเรา การใช้หัตถบำบัดรักษาเมื่อป่วยไข้มีบางอย่างแฝงไว้ เป็นความนัยอยู่ และซึ่งยังไม่มีผู้ใดวิเคราะห์ตามนัยของรูปออกมา เนื่องจากการเรียนการสอนได้เปลี่ยนรูปแบบไปจากการจัดหลักสูตรแยกให้เรียนเป็นด้านๆไป ทำให้ขาดทักษะในความคิดแบบองค์รวมแยกร่างกาย ออกไปจาก องค์ความรู้เดิม เมื่อกลับมาพิจารณาในรูปแบบโบราณอ่านแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ทำให้รู้ว่า หลักการตรวจหาที่ตั้งที่แรกเกิดของโรคคือคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์

คัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ ((มค. วิวรรณ์) น. การเปิด, การเผยแผ่, การแสดง, การอธิบาย, การไขความ.)

ขออ้างอิงบทกลอนที่กล่าวไว้ในธาตุวิวรรณ์

“ด้วยข้าจะขอกล่าว ในเรื่องราวพระคัมภีร์ สืบไว้ในชาติรี จนถึงที่ศูนย์กัลป์า ชื่อธาตุวิวรรณ์ อุทาหรณ์ แห่งโรคา เปนมูลโรคนาๆ มีทุกถ้าทุกประการ ให้แพทย์ฟังสดับ ตามตำหรับเราโวหาร ตรงตริกีนึกขานาญ กำหนดแน่อย่างงา คัมภีร์แพทย์ย่อมสูญหาย รัสสำระสายช้านานมา เพราะมารผลาญพารา อยู่ยงด้วยกูกาล แพทย์เก่าเล่าก็ตาย”

ถอดความ ส่วนนี้ท่านกล่าวถึงความเป็นมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาถูกไฟเผาเมืองตำราที่ถูกล่าลาย หมอที่มีความรู้ก็อายุมากและตายไป

“ก็เลื่อมหายวิชาชาญ ยังแต่ผู้เยาว์ญาณ ตั้งโวหารกำเริบรู๋ ดังกานันเทียมหงษ์ ใครจะปลงว่าเคียงคู่ ดูหมิ่นประมาทครุ ตู่ตำราว่าสูญไป รุ้่น้อยพลอยพุดโผง ดุจโองน้ำครึ่งใบ แบกกลอกกระฉอกไหว บรู๋โรคว่า ถูกผิด จิตรโลกเห็นแก่ลาภ บเกรงบาปทุจจริต งาม แก้งนดับจิตจร วางยาผิดลงเรื่อนไป เรเรียนรู้บคงเรเรียน รู้ ผิดเพี้ยนไม่เข้าใจ บรู๋ประเภทไข้ ซึ่งตายเปนงมรักษา อวดโอ้ล้วนแต่หาย จึงความตายมาตำตา รู้แต่ตำหรับยา ประเภทไข้บได้เรเรียน โรคเปนกับโรคตาย เลห์ตั้งหนามมาบ่งเสี้ยน รู้บ่งเห็นแนบเนียน บรู้บ่งส่งหัวหนาม เวชช ศาสตร์เลื่อมสูญหาย ยังแต่เกร็ดย่อนความ ผู้รู้ก็เลื่อมทรมาม ย่อมเบาความประมาทหมิ่น เกาโรคมีมีตริก อย่า ฟังนี้กว่าหายสิ้น โรคเปนตามแผ่นดิน วางยาปล้ำซ้ำพลายตาย”

ถอดความ ท่านกล่าวไว้ว่าหมอที่ยังเยาว์แต่ยังขาดเรื่ององค์ความรู้ มักสำคัญตนว่าเป็นผู้เก่งกาจ เปรียบเทียบตนเป็นปราชญ์ คิดเองประมวลเองไม่จำหลัก ทั้งๆที่ยังแยกไม่ออกว่าโรคใดคือโรคเป็นรักษาได้ โรคใดคือโรคตาย (อาการเฉียบพลัน, รวดเร็ว ถ้ารักษาไม่เป็นตายทุกราย)

“ผู้แพทย์จิตรโลกทรัพย์ กำหนดรับว่าพลันหาย ตายเปน บใช้กาย คัมภีร์แพทย์ยิ่งเสื่อมไป ดุจดวง วิเชียรรัตน์ ที่มีวหมอง-ผ่องใส จักสืบให้ทรงไว้ หวังแผ่เผื่อเพื่อเมตตา เพื่อแพทย์อนาคต ผู้รื้อน้อยถอยปัญญา รู้ แจ้งแห่งโรคา ดั่งแวนตาสอดส่องเห็น ให้รู้หนีไสยโลก ทั้งหมู่โรคเวลาเปน ฤดูที่ร้อนเย็น แพทย์พึงเห็นดังกล่าว มา”

ถอดความ ถ้าแพทย์ท่านใดเรียนหลักของธาตุวิวรรณ์ก่อน จะเข้าใจทางโรคและทางธาตุทุกประการ

ข้าขอนมัสการ แพทย์โบราณท่านปัญญา สุณตัสระวะนา ซึ่งถ้อยคำปราศรัยปางก่อน จงตั้งจิตรกำหนด อย่าผิดเพี้ยนซึ่งคำสอน จำได้จะถาวร เปนที่พึ่งที่พึ่งนัก จะกล่าวธาตุทั้งสี่ ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค บาลีมี ประจักษ์ พระสรรเพ็ชเทสนา ลำแดงธาตุวิกล แห่งนรชนผู้โรคา ธาตุสี่วิการา ภินทนา หากร้ายแรง

ถอดความ เป็นการเตือนซ้ำย้ำให้จำว่าผิดเพี้ยนในหลักคำสอน ในเรื่องธาตุสามารถศึกษา รายละเอียดคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพิ่มเติมสรุปเรื่องธาตุภายในให้ศึกษาจากวิวรรณ์

๒. แผนนวดจากตำราหัตถศาสตร์วัดโพธิ์

ตำราหัตถศาสตร์วัดโพธิ์

ในตำราหัตถศาสตร์วัดโพธิ์แผนภูมิที่แสดงไว้เป็นการอธิบายในลักษณะรูปนวดนั้นมาจากพื้นของ คัมภีร์ทางเวชกรรมที่เราเคยศึกษากันมา พระคัมภีร์แพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์ในแผนนวดนี้อธิบายไว้เป็น ๒ ส่วน คือ

ในส่วนช่วงที่ ๑ คือรูปที่ ๑ ได้บอกถึงการกำเนิดธาตุ ได้แก่ ดิน, น้ำ, ลม และ ไฟ การเปิดธาตุ(ต้นน้ำ) การปิดธาตุ(ปลายน้ำ)

ในส่วนรูปที่ ๒ - ๗ ได้บอกอาการจากฤดูมากระทบธาตุ ไฟ, ลม, น้ำ, ดิน การแบ่งโรคออกไปตามฤดู ต่างๆที่กระทบกาย(ธาตุทั้ง ๔) โดยชี้บอกทั้งกายภายนอกโดยเปิดทางให้เลือดกับลมไหลเวียนสะดวก ซึ่งมีผลกระทบต่อการทำงานของธาตุแปรไปและจากฤดูเป็นเจ้าของโรคมากระทบกายภายนอกเราใช้ฤดู ๓ และ ๖

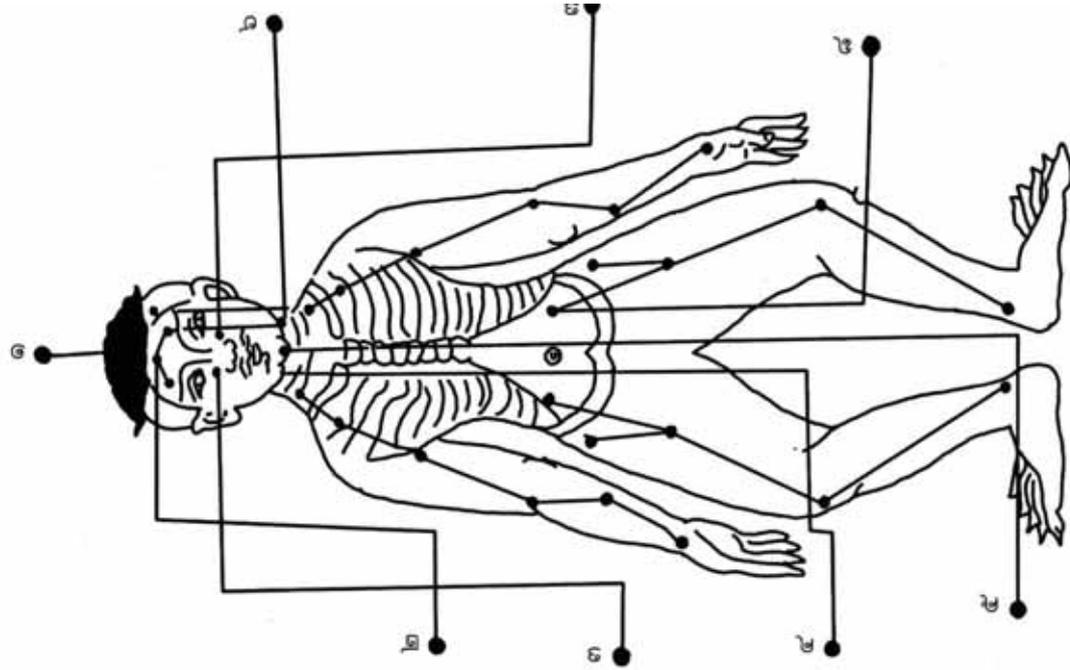
รูปที่ ๑ - ๙ บอกอาการและการแก้ไขเมื่อฤดูมากระทบกายภายนอก(เส้นประธานสิบ)

บอกในสมุฏฐานอันเป็นที่ตั้งของธาตุทั้ง ๕

ดังรูปที่ ๑

- บอกจุดตำแหน่งของธาตุทั้ง ๕ ที่เปรียบเหมือนสายหลักใหญ่ของธาตุทั้ง ๕
- ด้านหน้าทั้งหมดเป็นต้นทางน้ำ ด้านหลังทั้งหมดเป็นปลายน้ำ
- บอกธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุดิน และอากาศธาตุที่แปรเข้าไปในสุขุมังและสีขินี
- บอกการกีดแก้อาการว่าตกธาตุในฤดูนั้นๆ เป็นเหตุ ให้วิเคราะห์โดยนำเอาฤดู ๓ และ ๖ มาตั้งประกอบกันทั้งแผนหงายและแผนคว่ำว่าฤดูใดใครเป็นเจ้าของโรค เพื่อเปิดต้นทางและปลายทางของธาตุทั้ง ๔

บอกกำเนิดเส้นทั้ง๑๐อันเป็นประธานแก่เส้นทั้งหลาย

รูปที่ ๑ แผนหงาย (ด้านหน้า)

รูปที่ ๑ แผนหงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกกำเนิดเส้นทั้ง ๑๐ อันเป็นประธานแก่เส้นทั้งหลาย ตามที่อาจารย์ได้แนะนำไว้ดังนี้คือ :-

๒. ปิงคลา สุริยะคลา ขวา
๓. กาละธารี นิ้วมือเท้า ๒๐
๔. ทวารี รากจิกุขวา
๕. รุขำ รากโสดขวา
๖. ลีชนี ทวารเบา
๗. กาลอัมพฤกษ์
๘. พิตตะคุณ
๙. อิทาจันทกะสาขาคา
๑๐. สุมนา รากชีวหา
๑๑. สหัสสังขี รากจิกุขซ้าย
๑๒. จันทะภูสัง รากโสดซ้าย
๑๓. สุขุมัง รากทวารหนัก
๑๔. ชิวหาสดมภ์ทั้งห้า
๑๕. อนันทะจักรวรรดิ

ขยาคความที่พจากรูปร่างแผนหงาย (ด้านหน้า)

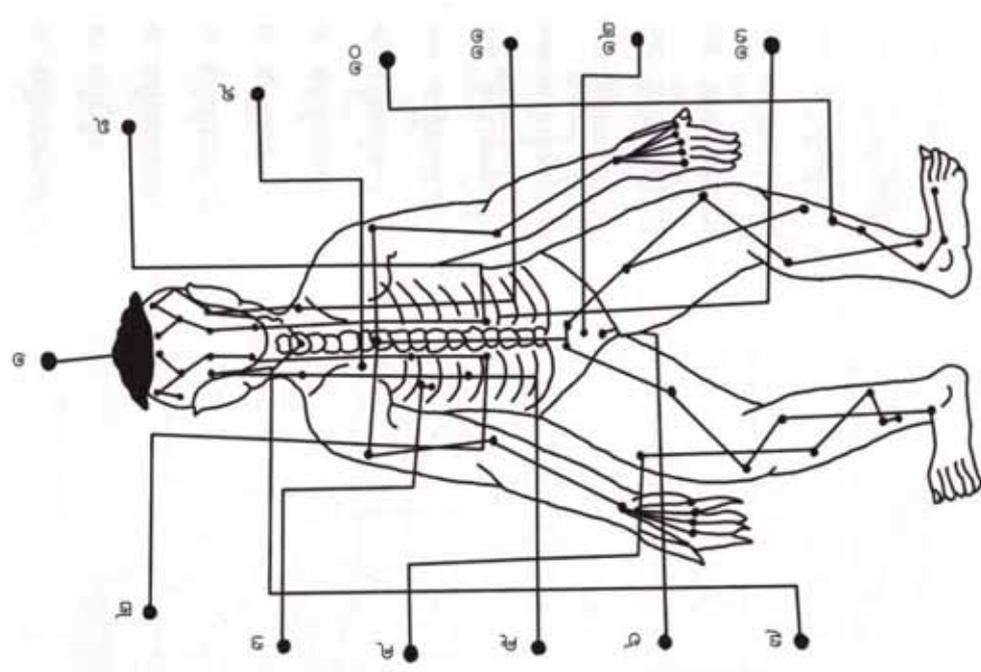
ข้อ ๑.บอกกำเนิด เส้นทั้ง ๑๐ อันเป็นประธานแก่เส้นทั้งหลาย เป็นที่อยู่ใน
 กองสมุฐานธาตุนั้น ๕

ข้อ ๒.ปิงคลา

แสดงธาตุน้ำ

จุดแก่เปิดต้นน้ำ ร่องกล่อมเนื้อกึ่งกลางหน้าผาก

บอกเส้นทั้ง ๑๐ อันเป็นประธาน แก่เส้นทั้งหลายที่อยู่ในกองธาตุ

รูปที่ ๑. แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

- ข้อ ๓. กาลทวารี
 - แสดงธาตุไฟ
 - จุดแก้เปิดต้นน้ำ จุดร่องกล่อมเนื้อเหนือร่องข้างปีกงมูกขวา
- ข้อ ๔. ทวารี
 - แสดงธาตุลม
 - จุดแก้เปิดต้นน้ำ ร่องไม้ริมฝีปากล่างเฉียงขวา
- ข้อ ๕. รุขำ
 - แสดงธาตุดิน
 - จุดแก้เปิดต้นน้ำ จุดกึ่งกลางกล่อมเนื้อใต้คาง
- ข้อ ๖. ลีชนี
 - แสดงอากาศธาตุ
 - จุดแก้เปิดต้นน้ำ ร่องกล่อมเนื้อใต้คางแถบซ้าย(แนวที่๒)

ลักษณะแผนผังรูปนี้ บอกกำเนิดเส้นทั้ง ๑๐ ฝ่ายหลังออกเมื่อประมาณแก่เส้นทั้งหลายที่อาจารย์ได้แนะนำไว้ดังนี้คือ :-

๑. อีทา แล่นออกตั้งนี้
๒. สหัสสังคีติ แล่นออกตั้งนี้
๓. จันทมูลัง แล่นออกตั้งนี้
๔. สุขุมัง แล่นออกตั้งนี้
๕. ชิวหาตมภักทั้งห้า
(เส้นจันทร์,เส้นสุรย์,หทัยวาตะ,สัตถกะวาตะ,เส้นสุมนา)
๖. อนันพะจักกรวรรดี
(สมองเบื้องบน) แล่นออกตั้งนี้ ฝ่ายซ้าย
๗. ปิงคลา แล่นออกตั้งนี้
๘. กาละธาวิ แล่นออกตั้งนี้
๙. ทวารี แล่นออกตั้งนี้
๑๐. รุขำ แล่นออกตั้งนี้
๑๑. ลีชนี แล่นออกตั้งนี้
๑๒. กาลอัมพฤกษ์ แล่นออกตั้งนี้
๑๓. พิตตะคุณ แล่นออกตั้งนี้ ฝ่ายขวา

ขยายความที่พบจากรูปแผนหงาย (ด้านหลัง)

ข้อที่๗. ปิงคลาด้านหลัง

จุดปิดปลายน้ำ จุดกึ่งกลางหลังใบหูซ้าย

ข้อที่ ๘. กาลทวารี เป็นเส้นแสดงทางเดินเลือดและลม

จุดปิดปลายน้ำจุดเอียวตัว

ข้อที่ ๙.ทวารีด้านหลัง

จุดปิดปลายน้ำกึ่งกลางร่องสะบักซ้าย

ข้อที่ ๑๐.รุขำด้านหลัง

จุดปิดปลายน้ำกึ่งกลางร่องสันหน้าแข้งนอกขวา

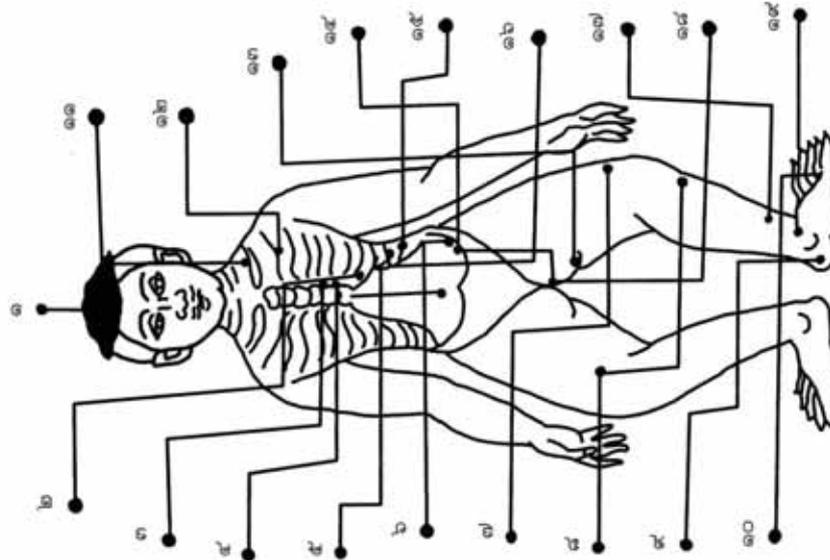
ข้อที่ ๑๑.ลีชนีด้านหลัง

จุดปิดปลายน้ำจุดพับคอ

บอกเส้น อีทา ฝ่ายซ้าย

รูปนี้แสดงเรื่องฤดู ๖ มากระทบเส้น อีทา เดื่อนนี้จะมีจะพบอาการโรคต่างๆ ดังรูปนวดอาจทำให้มีอาการที่กล่าวไว้ในคำกลอนว่า เดือนสิบเอ็ดเดือนสิบสอง ฤดู เจือกำเริบร้าย ชื่อสารทฤดูหมายเจือวสันต์แลเหม็นต์ ผิใช้เกิดเพื่อลม เสมหะมูตร เป็นสำคัญร้อนทรวงแฉอกนั้น ร้อนในไส้ในกายเอง บังเกิดโรคในอก ให้เจ็บฟก เป็น ทลายเพลงเจ็บกระดูกสันหลังเอง ดังหลดูลุ่ยแลเจ็บคอ

- ๓. แก้วทาวคางค่าง
 - ๔. แก้วหูตึง
 - ๕. แก้วกันนมมื่ออก
 - ๖. แก้วเมื่อยต้นขา
 - ๗. แก้วชัตเซา
 - ๘. แก้วเมื่อแย่ง
 - ๙. แก้วลมขัง
 - ๑๐. แก้วร้อนฝ่าเท้า
 - ๑๑. แก้วปวดขมับ
 - ๑๒. แก้วลมดูตตะบัก
 - ๑๓. แก้วเห็นบซา
 - ๑๔. แก้วฟองตันบวม
 - ๑๕. แก้วชัตอุจจาระ
 - ๑๖. แก้วลมแบ่งงให้เกิด
 - ๑๗. แก้วเท้าเย็น
 - ๑๘. แก้วตะคริวเพลิง
 - ๑๙. แก้วชักเท้า
- อาการจับให้หาวิธีแรกในลมมहाสคตมภ์ และจะมีอาการตามัวร่วมด้วย
- อาการลมเบื่องสูงขึ้นทำให้หูอื้อฟังไม่ได้ยิน มักมีอาการคลื่นเหียน
- อาการธาตุหย่อนรวมหมายถึงคางค่างทั้งสอง(อุตุราคุณทักษิณคุณ)ด้วย
- ลมจันทรเดินไม่สะดวกอันอยู่หน้าขาจากลมอโรคมาวาตาเป็นลมที่วิ่งเสี้ยนเอ็นน้อยใหญ่ทั่วร่างกายอยู่ในเอ็นหน้าขาและเอ็นตามกระดูกสันหลัง ทำให้เสียศขาชายโคร่ง
- ลมจันทรเดินไม่สะดวกอันอยู่เข้า(ลมเข้าข้อ)และทำให้หายใจไม่สะดวก
- มีอาการร้อนในอกด้วย
- จะมีอาการจุกในอกด้วย
- เป็นตำแหน่งประตุลมเท้า มีไข้และเป็นอาการเริ่มสู่โรคทางตามีอาการร้อนที่ตัวด้วย
- และมีอาการตัวร้อนๆ(จับให้ร้อนเจ็ริง)
- (จับให้หนาวเจ็ริง)จุดแก้ด้านหน้าเปิดต้นน้ำ
- จากลมเดินไม่สะดวก(จับให้ สะท้านร้อนสะท้านหนาว)
- จะทำให้มีเมื่อยเอวและอันตะพก(องคสูตรในฤดูฝน)
- มีอาการชัตเข้า จากโรคจะเข้าเส้นมุตมาตา
- จุดแก้อาการร้อนฝ่าเท้า
- เป็นตะคริวที่ฝ่าเท้า แบบซา
- อาการตะคริวแบบแสบร้อน จากลมเดินไม่ตลอด
- มีอาการเท้ากระดูกสันๆ

รูปที่ ๒. แผนหาย (ด้านหน้า)

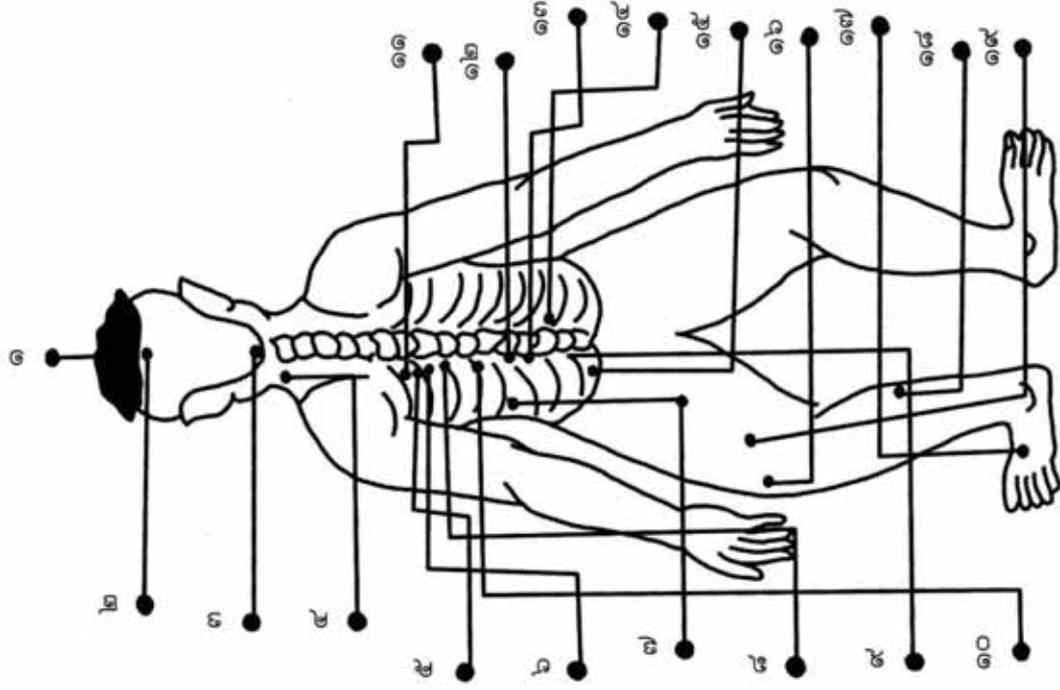
๑. ลักษณะแผนหายรูปนี้ บอกเส้นอิทาฝ่ายซ้าย ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก้มต่างก้นดังนี้คือ :-

แก้อาการ ค้ำอชบาย

๒. แก้วนาสิคตึง จากเตโชหย่อนในฤดู ทำให้เส้นกาลฮารีเดินไม่สะดวก มีอาการชัตจุมูก

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกเส้นอิททาฝ่ายซ้าย ตามนัยที่ทานอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แตกต่างกันดังนี้คือ :-

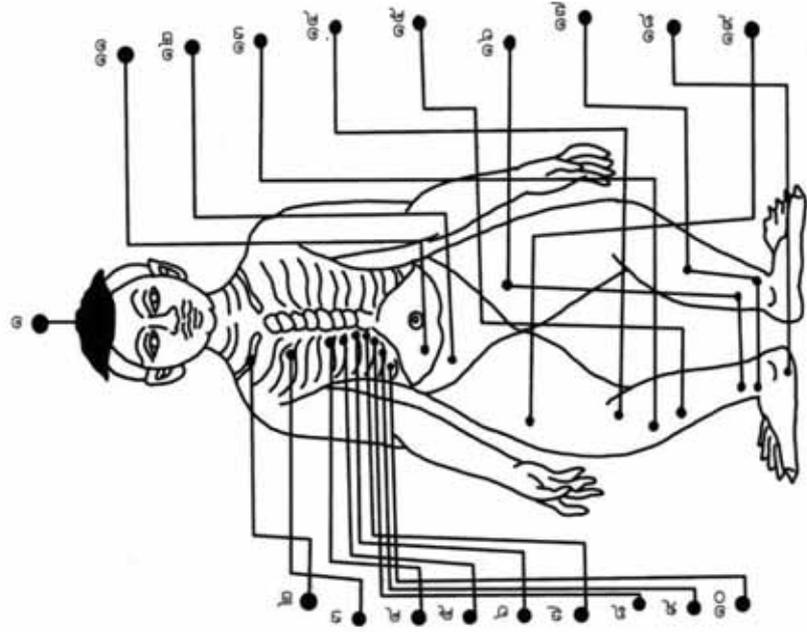
แก้อาการ	คำอธิบาย
๒. แก้นาสิกตึง	แก้คูกับจุดที่ ๒. ด้านหน้า
๓. แก้กหวาดค้างคาง	แก้คูกับจุดที่ ๓. ด้านหน้า
๔. แก้กหูตึง	แก้คูกับจุดที่ ๔. ด้านหน้า
๕. แก้นมมิมออก	แก้คูกับจุดที่ ๕. ด้านหน้า
๖. แก้มื่อยต้นขา	แก้คูกับจุดที่ ๖. ด้านหน้า
๗. แก้กซ์ตเขา	แก้คูกับจุดที่ ๗. ด้านหน้า
๘. แก้มื่อยแขนง	แก้คูกับจุดที่ ๘. ด้านหน้า
๙. แก้กลมข้ง	แก้คูกับจุดที่ ๙. ด้านหน้า
๑๐. แก้อ่อนฝ่าเท้า	แก้คูกับจุดที่ ๑๐. ด้านหน้า
๑๑. แก้อปวดขมับ	แก้คูกับจุดที่ ๑๑. ด้านหน้า
๑๒. แก้กลมตุตตะบัก	แก้คูกับจุดที่ ๑๒. ด้านหน้า
๑๓. แก้อห็นับขา	แก้คูกับจุดที่ ๑๓. ด้านหน้า
๑๔. แก้อพองคั้นบวม	แก้คูกับจุดที่ ๑๔. ด้านหน้า
๑๕. แก้อซัดอุจจาระ	แก้คูกับจุดที่ ๑๕. ด้านหน้า
๑๖. แก้อลมแบ่งงให้เกิด	แก้คูกับจุดที่ ๑๖. ด้านหน้า
๑๗. แก้อเท้าเย็น	แก้คูกับจุดที่ ๑๗. ด้านหน้า
๑๘. แก้อตะคิวเพลิง	แก้คูกับจุดที่ ๑๘. ด้านหน้า
๑๙. แก้อชักเท้า	แก้คูกับจุดที่ ๑๙. ด้านหน้า

รูปที่ ๒. ลักษณะแผนคว่ำ (ด้านหลัง)

บอกเส้นปิงคลาฝ่ายขวา

(โรคที่เกิดในเดือน ๙-๑๐) เดือนเก่าเดือนลีนัน ซิวอะสันต์ฤดูพูน ฝิใช้เป็นเค้ามูลด้วย วาโยพิษกล้าแข็งเกิดโรคเพื่อสมหะ ดิดุระอันยั้งแรงหนักอกตั้งหนึ่งแกล้ง มากลึงทั้งประกบ วั วาโยใจเม็กซัดอก บังเกิดโรคต่างไป คันตัวมีพิชไซร์ โพิษทั้งสองหากเจือกัน วาโยแลเส มหา บังเกิดกล้ากว่าทุกอัน

รูปที่ ๓ แผนหงาย (ด้านหน้า)

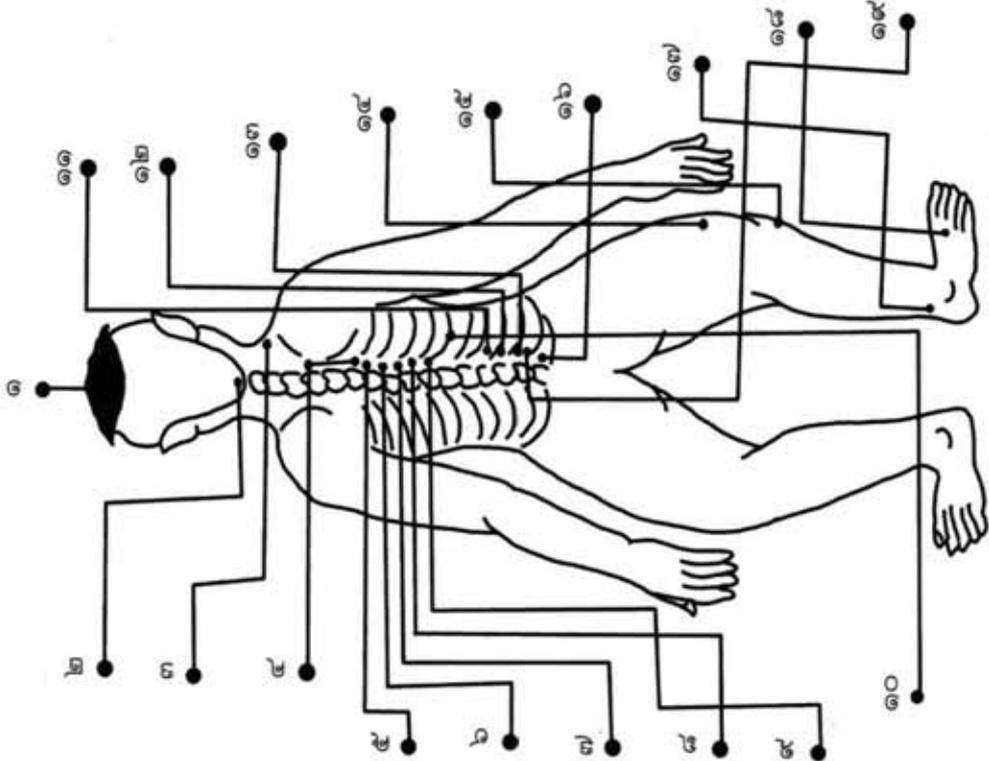
๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกเส้นปิงคลาฝ่ายขวา ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก์ต่างๆ กันดังนี้คือ :-

แก์อาการ คำอธิบาย

- ๒. แก์ปวดขมับ มีอาการปวดหน้าผาก ตามัวร่วมด้วย
- ๓. แก์สะบักจม ปวดรอบสะบักเอี้ยวตัวลำบากและมีอาเจียนร่วมด้วย
- ๔. แก์หาวเรอ มีอาการหาวเรอบ่อยหายใจไม่อึมหายใจซัดๆ
- ๕. แก์หูหนวกข้างขวา มีอาการหายใจซัดแน่นๆในอกร่วมด้วย
- ๖. แก์คัดจุมูก หายใจซัดในจุมูกและ ร้อนอยู่ภายในช่องอก
- ๗. แก์นมหหลง อากศคัดตั้งเต้านม(อาจมีน้ำเหลืองไหลออกมา)และจุกอกยื่นออก
- ๘. แก์ฝิโนนม ต่อมน้ำเหลืองอุดตัน(ติดเชื่อเป็นฝิ)อาการปวดคล้ายบิดจากวาตะ
- ๙. แก์นำนมฝิมี จุดแก์อาการน้ำเหลืองอุดตันกระตุ่น้ำนมและมีอาการให้รู้สึกหนาวครันตัว
- ๑๐. แก์เมื่อยขา จุดแก์อาการเมื่อยตามหลังและขาลงมาร่วมกับจับใช้ครันตัว
- ๑๑. แก์กล่อนลงฝิก อากการอณทะเริ่มอีกเสบจับใช้สะทำร่อนสะทำนหนา
- ๑๒. แก์เตโซให้้ออก เป็นจุดแก์อาการใช้และจับปีให้เมื่อยเอวและหลัง
- ๑๓. แก์เมื่อยหน้าแข้ง มีอาการเมื่อยแนวหน้าแข้งและเริ่มแรกของขา(ลมจับไปง)
- ๑๔. แก์เท้าสะทก อากการขาสั้นร่วกับอากการเมื่อยแนวสันหน้าแข้ง
- ๑๕. แก์กล่อนลงแข้ง อากการลมอันเดินไม่สุคร่วมกับตะคริวที่กลางเท้า
- ๑๖. แก์ตะคริวชัก อากการตะคริวเกร็งเท้าจากลมคั่งที่เท้า
- ๑๗. แก์กล่อนหลง อากการตะคริวแบบแสบร่อนจับให้ร่อนที่หลังเท้า
- ๑๘. แก์ไอธคมาวาต แก์ลมไอธ ทำให้เป็นซัดเบา(ปัสสาวะไม่ออก)

ให้ออน

๑๙. แก์เทวตัวมีได้ แก์ลมไอธ ทำให้ตั้งตัวมากจนเคลือนไหวไม่สะดวก

แก้อาการ

๑. แก่ปวดหน้าผาก
๒. แก่มีวัจจุ
๓. แก่คลื่นเหียน
๔. แก่หายใจขัด
๕. แก่แน่นอก
๖. แก่ร้อนอก
๗. แก่จุกอก
๘. แก่ลมบิดวาตะ
๙. แก่จับให้หนาว
๑๐. แก่จับให้ร้อน
๑๑. แก่สะท้านร้อนสะท้านหนาว
๑๒. แก่เมื่อยเอว
๑๓. แก่ขัดเข่า
๑๔. แก่เมื่อยสันหน้าแข้ง
๑๕. แก่ตะคิวชกกลางเท้า
๑๖. แก่ลมขัดเท้า
๑๗. แก่ร้อนหลังเท้า
๑๘. แก่ขัดเบา

คำอธิบาย

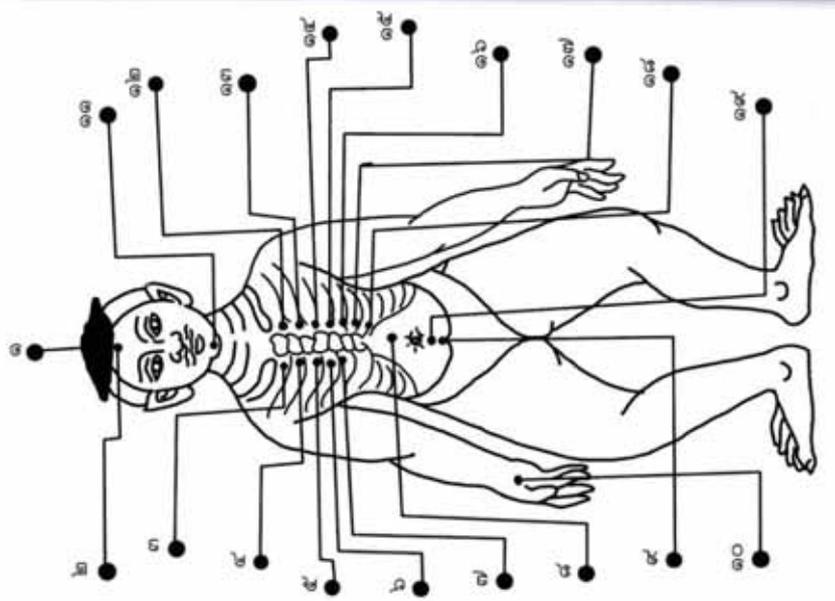
- แก่คูกับจุดที่ ๒. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๓. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๔. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๕. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๖. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๗. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๘. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๙. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๐. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๑. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๒. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๓. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๔. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๕. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๖. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๗. ด้านหน้า
- แก่คูกับจุดที่ ๑๘. ด้านหน้า

หมายเหตุ ทั้งเส้นอิทาและปิงคลา เป็นเส้นที่วิ่งในเขาคุดน้ำ เมื่อฤดูมา กระทบกายภายนอกจะกระทบกับเส้นทั้งสองนี้ โดยจะเกิดโรคหรือไม่เกิดก็แต่ทั้งสองข้าง แต่เมื่อเกิดอาการให้แก้ตามรูปวาด

รูปที่ ๓. ลักษณะแผนคว่ำ (ด้านหลัง)

บอกเส้นสุมนา

โรคที่เกิดในเดือน๗-๘ เดือนเจ็ดเดือนแปด สองเดือนนั้นท่าน ภิปราย คิมหันต์ฤดูหมายเพื่อเตโชแลวอาทิตย์คิมหันต์และวสันต์ เพื่อกำเดาโลหิตโตโต ปรวด มวนในกาโยทั้งสี่ถึงกล้านักหนา เกิดโรคในเสีสะ ให้มีพิษบิณฑรา อาหารที่ภูยชาบ รूसระสำระสาย คลั่งไคล้ สิมอินทรีย์ โทษโลหิตกำเดาดาย

รูปที่ ๔ แผนทงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนทงายรูปนี้ บอกเส้นสุมนา ท่านกล่าวไว้ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้ กล่าวไว้ที่แก่งต่าง ๆ กันดังนี้คือ :-

แก้อาการ คำอธิบาย

- ๒. แก่เชื่อมมีน อาการเชื่อมมีน(มีนงนงนอนมาก)จากลมห้สคตมภ์จับ
- ๓. แก่จิตระสำระสาย อาการเชื่อมมีนจิตระสำระสายจากท่วยวาตะ
- ๔. แก่เคลิมคั่ง จับให้เคลิมคั่งคล้ายคั้งห้สคตมภ์ตั้งครั้งตั้งร่วมกับอาการ สวิงสวาย
- ๕. แก่สะอั้นลมปะทะ ลมจับตั้งมีสะอั้นจากลมตีท่วยให้ท่วยใจซัดๆ
- ๖. แก่ละเมอเพ้อพก จับแล้วให้ม้อการเหม่อลอย,กลางคั้งนอนละเมอเพ้อพูด คนเดียว
- ๗. แก่มือและเท้าเพลีย มีอาการปลายมือปลายเท้าไม่มีแรงและนอนไม่หลับ
- ๘. แก่นอนมิหลับ มาจากลมหมทาสุกจับที่เส้นสุมนาท่วยเห็นนอนไม่หลับ
- ๙. แก่ลมจิตระคุดม จากจิตระคุดมกำริบสาเหตุจากลมปะทลัษณัซั้งขึ้นมา จากฝ่าเท้า
- ๑๐. แก่ลมหมทาสุก ลมปะททยะยักกำริบเข้าไปจับให้เกิดลมหมทาสุก
- ๑๑. แก่ชีวหาสคตมภ์ เป็นจุดแก่ลมชีวหาสคตมภ์และหมทาสคตมภ์ในสุมนา
- ๑๒. แก่อาหารไม่มิรส ลมจับที่ลิ้นในทิว,แต่ไม่รู้รสอาหาร
- ๑๓. แก่ทวงปาก ลมกระทบใจ(สุมนา)จับให้ลิ้นร้บรสหวานอย่างเดียว
- ๑๔. แก่ทงปาก ลมกระทบใจระทวย(สุมนา)จับให้ลิ้นร้บรสขมอย่างเดียว
- ๑๕. แก่เค็มปากเลือกปาก ลมจับให้ลิ้นร้บรสเค็มและม้อการนำกลายเสเป็นเลือก
- ๑๖. แก่ลิ้นแข็งกระด้าง ลมจับให้ลิ้นแข็งคั้งกับอาการคั้งเนย
- ๑๗. แก่ลิ้นใหญ่คั้งปาก ลมจับให้ควคุดมลิ้นไม่เตลิ้นใหญ่คั้งปากและอากาเจียน
- ๑๘. แก่ลิ้นหดยีตม้อก ลมปะทจั้งขึ้นจากฝ่าเท้าจับให้ลิ้นหดยีตม้อก
- ๑๙. แก่คุดมระมันติ แก่ลมสุมนาที่จะตั้งขึ้นสมม้องมีอาการจับให้รำโกยจิต

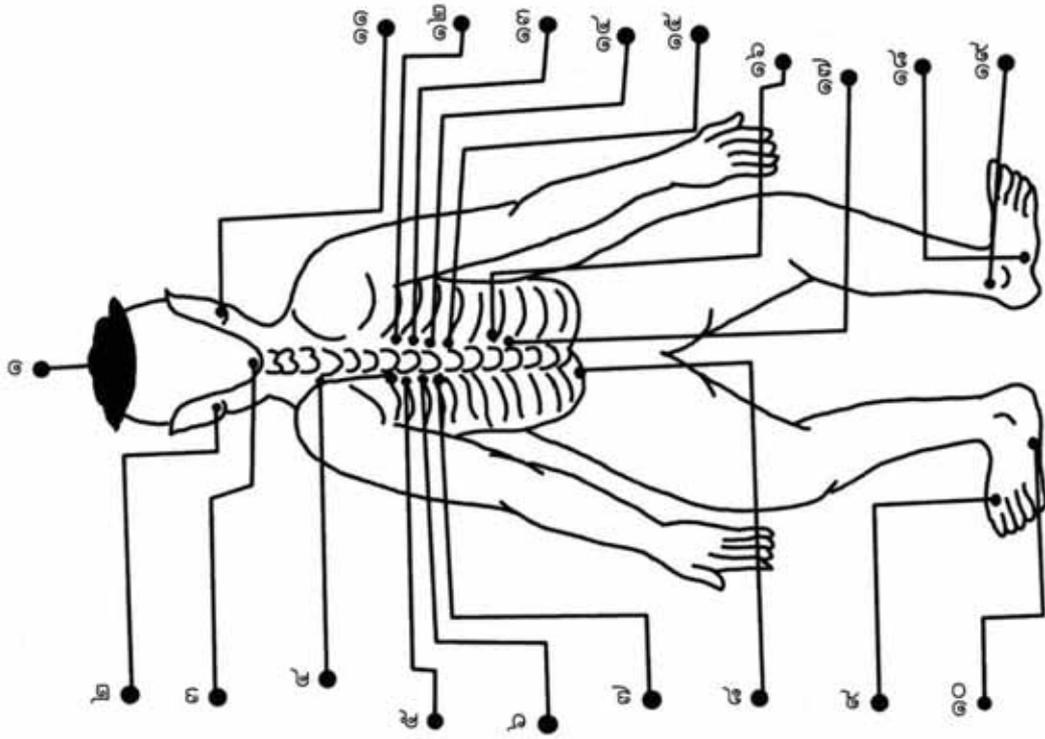
๑. ลักษณะแผนมโนรูปนี้ บอกเส้นสุมนา ท่านกล่าวไว้ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แกต่างกั้นดังนี้คือ :-

แก้อากา

- ๒. แก้มทนต์ตมภ์
- ๓. แก้เชื่อมมีน
- ๔. แก้สังสวาย
- ๕. แก้หายใจชด์
- ๖. แก้ใจลอย
- ๗. แก้นอนมิหลับ
- ๘. แก้ลมมหาสญก
- ๙. แก้บาทลักษ์ (บาทลักษ์ณ์)
- ๑๐. แก้บาทพะยัก
- ๑๑. แก้มทนต์มภ์
- ๑๒. แก้ลมให้หิว
- ๑๓. แก้ลมกระทบใจ
- ๑๔. แก้ระหวยใจ
- ๑๕. แก้ไม่ชงพะไล
- ๑๖. แก้คลื่นเตียน
- ๑๗. แก้รากเพื่อพิษ
- ๑๘. แก้บาทจักร
- ๑๙. แก้รำไทยจิต

คำอธิบาย

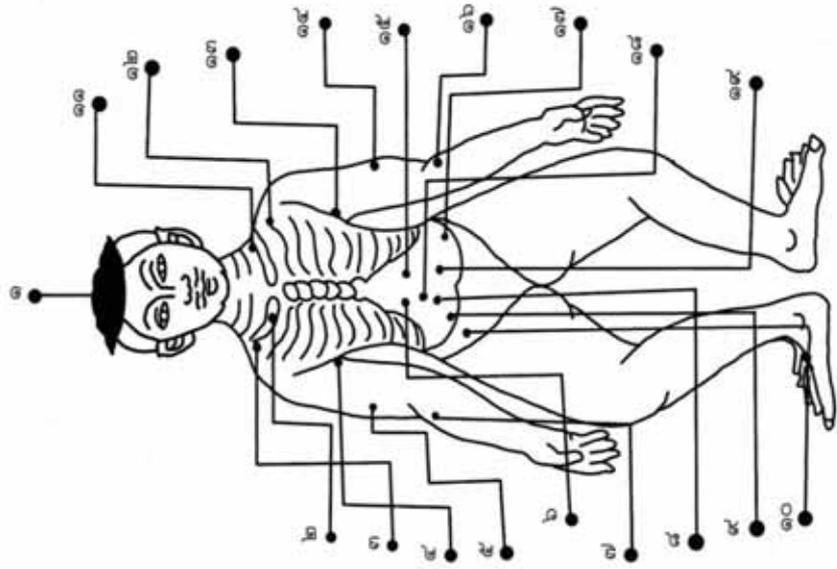
- แก้คูักับจุดที่ ๒. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๓. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๔. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๕. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๖. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๗. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๘. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๙. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๐. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๑. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๒. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๓. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๔. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๕. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๖. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๗. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๘. ด้านหน้า
- แก้คูักับจุดที่ ๑๙. ด้านหน้า

รูปที่ ๔ แผนมโน (ด้านหลัง)

บอกเส้นประสาท

(โรคที่เกิดในเดือน ๕-๖)เดือนห้าเดือนหกพูน ชื่อคิมหันต์ฤดูเดิมผีใช้ในสองเดือน ถ้าเดาดีย่อมเพิ่มเติม โทษเจ็ดหากอีกเพิ่ม ให้แสบอกเมื่อยตีนมือเสียดแทงนอนมีหลัง มักมวนท้องร้องครางอื้อ อาเจียนแสรากคือ ทั้งสังขีภิกษิลร้าย

รูปที่ ๕ แผนทงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนทงายรูปนี้ บอกเส้นประสาท ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แกต่างกักันดังนี้คือ :-

แก้อการ

๑. แก้กษบโหลให้ทิว
๒. แก้กษบโหลให้ทิว
๓. แก้กษบโหลให้ทิว
๔. แก้กษบโหลให้ทิว
๕. แก้กษบโหลให้ทิว
๖. แก้กษบโหลให้ทิว
๗. แก้กษบโหลให้ทิว
๘. แก้กษบโหลให้ทิว
๙. แก้กษบโหลให้ทิว
๑๐. แก้กษบโหลให้ทิว
๑๑. แก้กษบโหลให้ทิว

คำอธิบาย

- อาการยกแขนจะขัดที่หัวไหล่และทำโยยกไหล่ไม่ขึ้น
- อาการ เคลื่อนไหวไหล่ลำบาก คล้ายเมื่อยๆจากลมดูดสะบัก
- อาการ จะร่อนบริเวณไหล่ของอกมากและจับไปให้เจ็บแถวสะบักแบบยอก
- อาการ จะขาแบบสปรอ้นที่มือและนิ้วและมีอาการเจ็บหลัง
- ลมที่ผูกธาตุดุฤๅและให้ของผูกและมีอาการเสบบริเวณของอก
- อาการขัดข้อมือและ ข้อศอกมาจากวาโยธาตุดุฤๅการเดินไม่สะดวก
- จากฤดูร้อนมีผลทำให้ร่างกายปรับตัวไม่ทัน
- วาโยธาตุดุฤๅการ
- จากเตโชกำเริบมีผลให้ลมในร่างกายนพการจับให้มือเท้าตาย(ตะคริว)
- แก้อการอมพาทจากเตโชกำเริบ และแก้อการอมพาทจากปภิกษบโหล
- อาการเหมือนข้อ๒. แต่เป็นด้านซ้ายและเลยมาจนเป็นสันนิบาทโลหิต

๑๒. แก้ให้หลุดลอยก็มีได้
อาการของลมจับใหญ่เล็ก จับให้หลุดลอยก็ได้ทั้ง
สองข้างหรือข้างใดข้างหนึ่ง
๑๓. แก้มีมือตายให้เย็น
จากปถวิธาตุพิการ จับให้เป็นตะคริวเย็นมือตาย
๑๔. แก้ที่ตลอดปลายมือ
อาการตะคริวจับตลอดปลายมือ จากอาโปธาตุ
พิการ
๑๕. แก้ไอโศคมาวาต
แก้ลมไอโศคมาวาตกำเริบ จับให้สะโพกตาย
(เมื่อย, ชัด)
๑๖. แก้ข้อคอกงอมีได้
ลมจับขึ้นไปที่เอว มีผลทำให้เส้นตึงยึดงอ
ข้อคอกไม่ได้อ
๑๗. แก้เท้าตายก็ไม่ขึ้น
จากลมอันทพาทจับให้เท้าตาย(อ่อนแรง)ยกไม่
ขึ้น
๑๘. แก้อัมพาต
ลมอัมพาตจับให้เกิดอาการอ่อนงอเส้นไม่หยุด
๑๙. แก้ให้เตโชออก
จากเตโชกำเริบทำให้มีอาการตะคริวจับเกร็ง

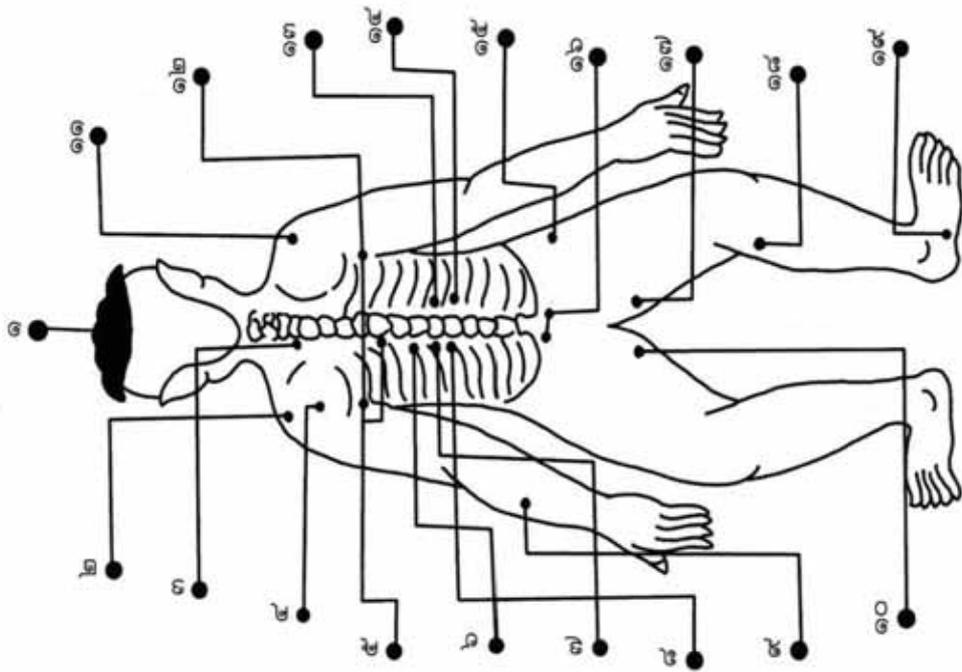
แก้อาการ

- ๒. แก้ลมให้ไหลตาย
- ๓. แก้ลมตุตตะบัก
- ๔. แก้ลมสะบักตาย
- ๕. แก้เจ็บหลัง
- ๖. แก้ลมให้แสบออก
- ๗. แก้วโยธาตุพิการ
- ๘. แก้เตโชธาตุถอย
- ๙. แก้ลมให้แขนตาย
- ๑๐. แก้อินทพฤกษ์
- ๑๑. แก้สันนิบาตโลหิต
- ๑๒. แก้แขนซ้าย แขนขวาตาย
- ๑๓. แก้ปวีริธาตุพิการ
- ๑๔. แก้อาโปธาตุถอย
- ๑๕. แก้ตะโพกตาย
- ๑๖. แก้ลมจับแเอว
- ๑๗. แก้ลมอัมพาต
- ๑๘. แก้บองสันมิหยุด
- ๑๙. แก้งออยู่เพื่อตะคิว

คำอธิบาย

- แก้คูกับจุดที่ ๒. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๓. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๔. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๕. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๖. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๗. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๘. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๙. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๐. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๑. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๒. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๓. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๔. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๕. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๖. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๗. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๘. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๙. ด้านหน้า

หมายเหตุ ในเส้นสุมนาและกาลธาร์เป็นเส้นฤตุมารกะหยาตุไฟ
อาจทำให้เกิดอาการต่างๆได้ แต่จะเกิดหรือไม่ขึ้นกับธาตุชั้นของผู้น่วย

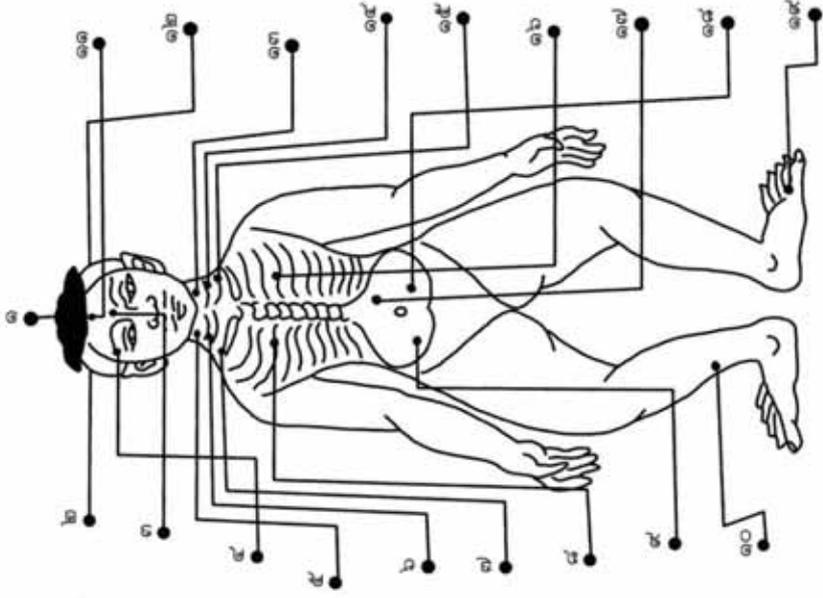

รูปที่ ๕ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกเส้นกาลธาร์ ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่
แก้ต่างๆกันดังนี้คือ :-

บอกเส้นสหัสรังษี จักขุซ้าย และทวารี จักขุขวา

(โรคที่เกิดในต้อน๑-๒)ต้อนซ้ายแลต้อนยี่ สองต้อนนี้หมันต์จน
 อาไปยอมมันหวนปถวิแทรกทำเชยผิไซเพื่อเสมหะ กาเดาเลืดเจือปนเป็น
 โทษมากหากให้เห็นยิ่งกว่าสิ่งสิ้นทั้งปวง ใ้เจ็บซึ่งสันหลัง แลบันเอวเป็นใหญ่
 หลวงตั้งจะอยู่จะหลุดร่วง ทั้งต้นคอสลักขิง ประดุจตรีโทษ ในนี้ไม่มีมัจจุริง

รูปที่ ๖ แผนหงาย (ด้านหน้า)

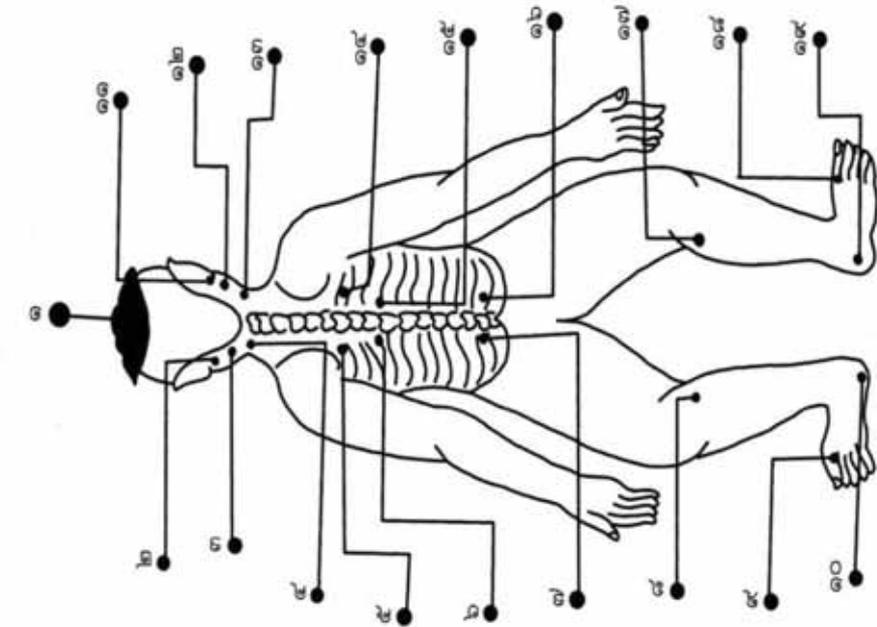
๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกเส้นสหัสรังษี จักขุซ้ายและ ทวารี จักขุขวา ตาม
 นัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แตกต่างกันดังนี้คือ :-

คำอธิบาย

แก้อากา

- ๒. แก้อากาของมีพิษข้างขวา ลมจับแล้วให้ตาฝ้าฟางและน้ำตาไหล
- ๓. แก้อากาของมีพิษข้างซ้าย ลมจับให้ตาแข็งเกร็งกล่อมเนื้อตาและให้แสงตา
- ๔. แก้อากาของมีพิษขึ้น ลมจับให้วงเวียนจนลืมตาไม่ขึ้นตาถาย
- ๕. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นกุ้งยิงและให้แสงตา
- ๖. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาแดงตาขาวตาเขียว
- ๗. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาแฉก
- ๘. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๙. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๐. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๑. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๒. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๓. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๔. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๕. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๖. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๗. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๘. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา
- ๑๙. แก้อากาของมีพิษ ลมจับให้ตาเป็นขี้ตา

๓. แก้มทำให้เสบจักขู
๔. แก้มทำให้จักขูวิง
๕. แก้มทำให้จักขูเป็นกึ่งยิง
๖. แก้มเบี่ยงต่ากำเรบ
๗. แก้มนอนอนมหลับ
๘. แก้มกระทำให้หลับ
๙. แก้มให้เสยจักขู
๑๐. แก้มซึนจักขู เพื่อกล่อน
๑๑. แก้มเคืองจักขู
๑๒. แก้มให้เสบจักขู
๑๓. แก้มให้เสยจักขู
๑๔. แก้มจักขูเป็นกึ่งยิง
๑๕. แก้มให้จักขูพร่าพราง
๑๖. แก้มให้นอนหลับ
๑๗. แก้มหลับไม่มีสติ
๑๘. แก้มให้เสยแทงจักขู
๑๙. แก้มจักขูเพ้ออณตพฤกษ์

รูปที่ ๖ แผนคว่า (ด้านหลัง)

หมายเหตุ เป็นเส้นที่ดูมารกระทบในชาตุลุม อากการอาจเป็นได้ทั้งซ้ายและชวา

บอกเส้นจันทูลั่ง โสตซ้าย และรุ้งทัง โสตชวา

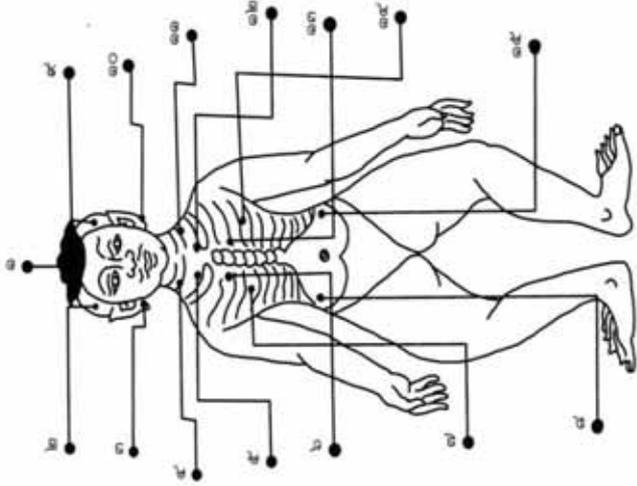
(โรคที่เกิดในเดือน๓-๔)เดือนสามแลเดือนสี่ ลีละฤตุพลัน ปถวิธาตุติน
นั้น เป็นมูลโรคจิตเกิดโรคด้วยเลือดลม กำเดาเจือเสลดนี้ แปรปรวนกำเรบมี

๑. ลักษณะแผนคว่ารูปนี้ บอกเส้นทูลั่งสร้างซึ จักขูซ้าย และ ทวารี จักขูชวา ตาม

นัยที่ท่าานอาจารย์เด็กกล่าวไว้ที่แก้มต่างกั้นดังนี้คือ :-

๒. แก้มทำให้จักขูเผล
- แก้มอากการ
- คำอธิบาย
- แก้มจุดที่ ๒. ด้านหน้า

วิธีการโรคต่างๆเป็น เกิดโรคให้พิกวาม หูทั้งสองเป็นหนองเหม็น เลือดเน่าหาก ให้เป็นย้อมไหลออกจากโสต

รูปที่ ๗ แผนทงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนทงายรูปนี้ บอกเส้นจันทฎสัง โสตซ้ายและรูทง โสตขวา ตาม นัยที่ทงานอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก้ต่าง ๆ กันดังนี้คือ :-

แก้อาการ	คำอธิบาย
๒. แก้อลมทงให้โสตตึง	ลมจับใบหูและทงให้เยื่อแก้วหูบวมทงตั้ง
๓. แก้อลมทงให้ปวดโนโสต	ลมจับให้ปวดโนหู
๔. แก้อลมอั้งโนโสต (อ้อ)	ลมจับให้หูอื้อเหมือลมมีลมโนหู
๕. แก้อลมตันโนโสต	ภาวะมีลมมากตันอยู่ในช่องหู

๖. แก้อลมทงให้หนองมีหลับ
 ๗. แก้อลมทงให้บริโภาคอาหาร ไม่มีรส
 ๘. แก้อลมให้เหมือยให้เสียว จำหระเบือองขวา
 ๙. แก้อลมทงให้โสตหนัก
 ๑๐. แก้อลมให้ปวดโนโสต
 ๑๑. แก้อลมโสตตึงมจะมี
 ๑๒. แก้อลมออกโสตให้คัน
 ๑๓. แก้อลมให้หนองมีหลับ
 ๑๔. แก้อลมทงให้เบืออาหาร ยิงนักหทารสมิได้
 ๑๕. แก้อลมให้เหมือยขบ จำหระเบือองซ้าย
- ลมจับให้หนองมีหลับ
 ลมจับไประสาทริบรสทงให้ไม่รู้รสอาหาร
 ลมจับไปทงซิก(แถบ)ทงให้เหมือยเสียวด้านขวา
 ลมจับให้หูหนัก
 ลมจับให้ปวดอยู่ในหู
 ลมจับให้หูมีเสียงว้าง
 แก้อาการลมจับโนหูให้คัน
 ลมจับทงให้หนองมีหลับ
 รั่วมกับอาการคอแก้ง
 ลมจับไปทงซิก(แถบ)ทงให้เหมือยขบด้านซ้าย

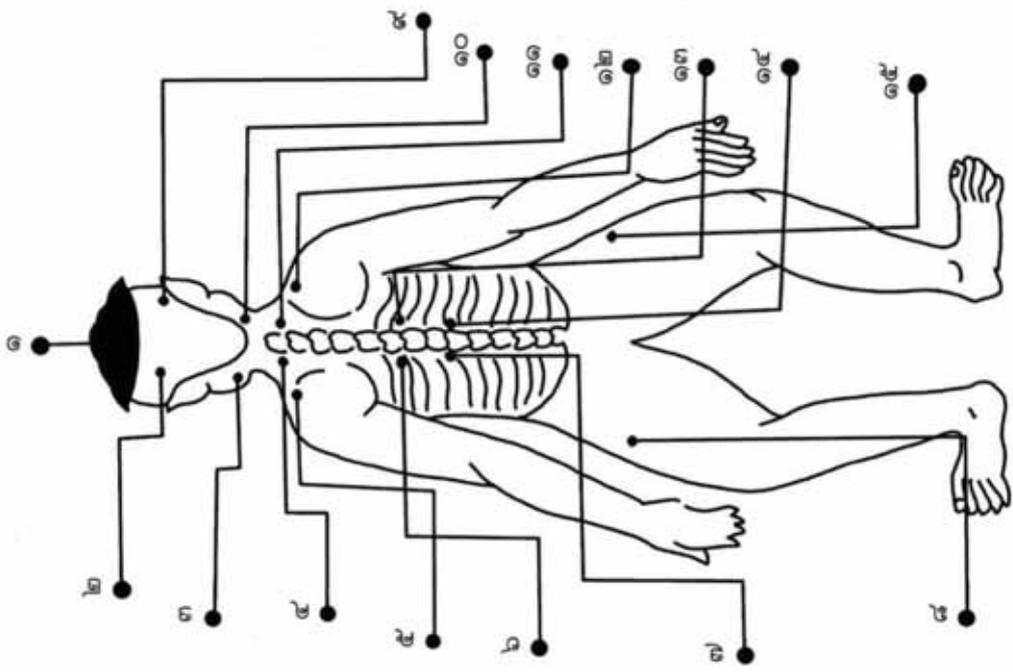
๑. ลักษณะแผนนคว่ำรูปนี้ บอกเส้นจันทรภูลีง โสตรช่ายและรทุทั้งโสตรชวา ตามนัยที่ ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก๊งต่างๆกันดังนี้คือ :-

แก๊งการ

- ๒. แก๊งมให้โสตรตั้ง
- ๓. แก๊งมปวดโนโสตร
- ๔. แก๊งมอั้งโนโสตร
- ๕. แก๊งมตันโนโสตร
- ๖. แก๊งมนอนมิทลัป
- ๗. แก๊งมบริโภคอาหารไมร์ส
- ๘. แก๊งมให้เมื่อย
- ๙. แก๊งมโสตรหมัก
- ๑๐. แก๊งมให้ปวดโนโสตร
- ๑๑. แก๊งมให้คั่นโนโสตร
- ๑๒. แก๊งมให้อั้งโนโสตร (อ้อ)
- ๑๓. แก๊งมให้นอนมิทลัป
- ๑๔. แก๊งมให้คนแห่งหน้าเซพระ(น้ำลาย)มีได้
- ๑๕. แก๊งมให้เมื่อยขบ จ้าพระเบ็องชวา

คำอธิบาย

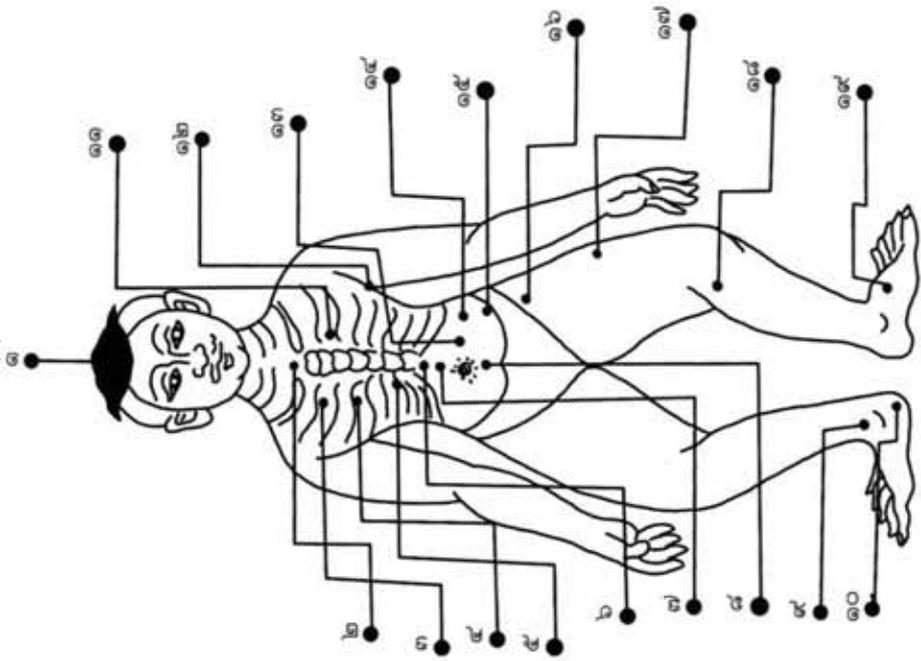
- แก๊งคูกับจุดที่ ๒. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๓. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๔. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๕. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๖. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๗. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๘. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๙. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๑๐. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๑๑. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๑๒. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๑๓. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๑๔. ด้านหน้า
- แก๊งคูกับจุดที่ ๑๕. ด้านหน้า

รูปที่ ๗ แผนนคว่ำ (ด้านหลัง)

หมายเหตุ เป็นเส้นที่ดูมากกระษชธาตุดิน และอากาศธาตุในช่องของลมสุนทร วาตในอากาศทั้ง ๙ ซึ่งการกระษชธาตุดินนี้ทำให้โรคเข้าไปในช่อง ลิกชีนและสุขุมังดังกล่าวในรูป ๘ และ๙

บอกเส้นสุ่มัง

รูปที่ ๘ แผนหงาย (ด้านหน้า)

แก้อาการ

๒. แก้อาการเพื่อเสมหะ
๓. แก้อาการทำให้หอบ
๔. แก้อาการทำให้เมื่อย
๕. แก้อาการเพื่อลง
๖. แก้อาการสะอึก
๗. แก้อาการให้สะอื้น
๘. แก้อาการไปกำเริบ
๙. แก้อาการให้ลงท้อง
๑๐. แก้อาการเท้าเย็น
๑๑. แก้อาการให้เอาเจียน
๑๒. แก้อาการมีอบวม
๑๓. แก้อาการอุจจาระมีกลิ่น
- ร้าย
๑๔. แก้อาการให้ปวด
- อุจจาระ
๑๕. แก้อาการของอุจจาระ
- ธาตุ
๑๖. แก้อาการเมาเพื่อลม
๑๗. แก้อาการเมื่อยเบื้องต่ำ
๑๘. แก้อาการบวมเท้า
๑๙. แก้อาการของอุจจาระ

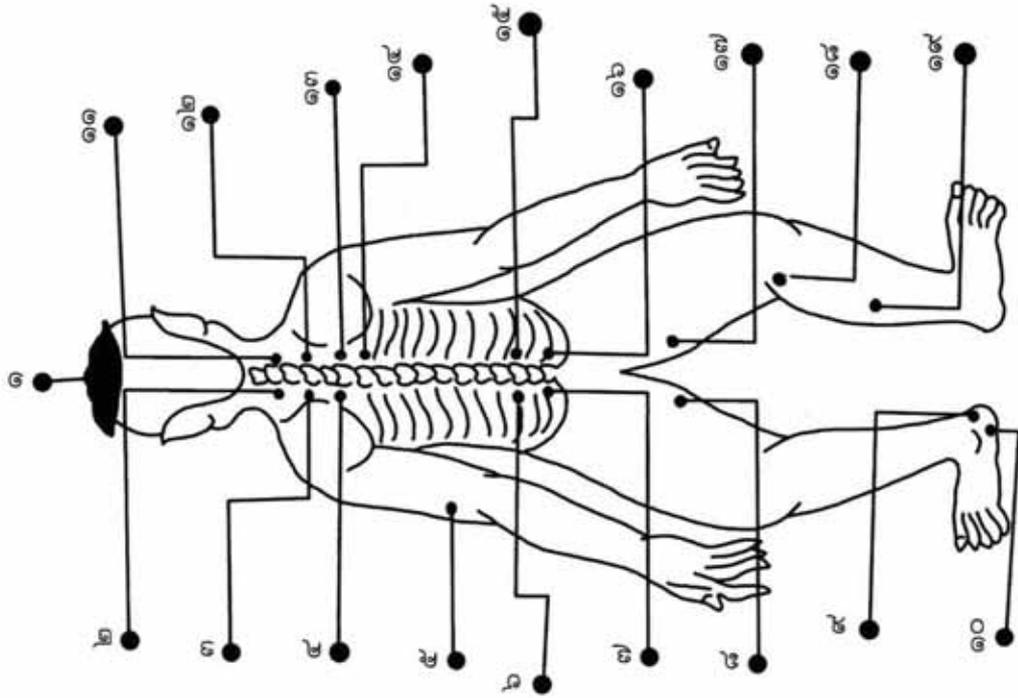
คำอธิบาย

- มีอาการไอจากกองเสมหะและมีอาการหายใจไม่เต็ม
 แก้อาการที่จับให้เกิดอาการหอบและเรอ
 แก้อาการที่จับให้เกิดอาการหอบเหนื่อย
 จากโศภโรค อาการท้องเสียจนแน่นลมไม่ออก
 ร่วมกับอาการถ่ายเป็นมูกเลือด
 จากอุจจาระธาตุพิการ
 เกิดอาการบวมจากอุจจาระโรคลงแดง)
 อาการถ่ายท้องมาก จนเสียน้ำจึงทำให้กระหายน้ำมาก
 อาการไปถ่ายเย็นแต่ไฟกำเริบให้ร้อนเกินกำหนด
 แก้อาการ เอาเจียนมากจนเหนื่อย(ลมป่วง)
 แก้อาการจับให้สะอึก และมีลมคั่งจับให้หอบวม
 แก้อาการที่ทำให้อุจจาระมีกลิ่นและร่วมกับบราก(เอาเจียน)
 ลมจับให้ปวดอุจจาระและให้ถ่ายท้อง
 ลมจับในกองอุจจาระปวดท้องแบบโรครบิด
 แก้อาการในกองอุจจาระมีอาการบวมที่เข้า
 ลมเบื้องต่ำจับให้เมื่อยขาและบวมเท้าทั้งสองข้าง
 แก้อาการทำให้บวมและตั้งแฉกอุจจาระ
 แก้อาการจากกองอุจจาระและอาการปวดท้องในเส้นสุ่มัง

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกเส้นสุ่มัง ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก
 ต่างๆกันดังนี้คือ :-

รูปที่ ๘ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกเส้นสุ่มง ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แกต่าง ๆ กันดังนี้คือ :-

แก้อาการ

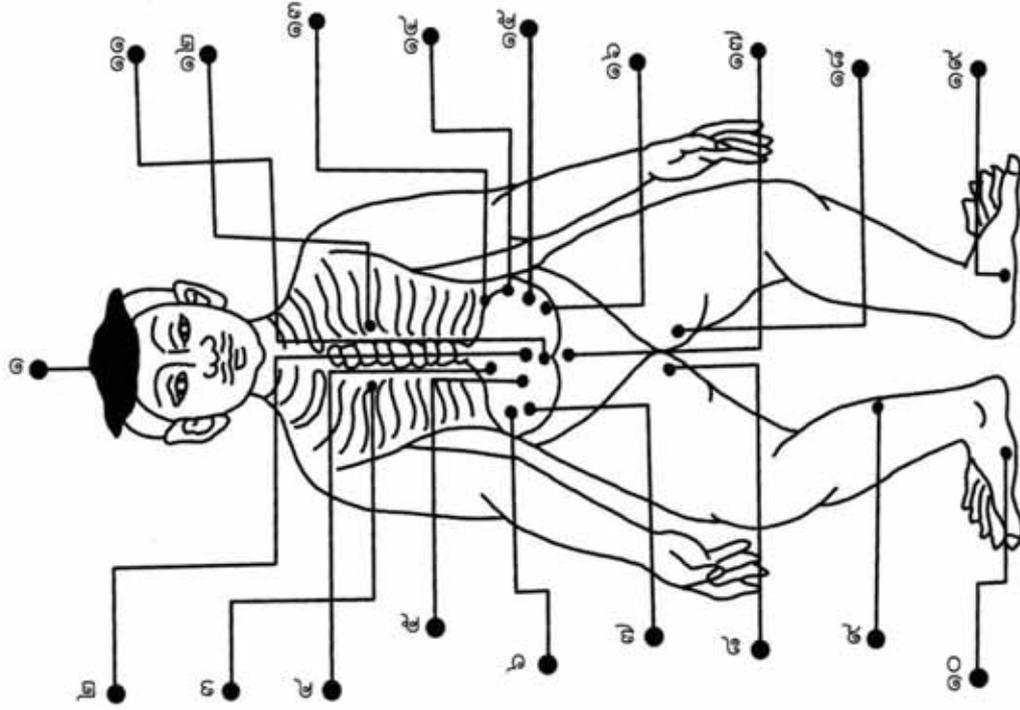
- ๒. แก้ลมหายใจคดถึง
- ๓. แก้ลมให้เรือ
- ๔. แก้ลมให้หอม
- ๕. แก้โสกะโรค
- ๖. แก้ผูกเลือด
- ๗. แก้อุจจารธาตุพิการ
- ๘. แก้ววมอติสาร
- ๙. แก้ระหายน้ำ
- ๑๐. แก้ร้อนเกินกำหนด
- ๑๑. แก้ลมให้เหมื่อย
- ๑๒. แก้ลมสะอึก
- ๑๓. แก้ราก
- ๑๔. แก้ลงโลหิต
- ๑๕. แก้ปวดเป็นบิด
- ๑๖. แก้ลงอติสารโรค
- ๑๗. แก้บวมเท้าทั้งสอง
- ๑๘. แก้ลมคุดทวารตึง
- ๑๙. แก้ปวดท้องสุ่มง

คำอธิบาย

- แก้คูกับจุดที่ ๒. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๓. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๔. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๕. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๖. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๗. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๘. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๙. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๐. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๑. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๒. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๓. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๔. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๕. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๖. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๗. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๘. ด้านหน้า
- แก้คูกับจุดที่ ๑๙. ด้านหน้า

หมายเหตุ เป็นเส้นกล่าวอ้างอยู่ในคัมภีร์ ชาติบรรจบ คัมภีร์ อติสาร และปวง
๘ ในฉันทศาสตร์และปวง ๕ ในจากรัตน์โพธิ์

บอกเส้นลิกซินี

รูปที่ ๙ แผนนทงาย (ด้านหน้า)

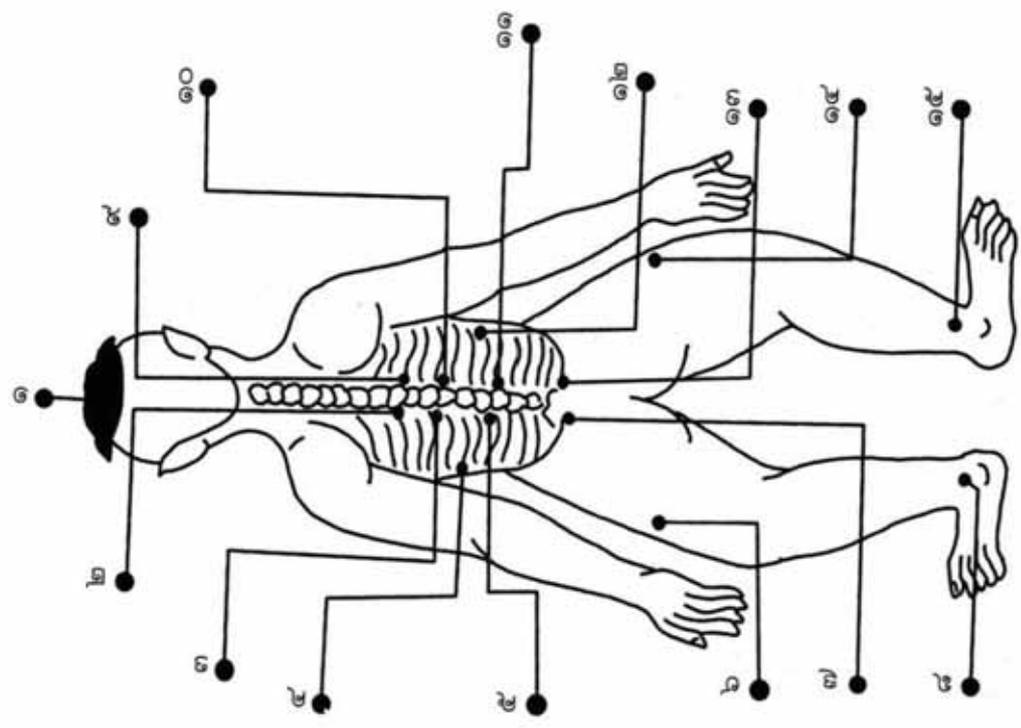
๑. ลักษณะแผนนทงายรูปนี้ บอกเส้นลิกซินี ตามนัยที่ทงานอาจารย์เต็กถาวไว้ที่แก็กต่าง ๆ กัันดังนี้คือ :-
 ๒. แก็กมมตูกิด **แก็กอาการ**
ลมมตูกิดจับให้มมีอาการคล้ายคู้มคู้ดลั้ง
 ๓. แก็กลมเสบถ่าปีสทวจะ **คำอธิบาย**
แก็กอาการเสบในถ่าปีสทวจะร่วมกัับอาการเปืออาหาร
 ๔. แก็กขบถ่าปีสทวจะ
แก็กอาการขบในถ่าปีสทวจะร่วมกัับอาการเสียดแถวราวซ่าง
 ๕. แก็กคัันถ่าปีสทวจะ
แก็กอาการคัันในถ่าปีสทวจะ, ร่วมกัับอาการบวมแถวหน้าเห
นำจากประระเมหะ
 ๖. แก็กปีสทวจะซุ่น
แก็กปีสทวจะสีซุ่นจากโรคเ็นกองทรวทวสา
 ๗. แก็กปีสทวจะแตง
แก็กปีสทวจะสีแตงจากโรคเ็นกองทรวทวสาเ็นการปวดจาก
ปู้ไฟ
 ๘. แก็กลมถ่วงถ่าปีสทวจะ
แก็กปีสทวจะสีค้ำ, จากโรคเ็นกองทรวทวสากั็ลมถ่วงเข้มา
 ๙. แก็กลมกระซัยกล้อน
แก็กลมจากกร้อน (เจ็บวมที่อ้นซะ)และจับปู้ทรวทรวาย
ลมให้เสียวจากกพมูตรที่เกิดจากซั๊ตบและตวงท้ย
 ๑๐. แก็กลมให้เสียว
ลมเ็นองคสูตรจับให้ถ่วงหน้าเหมา
 ๑๑. แก็กลมถ่าหรัับบุรุษ
ลมอติสทรากพมูตร, จับให้จับปู้เสียดซายเ็นครง
 ๑๒. แก็กลมอติสทรามูตร
แก็กลมปีสทวจะที่ซ้เข้าไปเ็นเส้นร้ตชมาต
 ๑๓. แก็กลมร้ตชมาต
ลมที่ซ้เข้าไปประคนเ็นเส้นป้ตคากทำให้เมือจากประระเมหะ
 ๑๔. แก็กลมป้ตคาก
ลมที่ซ้เข้าไปประคนเ็นเส้นสัันชมาตทำให้ป้สทวจะเหลือง
 ๑๕. แก็กลมสัันชมาต
ลมที่ซ้เข้าไปประคนเ็นเส้นมมตชมาต
 ๑๖. แก็กลมมมตชมาต
ลมที่ซ้เข้าไปประคนจนถ่วงซ้างองคสูตร
 ๑๗. แก็กลมองคสูตร
อาการปีสทวจะให้รู้สึกเสียวอยู่ในถ่าปีสทวจะ
 ๑๘. แก็กลมเสียวปีสทวจะ
อาการที่ท้งให้ซุ่นลกแถง
 ๑๙. แก็กลมให้เสยงซุ่น ๆ

รูปที่ ๙ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกเส้นลึขินี ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก๊ต่าง ๆ กันดังนี้คือ :-

แก๊อาการ	คำอธิบาย
๒. แก๊ลมคัลมคัลลั้ง	แก๊คู้กับจุดที่ ๒. ด้านหน้า
๓. แก๊ลมเปืออาหาร	แก๊คู้กับจุดที่ ๓. ด้านหน้า
๔. แก๊ลมให้เสียวราวซ่าง	แก๊คู้กับจุดที่ ๔. ด้านหน้า
๕. แก๊ลมบวมหน้าหน้าในกองประเม	แก๊คู้กับจุดที่ ๕. ด้านหน้า
๖. แก๊ลมอ้นบั้งเกิดซึนในกองทรวงสา	แก๊คู้กับจุดที่ ๖. ด้านหน้า
๗. แก๊ลมปวตปุพโพ	แก๊คู้กับจุดที่ ๗. ด้านหน้า
๘. แก๊ลมปัสตสภาวะดำ	แก๊คู้กับจุดที่ ๘. ด้านหน้า
๙. แก๊ลมทรวงทรวงาย	แก๊คู้กับจุดที่ ๙. ด้านหน้า
๑๐. แก๊ลมกาพมูทรอ้นบั้งเกิดแต่ซัวตี	แก๊คู้กับจุดที่ ๑๐. ด้านหน้า
๑๑. แก๊ลมถ่วงหน้าหน้า	แก๊คู้กับจุดที่ ๑๑. ด้านหน้า
๑๒. แก๊ลมเสียดโคตรง	แก๊คู้กับจุดที่ ๑๒. ด้านหน้า
๑๓. แก๊ลมปัสตสภาวะ	แก๊คู้กับจุดที่ ๑๓. ด้านหน้า
๑๔. แก๊ลม็อยประเมทะเล	แก๊คู้กับจุดที่ ๑๔. ด้านหน้า
๑๕. แก๊ลมปัสตสภาวะเหลือง	แก๊คู้กับจุดที่ ๑๕. ด้านหน้า

หมายเหตุ เส้นกล่าวอ้างถึงในคัมภีร์คือ มุจฉาปักขันทิกกา ,องคสูตร และคัมภีร์จากริกวิฑูร์ เรื่อง กลอนน้ำ

กองสมมุติฐาน กำไร,หย่อน,พิการ

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกกำเนิดเส้นฝ้ายหน้าในกองสมมุติฐานกำไร-หย่อน-พิการ ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แตกต่างกันดังนี้คือ :-

กายชนนอก

ธาตุที่กำไร	หย่อน	พิการ
๒. เส้นนี้	เตโช	กำไร
๓. เส้นนี้	ปถวิ	หย่อน
๔. เส้นนี้	วาโย	พิการ
๕. เส้นนี้	อาโป	กำไร
๖. เส้นนี้	เตโช	หย่อน
๗. เส้นนี้	ปถวิธาตุพิการ	

คำอธิบาย

ร้อนในอกไม่ใคร่จรจามักลิ้ม
 ท้องขึ้นท้องลั่นเป็นนิจเสียดแห่งราวข้าง
 เจ็บปากพินแห่งลิ้นแห่งกระหายน้ำบิดครันเขม่นตัว
 เสมหะแห่งน้ำลายเหนียวกระหายน้ำไอสะเกือกินไม่ได้
 เสียไปทั้งกายให้ร้อนไปทั้งชิ้นเนื้อ
 เจ็บหลังเจ็บเอวต่อจากระปัสสาวะหวานปากขบปัสสาวะ

บอกเส้นชนกลาง ดูอาจารย์ท่านกล่าวไว้

ธาตุที่กำไร	หย่อน	พิการ
๘. เส้นนี้	อาโป	พิการ

คำอธิบาย

ปวดหัวน้ำตาไหลเมื่อเอมมือและเท้านอนไม่หลับหลับให้
 สะดุ้ง

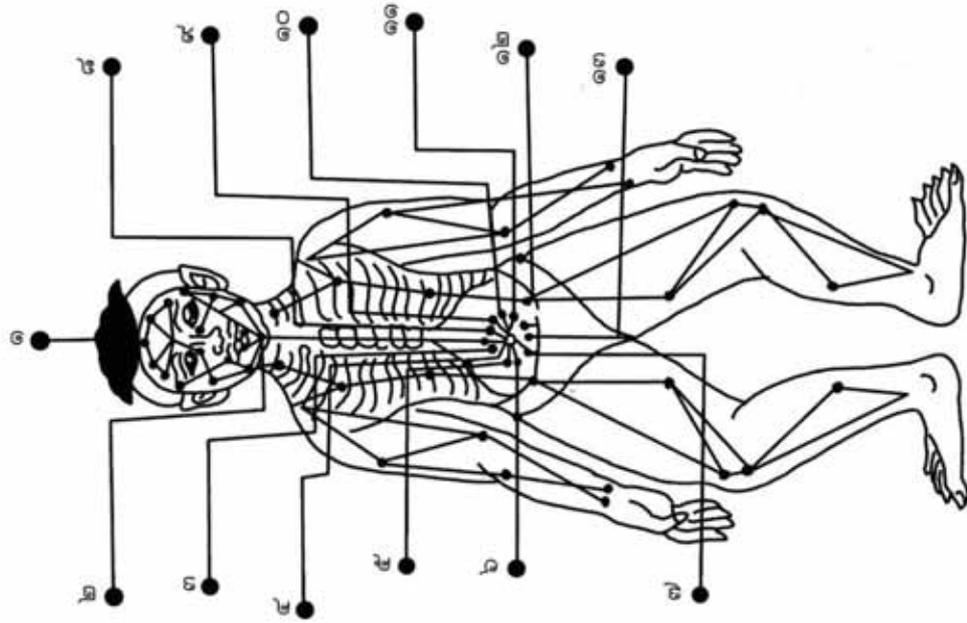
๙. เส้นนี้	วาโย	หย่อน
๑๐. เส้นนี้	ปถวิ	กำไร
๑๑. เส้นนี้	เตโช	พิการ

แสงขนงขนงชันมุกคอแห่งกระหายน้ำชันนาสิก
 นอนไม่หลับซึ่งโจโรธทำกริยาตั้งคนเสียสติ
 จากโลหิต ผิวหนึ่งแสสร้อนไปทั้งกาย กระหายน้ำ
 ระส่ำระสายตามัว

๑๒. เส้นนี้	อาโป	หย่อน
๑๓. เส้นนี้	วาโย	กำไร

กายสันตามัวมุกทาวนอน
 มักอยู่แต่ที่สดมภ์โกลธมิโยกาอาหารบริโภคแต่เปรี้ยว
 เป็น

รูปที่ ๑๐ แผนหงาย (ด้านหน้า)

ซ้ายขวาดูจกัน ให้แพทย์พึงรู้วิธีที่จะวางตนนี้ ในหมวด ตามสมมุติฐานที่
 กล่าวไว้

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกกำเนิดเส้นฝ้ายหน้าในกองสมมุฐานกำเร็บ-หย่อน-พิการ ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แตกต่างกันดังนี้คือ:-

- ๒. เส้นนี้ เตโช แล่นมาตั้งนี้
- ๓. เส้นนี้ ปถวิ แล่นมาตั้งนี้
- ๔. เส้นนี้ วาโย แล่นมาตั้งนี้
- ๕. เส้นนี้ อาโป แล่นมาตั้งนี้
- ๖. เส้นนี้ เตโช แล่นมาตั้งนี้
- ๗. เส้นนี้ ปถวิ แล่นมาตั้งนี้

บอกเส้นชั้นกลาง ดุจอาจารย์ท่านกล่าวไว้

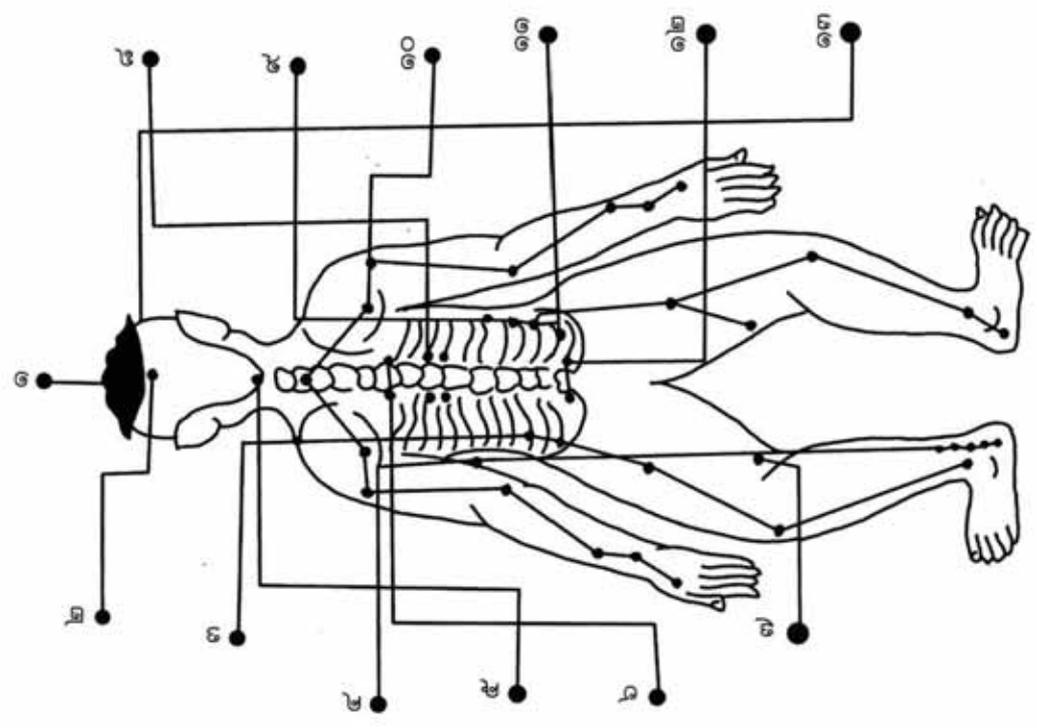
- ๘. เส้นนี้ วาโย แล่นมาตั้งนี้
- ๙. เส้นนี้ อาโป แล่นมาตั้งนี้
- ๑๐. เส้นนี้ เตโช แล่นมาตั้งนี้ช่วยवादุดจกัน ให้แพทย์พึงรู้วิธีที่จะवाद
- ๑๑. เส้นนี้ ปถวิ แล่นมาตั้งนี้ขึ้น ให้แนวตามสมมุฐาน ที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้
- ๑๒. เส้นนี้ วาโย แล่นมาตั้งนี้
- ๑๓. เส้นนี้ อาโป แล่นมาตั้งนี้

ช่วยवादุดจกัน ให้แพทย์พึงรู้วิธีที่จะwadนั้น ให้แนวตามสมมุฐานที่กล่าวไว้

หมายเหตุ

รูปवादได้บอกถึง การเวียนธาตุ(ร่างกายปรับตัวให้เข้ากับฤดูที่มากระทบ) ตามวิเศษสมมุฐานของจักราคี ตามเดือนของยกดวอย่างในคัมภีร์สมมุฐานวินิจัยเล่ม๒๐นี้ท่านกล่าวไว้ในสมมุฐานทั้ง ๔ ประการแต่หนึ่งหลัง ซึ่งกำเร็บ, หย่อน, พิการ, นั้นยังไปไม่ได้แจ้ง พระอาจารย์เจ้าจึงสั่งแต่งในสมมุฐานวิธีโดยพิเศษ ตามสุริยคติดำเนินในห้องจักรราชเป็นกำหนดดังนี้

- ๑. อันว่าพระอาทิตย์สถิตในราศี เมษ ลิงห์ จนู เบนราศีเตโช

รูปที่ ๑๐ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

- ๒. พระอาทิตย์สถิตยในราชสี พฤศภ กันย มังกร เป็นราชสีปถวิ
- ๓. พระอาทิตย์สถิตในราศี เมถุน ตุล กุมภ เป็นราชสีวาโย
- ๔. พระอาทิตย์สถิตยในราชสี กรกฎ พิจิตร มิน เป็นราชสีอาโป

กำลังธาตุภายในแห่งเตโชสมุฏฐาน

(๑) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๔ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๕ เป็นกำหนดพระอาทิตย์อยู่ใน
ราชสีเมฆ

เตโชสมุฏฐานกำเรียบ พัทธะปัตตะระคนให้ป็นเหตุ
(๒) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๘ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๙ เป็นกำหนดพระอาทิตย์

อยู่ในราชสีสิงห
เตโชเจ้าสมุฏฐานหย่อนอพัทธะระคนให้ป็นเหตุ

(๓) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๑๒ ไปจนถึงเพ็ญเดือนอ้าย เป็นกำหนดพระ
อาทิตย์อยู่ในราชสีชนู

เตโชเจ้าสมุฏฐานพิการ กำเดาระคนให้ป็นเหตุ ทั้ง ๓ สมุฏฐานนี้พิ
กัตรราชีเตโช โดยนโยตั้งกล่าว

กำลังธาตุภายในแห่งปถวิสมุฏฐาน
(๑) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๕ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๖ เป็นกำหนดแห่งพระ

อาทิตย์อยู่ในราชสีพฤศภ
ปถวิเจ้าสมุฏฐานกำเรียบพัทธะระคนให้ป็นเหตุ

(๒) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๙ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๑๐ เป็นกำหนดแห่งพระ
อาทิตย์สถิตใน

ราชสีกันย ปถวิสมุฏฐานหย่อนอุทรียะระคนให้ป็นเหตุ
(๓) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือนอ้าย ไปจนถึงเพ็ญเดือนยี่ เป็นกาลกำหนดแห่งพระ
อาทิตย์อยู่ในราชสีมังกร ปถวิเจ้าสมุฏฐานพิการกระคนให้ป็นเหตุ ทั้ง ๓
สมุฏฐานนี้พิกัตรราชสีปถวิโดยนโย ดังกล่าวมานี้

กำลังธาตุภายในแห่งวาโยสมุฏฐาน

(๑) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๖ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๗ เป็นกาลกำหนดแห่งพระ
อาทิตย์อยู่ในราชสีเมถุน

วาโยเจ้าสมุฏฐานกำเรียบพัทธะระคนให้ป็นเหตุ
(๒) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๑๐ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๑๑ เป็นกำหนดแห่งพระอาทิตย์

อยู่ในราชสีตุล
วาโยเจ้าสมุฏฐานหย่อนอพัทธะระคนให้ป็นเหตุ

(๓) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือนยี่ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๓ เป็นกาลกำหนดแห่งพระ
อาทิตย์อยู่ใน

ราชสีกุมภ วาโยสมุฏฐานพิการ สุเมนะระคนให้ป็นเหตุ ทั้ง ๓ สมุฏฐานนี้
พิกัตวาโยโดยนโยตั้งกล่าวมา

กำลังศฤงคารภายในแห่งอาโปลสมุณฐาน

(๑) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๗ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๘ เป็นกาลกำหนดแห่งพระอาทิตย์อยู่ใน

ราศีกรกฎ อาโปลสมุณฐานกำริบสอสมหะระคนให้เปนเหตุ
(๒) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๑๑ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นกาลกำหนดแห่งพระอาทิตย์อยู่ในราศี

พิจิตร อาโปลสมุณฐานหย่อนอุระสมหะระคนให้เปนเหตุ

(๓) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๓ ไปจนถึงเพ็ญเดือน ๔ เป็นกาลกำหนดแห่งพระ

อาทิตย์อยู่ในราศีมีน

อาโปลเจ้าสมุณฐานพิการอุธสมหะระคนให้เปนเหตุ ทั้ง ๓ สมุณฐานนี้พิกัทราศี
อาโปล ก็ครบทวาราศีตามกำหนดใน ๑๒ เดือน ที่สมุณฐานจะกำริบหย่อน
พิการนั้นให้แจ้งโดยสังเขป ด้วยเหตุว่าจะได้มีอยู่ในพระคัมภีร์สมุณฐาน
วินิจฉัยนี้หามิได้ แจ้งอยู่ในพระคัมภีร์องค์การพระธาตุปัจจุจักโนน ท่านยกออก
สาธกตราลงไว้ดังนี้

* การเขียน ตัวหนังสือเป็นการคัดลอกแบบดั้งเดิม จึงไม่มีตัวสะกดแบบ
ปัจจุบัน

บอกกำเนิดที่ตั้งแห่งธาตุสมุฏฐาน

หมายถึงการเรียนธาตุในกฎ ๔ กำหนดธาตุละสามเดือน

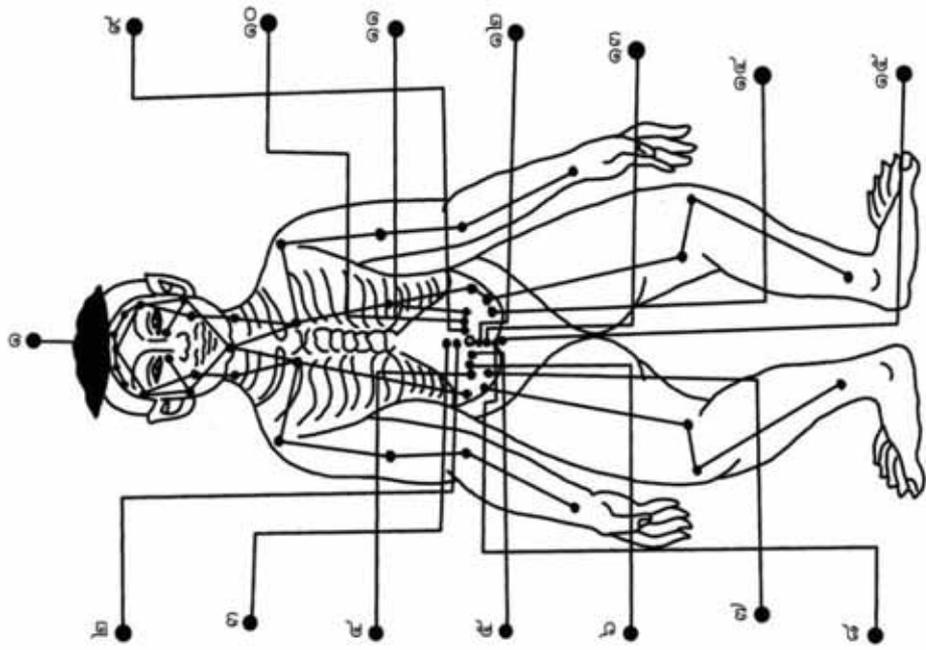
๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกกำเนิดที่ตั้งแห่งธาตุสมุฏฐานธาตุสมุฏฐาน ตามนัยที่ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก๊กต่าง ๆ กันดังนี้คือ :-

สมุฏฐาน/ธาตุ/เส้น

คำอธิบาย

- ๒. เตโชธาตุสมุฏฐาน เป็นสมุฏฐานธาตุไฟ ๓กอง คือ พัทธอพัทท์กำเดา ฤตุรอันในเดือน ๕,๖,๗ ตกธาตุไฟ ในทางกำเริบจะเข้าในเส้นนิ้วอัมพาต
- ๓. คิมพันตฤตุ เป็นสมุฏฐานธาตุอากาศ ๓กอง คือ คออรุระฤตุ ฤตุหนาวเป็นสมุฏฐาน อวาไป ในเดือน ๑๑, ๑๒, ๑
- ๔. เส้นนิ้วอัมพาต ในทางโรครจะเข้าไปเป็นปัดคาค้านขวา
- ๕. อวาไปธาตุสมุฏฐาน ในทางโรครจะเข้าไปในอศฎฎากากกลาง (จากสะดือลง
- ๖. เหมันตฤตุ มา)
- ๗. เส้นปัดคาค้าวา เป็นสมุฏฐานธาตุบุถวิ ๓กอง คือ ททัยวัถตุฤตุริยกร
- ๘. อศฎฎากากกลาง สีละ

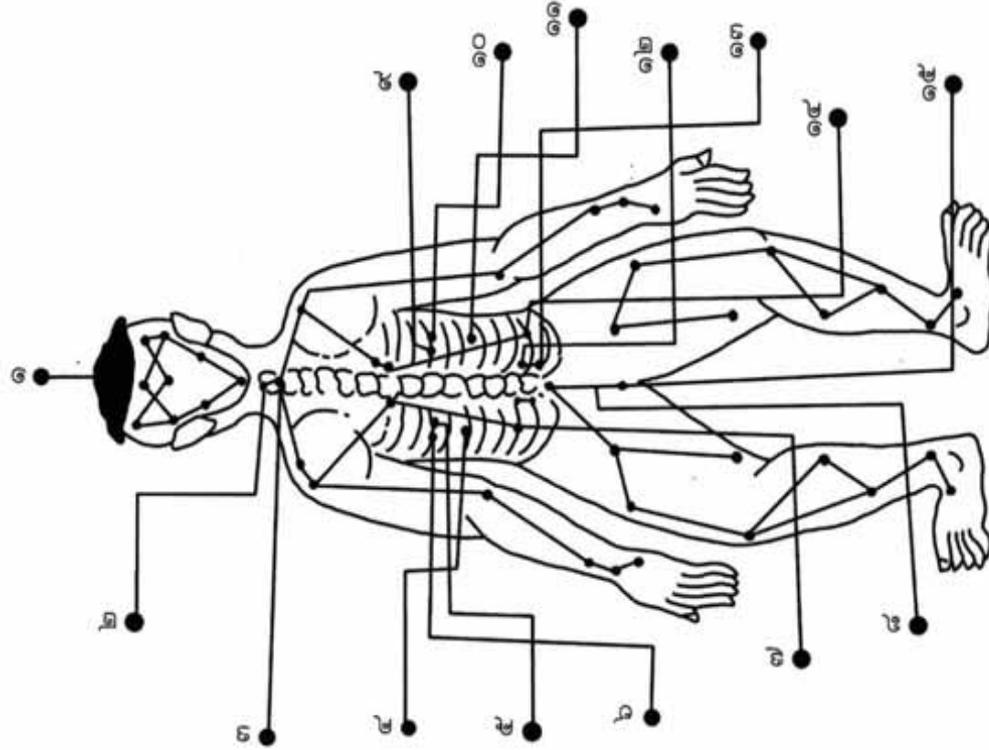
- ๙. ปัถวิธาตุสมุฏฐาน ในฤตุรวมเป็นสมุฏฐาน ปถวิ พิกการ
- ๑๐. สันนิบาตฤตุ ในทางพิกการจะมีผลไปกระทบในเส้นอัมพฤตุษ
- ๑๑. เส้นอัมพฤตุษ เป็นสมุฏฐานธาตุวาโย๓กองคือ ททัยวาตะ สัตถถะ วาตะ สุมณาวาตะ
- ๑๒. วาโยธาตุสมุฏฐาน ในฤตุฝนเป็นสมุฏฐาน วาโย ในทางหย่อน
- ๑๓. วสันตฤตุ ในทางหย่อนจะมีผลไปกระทบในปัดคาค้านซ้าย
- ๑๔. เส้นปัดคาค้าวา เข้าในกองลมตริฎฎาวาต แปลว่าที่สุดแห่งลมเบื้องต้ามี่ สามกอง (สันทฆาต ปัดฆาตสมุรมันติในชาย
- ๑๕. ตริฎฎาวาตา ฯ กัมมัจฉาตในหญิง)

รูปที่ ๑๑ แผนหงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกกำเนิดที่ตั้งแห่งจุดสมฐาน ชาติสมฐาน ตาม
 นัยที่ทานอาจารย์ได้กล่าวไว้ที่แก่งต่าง ๆ กันดังนี้คือ :-

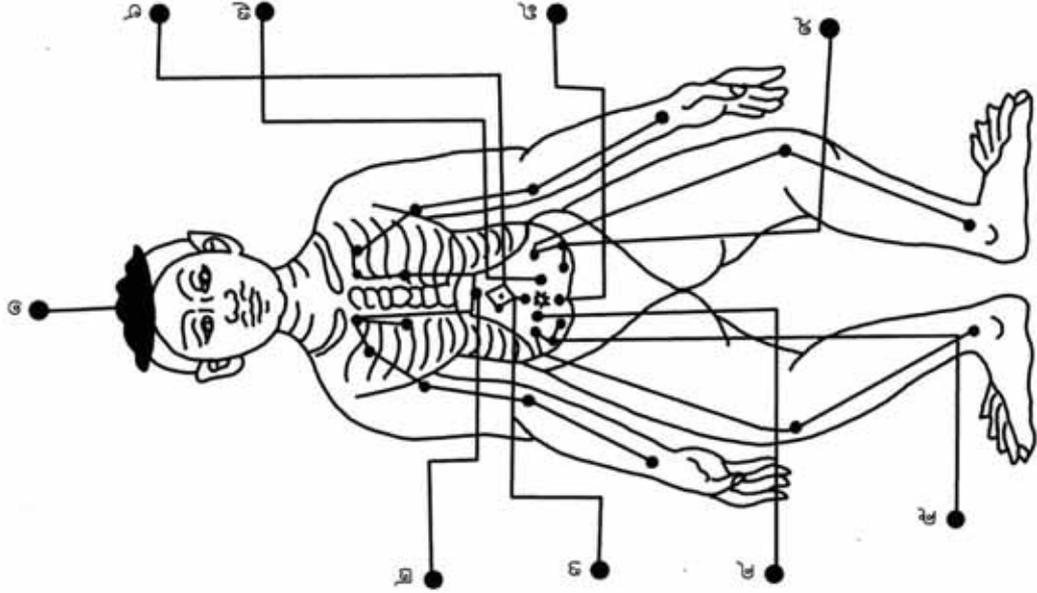
- ๒. เตโชสมฐาน ออกตั้งนี้
- ๓. คิมหันตฤดู ออกตั้งนี้
- ๔. อัมพาท ออกตั้งนี้
- ๕. ปถวีธาตสมฐาน ออกตั้งนี้
- ๖. สันนิบาตฤดู ออกตั้งนี้
- ๗. ปัตคาคช่าย ออกตั้งนี้
- ๘. อัศวกาศล่าง ออกตั้งนี้
- ๙. อาโปธาตสมฐาน ออกตั้งนี้
- ๑๐. เหมันตฤดู ออกตั้งนี้
- ๑๑. อัมพฤกษ์ ออกตั้งนี้
- ๑๒. วาโยธาตสมฐาน ออกตั้งนี้
- ๑๓. วสันตฤดู ออกตั้งนี้
- ๑๔. ปัตคาคชวา ออกตั้งนี้
- ๑๕. ตรีฤกษ์ ออกตั้งนี้

รูปที่ ๑๑ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

หมายเหตุ เมื่อฤดูกระทบธาตุ ทำให้มีสี้ำแดงด้วยจากของแสดง จะตกสู่กอง
 อภิญาณธาตุ การประมวลในรูป ๑๐และ๑๑ ต่อเอามาประกอบกันคือฤดู ๓
 โดยพิเศษว่าด้วยกำลังธาตุ ฤดู ๔ กองธาตุ๔ ที่เรียนตามฤดูกระทบ แก่โดยเปิด
 ธาตุ เปิดฤดูแล้วแก่งตามอาการต่างๆ และอาการโรคจะเกิดในกองสมธาตุตามฤดู

บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุนั้นเกิดแต่กองเตโชพิบัติ

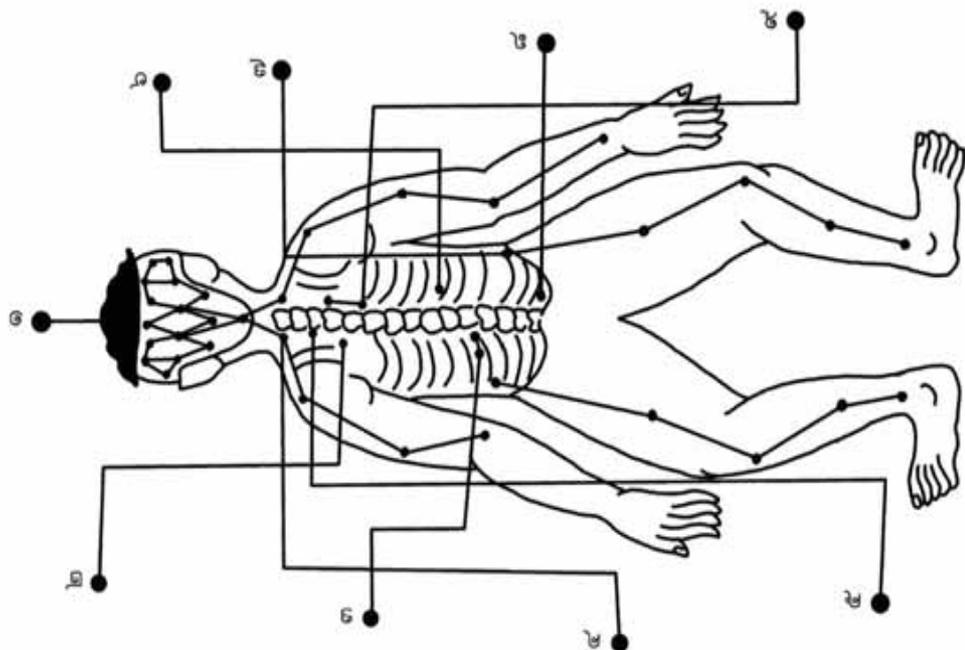
รูปที่ ๑๒ แผนร่างกาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนร่างกายรูปนี้ บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุนั้นเกิดแต่กองเตโชพิบัติ (วิบัติ)ดังนี้คือ :-

เส้น	คำอธิบาย
๒.เส้นนี้ อักฎากาศบน	ในทางกองเตโชกำเรปมีผลกระทบเส้นและลมที่ขึ้นส่วนบน
๓.เส้นนี้ กติกเตโช เจือด้วยสรรพพิษ	ในทางกองเตโชกำเรปมีผลกระทบพิษ โลหิต ลม
๔.เส้นนี้ มันทเตโช เจือด้วยเสมหะ	ในทางกองเตโชกำเรปเข้าในธาตุน้ำจะระคนด้วยเสมหะ
๕. เส้นนี้ รัตตมาตชา ทวิพิษ (สองพิษ)	เมื่อระคนกันในธาตุน้ำและน้ำจะเกิดอาการในเส้น รัตตมาตชา
๖. เส้นนี้ สุมรมันติ	คือเส้นที่วิ่งในสุมนามีผลกับ ทัยวาตะและ ทัยยัตถุ
๗.เส้นนี้ สมเตโช เจือในประชุมสาม	เจอกันในกอง ปีตตะ วาตะ เสมหะ
๘.เส้นนี้ วิสมเตโช เจือด้วยสรรพวาตธาตุ	กองเตโชกำเรปเข้าระคนกับลม ๖ กอง
๙.เส้นนี้ รัตตมาตช้าย แล่นออกมาดังนี้ ๆ	กองเตโชระคนกับวาโยจะมีผลเข้ามาในเส้น รัตตมาตช้าย ทำให้เกิดอาการต่างๆ

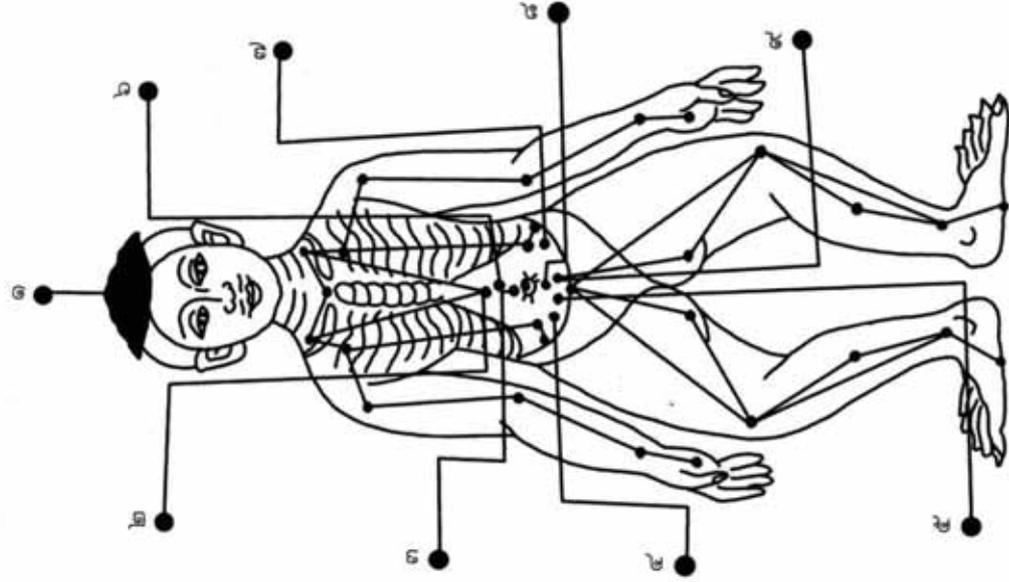
๑. ลักษณะแผนนคว่ำรูปนี้ บอกกำหนดอสุรินทัญญาณธาตุนั้นเกิดแต่กองเตโชพิบัติ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ อัฐฎากาศบน
- ๓. เส้นนี้ กติกเตโช แล่นออกมาดังนี้
- ๔. เส้นนี้ มันทเตโช แล่นออกมาดังนี้
- ๕. เส้นนี้ รัตตชาติช้าย แล่นออกมาดังนี้
- ๖. เส้นนี้ สุมรมันติ
- ๗. เส้นนี้ สมนเตโช แล่นออกมาดังนี้
- ๘. เส้นนี้ วิสมเตโช แล่นออกมาดังนี้
- ๙. เส้นนี้ รัตตชาติช้าย แล่นออกมาดังนี้ ๑

รูปที่ ๑๒ แผนนคว่ำ (ด้านหลัง)

บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุอันเกิดแต่กองอากาศ

รูปที่ ๑๓ แผนผังกาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุอันเกิดแต่กองอากาศ
 พืษิต ดังนี้คือ :-

เส้น	คำอธิบาย
๒. เส้นนี้ ให้อายวาทะ	จากลมหายใจวาทและสัตถวาต
๓. เส้นนี้ กติกอวาโป	ธาตุน้ำกำเริบจากโลหิตเป็นเหตุ
เจือในกองโลหิต	
๔. เส้นนี้ มันทอวาโป	ธาตุน้ำพิการจากเสมหะเป็นเหตุ
เจือในกองเสมหะสมุฏฐาน	
๕. เส้นนี้ มุตตฆาตขวา	ระคนกันสองธาตุโลหิตเสมหะเข้าไปในเส้นมุตตฆาต
เจือในกองโลหิตเสมหะ	ด้านขวา

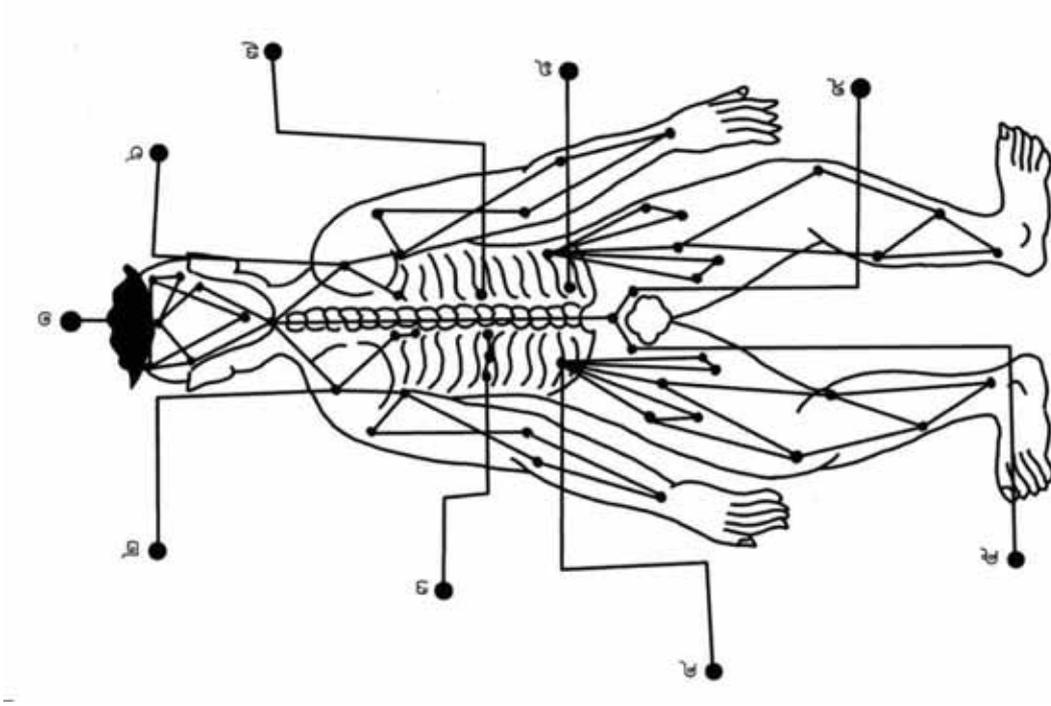
เส้นที่ ๑ ถึง ๕ อยู่ด้านขวาแต่ตามอาการ จุดแจะอยู่ด้านขวา

เส้น	คำอธิบาย
๖. เส้นนี้ สัตถถวาต	และด้านหลังแก่ททัยวาทะ
๗. เส้นนี้ เสมทอวาโป	คืออิตตะและเสมหะสมุฏฐาน
เจือในประชุม ๖	
๘. เส้นนี้ วิสมอวาโป	ธาตุน้ำหย่อนระคนในกองลมมาก
เจือในกองลมเป็นกำลัง	
๙. เส้นนี้ มุตตฆาตขวาย	ระคนกันกองอากาศปฐวีเข้าไปในเส้นมุตตฆาตด้านขวา
เจือในสมุฏฐานประชุมฯ	

เส้นที่ ๖ ถึง ๙ อยู่ด้านขวาแต่ตามอาการ จุดแจะอยู่ด้านซ้าย

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกกำหนดอสุรินทัญญาณธาตุนั้นเกิดแต่กองอาโปพิบัติ ดังนี้คือ :-

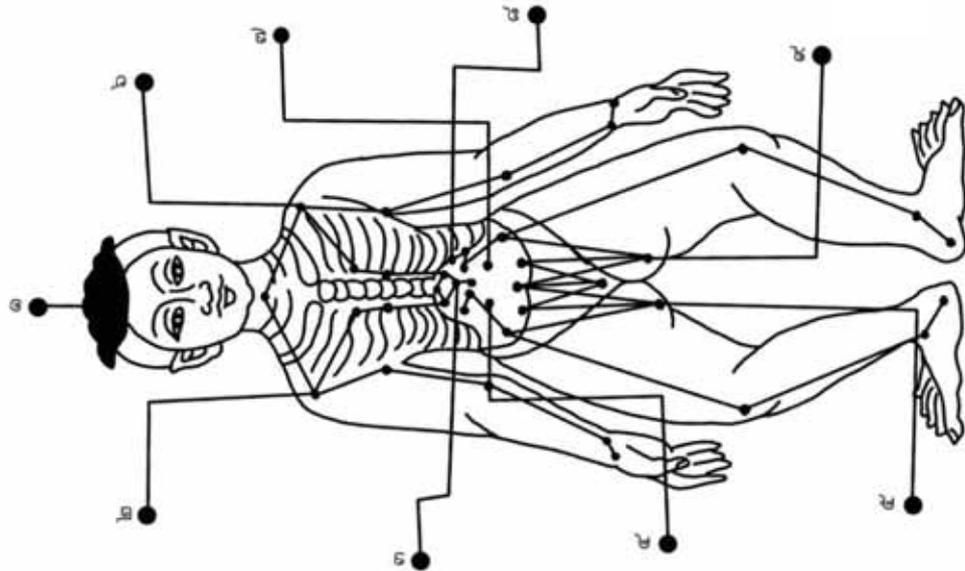
- ๒. เส้นนี้ สัตถากวาดแล่นออกมาตั้งนี้
 - ๓. เส้นนี้ สวมอาโปแล่นออกมาตั้งนี้
 - ๔. เส้นนี้ วิสมอาโปแล่นออกมาตั้งนี้
 - ๕. เส้นนี้ มุตตฆาตซ้ายแล่นออกมาตั้งนี้
- เส้นที่ ๑ ถึง ๕ อยู่ด้านขวาถัดจากแก้มอากาศ จุดแก้มจะอยู่ด้านซ้าย
- ๖. เส้นนี้ ทฬยวาทแล่นออกมาตั้งนี้
 - ๗. เส้นนี้ กติกอาโปแล่นออกมาตั้งนี้
 - ๘. เส้นนี้ มันทอาโปแล่นออกมาตั้งนี้
 - ๙. เส้นนี้ มุตตฆาตขวาแล่นออกมาตั้งนี้ ๆ
- เส้นที่ ๖ ถึง ๙ อยู่ด้านซ้ายถัดจากแก้มอากาศ จุดแก้มจะอยู่ด้านขวา

รูปที่ ๑๓ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุอันเกิดแต่กองวาโยพิบัติ

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุอันเกิดแต่กองวาโยพิบัติ ดังนี้คือ :-

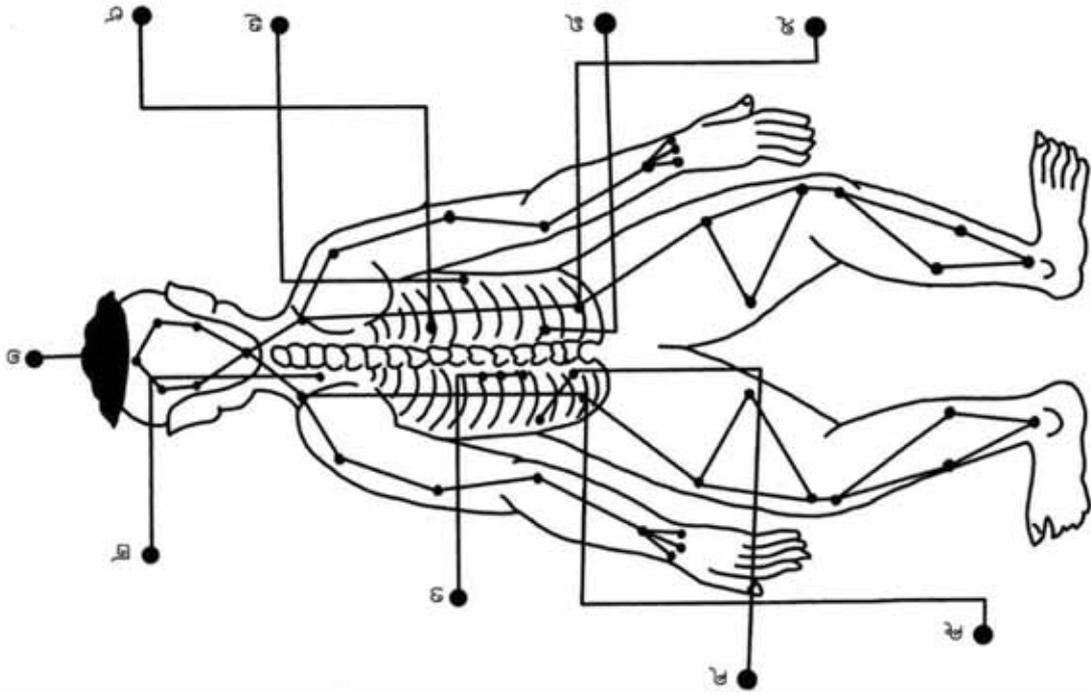

เส้น	คำอธิบาย
๒. เส้นนี้ พหิวาทหทัย	ลมที่จับให้ซึ่มสลับอากาศคล้ายงูลายสายสាប់กัด
๓. เส้นนี้ กติกวาโย	ลมกำเริบจาก ปิตตะระคนคือกำเริบ
ระคนด้วยกำเริบ	ระคนในกองธาตุน้ำด้วยเสมหะ
๔. เส้นนี้ มันทวาโย	การระคนกันจะมีผลกับเส้นปิตตะคาตวา
ระคนด้วยเสมหะ	ลมที่จับลำคอให้แข็งเป็นเนกเลียแล้วจับให้สมอง
๕. เส้นนี้ ปิตตะคาตวา	วิงเวียน
ระคนด้วยอุทฐังคมาวาต	ประชุมในกองปิตตะ วาตะ เสมหะอย่างละสามกอง
๖. เส้นนี้ วิทวาตพัต	ลมในกองธาตุนุ ๖ กอง
๗. เส้นนี้ สมวาโย	การระคนกันจะมีผลกับเส้นปิตตะคาตซ่าย
ระคนในประชุม ๙	
๘. เส้นนี้ วิสมวาโย	
ระคนด้วยลมเป็นกำลัง	
๙. เส้นนี้ ปิตตะคาตซ่าย	
ระคนด้วยอโรคมมาวาตา	

รูปที่ ๑๔ แผนหงาย (ด้านหน้า)

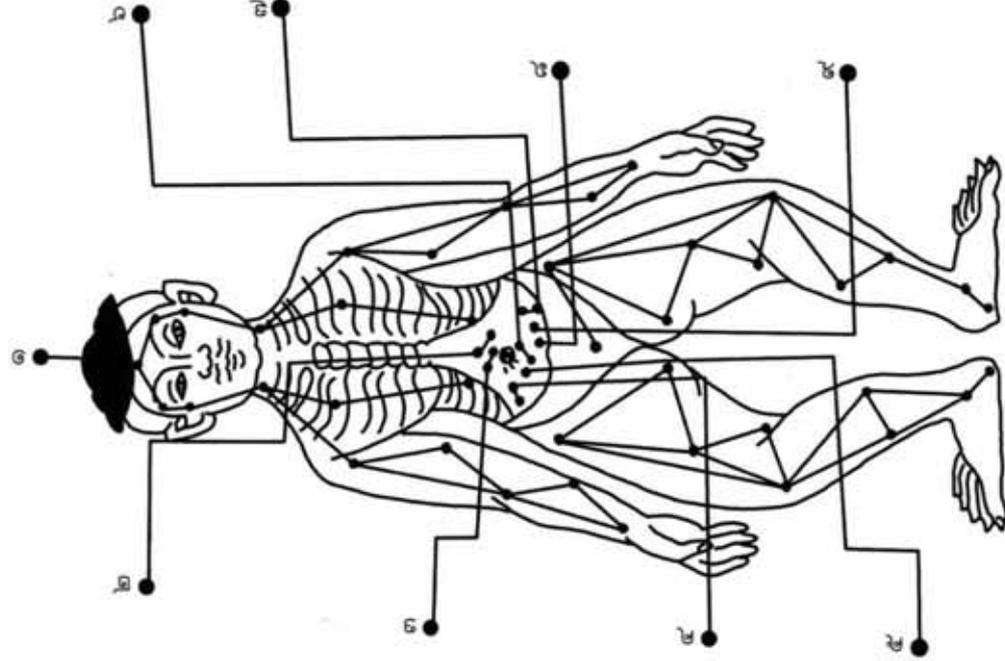
๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกกำหนดอสุรินทัญญาณธาตุนั้นเกิดแต่กองวาโย
พิบัติ ดังนี้คือ :-

๒. เส้นนี้ วิทวาตพัตถ ลมที่จับลำคอให้แข็งเป็นเกลียว,แล้วจับให้สมองวิ่งเวียน
๓. เส้นนี้ สมนวาโยแล่นออกมาดังนี้
๔. เส้นนี้ วิสรวาโยแล่นออกมาดังนี้
๕. เส้นนี้ ปัตตาคาช่ายแล่นออกมาดังนี้
๖. เส้นนี้ พหิวาทพัตถลมที่จับให้สัมผัสบอการคล้ายลูกลายสายสากัด
๗. เส้นนี้ กติกาวาโยแล่นออกมาดังนี้
๘. เส้นนี้ มันทวาโยแล่นออกมาดังนี้
๙. เส้นนี้ ปัตตาคาชวาลแล่นออกมาดังนี้ ๗

รูปที่ ๑๔ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุดันเกิดแต่กองปฐพี

รูปที่ ๑๕ แผนทนาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนทนายรูปนี้ บอกกำเนิดอสุรินทัญญาณธาตุดันเกิดแต่กองปฐพี
 พฐีต ดังนี้คือ :-

เส้น	คำอธิบาย
๒. เส้นนี้ พยิตวาโยมคคะ	ลมจับที่ระหว่างใจสัจด์
๓. เส้นนี้ กติกปฐวี	ปลวี่ส่ำแดงอากาศรมาจากกองอชินกินผิด
ระคนด้วยอชิรณธาตุดุ (อชินธาตุดุ)	ส่ำแดง
๔. เส้นนี้ มันทปฐวี	กองปลวี่ระคนด้วยพิษเสมหะ
ระคนด้วยเสมหะ	
๕. เส้นนี้ สันทฆาตขวา	การระคนกันเ็นกองกตึกและมันมีผลทำ
ระคนด้วยวิทรราชิประซุม (วิชรราชิ)	ให้เกิดอากาศเ็นเส้นสันทฆาตขวา จับให้
๖. เส้นนี้ วิปัสถนวาต	ยอกเ็นอก, เ็นอกและสันหลัง
๗. เส้นนี้ สมปฐวี	ลมจับเ็นที่ต้งแห่งนิมิตต้งปวง
ระคนเ็นมหาสันนิบาต	ระคนกันเ็นกองธาตุดุต้งเ็นปวมหา
๘. เส้นนี้ วิสมปฐวี	สันนิบาต
ระคนด้วยอ้งคารวาท	มีผลเ็นให้กองกรังพิการจับเ็นอัมพะฤกษ์
๙. เส้นนี้ สันทฆาตซ้าย	จับให้จับอกต้งเ็นนทเอง
ระคนด้วยลม-โลหิต-มั่งงะประซุมฯ	

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกกำหนดอสุรินทัญญาณธาตุนั้นเกิดแต่กองปถวี
พิบัติ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ วิปัสสนาวาท ลมที่เกี่ยวข้องกับการคิดอย่างชาญฉลาด มีปัญญา
- ๓. เส้นนี้ สมปถวีแล่นออกมาดังนี้
- ๔. เส้นนี้ วิสมปถวีแล่นออกมาดังนี้
- ๕. เส้นนี้ สันทฆาตซ้ายแล่นออกมาดังนี้
- ๖. เส้นนี้ พยัตวาโยมคคะเส้นรัดไหล่
- ๗. เส้นนี้ กติกปถวีแล่นออกมาดังนี้
- ๘. เส้นนี้ มันทปถวีแล่นออกมาดังนี้
- ๙. เส้นนี้ สันทฆาตขวาแล่นออกมาดังนี้ ๆ

หมายเหตุ

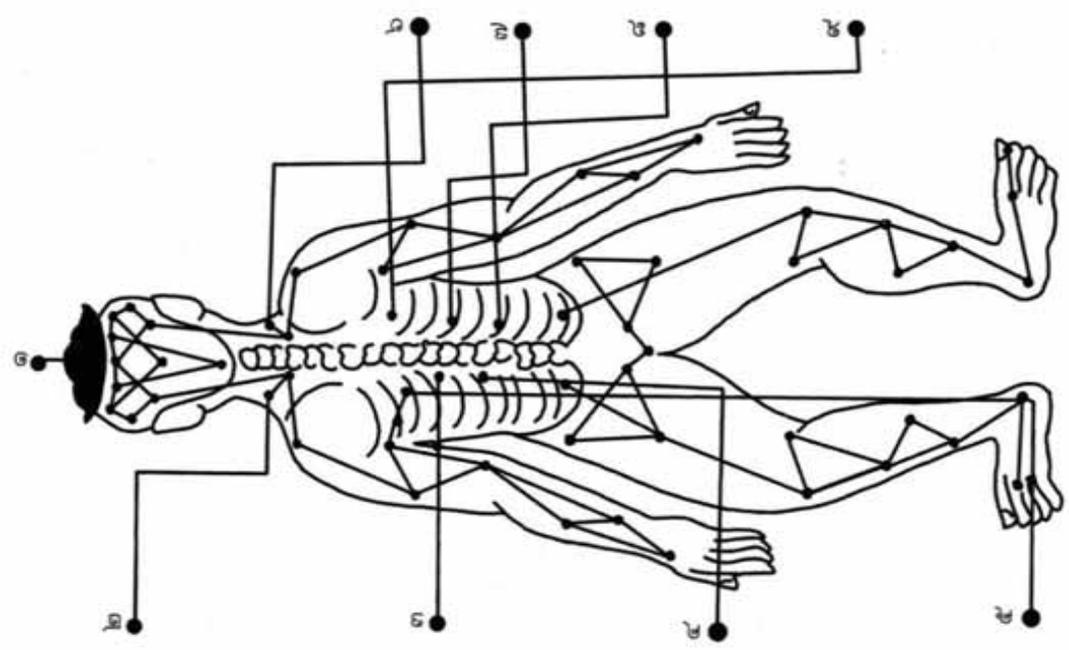
อสุรินทัญญาณธาตุ ความหมายในคัมภีร์อการศาสตร์ธาตุให้รู้
เปรียบเทียบอาการว่าดุจผีสิง หรือ ถูกยักยักกิน(อสุร)และกล่าวไว้แบบนิยามศัพท์
ให้ตีความ

ลักษณะอสุรินทัญญาณธาตุ ๔ (พระคัมภีร์สิทธิสารสงเคราะห์)

สมธาตุ

ทำให้จับเป็นเวลา ตั้วร้อนเท่าเอ็น สวิงสวาย เจ็บในอก กินอาหารไม่รู้สึก
ให้มัน เพราะเสมหะ, ปิตตะ, วาตะสมมูลฐาน ประชุมพร้อมกันในกองวิสตติบถวีเป็น
เหตุ

วิสมธาตุ

รูปที่ ๑๕ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

เพราะกองวายุมีกำลัง ท้องคั่นอยู่เป็นนิจ บางวันให้ลง บางวันให้ยก ให้ค้ำท้อง แนนอกค้ำใบใจ เพลึงธาดุมิได้เสมอ วาโยเดินไม่สะดวก โทษนี้เกิดเพราะ ฉกกลวายุเป็นเหตุ

ติกขธาดู(กติกธาดู)

เป็นเพราะพิษต่างๆเช่น พิษดี เสมหะ พิษลม และด้วยเพลึงธาดูนั้นแรง เผาอาหารรวดเร็ว ทำให้จับเชื่อมั่วทั้งกลางวันกลางคืน ปวดศีรษะ ผิวมือแดง ตาแดง ให้ชืดอุจจาระปัสสาวะ เป็นพรรตัก เพราะจะจุดกาลโตใจเป็นเหตุ

มันทธาดู

ด้วยเสมหะมีกำลัง คือเพลึงธาดูนั้นหย่อน เผาอาหารมีย่อย ทำให้ลงวัน ละ ๒-๓ เวลา ให้สรีรกายย่อยแรงยิ่งนัก ทำให้ท้องขึ้นมีรูวาย อุจจาระเป็นเมือก มันเป็นแปลว ทყาบและเอียงตระคนกัน ให้ปวดมวนเป็นกำลัง โทษนี้ด้วยกองทวาทศ อากโปเป็นเหตุ

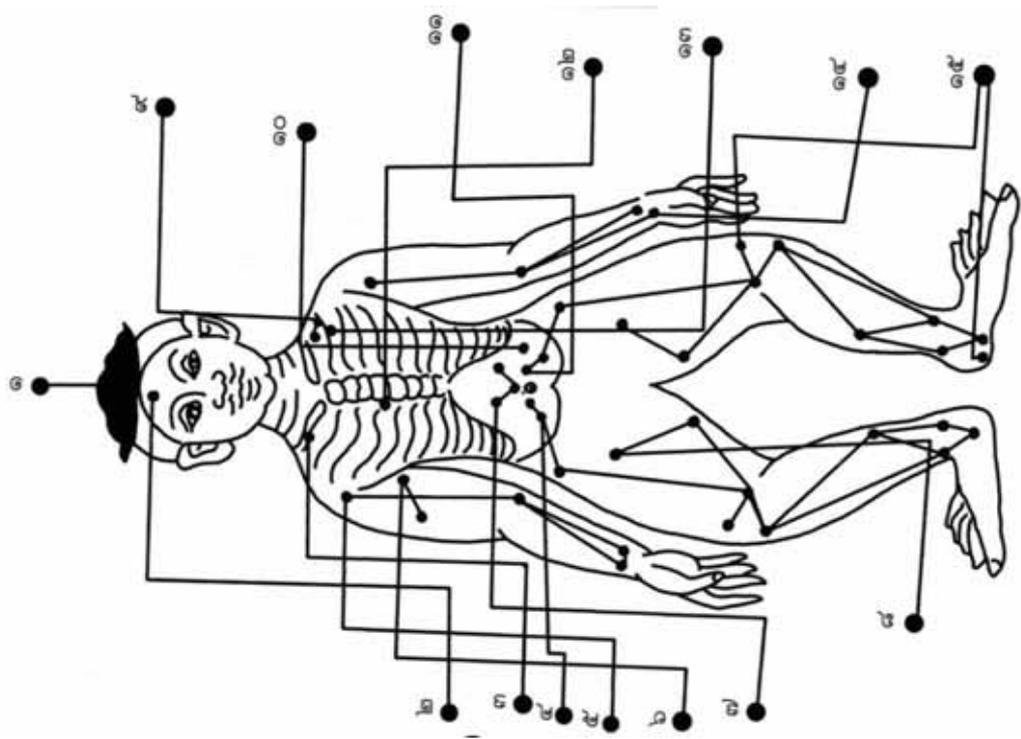
บอกที่แก้โตโซ ประชุมในสมภูฐานเตโซ

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกที่แก้โตโซ ประชุมในสมภูฐานเตโซ ตามที่ท่าน อาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

แก้อาการ

คำอธิบาย

๑. แก้ปวดลมปะกังก็
ปวดหัวเฉพาะซีกหนึ่งซีกใดที่ขมับหรือที่ป่าตา มักจะปวดแบบตุบๆ เข้ากับจังหวะการเต้นของหัวใจ แต่บางทีก็ปวดแบบตื้อๆ ก็ได้ อาจปวดสลับข้าง ในแต่ละครั้งที่เป็นก็ได้ หรือบางครั้งอาจปวดทั้งสองข้างก็ได้ เมื่อจับ ให้หาวางนอน เป็นกำลัง ให้หวาดหัวไม่ไหวอยู่แต่ในใจ ให้นอนนิ่งไป มีรู้สึกภายในเมื่อแรกให้หาวาง และให้เขียนขารเกรงแอ่ง อ้าขบมิลง ให้แน่นิ่งไป ไม่รู้สึกตัว ปลุกมีตื่น กำหนด ๓ วันถึง ๗ วัน
มีอาการสะอึกขึ้นมาจากพิษของโตโซกระทำคือใช้แก้วไม้ (ตะคริว) ทำให้ร้อนในเอกร้อนในใจ, เกิดจากกล้ามเนื้อของอวัยวะภายในจะเป็นกล้ามเนื้อเรียบหดเกร็ง
๒. แก้ปวดคางคาง
อาการยังไม่ดี, ตัวยังแข็ง มีลมจรเข้าแทรกอยู่กับลมในกองธาตุและขัดเขา (คุณที่มีลมอันแทรก)

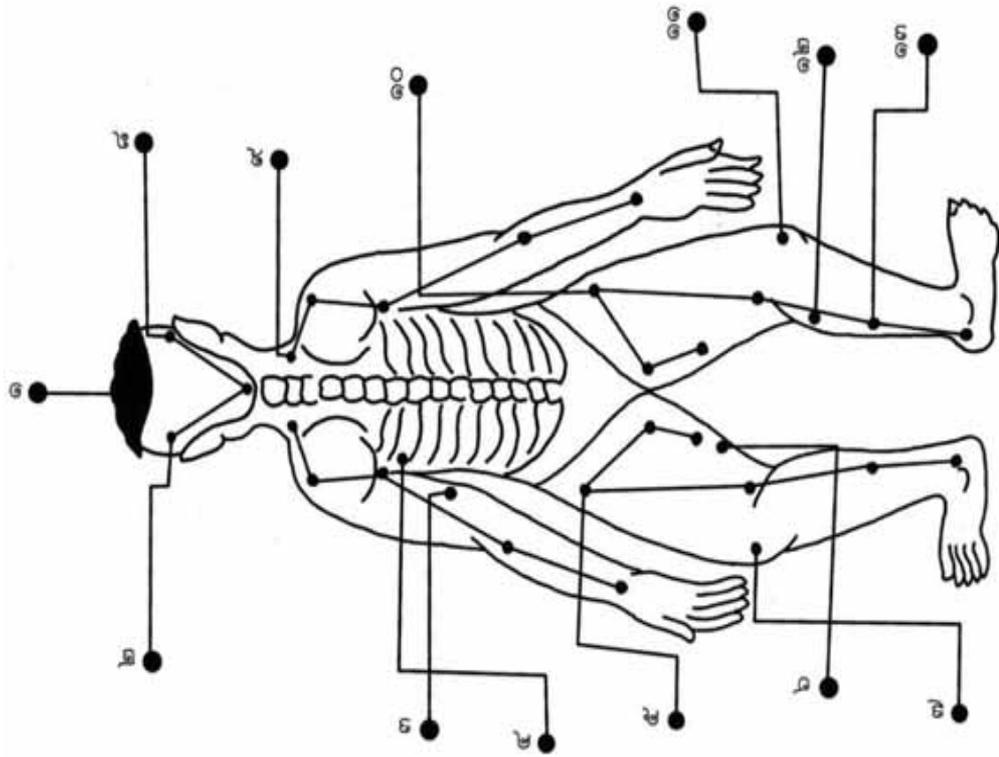
รูปที่ ๑๖ แผนหงาย (ด้านหน้า)

รูปที่ ๒ ถึง ๘ แก่นำคือที่ด้านหน้าขาขวา, ปลายน้ำคือด้านซ้าย

แก้อาการ

คำอธิบาย

- ๙. แก่ให้ลดตายทั้งสองข้าง
 - ๑๐. แก่เสียตข้างทั้งสองข้าง
 - ๑๑. แก่ปิดคาคตข้าง
 - ๑๒. แก่ริตลิตวงใจ (ไอออกมาเหม็น)
 - ๑๓. แก่เมื่อยขบข้างสองข้าง
 - ๑๔. แก่ตะคริวข้อมือ
 - ๑๕. แก่สรพลมทั้งปวง
- คำอธิบาย
- ลมจับให้พลมมีกำลังและยกไม่ขึ้นทั้งสองข้าง
- ลมที่จับแล้วทำให้เสียตข้างลำตัวตั้งออกทั้งสองข้าง
- จับให้เสียตและแพทอยู่ด้านใน
- จะแปรเข้าลมจับไป
- เท้าและขาทั้งสองข้างตั้งแข็งมาก
- ภาวะเกิดการหดเกร็งของกล้ามเนื้อรุนแรงทันทีโดยเรอบังคับไม่ได้ ร่วมกับมีอาการปวด/เจ็บกล้ามเนื้อเมื่อเกิดการหดเกร็ง

รูปที่ ๑๖ แผนความรู้ว่า (ด้านหลัง)

รูปที่ ๙ ถึง ๑๔ แก่ต้นน้ำคือที่ด้านหน้าข้างซ้ายปลายน้ำคือด้านขวา

๑. ลักษณะแผนผังว่ารูปนี้ บอกที่แก่งกอลม เตโซ ระบุในสมมุติฐานธาตุตามที่ทำนอจารยได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๒. แก่โสทรโค	แก่อากาศ	คำอธิบาย
๓. แก่ไหลตายที่หนึ่ง	แก่อากาศ	อาการหูอื้อตาพร่าลาย
๔. แก่กอมิมิซัน (เรียกกอมิต)	แก่อากาศ	ลมมหาสคมภักจับเกิดอาการเคลิบเคลิ้ม
๕. แก่ปัดคาตนอก	แก่อากาศ	อาการที่ลมจับให้ไม่รู้สีกตัว (ดวงจิต)
๖. แก่ริตชานนอก	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๕
๗. แก่สันทชานนอก	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๖
๘. แก่ชิตเช่า	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๗
	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๘

รูปที่ ๒ ถึง ๘ แก่ต้นน้ำคือที่ด้านหน้าข้างขวา, ปลายน้ำคือด้านซ้าย

๙. แก่ฤทธิเสโท	แก่อากาศ	คำอธิบาย
๑๐. แก่ไหวตัวมิได้	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๙
๑๑. แก่เสียดแพง	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๐
๑๒. แก่จะโปง (จับโปง)	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๑
๑๓. แก่เข้าคู่เหยียดมือออก	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๒
๑๔. แก่ชิตเท้าสะทก	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๓
	แก่อากาศ	ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๔
- (สะทกตะทกสะทัก)

หมายเหตุ

กองสมมุติฐานเตโซมีตัวทำงานคือ พัทธะ อพัทธะ กำเดา

แต่มีผลให้ไฟสี่กองระส่ายด้วยดั่งอากาศในรูปนวด

๑. สันตปัปคิ คือไฟสำหรับอุ่นกาย ซึ่งทำให้ตัวเราอุ่นเป็นปกติอยู่พิการทำให้กายเย็นชิต
๒. ปริทัยหัตติ คือไฟสำหรับร้อนระส่าย ซึ่งทำให้เราต้องอาบน้ำและพัชวีพิการให้ชิตช้อมือ ช่อเท้า เป็นมอจครอ คือปอดเป็นหวัด ให้อุ ให้ปวดฝ่ามือ ฝ่าเท้า ให้ท้องแข็ง ให้ผะอืดผะอม
๓. ชิริณัตติ คือไฟสำหรับเผาให้แก่คร่ำคร่า ซึ่งทำให้ร่างกายเราเหี่ยวแห้งทรุดโทรม ทุพพลภาพ พิการทำให้กายไม่รู้สีกสมผัส ชิวหาไม่รู้รส หูตึง หน้ำผากตึง อาการเหล่านี้ เปลี่ยนไป เปลี่ยนมาได้
๔. ปริณามัตติ คือไฟสำหรับย่อยอาหาร ซึ่งทำให้อาหารที่เรากลืนลงไปนั้น แผลกละเอียดไป พิการทำให้ร้อนภายในภายนอก เย็นมือ เย็นเท้า เหงื่อออก

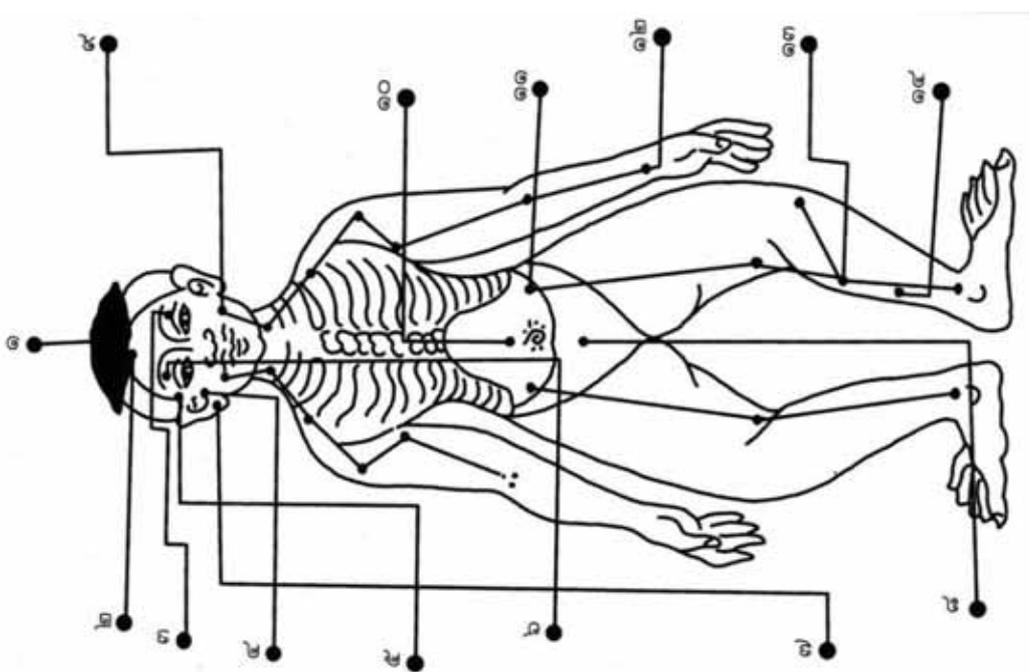
บอกที่แก้ในกองวิสมเตโช ประชุมในกองวาตโรค

๑. ลักษณะแผนทรายรูปนี้ บอกที่แก้ในกองวิสมเตโช ประชุมในกองวาตโรค ตามที่ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

แก้อาการ	คำอธิบาย
๒. แก้ปวดศีรษะ	ร่วมกับอาการตามัวคล้ายหมอก
๓. แก้ปวดศีรษะ	ลมจับเข้ากระบอกตา
๔. แก้กระหายน้ำ	และหูตึง(ฟังไม่ชัด)
๕. แก้ลมเวียนจักษุ	จับให้ปวดกระบอกตา
๖. แก้หนักหลังจักษุ	จากพิษโลหิตที่คั่ง
๗. แก้สันนิบาตปวดศีรษะ น้ำตาตก	และเสียตที่สะโพก
๘. แก้ลมตั้งพิษงู	จับให้เวียนศีรษะ

รูปที่ ๒ ถึง ๘ แก้ก้นน้ำคือที่ด้านหน้าข้างขวา,ปลายนาคือด้านซ้าย

แก้อาการ	คำอธิบาย
๙. แก้ปากเบี้ยว เพื่อกำเดาและลมระคนกัน	
๑๐. แก้เจ็บหลัง	และลมแทงสี่ข้าง
๑๑. แก้ปวดคางตึง	
๑๒. แก้ข้อมือตาย	จากลมขึ้นเบื้องสูงด้วย
๑๓. แก้เข่าเคล็ดแตก	จากลมขึ้นเบื้องสูงด้วย
๑๔. แก้ลมเหน็บขา	จากลมขึ้นเบื้องสูงด้วย
- รูปที่ ๙ ถึง ๑๔ แก้ก้นน้ำคือที่ด้านหน้าข้างซ้าย,ปลายนาคือด้านขวา

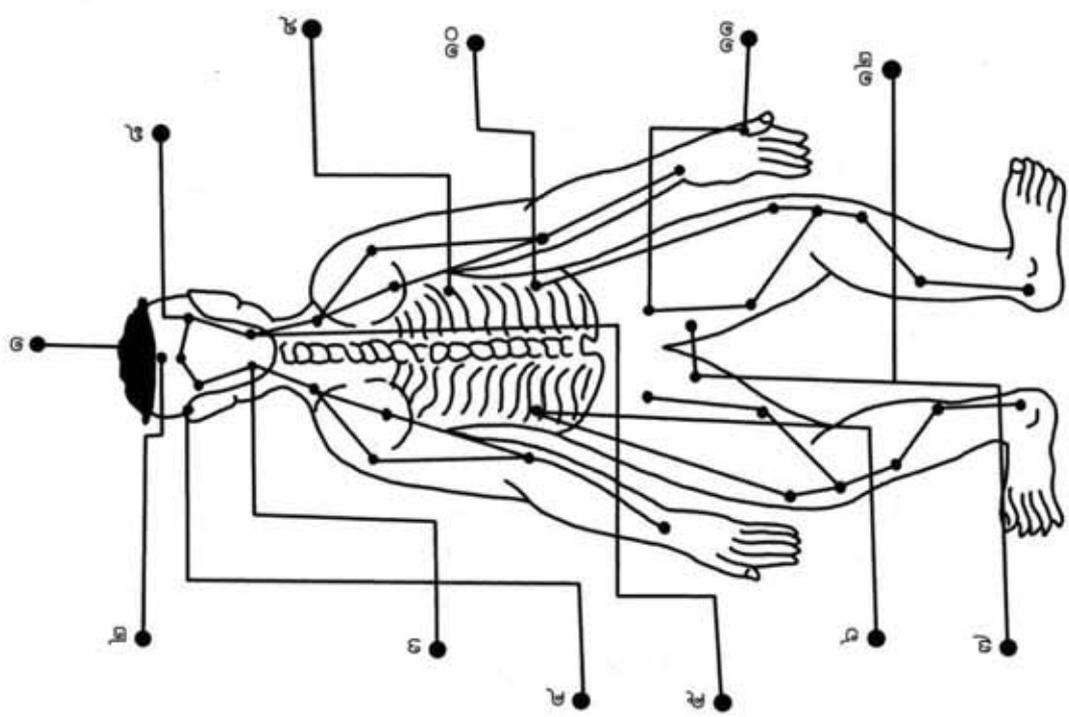
รูปที่ ๑๗ แผนทราย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้มในกองวิสมเตโช ประชุมในกองวาโตรค ตามที่ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-
 ๒. แก้มซ้ายมุมหมอก แก้มขวาตรงมุมกับจุดด้านหน้าข้อ ๒
 ๓. แก้มจับในกระบอกจักษุ แก้มจับในกระบอกตา ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๓
 ๔. แก้มสติง แก้มขวาตั้งร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๔
 ๕. แก้มปวดกระบอกจักษุ แก้มปวดตา ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๕
 ๖. แก้มโลหิตขึ้น ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๖
 ๗. แก้มเสียตะโพท ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๗
 ๘. แก้มไม่ให้เวียนศีรษะ ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๘
 ๙. แก้มไม่ไหลตาย ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๙
 ๑๐. แก้มแกงสีข้าง ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๐
 ๑๑. แก้มกองปัดคาด ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๑
 ๑๒. แก้มขึ้นเบื้องสูง ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๒

หมายเหตุ

เรื่องลมที่ระคนอยู่ในกองสมฐานเตโช

ธาตุลมในแพทย์แผนไทย มีทั้งหมด ๖ ประเภท โดยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ ลมกองหยาบ และลมกองละเอียด ซึ่งมีแนวทางการพัฒนาผ่านเส้นทางการพัฒนาของลมหลัก ๑๐ เส้นทาง (เส้นประธานสิบ) เชื่อมโยงส่วนต่างๆ ของร่างกาย และกระบวนการทำงานของร่างกาย ได้แก่

รูปที่ ๑๗ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

ลมกองหยาบ (โอรหกริกวะตะ)

คือ ลมที่เกิดขึ้นในช่องท้อง เกี่ยวข้องกับทางเดินอาหาร ซึ่งแนวของลมชนิดนี้ อยู่ในแนวแกนกลางของร่างกาย หากลมกองนี้เกิดควหา่งของลมชนิดนี้เป็นทางผ่านของเส้นประสาทสิบ ๙ เส้น ด้วยกัน คือ เส้นอิทา ปิงคลา กาลทาร์ สหัสรังสี ทวาริ จันทกุสฺ รุซัง ลิกขิณี และสุซุมัง

ลมกองละเอียด (สุขุมะวะตะ)

คือ ลมที่มีลักษณะละเอียดอ่อน อ่อนโยน นุ่มนวล ซึ่งลมกองนี้จะอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ทำหน้าที่พ่นำเอาสารอาหาร (กริสฺ) ไปเลี้ยงส่วนต่างๆ ของร่างกาย และยังนำเอาของเสียออกมาจากรวัยวะต่างๆ ลมกองละเอียดยังมีหน้าที่สำคัญที่ทำให้มนุษย์เกิดการรับรู้ และโต้ตอบสิ่งภายนอกที่เข้ามากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และจิตใจ (อายตนะ ๖) ซึ่งลมกองละเอียดนี้ มีความเกี่ยวข้องกับจุดควบคุมทั้ง ๓ จุด คือ

๑. ลมในหัวใจ (หทัยวะตะ) ซึ่งทำให้จิตระส่ำระสาย เกิดเป็นอารมณ์ต่างๆ

๒. ลมในการรับรู้ความรู้สึกและการรับรู้ (สัตถกะวะตะ)

๓. ลมที่พัดในแนวกลางลำตัว (สุมนาวาตะ) ซึ่งกรณีหลังนี้เกิดจากลมกองหยาบที่แปรไปเป็นลมกองละเอียด แล้วตั้งขึ้นไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย จนทำให้เกิดอาการผิดปกติต่างๆ เช่น หากตั้งขึ้นที่หน้าอก จะทำให้แน่นหน้าอก สูงขึ้นมาอีก เร็กลมจุกคอก และเมื่อตั้งขึ้นที่ศีรษะ เร็กลมตีขึ้นเบื้องสูง ทำให้เกิดอาการวิงเวียนศีรษะหน้ามืดตาลายคล้ายจะเป็นลม เป็นต้น ซึ่งจากลม ๖ ประเภท แบ่งออกเป็นลมกองละเอียด ๒ ชนิด คือ

๑. ลมพัดทั่วกาย (อังกมิงคานุสุร้าวาตา) เป็นลมที่พัดในช่วงกลางลำตัว (สุมนาวาตะ) แล่นไปทั่วร่างกาย ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว หากพิการจะมีอาการหูอื้อ ตาลาย เห็น แสงเงาประหลาด เมื่อเปรียบกับแนวทางเดินของเส้นประสาทสิบ พบว่า ตำแหน่งของลมนี้เป็นทางผ่านของการเดินทางหลักของลมทั้ง ๑๐ เส้นทาง (เส้นประสาทสิบ) เนื่องจากเป็นลมที่พัดทั่วร่างกาย

๒. ลมหายใจเข้าออก (อัสสาสะปัสสาสะวะตา) คือ ลมหายใจเข้าออก พัดในแนวกลางของลำตัว ทำให้มีชีวิตคงอยู่ได้ เป็นลมที่พัดในแนวของสุมนาวาตะ เมื่อเปรียบกับแนวทางเดินของเส้นประสาทสิบ พบว่า ตำแหน่งของลมอัสสาสะปัสสาสะวะตา เป็นทางผ่านของเส้นประสาทสิบเพียงเส้นเดียว คือเส้นสุมนา

อ้างอิง

สถาบันการแพทย์แผนไทย. **จรรยาเสีลา**. ๒๕๕๔. ฉบับที่ ๑๒๔ มีนาคม ๒๕๕๔.

ความไม่สมดุลไป อาจทำให้เกิดท้องผูก ท้องเสีย อากาศท้องอืด ท้องเฟ้อ อาหารไม่ย่อย จุกเสียดแน่น สาเหตุของการเกิดลมก้องหยวบไม่สมดุลมาจาก ระบบการย่อยอาหารผิดปกติ ซึ่งแตกต่างกันไปตามชนิด และแนวทางการเดินของธาตุลมนั้นๆ ซึ่งในลมทั้ง ๖ ประเภท แบ่งเป็นลมก้องหยวบ ๔ ชนิด ดังนี้

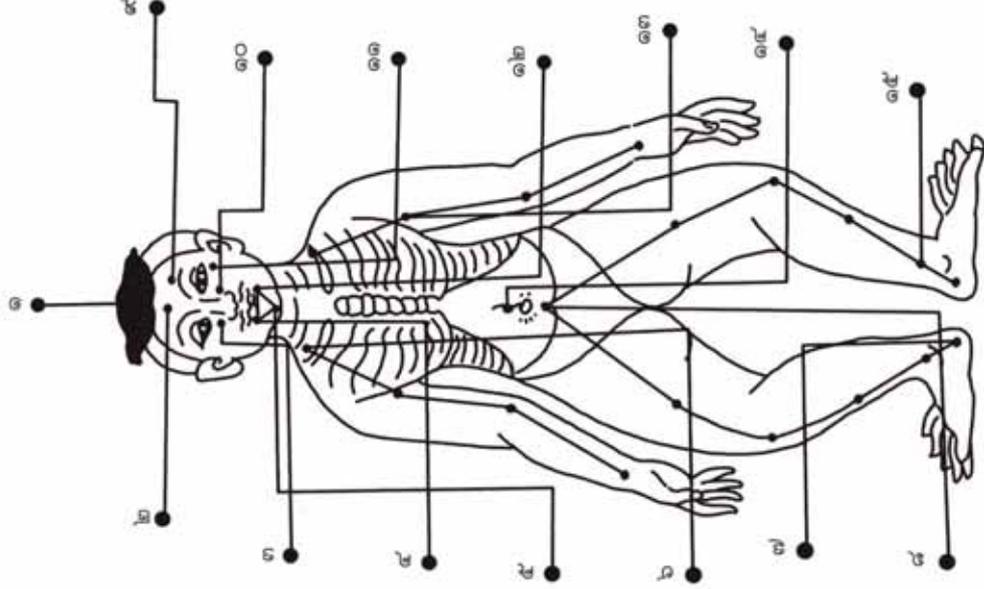
๑. ลมที่พัดในท้อง นอกลำไส้ (กุฉิสยาวาตา) คือ ลมที่พัดอยู่ภายนอก กระเพาะ และทางเดินอาหาร ถ้าลมชนิดนี้พิการ จะมีอาการเจ็บท้อง ถ้าเสกเกิด การบีบตัวมาก และในจุดนี้เชื่อมโยงกับเส้นทางพัดพาของลมทั้ง ๑๐ เส้น (เส้นประธานสิบ) เพราะท้องเป็นจุดกำเนิดของเส้นประธานสิบทั้งปวง

๒. ลมที่พัดในท้อง ในลำไส้ (โกฐฐาสยาวาตา) คือ ลมในกระเพาะ และ ทางเดินอาหาร หากพิการจะทำให้เกิดอาการจุกเสียด แน่นหน้าอก อาเจียน เมื่อเทียบกับแนวทางการเดินของเส้นประธานสิบ พบว่า ตำแหน่งของลมนี้นั้นเป็นทางผ่าน ของเส้นประธานสิบ ๓ เส้น คือ เส้นสุมนา สหัสรังสี และเส้นจันทกุสัจ

๓. ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน (อุทังคมาวาตา) คือลมที่พัดนับแต่สะดือถึงศีรษะ ทำให้เรอ อาเจียน และไอ หากพิการ ทำให้หาเรอบ่อยๆ ทुरนทुरาย เมื่อเทียบกับแนวทางการเดินของเส้นประธานสิบ พบว่า ตำแหน่งของลมชนิดนี้ เป็นทางผ่าน ของเส้นประธานสิบถึง ๘ เส้น คือ เส้น อิทาปีงคลา สุมนากาลทาสหัสรังสี ทวาริ จันทกุสัจ และรุชัง

๔. ลมที่พัดลงเบื้องล่าง (อโรคมาวาตา) คือลมที่พัดตั้งแต่สะดือถึงปลายเท้า ทำให้ถ่ายอุจจาระ บัสสาวะ หากพิการ ทำให้ยกมือเท้าไม่ได้ เมื่อยขบทุกข้อ เมื่อเปรียบกับแนวทางการเดินของเส้นประธานสิบ พบว่า ตำแหน่ง

บอกที่แก่ในกองกติกะเตโช

รูปที่ ๑๘ แผนทนาย (ด้านหน้า)

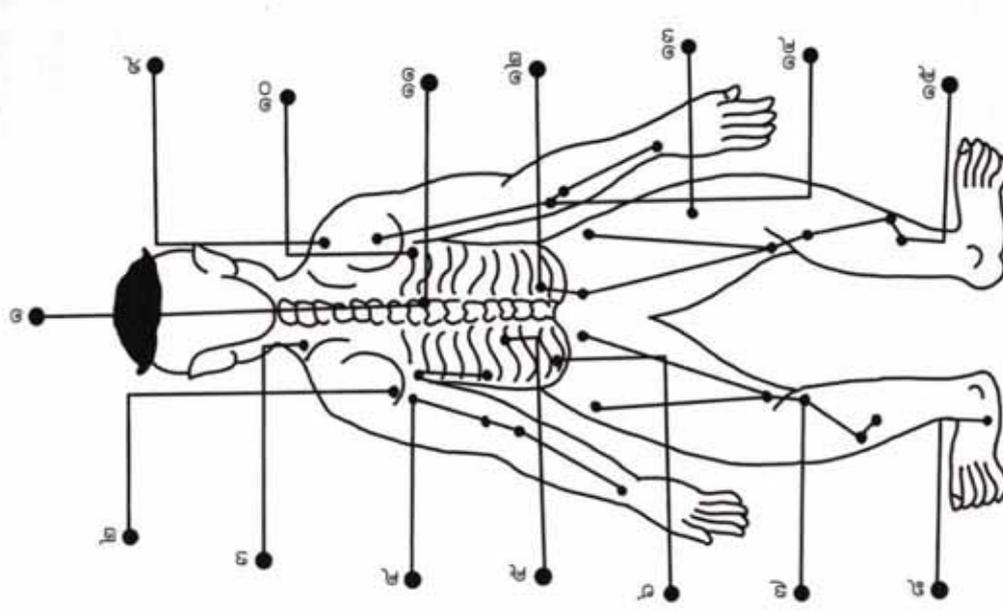
๑. ลักษณะแผนทนายรูปนี้ บอกที่แก่ในกองเตโช ประชุมที่ท่านอาจารย์แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

แก้อาการ	คำอธิบาย
๒. แก้กัณฐินิบาท	จะแปรไปเป็นลมราชัยักษ์
๓. แก้กัณฐินิบาทสะท้าน	จับให้ชักปากเบี้ยว
๔. แก้กัณฐินิบาทตาดก	จับให้ตาเหลือก
๕. แก้กัณฐินิบาทต่างคางแข็ง	ร่วมกับอาการตัวร้อนนอนสะดุ้ง
๖. แก้กัณฐินิบาท	จับให้เสมหะท้น(อาเจียนเป็นน้ำเสมหะ)
๗. แก้กัณฐินิบาท	และตะคริวเพลิง(ตะคริวที่ปวดร้อน)
๘. แก้กัณฐินิบาท	และบาทเพลิง(อาการร้อนที่ฝ่าเท้าจุดต้องเพลิง)
๙. แก้กัณฐินิบาท	ลมจับให้กลุ่ม
๑๐. แก้กัณฐินิบาท	จากลมชีวทาสตมภ์
๑๑. แก้กัณฐินิบาท	อาการตาพร่า
๑๒. แก้กัณฐินิบาท	จากพิษอันตพฤกษ์
๑๓. แก้กัณฐินิบาท	ทำให้บวมมีพิษ
๑๔. แก้กัณฐินิบาท	จับให้ร้อนปลายมือ
๑๕. แก้กัณฐินิบาท	และร้อนที่ปลายเท้า

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้มกอด กตึกกะ (กำหนด) เตโชประชุมใน สรรพพิชตามอาจารย์ท่านกล่าวแนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

- ๒. แก้มกรายกษัยกัษ
- ๓. แก้มชุกปากเบี้ยว
- ๔. แก้มจุกเขเหลือก
- ๕. แก้มตัวรอนนอนสะตุง
- ๖. แก้มเสมหะทัน
- ๗. แก้มตะคริวเพลิง
- ๘. แก้มบาทเพลิง
- ๙. แก้มลมให้กลุ่ม
- ๑๐. แก้มชิวหาสดมภ์
- ๑๑. แก้มจุกุพรา
- ๑๒. แก้มพิชอัมพทฤกษ
- ๑๓. แก้มวรมิพิช
- ๑๔. แก้มรอนปลายมือ
- ๑๕. แก้มรอนปลาเยเท้า ๆ

- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๒
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๓
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๔
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๕
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๖
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๗
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๘
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๙
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๐
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๑
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๒
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๓
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๔
- ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๕

รูปที่ ๑๘ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้มกึ่ง มันทตโชประชุมในกองเสมหะ ตามอาจารย์ท่านได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

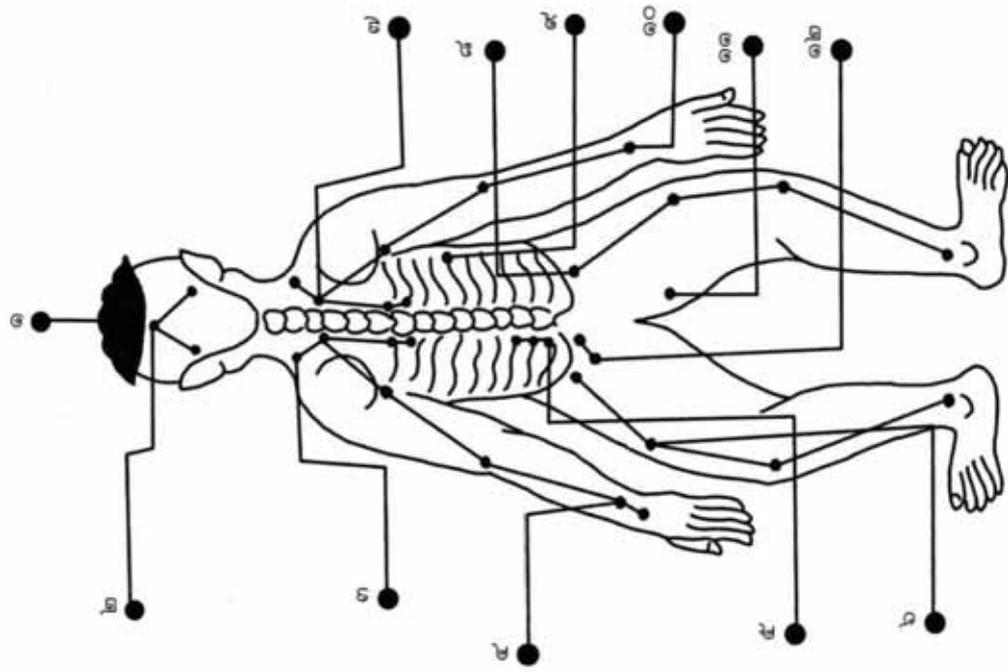
- ๒. แก้มศีรษะเป็นกำลัง ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๒
- ๓. แก้มปลายปิดคาดเป็นได้ให้ปวดขบ ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๓
- ๔. แก้มข้อมือเคล็ด ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๔
- ๕. แก้มพาดมีพิษให้เสโทตก ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๕
- ๖. แก้มโสโรโรค ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๖
- (๑) ๗. แก้มหะเหมียว ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๗
- (๒) ๘. แก้มวลเสมหะ ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๘
- (๓) ๙. แก้มอีกเพื่อเสมหะ ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๙
- (๔) ๑๐. แก้มอหับขา ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๐
- (๕) ๑๑. แก้มปวดเสมหะ ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๑
- (๖) ๑๒. แก้มร่อนน้ำให้เป็ปลาสวะบ่อยๆ ร่วมกับจุดด้านหน้าข้อ ๑๒

หมายเหตุ แผนนวดบอกทางโรคไว้คือ

๑. ข้อ ๒ ถึง ๗

ถ้าอาการกำเริบจากเตโชสมมูลฐานเป็นเหตุจะแปรเข้า กร่อนแห้ง (กล่อนไฟ กษัยเพลิง) กระษัยเพลิง(ไฟ)เกิดเพื่อเตโชธาตุ ๓ ประการคือ สันตัมปคคี ชिरณคคีปริทัยคคี

๑. กระษัยไฟกองหนึ่งชื่อว่าอะพิตาหรือชื่อปากะนิมนให้จับเป็นเพลามาให้ลูกลูกตามนแดงเจ็บปางตายและมันเข้าเจ็บรวมเข้าที่ยอดดอกเหมือนผีเมะเร่งทรงวางจับเวลาป่วยแล้วรวมหน้าวมท้อง บวมต้นถ้ำบวมตปการนี้ตายแลถ้าจะแก้เอาลูกมะม่วงพรรณ ๑ลูกในเมระระ ๑ หอยทราย ๑ หอยกาบ ๑ หอยแครง ๑ หอยสังข์ ดยาทังนี้เผาไฟให้เหม็นบดละลายเอากล้ากินหายแล

รูปที่ ๑๙ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

นัก เป็นๆ ทายๆ ประมาณ ๑๒-๑๓ ปี แล้วกลายเป็นมานานกระษัยรักษาไม่ได้ ให้แก้แต่ยังอ่อน

ในกระษัยก่อนหน้านั้น มี ๕ จำพวกคือ

๑. กร่อนเอ็น อาการปวดหัวเหน่า เมื่อแข็งขาสะบัดรอนสะบัดทวนา
๒. กร่อนแห้งจากเส้นมุตตฆาต ระบบทางเดินปัสสาวะ หยุตหรือขัด เมื่อยแวนและต้นขา
๓. กร่อนแห้งจากเส้นสันตฆาต ท้องแข็งเป็นดาน ดันไปที่ถุอันตะ
๔. กร่อนแห้งจากเส้นปัดตฆาต เมื่อยตั้งตัว เห็นบขา ปวดถ่วงอันตะ
๕. กร่อนแห้งจากเส้นรัดตฆาต องคชาตบวม เสียดสีข้างและชายโครงปัสสาวะขัด

๓.ข้อ(๑) ถึง (๖)ถ้าอาการหย่อนจากไตโษสมุฏฐานเป็นเหตุจจะแปรเข้า กร่อนน้ำ (องคสุตร)

องคสุตร เป็นการดำเนินโรคต่อจากสันตฆาตแปรเข้าสายฮอร์โมนก่อเกิด แบ่งออกได้ ๔ จำพวกดังนี้

๑.องคสุตร เกิดในเดือน ๕-๖-๗ (คิมหันตฤดู)

เมื่อจะเกิด ให้ถูกอันตะข้างขวานั่นพองแดง ขึ้นตั้งผลดำลึงสุก ทำให้แสบร้อนเป็นกำลังและโลหิตมีกล่งไปตามช่องปัสสาวะ ทำให้ปวดแสบแสบปวดร้อน ไปตามเส้นเอ็นทั้งบวงเจ็บแต่สองราวข้าง ใจเสียดแทง อุจจาระผูกเป็นพริกขี้ขีดปัสสาวะเดินไม่สะดวกโทษทั้งนี้เกิดเพื่อโลหิต ๓ ส่วน ว่าโยระคน ๒ ส่วน รักษายาก

๒.องคสุตร เกิดในเดือน ๘-๙-๑๐ (วสันตฤดู) นั้น

มีให้เจ็บในอก และขาทั้ง ๒ ข้าง ให้เจ็บเสียวตาม กระดูกสันหลังกระหวัดมาราวนมและบ่าทั้งสองข้าง แล่นไปปลายเท้าทั้ง ๒ ข้าง ให้ซบไปตลอดตั้ง มดตะนอย

ต่อให้สะท้านรอนสะท้านทวนา วิงเวียนหน้าตา ให้ชักหลังอ เวลาปัสสาวะให้แสบร้อนในรูองคชาตไป จุกอุจจาระให้เป็น มูกเลือดออกมา โรคนี้เกิดขึ้นเพื่อวาโย ๒ส่วน เพื่อเสโทโลหิต ๑ ส่วน บังเกิดแต่ลำไส้ออกมา ลักษณะดังนี้เป็นอศาทยโรครักษายากนัก

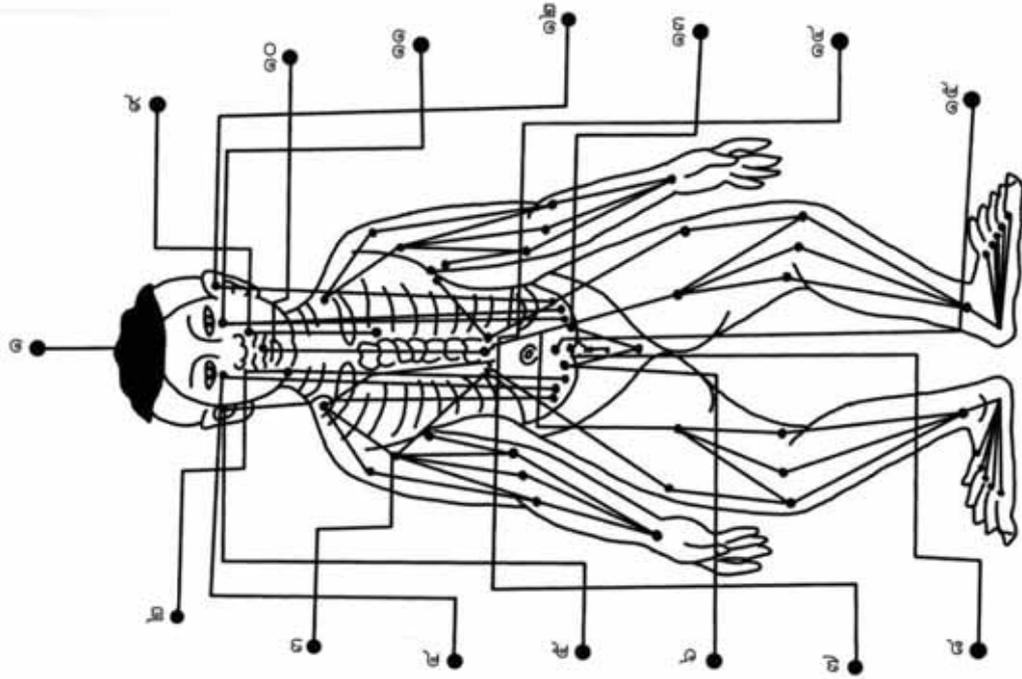
๓.องคสุตร เกิดในเดือน ๑๑-๑๒-๑ (เหมันตฤดู) นั้น

เมื่อบังเกิดขึ้นให้ปวดในรูองคชาต ปัสสาวะเลือดออกมา ปัสสาวะหยดย้อย เจ็บป่นเอวทานอาหารไม่ได้ โทษเกิดเพื่อเสมหะ ๓ ส่วน โลหิต ๒ ส่วนครั้นนานเข้าทำให้ไส้ขาดออกมา ก็ถึงแก่ความตาย เป็นอดีตสยโรครักษาไม่ได้เลยถ้าจะแก้ แก่แต่ยังอ่อนอยู่ ถ้าแก้ ให้แก้โลหิตเสียก่อน แล้วจึงแก้เสมหะต่อไปตามลำดับ

๔.องคสุตร เกิดในเดือน ๒-๓-๔ (สันนิปาตฤดู)

เวลาเกิดขึ้นกระทำให้อันตะดำ และบวม มีพิษเสปร้อนมากอันตะฟกข้างหนึ่ง มีพิษเสปร้อนมาก เจ็บตาข้างหนึ่ง ปวดศีรษะข้างหนึ่งบังเกิดด้วยโลหิตสันนิปาตปัสสาวะเป็นน้ำเหลือง โลหิตเจือออกมา แสบตามช่องปัสสาวะให้เสียดสองราวข้าง และหน้าอก ขึ้นมาตามเกลียวปัดคาคา จับเป็นเวลา ทานอาหาร ไม่ได้เอาเจียนลมแปล่าต้นคอ คอแห้ง น้ำลายเหนียว ตกเสมหะโลหิตทางทวารหนักดุจเป็นบิดรอนนัยน์ตา สิวสวาย กองสันนิปาต ฤดูทั้ง ๓ มาประชุมพร้อมกัน กำหนตมิได้

กองสมองไปประชุมในสมุฐาน

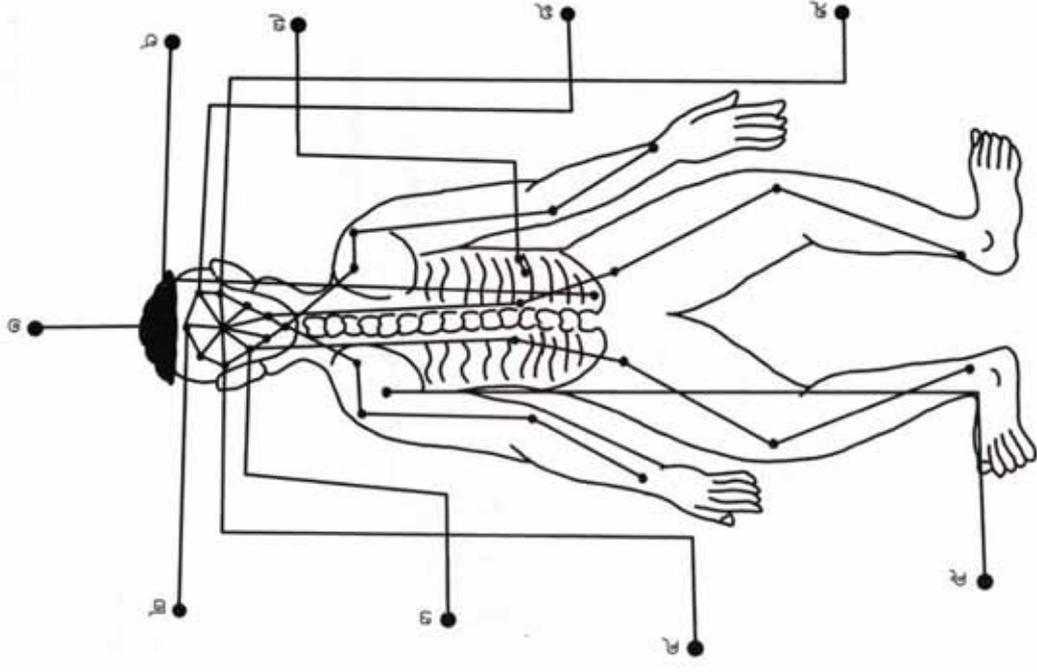
รูปที่ ๒๐ แผนหงาย (ด้านหน้า)

ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกที่แก้มในกองสมองไปประชุมในสมุฐาน ตามที่
 อาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๑. เส้นนี้ แก้มเจดียงจับ
๒. เส้นนี้ แก้มสันนิบาตปดิ่ง มักจับเพลลาเข้า
๓. เส้นนี้ แก้มจับทำให้จักษุแหกหน้าตาตก
๔. เส้นนี้ แก้มชีพเสมหะ จับต้นดินจรจามีขีด
๕. เส้นนี้ แก้มจับมีพิช
๖. เส้นนี้ แก้มตาวิงกลางคิน แก้มจับจักษุและไข้เจ็บ
๗. เส้นนี้ แก้มชกให้ปากเปี้ยวและจักษุมีต
๘. เส้นนี้ แก้มมีพิชจับตั้งพิชไข้เหนือๆ

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้ไขของสมองไปประชุมในสมมุฐาน ตามที่ ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ แก้ตับ
- ๓. เส้นนี้ แก้ลมทำให้หูหนักทั้งสองข้าง
- ๔. เส้นนี้ แก้ลมจับทำให้ชักขี้มีดทั้งสองข้าง
- ๕. เส้นนี้ แก้ลมจับชักสะทกให้เจ็บอก
- ๖. เส้นนี้ แก้ชัก แก้ไข้เจ็ดยี่
- ๗. เส้นนี้ แก้ฉันทพฤษมิพิษ และลมนี้เสียคุณ
- ๘. เส้นนี้ แก้ชักเป็นหมอกด้วยกำลังลม
- ๙. เส้นนี้ แก้ปวดศีรษะให้ชักขี้เป็นหมอก ๆ

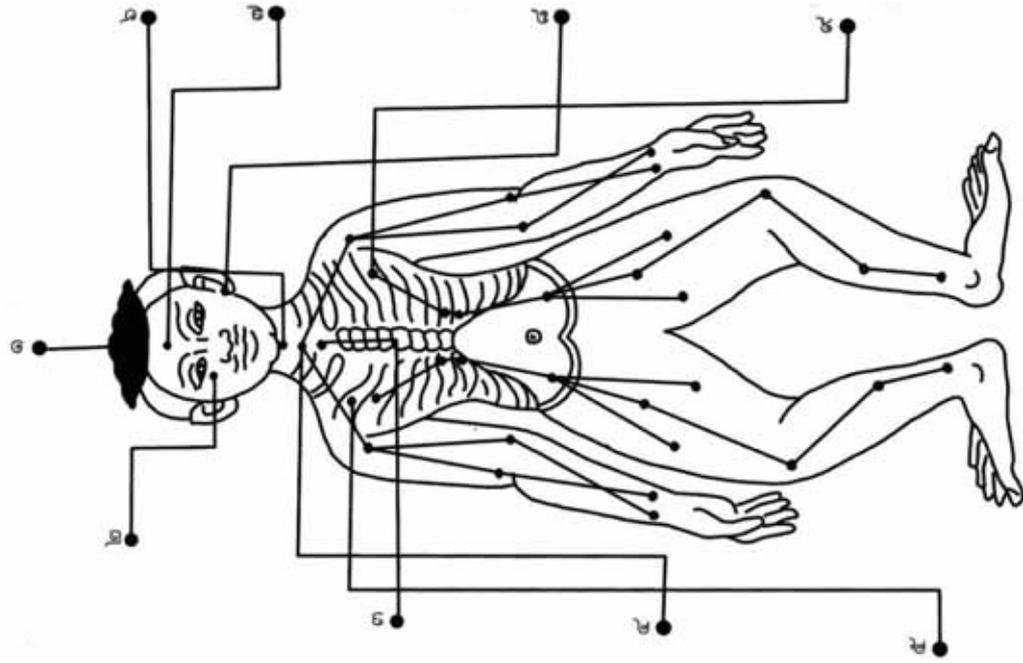

รูปที่ ๒๐ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

หมายเหตุ

เป็นฤดูหนาวเดือนสิบเอ็ดเดือนอ้าย เป็นวาระสันต์เหม็นต้มมี แกมกันทั้ง สองนี้จึงเอาไปกำบริเวณเหนือตูดยกับอาหาร อันเย็นหวานผิดสำแลง เอาไปวิการ แรงบ่งเกิดโทษสิบสองเพลง กระจายมีกัซังไกรธ คุจบ้างยังเกิดเอง วิตทำโองเงง เป็นไข้จับบ่อยากของมัน ไข้ชบข้อกระดูก ตีนมีบวมเป็นสำคัญ ให้ลงโลหิตนั้นแล้ว ให้เอให้หอมเหลือง ชัดทรวงให้ลงท้อง ปวดมวนร่องอยู่เนืองๆ อาหารระยอมน ฝืดเคืองกินมิได้นอนมิหลับ ทั้งนี้เอาไปธาตุ อันร้ายกาจวิกลกลับ แปรปรวนที่ใน ครรภ์แพทย์พึงรู้ดังกล่าวมา ฝิแพทย์จะแก้พั้น เอาไปอันวิการา เจตมูลโคโธสุสมา ลูกฝึกชิตปลีจิง ตูมอ่อนกกลังกา จันทนทั้งสองอย่างดียง พิกลุนมากจริงสารภี ดอกบัวหลวง สมุดแวงเบลอกุมกมัน รากชัฒอนพร้อมทั้งปวง ต้มด้วยน้ำค้างตวง สามเอาหนึ่ง อย่าพั้งวัน กินแก้เอาไปธาตุ ทั้งสิบสองวิธีปฏิบัติเป็น หายพลันดังฝันเห็น เหมือนกับตื่นเมื่อลืมตา

บอกที่แก่นกองวิสมฮาโปประชุมในกองวาตโรค

รูปที่ ๒๑ แผนทงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนทงายรูปนี้ บอกที่แก่นกองวิสมฮาโปประชุมในกองวาตโรค ตามที่อาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๒. เส้นลมนี้ แก้กักเขม่นจักษุ
๓. เส้นนี้ แก่ริดสีดวงกระทำให้เอมิหยุด
๔. เส้นนี้ แก่ลมกระทำให้เจรจาไมได้ให้ลิ้นหด
๕. เส้นนี้ แก่ลมรัตตคุณให้มือตายและงนบชชา
๖. เส้นนี้ แก่ลมจุกคอ
๗. เส้นนี้ แก่ลมเส้นนิบาตขึ้นสูงปวตศีระชะ
๘. เส้นนี้ แก่ลมให้คั่นกระหม่อมมักเกิดรังแค
๙. เส้นนี้ แก่ลมมือตาย และจุกอกและเจ็บในอก ๆ

๓. สันนิบาตทวารวดี

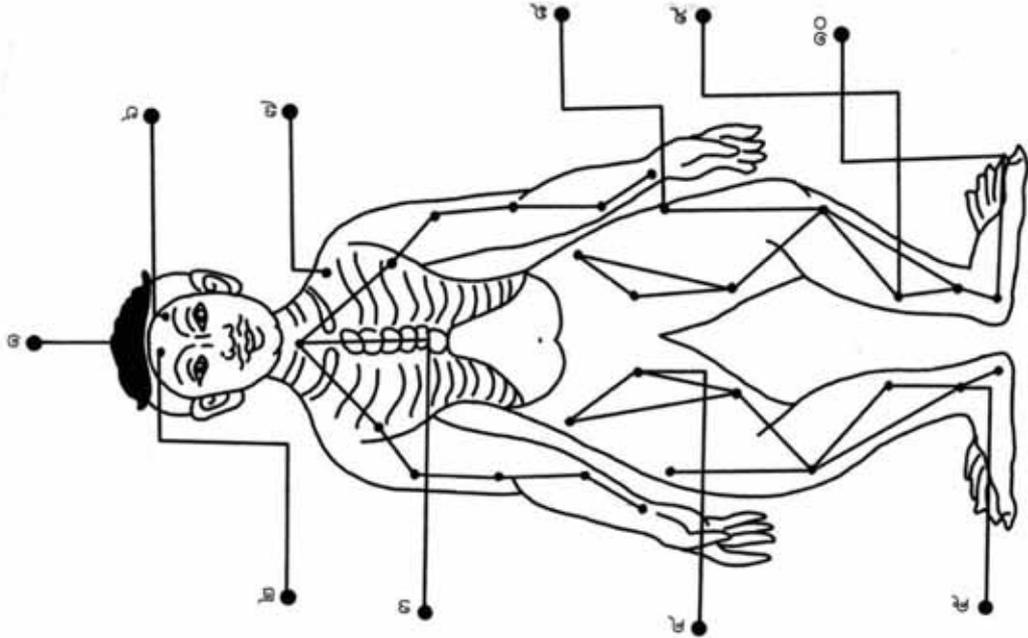
เกิดแต่กองทัพสมุทธานุภาพ ประชวรพร้อมกันแล้วเมื่อใด มีอาการกระทำให้ท้าวให้บิดร่าม มักให้ร้อนเป็นกำลัง แล้วทำให้ท้าวท้าวสะท้าน บริโภคอาหารไม่ได้ เหงื่อตก สยบมัวเมา ปากชม วิงเวียน ผิวหน้าแต่กระแหมง มักพึงใจสิ่งอันเย็น ปัสสาวะเหลือง ตาแดง ให้เจ็บและผิวเนื้อเหลือง มีกลิ่นดังสาบมา ลักษณะดังกล่าวมานี้ จัดเป็นทวารวดีในมหาสันนิบาต

สันนิบาตเจ็ริงอากาศ เมื่อบังเกิดมีอาการทำให้ผิวหนังเหลืองดุจท้าวหมิ่น ผ่ามือฝ่าเท้าเหลือง มักให้เวียนศีรษะ ให้เจ็บแสบในจักษุ กระหายน้ำ มักให้เป็นดังจะหลบล้อแล้วมิหลบล้อ ให้เจ็บในอก ให้ปัสสาวะเหลือง ดุจน้ำกร้ออันแก่ ดูลึกลงนาน เห็น ปรีโภคอาหารไม่ได้ ชูบดม โทษทั้งนี้มีเพราะเสมหะ ๑ ส่วน วาโย ๒ ส่วน ดี ๔ ส่วน ระคนกัน

๔. สันนิบาตเจ็ริงพระสมุทร

เมื่อบังเกิดมีอาการกระทำให้ผิวหนังขาวซีด ผ่ามือฝ่าเท้าซีด หนักมีอหนักเท้าเป็นกำลัง มักให้เจ็บทุกซิมเนื้อ ให้แน่นลำคอแฉนออก มักเป็นลมตั้งในคอ และให้เรอมีได้ขาด มักกระทำให้ซังโกรธ มองดูสิ่งใดให้แดงไปสิ้น ครั้นพองดูก็ยอมเป็นวงไปทั้งนั้น โทษทั้งนี้เกิดแต่ดี ๑ ส่วน เสมหะ ๒ ส่วน วาโย ๔ ส่วน ระคนกัน

บอกที่แก้มกอง กติกะ (กำหนด) อาโป ประชุมในกองพิษ

รูปที่ ๒๒ แผนร่างกาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนร่างกายรูปนี้ บอกที่แก้มกอง กติกะ (กำหนด) อาโป ประชุมในกองพิษ ตามที่อาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

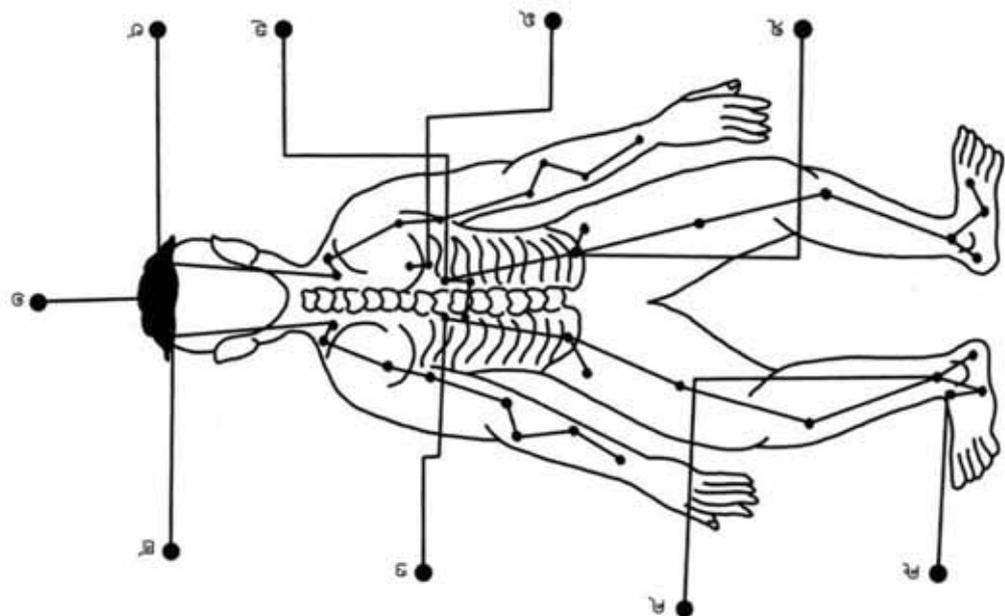
๒. เส้นนี้ แก้วปวดศีรษะ เพื่อโลหิตผสมภูมิจาน
๓. เส้นนี้ แก้วคอแห้ง (คอแข็ง)
๔. เส้นนี้ แก้วเป็นเหน็บขา หยิกมิเจ็บไม่รู้สึกรู้สึกให้ชา
๕. เส้นนี้ แก้วให้ตัวร้อนนัก มักให้ปวดเมื่อย
๖. เส้นนี้ แก้วนอนมิหลับ
๗. เส้นนี้ แก้วกระหายน้ำ ให้หอบเป็นกำลัง
๘. เส้นนี้ แก้วตะคริวเพลิง
๙. เส้นนี้ แก้วบาทเพลิง
๑๐. เส้นนี้ แก้วอัมพาตฤกษ์ เกิดเพื่อเตโชมิพิษ ๆ

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้มในกอง กติกอาโป ประชุมในกองสรพพิช ตามที่ทานอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้ คือ :-

- ๒. เส้นนี้ แก้มเชื่อมมัน
- ๓. เส้นนี้แก้มเอ็นกระทำให้รัวอันเป็นกำลัง
- ๔. เส้นนี้ แก้มเสยง(มือ) เท้าทั้งสองดูจัน
- ๕. เส้นนี้ แก้มตัวร้อน เท้าเย็นยิ่งนัก
- ๖. เส้นนี้ แก้มปิดคาคด มีพิษ
- ๗. เส้นนี้ แก้มเจ็บกระดูกสันหลัง เพื่อพิษทั้งปวง
- ๘. เส้นนี้ แก้มอาเจียน กระทำให้เหม็นอาหาร
- ๙. เส้นนี้ แก้มสุ่มะมันดี ให้แพทย์พึงยี้ให้อยู่ ๆ

หมายเหตุ ตามภาพบอกรูปที่ ๒๓ กล่าวถึงอาการ สันนิบาตในกองกติกอาโป ตรงกับ พระคัมภีร์สิทธิสารสงคราม มี ๔ อย่าง คือ สันนิบาตเกิดเพื่ออิตตะสมุฏฐาน มี ๔ อย่าง คือ

- ๑. เกิดเพื่ออิตติม ลักษณะอาการเมื่อบังเกิดกระทำให้ซึ่มไป หาสติสมปฤดี มิได้ให้อิมไป ไม่อยากกินอาหาร สะบັตร้อนสะท้านหนาว
- ๒. เกิดเพื่ออิตพิล่ง ลักษณะอาการเมื่อบังเกิดกระทำให้คั่งเป็นครวรา ๆ บางทีให้กล้า บางทีให้ขลาด ทำให้แหม่นอกเป็นกำลัง ให้คอแห้ง ถ้าคอติดบ กินข้าว กินน้ำไม่ได้ ให้อาเจียน สวิงสวาย ให้พุล่งขึ้นพุล่งลงในอก ให้ยกมือยกเท้าชกไขว่ไปมา
- ๓. เกิดเพื่ออิตลิ้น ลักษณะอาการสันนิบาตเกิดเพื่ออิตลิ้น เมื่อบังเกิดมักให้ โลดโผนไปทั้งตัว เห็นหน้าคนและสิ่งใดไม่ได้ ได้ยินได้ฟังสำเนียงอันใดก็ไม่ได้ สมมุติว่าต้องลมเพลมพัดก็ว่า มีปีศาจเข้าสิง ก็ว่า ไม่อยากอาหาร คอแห้ง กระหายน้ำ นำลายเหนียว มือเย็นเท้าเย็นแต่ตัวร้อน

รูปที่ ๒๒ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

๔. เกิดเพื่อดิรัว ลักษณะอาการเมื่อบังเกิดกระทำให้ลงตุณินยารุ มูลเหลือง ดูจ้ำจมน้ำสด ให้เคลือบเคลิมไป ทาสติมิได้ ให้หัวโหย บริโภคอาหารไม่อยู่ท้อง สวิงสวาย แนนหน้าอกเป็นก้ำกั๊ และท้องถันอยู่เป็นนิจมิได้ขาด

สันนิบาตบังเกิดเพื่อเสมหะ

เมื่อบังเกิดให้จับเป็นเวลาให้คอแห้งถึงทรงอก ให้ปากแห้ง ฟันแห้ง ลินเพื่อยแต่กระแหง ให้สะบัดร้อนสะบัดหนาว ให้เมื่อยทั้งตัว บริโภคอาหารไม่ได้ แนนในลำคอเป็นก้ำกั๊ น้ำตาไหล

สันนิบาตบังเกิดเพื่อวาตะ

เมื่อบังเกิดทำให้จับแฉนึ่งไป ครั้นแกที่พั้งขึ้นมา ก็ให้ชักเท้ากำมือกำให้สะทกไปทั่วทั้งตัว ให้หน้ามืด ให้ตัวเย็น มือเท้าเย็น ร้อนในอก เป็นก้ำกั๊ ชัดอุจจาระ ปัสสาวะ ให้ผูกเป็นพรรตัก

สันนิบาตบังเกิดเพื่อโลหิต

เมื่อบังเกิดให้เจ็บตั้งแต่รากขวัญลงมาถึงใบหู แล้วเข้าจับเอาแก้วตา ทำให้ตามืด และพิษนั้นจึงแล่นเข้าจับเอาดวงหทัย บางคนสลบไปดุจตาย บางคนให้จับมือเท้าโลหิตโผนโจนไป บางคนจับให้แฉนึ่งไป เรียกไม่ได้ยิน อ้าปากไม่ออก บางทีให้เขม่นไปทั่วทั้งตัว ให้ร้อนเป็นก้ำกั๊ บางทีจับไปให้เวียนศีรษะจนลุกไม่ได้

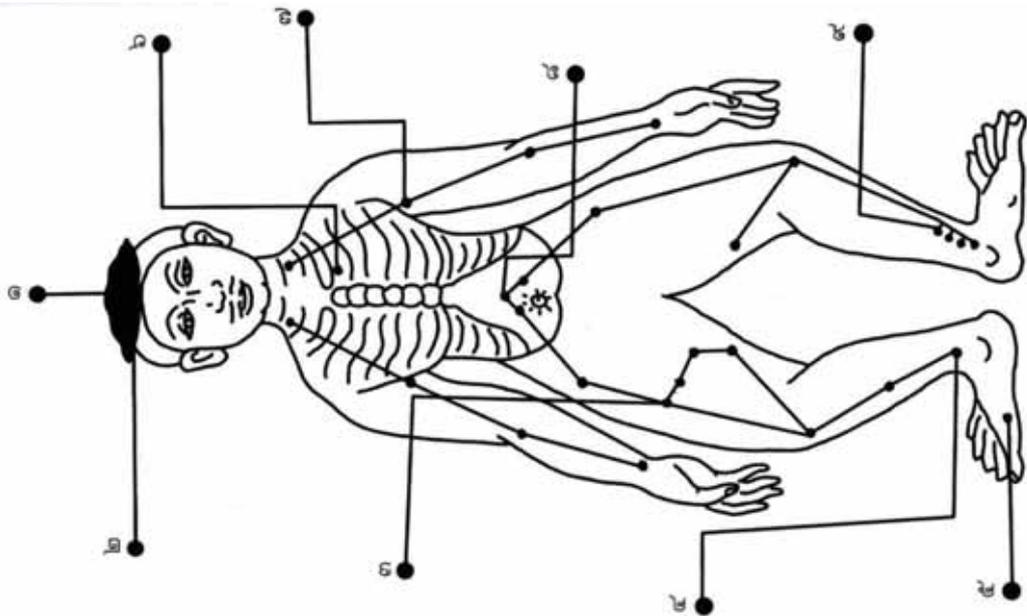
รูปที่ ๒๓ แผนนกาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนนกายรูปนี้ บอกที่แก่นอกของมันทออาโป ประชุมในกองเสมหะ

ตามที่อาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๒. เส้นนี้ แก่กลมมหาตมมภ
๓. เส้นนี้ แก่สันนิบาต พุทธยักษิมพิษ
๔. เส้นนี้ แก่นอนมหัลลเส้นนี้แก่เพื่อเสมหะ
๕. เส้นนี้ แก่กลมบาทา ให้เสียให้เย็น
๖. เส้นนี้ แก่สลักอก
๗. เส้นนี้ แก่จับให้จับขุแข็งตั้งตาเนื้อ
๘. เส้นนี้ แก่กลมกามจรระ กลายเป็นลมวิหค
๙. เส้นนี้ แก่กลมให้เสียเสียไปหาตัวมิได้ฯ

บอกที่แก่นอก กติกะ (กำหนด) อาโป ประชุมในกองพิษ

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้มก้องมันทอกาไป ประชุมในก้องเสมหะ ตามที่ทานอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ แก้มราชยักษ์
- ๓. เส้นนี้ แก้มปวดสลักอก และไหลัดเพื่อเสมหะ
- ๔. เส้นนี้ แก้มปวดท้องตลอดกระดูกสันหลัง
- ๕. เส้นนี้ แก้มสะอึกเพื่อเสมหะสมุฐาน
- ๖. เส้นนี้ แก้มให้สำรอก
- ๗. เส้นนี้ แก้มกระษัยตาน เกิดแต่ก้องอุทรโรค
- ๘. เส้นนี้ แก้มชีวหาสมรภ์ จับให้มันไป
- ๙. เส้นนี้ แก้มสันนิบาตขึ้นสูงมีให้อาเจียนลมา

หมายเหตุ

ตามภาพบอกรูปีที่ ๒๓ กอง มันทอกาไปกล่าวถึงกษัยตาน(ตามโลหิต)

๑. กษัยตาน

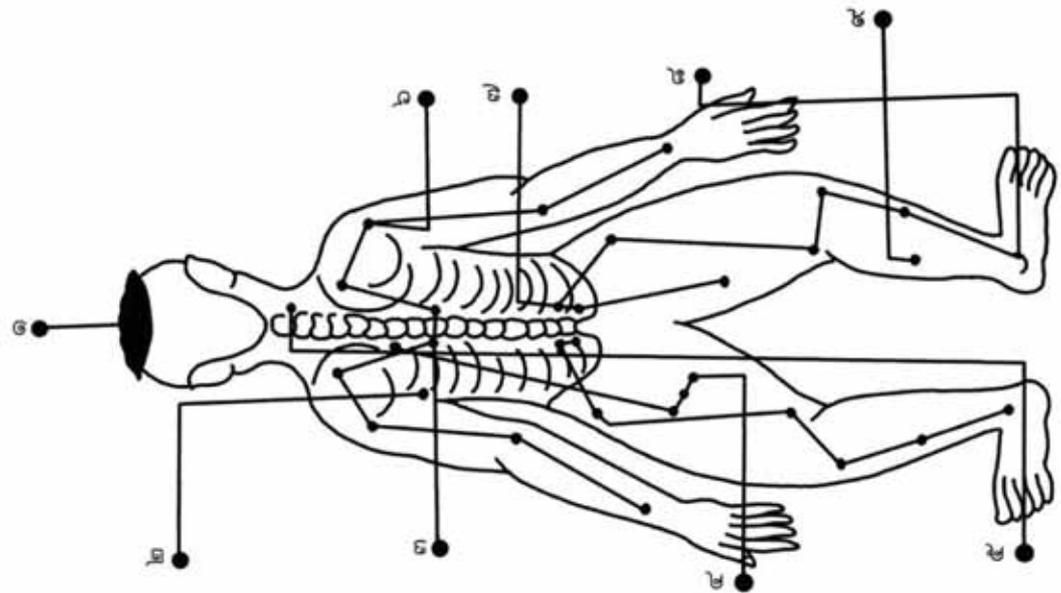
ตั้งอยู่ยอดอกแข็งดังศิลา ถ้าลามถึงท้องน้อย ให้อ่องครางทั้งกลางวัน กลางคืน ถูกเย็นไม่ได้ ถูกร้อนค่อยสงบ แลกลับมามาปวดอีก ให้จุกเสียดแน่น หน้าอกบริเวณคออาหารไม่ได้ ถ้าลามลงถึงหัวเหน่ารักษาไม่ได้

๒. กษัยน้ำ(กษัยโลหิต,มานโลหิต)

เกิดเพื่อโลหิต น้ำเหลือง เสมหะ อย่งใดอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นทั้งสามเรียกกษัยโลหิตหรือ กษัยเลือด เป็นกับสตรี(คัมภีร์มหาโชตรัต) ตั้งอยู่ใต้สะดือ ๓ นิ้ว บุรุษ(คัมภีร์มัจฉापักษิทิกา)ตั้งเหนือสะดือ ๓ นิ้ว ตั้งลามขึ้นไปตั้งมีมะเร็งทรวง และฝีปลาภก ให้อปวดขบถึงยอดอกดังจะขาดใจ

๓. กษัยกร่อนน้ำ

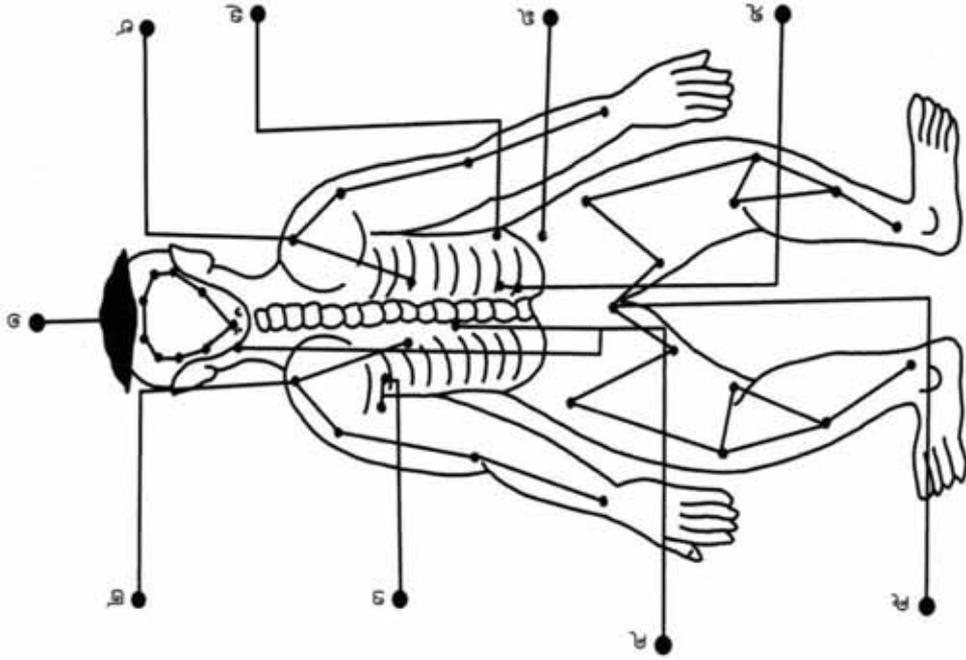
เกิดเพื่อโลหิต น้ำเหลือง เสต อย่งใดอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับกษัยน้ำ ให้อปวดขบยอดอก เจ็บปวดดังจะขาดใจ บางที่ตั้งลามขึ้นไปตั้งดับและหัวใจ เป็นดุจมีมะเร็งและฝีปลาภก

รูปที่ ๒๓ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้มอกสมวาโย ประชุมในกองสมภูฐาน ตามที่ทานอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๒. เส้นนี้ แก้มอกเห็นอกเจียน
๓. เส้นนี้ แก้มอกกระทำให้ขย้อนราก
๔. เส้นนี้ แก้มอกพักองเสมหะให้เพื่อ
๕. เส้นนี้ แก้มอกแน่นหน้าอกให้ตั้งตัว
๖. เส้นนี้ แก้มอกเจียนมือ
๗. เส้นนี้ แก้มอกตะโพก ถึงสันหลังให้ตั้งตัว (ถึงเส้นสันหลัง)
๘. เส้นนี้ แก้มอกจับกระทำให้เป็นเหนียว
๙. เส้นนี้ แก้มอกกำเนียดตาย ปัสสาวะมิได้ไซน ๆ

รูปที่ ๒๔ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

หมายเหตุ

ตามภาพประกอบที่ ๒๔ ฤดูฝน เดือนแปดถึงเดือนสิบ ว่าจะสันต์หีบขึ้น แสดง ว่าโยเก้กำเรียบเพราะอาหารอันชุ่มมัน ให้เกิดโรคผอมเหลือง มักครันตัว หายใจสั้น ในท้องให้ร้องลั่นอยู่ครกๆแตกซันลง หนึ่งเล่าให้ท้าวเรอ ทั้หงหน้าตา วิ่งเวียนวง อาหารอันบั่นจึ่งกินบรู๊รส หุหนักปากกเหม็นหวาน บังเกิดกาฬเลือด ไหลหยด โสศฆานโธธ ออกลมโตโทษวาโยเข้าย่ำยี้

ดิแพทย์จะแก้ลม ในวะสันต์ฤดูสี่ แฝกหอมพริกไทยมีทั้งประหอมแลแหัวหมู ว่านนำแลตีปลี เสมอภาคด้วยตราชู รากกะเทียมอ่อนขาวพูนก่งทำยาสินทั้งหลาย ผึ่งแดดกระทำผง เอาน้ำร้อนเป็นกระสาย กินแก้วโยหยาชื่อฤทธิเจริญดี(แก้ลมมีฤทธิ์ทำไฟกำเรียบ)

หมายเหตุ ยังรวมถึงกลุ่มอาการกษัย ในกองวาโย

กษัยรากล เกิดเพื่อลมร้อง ให้อาเจียนลมแปล่า ลั่นในอุทรตั้งจอกๆ ตั้งกายดุจถูก เชือกรัดไว้ ให้ร้องครวญครางทั้งวันทั้งคืน

กษัยกล่อนลม

เมื่อกำเรียบนั้น ช้ำขึ้นข้างแรมเหมือนกัน ตอนเช้าคลาย แต่บ่ายจึงจุก ขึ้นมา แลแล้วกัด ขบ ตอดในทรวงอก ให้ร้อนในอก แต่ตัวเย็นยิ่งนัก ปวดขบเป็นกำลัง หากกินของร้อนก็คลายลงบ้าง

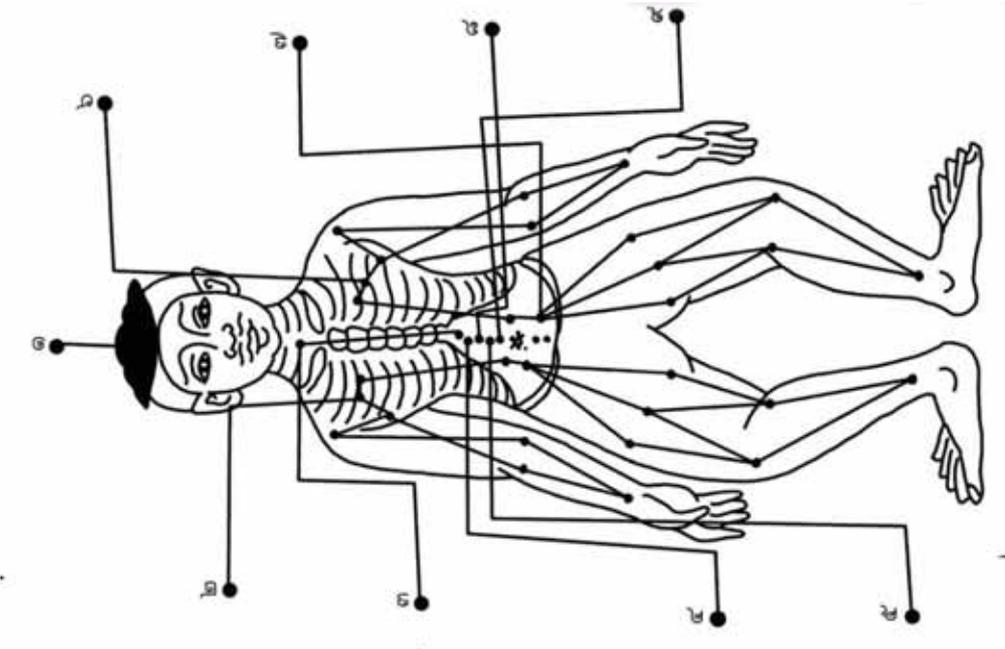
กษัยเสียด

เกิดเพื่อลมตะคริวแต่แม่เท้า ขึ้นมาตามลำเส้นตะคริว ปวดสะตุงตั้งตัว แล้วขึ้นเสียดชายโครงสองข้าง ให้ร้องตั้งจะขาตใจ บางทีให้ขบไปตั้งตัว ต้องนวด ให้คลายเสียดก่อน จึ่งแต่งยากิน

บอกที่แก้ในกองวิสมวาโย เกิดแต่อนันท์จักรวรรดิ

๑. ลักษณะแผนหางายรูปนี้ บอกที่แก้มองวิสมวากโย เกิดแต่อนันทจักรวรรตี ตามที่ทานอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

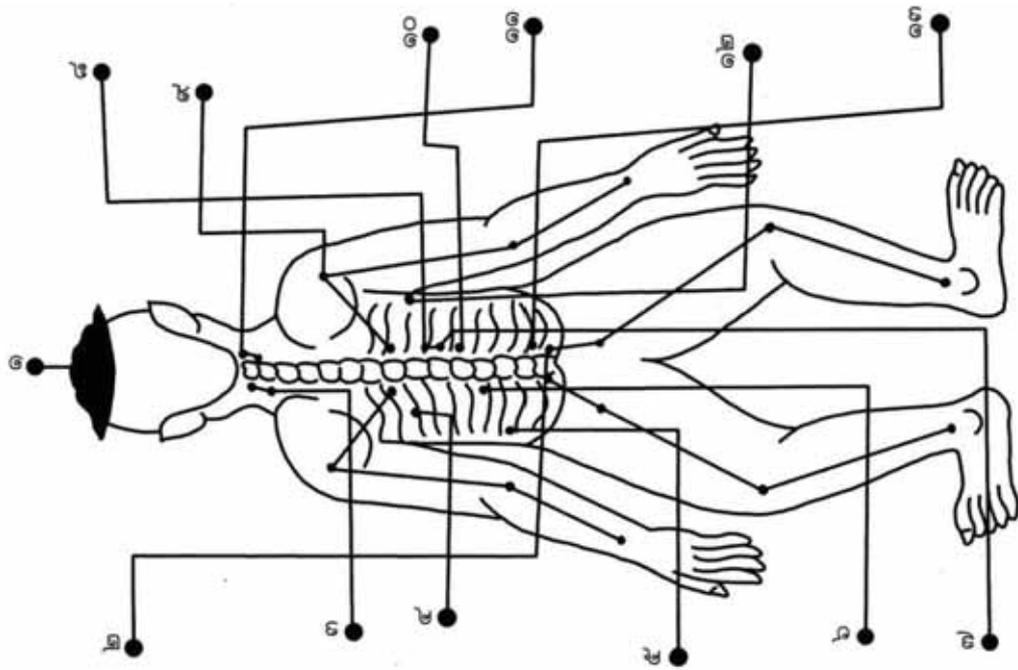
ฉม	คำอธิบาย
๒. ชื่อ เพราพะวาทา	จับให้เจมณตงกั้งหันให้เหนือ
๓. ชื่อ ททียวาทะ	จับให้มันตง ให้เจลดอยอยู่เป็นนิจ
๔. ชื่อ อัศฎากาศ	จับหาสติมิได้ เขม่นทัวกาย-ขาไปทังตัวให้เสยง
๕. ชื่อ พยัตวาวโยมัตตะ	จับที่ระหว่างใจส้งัด
(๕ อย่างนี้ แขนทางซ้าย ด้านหน้า)	
๖. ชื่อ พหิวาทา
(อหิวาทา)	จับกระทำพิชรายหนักตั้งอสรพิช
๗. ชื่อ จักกาวาทา	จับให้เจ็บทุกชิ้นเนื้อ
๘. ชื่อ สุขมนา	จับให้อ้อมไปทังกายมิได้รู้สึกตน
๙. ชื่อ วิปัสสนาวาทา	จับในระหว่างที่ตั้งแห่งมิมิตทังปวง
(๔ อย่างนี้ แขนทางขวา ด้านหน้า)	

รูปที่ ๒๕ แผนหางาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้ไขกระดูกอะไรได้บ้าง ตามที่ ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ แก้ปวดเสมหะ
- ๓. เส้นนี้ แก้บริเวณอกอาหารมิได้
- ๔. เส้นนี้ แก้รากลมเป่า
- ๕. เส้นนี้ แก้ปวดศีรษะและชายโครงทั้งสอง
- ๖. เส้นนี้ แก้ตัวโค้งอยู่มิได้ให้ตั้งตัวได้
- ๗. เส้นนี้ แก้ตัวแข็ง
- (๗ อย่างนี้แขนซ้าย ด้านหลัง)
- ๘. เส้นนี้ แก้จุกอก
- ๙. เส้นนี้ แก้มือและเท้าทั้งสอง
- ๑๐. เส้นนี้ แก้หัวโหมย ทาแรงมิได้
- ๑๑. เส้นนี้ แก้คางทูม และหายใจช็อคสะอื้น
- ๑๒. เส้นนี้ แก้หอบเป็นกำลัง มักเกิดแต่ลมพิษ
- ๑๓. เส้นนี้ แก้ร้อนในอก
- (๖ อย่างนี้ แขนขวา ด้านหลัง)

รูปที่ ๒๕ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

หมายเหตุ

ตามภาพประกอบที่ ๒๕ ในกองวิสมวาโย กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิโรคคทาง
 สุมนา ๔ ประการ

๑. **ลมหทัยวาตะ** จับให้มีอาการมึนตึ๊ง, ให้ปากหนักจากโสตไม่ทำงาน, ให้
 ใจลอยชอบอยู่ในที่สั่นตึ๊งน้อยซึ่งโกรธไม่ยอมจากอาหารบางครั้งจับให้หัวเราะ ให้
 ร้องไห้จากประสาทไม่ทำงานแค้นานเข้าแปรโรคไปเป็นลมบาดทะจิต(อาการทาง
 จิตเวช)

๒. **ลมสัตตถวาท** กระทำให้เจ็บอก(ในคนแก่คือลมเบื้องสูง)เกิดเพื่อสันต
 ชาติเมื่อแก่เข้าลมจับเป็นเวลาให้เจ็บไปทุกซึกขึ้นเมื่อชดยอกสันหลังตั้งเอามีดมา
 เชือดแปลบแปลบทั่วกายให้ใจสั่นระริกเจ็บอกเป็นกำลังจับให้หัวโหยหาแรงไม่ได้
 พอสร้างก็ปวดศีรษะตามักกินไม่ได้นอนไม่หลับแล้วแปรโรคเข้าไปเป็นโศและตรี
 สันทษาท

๓. **ลมอัญญาท** แรกจับให้ใจลอย ทาสติไม่ได้ตั้งขวัญกินเดือนเกิดในกอ
 งอนันทจักรวรรดี(สมองเบื้องบน)ให้ระส่ำระสายหาบอยเขม่นที่กายมีรูปร่างอ่อน
 เย็นหลังต้นมีรูปร่างบริภาคมีรู้อ้อมด้วยลมแฉ่นนากให้แฉ่นในอกเป็นกำลังชาทั่ว
 ทั่วให้สยงขบร่อนในอกให้ผิวเนื้อแดงจุดเพลิงแล้วแบ่ง(บวม)ขึ้นทั่วกายและชูปนม
 อัจจาระปีสสารไม่รู้เรื่อง

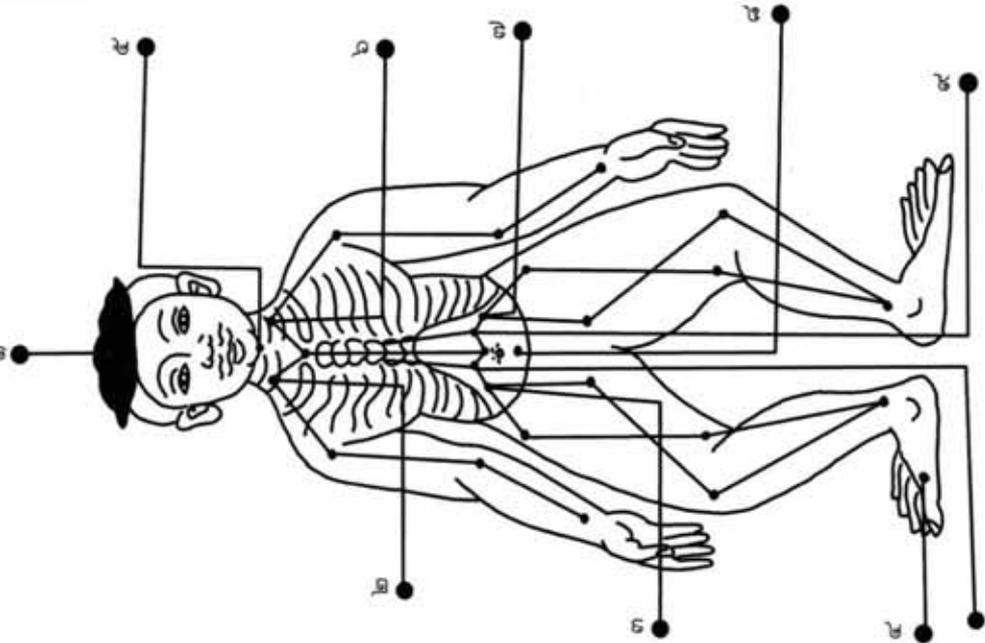
๔. **ลมสุมนา** จับให้อึดอั้นไปทั่วทั้งตัว, มีรูสีกายเกิดแต่ลมในกองอัม
 พกษีในตรีโทษกระทำให้ประสาทโสตไม่ได้ยินจักขุประสาทมีเห็นจุมูกไม่ได้กลิ่น
 ลิ้นไม่รู้รสกายไม่รู้สัมผัสเพราะลมสุมนาเป็นตรีโทษให้แกกก่อนตรีโทษถ้าไม่ถอย
 แปรไปเป็นอัมพกษีให้สังเกตอาการหายใจไม่อ้อมเพ็ญเห็นย่อยทอบจากหัวใจโต
 ไซม่นเข้าไปจับเส้นเลือดทำให้ตีบหรือตัน จากโกลิติจามมาก่อนนานๆเข้าห่อ
 เลียงหัวใจไม่ทำให้ช็อคหัวใจวาย

รูปที่ ๒๖ แผนทนาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนทนายรูปนี้ บอกที่แก้ไขกระดูกวาโย เกิดในกองพร้าพะวะวะตะ (ลมเพลมพัต) ตามที่ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

ลม

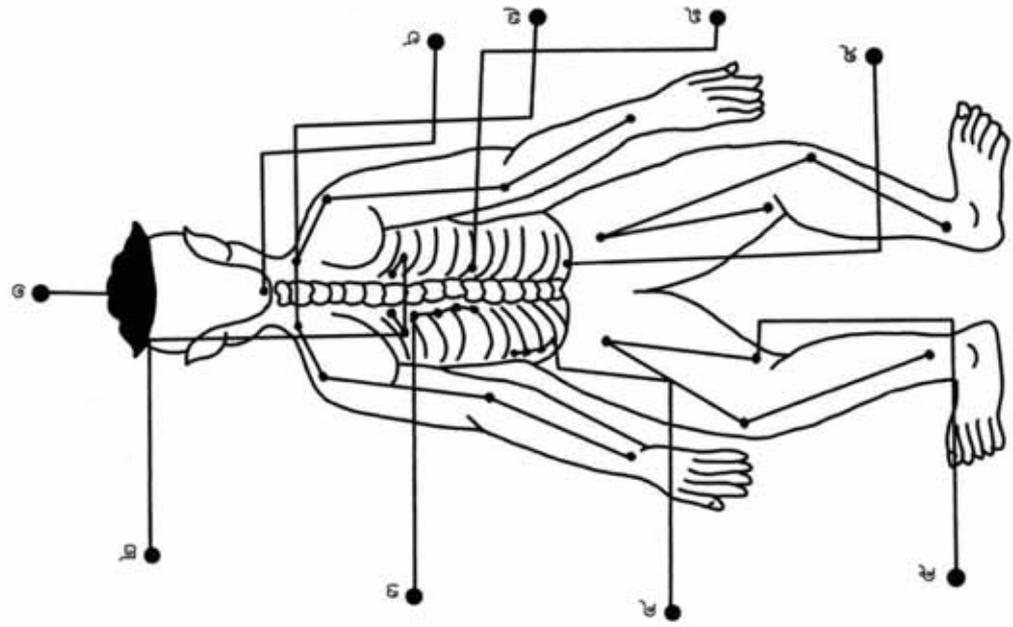
บอกที่แก้ไขกระดูกวาโย เกิดในกองพร้าพะวะวะตะ(ลมเพลมพัต)

- ๒. ชื่อ วายุกาลสิงคลี จับให้หน้าเขียว ให้ใจสั่น ให้หูตโปน วงดำ-แดง-ขาว-เหลืองก็มี
- ๓. ชื่อ ทักษิณโรธ จับดินยัตมิมอยู่ เจริจามไม้ได้
- ๔. ชื่อ ตติยวิโรธ จับแต่หัวแม่เท้าขึ้นมาหาหัวใจให้ตายไปทั้งตัว
- ๕. ชื่อ ชิวหาสดมภ์ จับให้แน่นิ่งไปด้วยอาการหลับ แก้มพิน
- ๖. ชื่อ มหาสดมภ์ จับให้ทาวนอน
- ๗. ชื่อ จำปราบ จับตั้งตองภูตผีปีศาจให้ตัวสั่น
- ๘. ชื่อ บาททะยักษ์ จับสะทกให้ห้องแข็งๆ
- ๙. ชื่อ พุทธยักษ์ ให้ชักกระสังกระสาย ให้ขบพิน มือเท้าปากเขียว ตาแตก ๆ

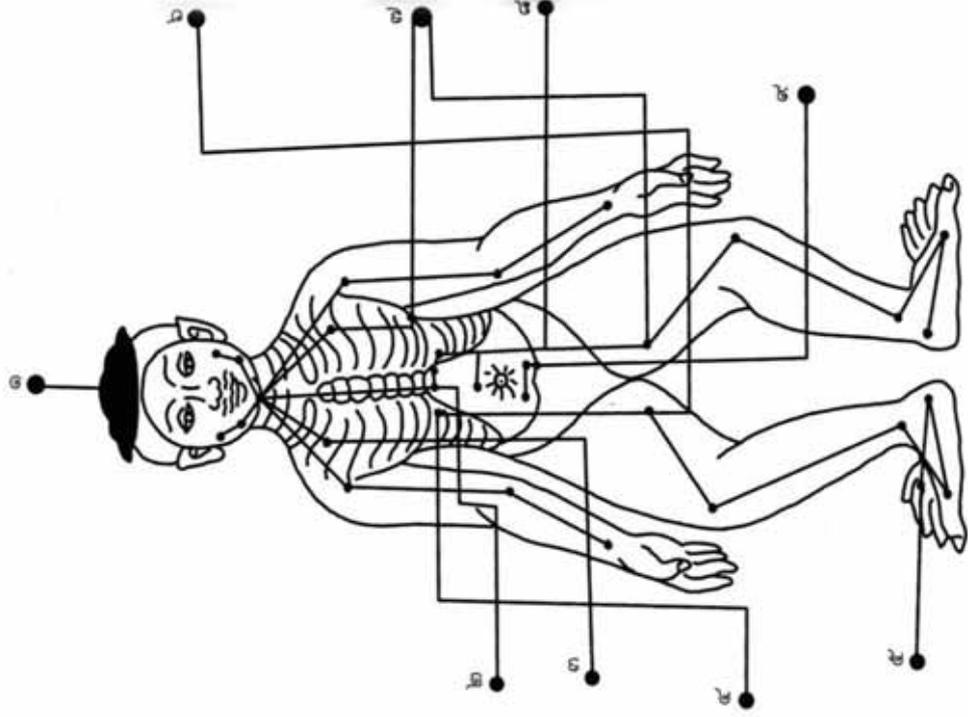
๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้ไขในกองติกาว่าโย ประชุมในสรรพพิช ตามที่ ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ แก้พิษทำให้ร้อน
- ๓. เส้นนี้ แก้พิษกระทำมิให้เจ็บไปทุกขุมขน
- ๔. เส้นนี้ แก้พิษกระทำให้ร้องคราง
- ๕. เส้นนี้ แก้เสียไปทั้งตัวให้ตั้ง
- ๖. เส้นนี้ แก้ลิ้นแข็ง
- ๗. เส้นนี้ แก้ลมกระทำมิให้รู้สึกตนแนบไป
- ๘. เส้นนี้ แก้ไขมนสั้นไปทั้งตัวให้เสีย
- ๙. เส้นนี้ แก้ชักสะดุ้งร้องไห้ให้หยุดก ๆ

รูปที่ ๒๖ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

บอกที่แก้มกมองทวไย เกิดแต่พิววาตะสันนิบาต

รูปที่ ๒๗ แผนทงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนทงายรูปนี้ บอกที่แก้มกมองทวไย เกิดแต่พิววาตะสันนิบาต ตามที่ทวนอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-
 ๒. ชื่อ บาดทะจิต จับเพื่อคดลั้ง ไมมีสติ
 ๓. ชื่อ พุทธยัักษ์ จับขมับ
 ๔. ชื่อ ราขยัักษ์ จับให้มือเท้ากำ คางแข็ง
 ๕. ชื่อ กุมภณทยัักษ์ จับให้เท้ากำ มือกำ
 ๖. ชื่อ ลมอั้งุม ขณะเมื่อจับให้งอไปข้างหน้า
 ๗. ชื่อ ลมอีแอน ขณะเมื่อจับให้งอไปข้างหลัง
 ๘. ชื่อ ลมอินทภู ขณะจับเพวเราะโทษเสมหะ มีพิษต่อตามตุตุขึ้น
 ๙. ชื่อ ลมอัคมุชี ขณะจับให้มิ่ง ร้องแล้วม่นิ่งไป ๆ

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก่นกอมันทวากโย เป็นประชุมในกองเสมหะตามที่ทำนอาจารย์ได้กล่าวแนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ แก่คลั่งให้สงบ
- ๓. เส้นนี้ แก่พินชิต คัดไม่ขึ้น ให้นำไป ให้ตัวเย็น
- ๔. เส้นนี้ แก่ซึก ให้เท่ากำมือกำทั้งสองข้าง
- ๕. เส้นนี้ แก่แข็งกระด้างทั้งตัว
- ๖. เส้นนี้ แก่กลม ทำให้หลังคดหลังโกง
- ๗. เส้นนี้ แก่รัดตึงตัว ย่อตัวลงมิได้ ให้แน่นอก
- ๘. เส้นนี้ แก่พิชให้ร้อนตัวเป็นเปลว
- ๙. เส้นนี้ แก่จับใหม่แน่นไป ไม่มีสติสัมปละดี ๆ

หมายเหตุ

ภาพบอกรูปที่ ๒๖ และ ๒๗ ในกองกติกวากโย และมีนทวากโย กล่าวใน

คัมภีร์ ชาวตารในลมพริกาวาตะ

ลมมีพิษมาก ๖ จำพวกมาจากทวยวาตะ มี

๑. ลมกาฬสังคลี

ถ้าจับให้หน้าเขียวขอบตาเขียวบางที่จับหัวใจส่วนที่ถอนหายใจอึดอัด บางที่ให้ตื่นดุจตีปลาให้หลุดเป็นวงดางแดงวงเหลืองวงเขียวเท่าใบพุทราเท่าแวงน้ำอ้อยกำหนดถาวน

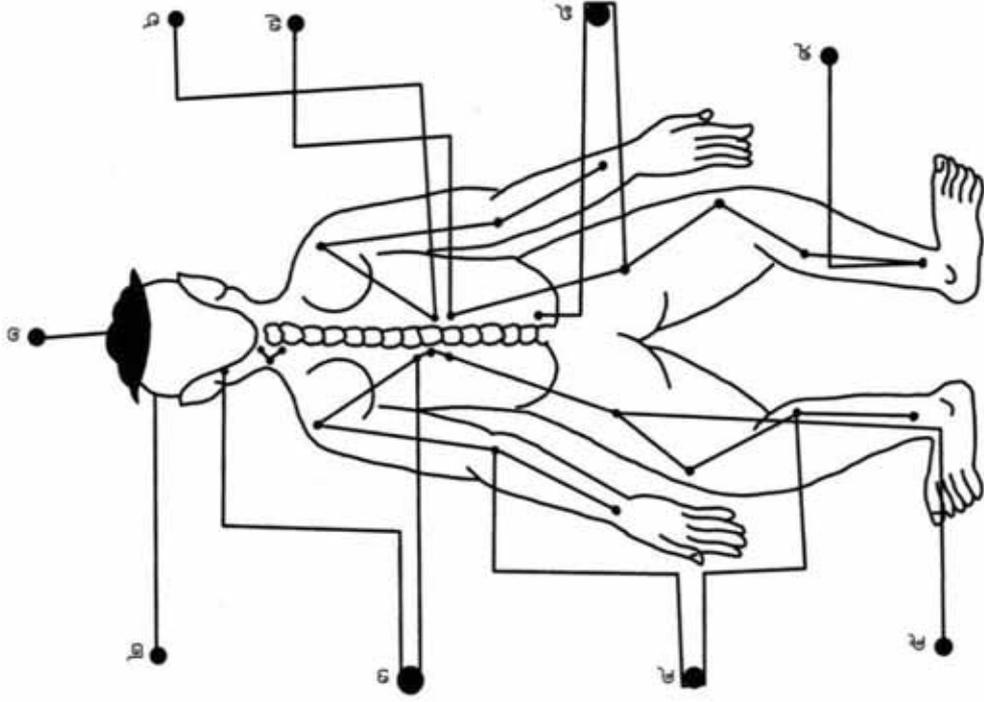
๒. ลมชีวทาสตมภ

แรกจับให้ทวากโยให้รอให้เย็นขากรไรเกร็งแข็งอำของลมมีเดหนึ่งแน่นไปไม่รู้สึกลับุกมีตื่นกำหนดถาวน๗วัน

๓. ลมมหาตมภ

เมื่อจับให้ทวากโยนอนเป็นก้างให้นอนแน่นิ่งไปไม่รู้สึกลกายแล

๔. ลมทักขินโรธ

รูปที่ ๒๗ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

เป็นเช่นนั้นใด ๆ ก่อนให้จับมือทำเย็นจักษุมัวหำมมีให้วางยาผายให้คืนรณ
หุคมีได้อยู่เจรจามีได้ลิ้นกระด้างคางแข็งเพทพยจะแก ๆ ให้จึงดี

๕. ลมตติยาวีโรธ

ให้มือทำเย็นเป็นลูกกลิ้งอยู่ในท้องให้จุกร่องตงตั้งสัตว์ตอดสัตว์กัดบางที่
ปวดแต่แม่ทำขึ้นมาจากจนถึงหัวใจนิ่งแนไปดุดจดังพิชงูเห่า

๖. ลมอีฐุมือแอน

เมื่อลมเข้าเหมือนสันนิบาตเมื่อจับนั้นอีฐุมงอไปข้างหน้าอีแอนงอไปข้าง
หลังถ้าลิ้นเสียงผะเมื่อใดตายเมื่อนั้น

ลมอันมีพิษ อีก ๖ จำพวกหลังมาจากลมสุมนา

๑. ลมอินทรธนู

เมื่อลมเข้าเหมือนรากลากเป็นวงล้อมสือคือแดงสือคือเขียวสือคือเหลือง
เท้าวงน้าอ้อยบแต่ชายโยครงตลอดจนหน้าผากพิษนั้นให้อ้ออิงคะบึงแต่อยู่ใน
ใจ ให้เพื่อพอกดังผีเข้าอยู่ ถ้าหญิงเป็นชาย ชายเป็นชวาอาการตัด

๒. ลมกุมภกัณษัทยักษ์

ลมใช้ลงตุลสันนิบาต เมื่อจับให้ชกมือกำเท้าอ ไม่ได้ลมปฤติ กำหนด
๑๑ วัน

๓. ลมอัคมุขี

เป็นทั้งผู้ใหญ่และเด็กให้ตื่นร้องแล้วชักแค้นไปไม่ได้ลมปฤติเลย

๔. ลมราษัทยักษ์

ลมใช้ลงตุลอย่างสันนิบาตเมื่อจับให้มือกำชักเท้าอลิ้นกระด้างคางแข็ง
กำหนด๑๑วัน

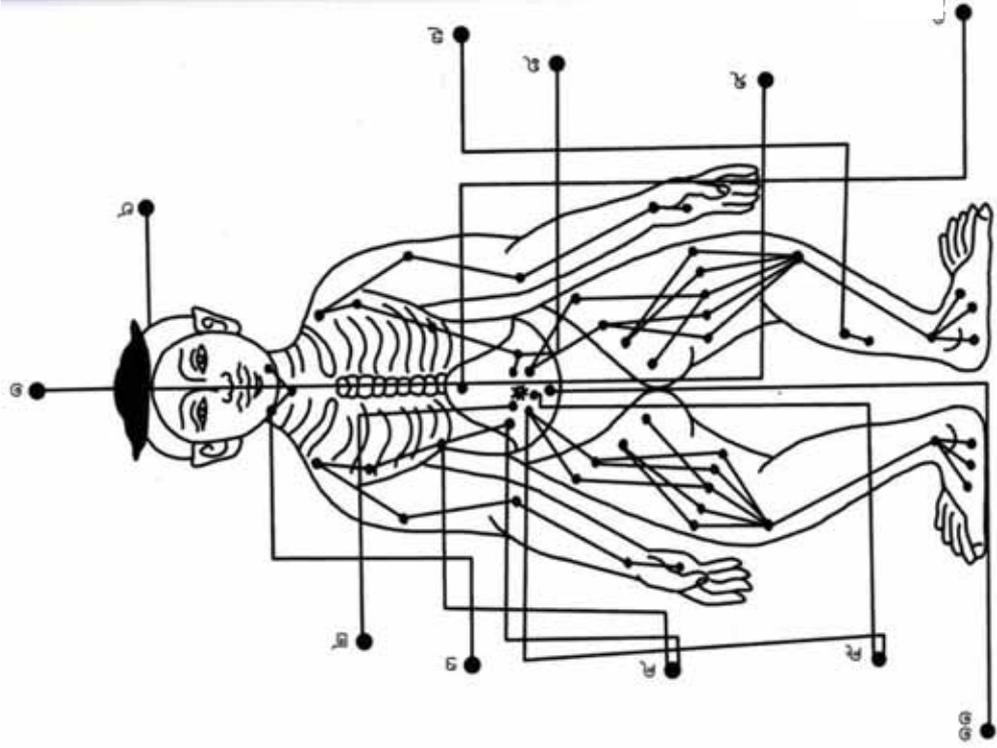
๕. ลมบาตพะจิต

ลมใช้ลงตุลอย่างสันนิบาตแรกจับให้ลมเมอเพื่อพกว่านั้นว่านี่ทำอาการตุจ
ปีศาจเข้าอยู่บางที่ว่าบ้าสันนิบาตเพราะเหตุจิตระส่ำระสายกำหนด ๑๐ วัน

๖. ลมพทุธยักษ

ให้ชกกระสับกระส่ายให้ขบฟันเหลืออกตาใหม่อกำเท้าอปากเบี้ยวจักขุ
แหกแยกแข็งแยกขาหาสมปฤติมิได้

บอกที่แก้ไขกองสมปัดวิ เกิดอนันตจักรวรรดิ

รูปที่ ๒๘ แผนทงาย (ด้านหน้า)

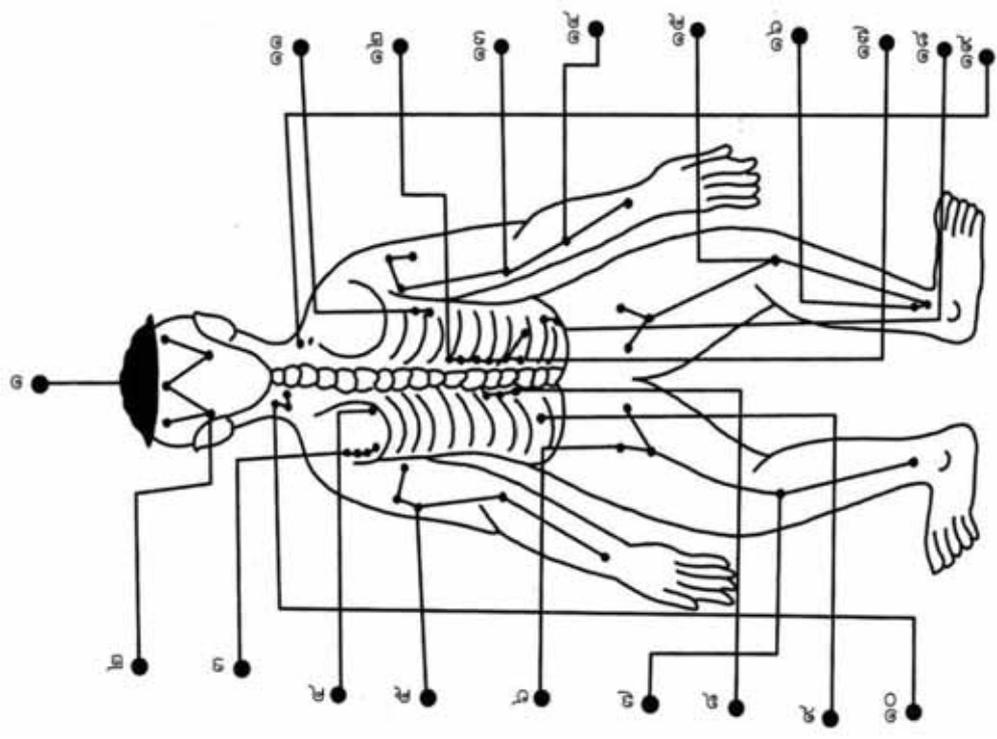
๑. ลักษณะแผนทงายรูปนี้ บอกที่แก้ไขกองสมปัดวิ เกิดอนันตจักรวรรดิ ตาม

อาจารย์ที่ทานได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๒. เส้นนี้ อัมพาตล้มเดิน เป็นอูธังมกจับให้ตายไป จ้าพระหนึ่งให้ลั่นหด
๓. เส้นนี้ แก้คางแข็ง
๔. เส้นนี้ แก้เจรจามีออก และมักให้ล้มหลง
๕. เส้นนี้ แก้ลมกามจร (กามวจร) หากกำลังมีได้ใหม่กำลัง
๖. เส้นนี้ แก้องคชาตตาย
๗. เส้นนี้ แก้อัมพฤกษ์ เดิมเป็นอโรเมกกระทำให้ทำร้อนเป็นพิษ
๘. เส้นนี้ แก้เสยงเท้า
๙. เส้นนี้ แก้จับเพื่อพิษไข้เจียรยสะทำนร้อนสะท้านหนาว
๑๐. เส้นนี้ แก้ทวิโรโรคอาหารมิได้มิให้รอก
๑๑. เส้นนี้ แก้ทอบยั้งกั ๆ

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้ไขกระดูกเกิดอันพจักรวรรตี ตาม
 อาการที่ทานได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๒. เส้นนี้ แก้ศีรษะสั้น
๓. เส้นนี้ แก้ไหล่ลัด
๔. เส้นนี้ แก้สะบักจม
๕. เส้นนี้ แก้ยกแขนมิขึ้น
๖. เส้นนี้ แก้ขาตาย-พลิก
๗. เส้นนี้ แก้ริอน
๘. เส้นนี้ แก้หลังแข็ง
๙. เส้นนี้ แก้เสียตลอดศีรษะ
๑๐. เส้นนี้ แก้คอแข็ง
๑๑. เส้นนี้ แก้ไหล่ตาย
๑๒. เส้นนี้ แก้ยกอกสะบัก
๑๓. เส้นนี้ แก้มือขาให้เย็น
๑๔. เส้นนี้ แก้นิ้วกระดูกมิได้
๑๕. เส้นนี้ แก้ขาทั้งสองตั้ง
๑๖. เส้นนี้ แก้เท้าเย็นเป็นเหน็บ
๑๗. เส้นนี้ แก้ลมหลังโง่
๑๘. เส้นนี้ แก้เสียชายโครง
๑๙. เส้นนี้ แก้เข็อนคอมมิได้ (เอี้ยวคอมมิได้)

รูปที่ ๒๘ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

จำพวกดิบเน่าบูด หยาบน้อยยั้งนักบางจำพวกกลัวฝังเวลาอยากเนื้อผู้อื่นยั้งนัก
อาการ ๘ จำพวกนี้ เป็นอาหารให้โทษ ใช้แต่ท่านนบุคคลบางจำพวก ญกร้อนมาก
และถูกเย็นมาก เพราะเหตุตั้งกล่าวนี้ลมอโรคมาวาตา จึงพัดขึ้นไปทาลม อุทังค
มาวาตาบางที่ลมอุทังคมาวาตาดึงพัดให้เลहितเป็นฟองอาการ ๓๒ จึงเคลื่อนจาก
ที่อยู่

ลมเกิดขึ้นในทิศเบื้องต่ำ คือ ลมอัมฤกษ์และลมอัมพาต ลมทั้ง ๒ นี้
บังเกิดแก่ปลายแม่เท้าไปตราบเท้าเบื้องบนทำให้หวาดหวั่นไหวไปทั่วทั้ง ๖ สรีระ
กายย่อมถึงแก่พิพาศเป็นอันมาก ลมอัมฤกษ์และลมอัมพาตทั้ง ๒ นี้เป็นทั้งตั้ง
แห่งฐานลมทั้งหลายอันบังเกิดได้วันละ ๑๐๐ และ ๑,๐๐๐ ครั้ง
ถ้าลมทั้ง ๒ ระคนกันแล้วเมื่อใด รักษาเยียวยากนัก เพราะอาศัยลม
อันหนึ่งชื่อ “หทัยวาตะ” เกิดขึ้นในน้ำเลี้ยงหัวใจ บุคคลใดจะตายลมหทัยวาตะ ก็
เกิดขึ้นในขณะนั้น

หมายเหตุ

ภาพประกอบที่ ๒๘ กล่าวถึง ฤดูรวมเดือนยี่จนเดือนสี่ เป็นหมันดี
คิมหันต์ตรา เจือกันทั้งสองนาในสามเดือนโทษปถวิเป็นเหตุด้วยตนนอน ผิด
เวลากลางมิติ ปถวิยี่สิบนี้เกิดโทษสิบสามสถาน ให้ตื่นและอยากน้ำ มันให้ร้อนไม่
สำราญ ให้เสียสองข้างปานดูจบัมกโกรธซึ่ง ให้เจ็บแข็งคอมีอ ทั้งปากหวาน
เจ็บอกถึง ให้ลมมูลหนักซึ่ง เบา บตก น้ำลายไหล ท้องลั่นให้ปั่นป่วน ทำเสียง
ครวญอยู่ภายใน ปถวิยี่สิบใช้กำเริบเพื่อเจือปนกัน ให้แพทย์พึงสังเกต โรคเพื่อเหตุ
สิ่งใดนั้นพิเคราะห์จงแม่นนั้น จึงวางยาตามคัมภีร์ ผิแพทย์จะแก้พลัน ซึ่งมูลโทษ
ปถวิเบสเสดาเทียบคำดี ตรีกะภูกโกฐกานพร้าว โทฐสออะเอมเทศ เปลือกดินแปด
เกลือสินเธาว์มะตูมอ่อนชะเอมเรา สมอไทยใบรักมี บอระเพ็ดแฉแฉหัวหมู ทั้งชีลา
ตุ้มกาก็ เสมอภาคทำผงดีลาย น้ำผึ้งเร่งภุชญา แก้โทษปถวิ เกิดกาสิตินักหนา หาย
พลันอย่างกัซซาโทษวิบัติกำจัดสูญ

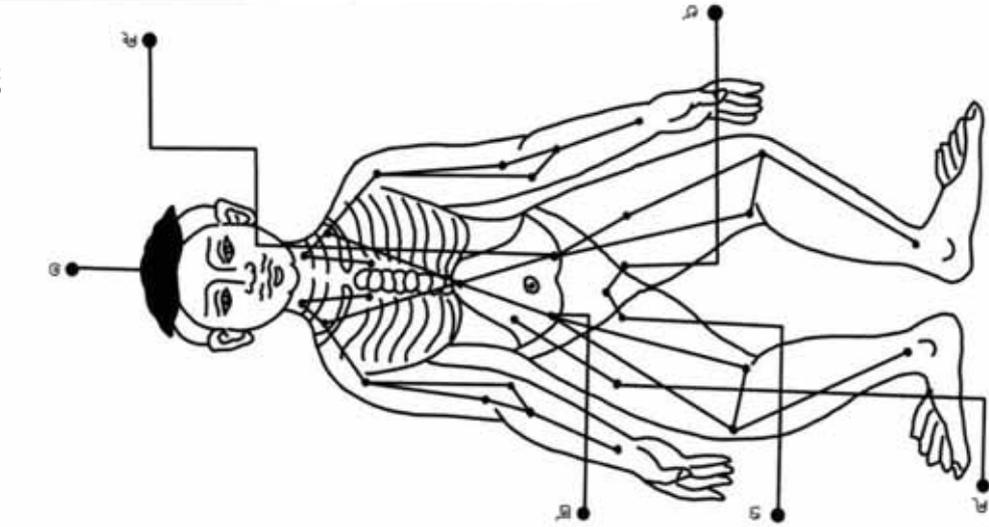
และกองสมปถวิ กล่าวไว้ในบางส่วนของ พระคัมภีร์ ชาวตาร

ในคัมภีร์นี้ กล่าวถึง ลม ที่บังเกิดโทษแต่มนุษย์ ทั้งหลาย จะเกิดสรรพโรค
ต่างๆ ก็อาศัยโลหิตและลม บังเกิด โทษให้ถึงตาย เป็นอันมากนั้น เพราะ แพทย์
มิได้กำหนดรู้อุปมาเหมือน นายเรืออันประมาท ในท้องมหาสมุทร ลมพัดเร็ว
แตกอับปาง ก็เป็นเหยื่อแก่มัจฉา เป็นอันมาก ลมที่ให้โทษแก่มนุษย์ คือ

- ๑.ลมอุทังคมาวาตา พัดขึ้นเบื้องบน
- ๒.ลมอโรคมาวาตา พัดลงเบื้องต่ำ แต่สะคือ ขึ้นถึงศีรษะ เรียกว่า
เบื้องบน

หากลมทั้ง ๒ ระคนกันเข้าเมื่อใด โลหิตนั้นร้อนประดุจกับไฟอันเกิดได้
วันละ๑๐๐ ละ ๑,๐๐๐ หน อาการ ๓๒ ก็พิกลพรากรจากที่อยู่ เตโชธาตุก็เมื่อกติ
เหตุที่ลมทั้ง ๒ ระคนกันนี้ได้ ให้โทษแก่มนุษย์ทั้งหลายก็เพราะมนุษย์ทั้งหลายได้
บริโภคอาหารมิได้เสมอตามปกติคือบางจำพวกมากกว่าอิมคือกินมากไป บาง

บอกที่แก้มในกองวิสมปรีถึ เกิดแต่กองตริฎฐาตตะ

รูปที่ ๒๙ แผนหงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกที่แก้มในกองวิสมปรีถึ เกิดแต่กองตริฎฐาตตะ ตามที่ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

๒. เส้นนี้ อัมณฑพาท แก้มถ่วงฝักให้ปวดสมมติว่าใส่เลื่อนโดยกำลังเส้นนี้ของขึ้น
๓. เส้นนี้ แก้มฝักให้เจ็บระบบะบะบะบะ
๔. เส้นนี้ แก้มให้หดขึ้นให้หย่อนฝักและแก้มเยยตะโพกและต้นขา
๕. เส้นนี้ อัมณฑพฤกษ์ แก้มถูฐฐูโรต สมมติว่ากร่อนและอุ้งเดินโกลมีได้ ให้ตั้งถ่วง
๖. เส้นนี้ แก้มปวดฝัก ให้เสียองคชาต

๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก้มของวิสมปัลลิวี เกิดตรีภูมวาทะ ตามที่ท่าน
อาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

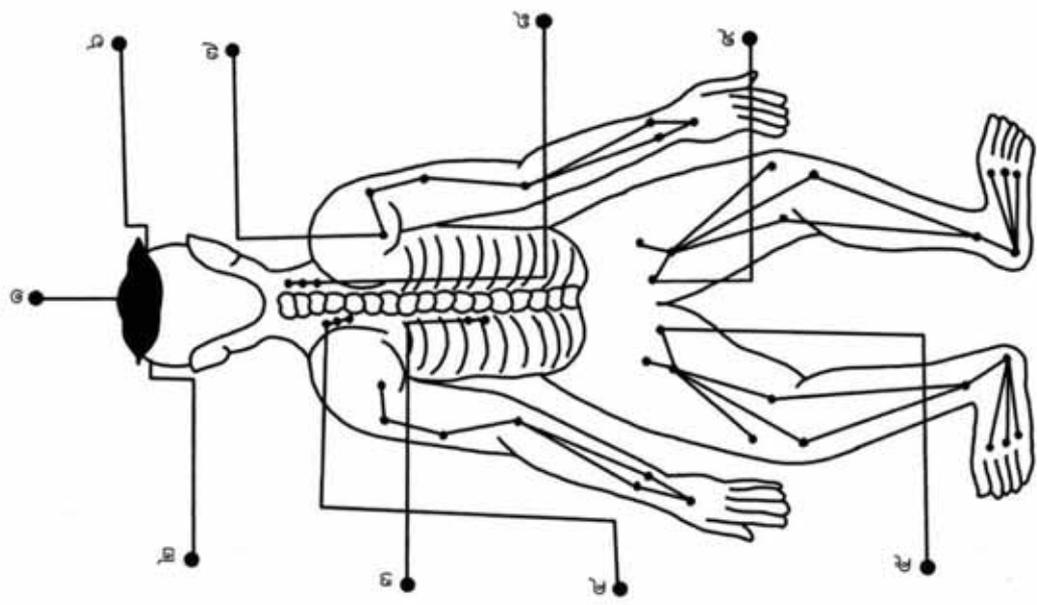
- ๒. เส้นนี้ แก้มชั้นสูง กระทำให้จักขุมัวไป
- ๓. เส้นนี้ แก้มยัตตวิมิชชีน ให้ออกสันหลัง
- ๔. เส้นนี้ แก้มหลังเหน็บ และขาไปทั้งตัว
- ๕. เส้นนี้ แก้มเท้ากำมิมออก ให้ตั้ง ให้แข็ง ให้เมื่อยขบเป็นกำลัง
- ๖. เส้นนี้ แก้มให้จักขุมัว
- ๗. เส้นนี้ แก้มไหล่ยกไหล่ และให้มือขา ให้เย็นถึงข้อศอก เป็นเหน็บ
- ๘. เส้นนี้ แก้มคอแข็ง เบือนคอมิได้ ให้เจ็บ
- ๙. เส้นนี้ แก้มกตะโปกไหวตัวขึ้นมิได้ ให้แข็งกระด้าง ให้เหน็บยิ่งขึ้นกั ๆ

หมายเหตุ

ภาพบอกรูปรูปที่ ๒๙ วิสมปัลลิวีกเล่าเรื่องของคสูตร
องคสูตร เป็นการดำเนินโรคต่อจากสันตฆาตแปรเข้าสู่ยฮอร์โมนก่อน
เกิด แบ่งออกได้ ๔ จำพวกดังนี้

๑.องคสูตร เกิดในเดือน ๕-๖-๗ (คิมหันตฤดู)

เมื่อจะเกิด ให้ลูกอันตะชะข้างขวามันพองแดงขึ้นดังผลตำลึงสุกทำให้แสบ
ร้อนเป็นกำลังและโลหิตมีกลงไปตามช่องบัสสภาวะ ทำให้ปวดแสบปวดร้อน ไป
ตามเส้นเอ็นทั้งปวงเจ็บแต่สองราวข้าง ให้เสียดแทง อุจจาระผูกเป็นพริดัก ชัด
บัสสภาวะเดินไม่สะดวกโทษทั้งนี้เกิดเพื่อโลหิต ๓ ส่วน วาโยระคน ๒ ส่วน รักษา
ยาก

รูปที่ ๒๙ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

๒. องคสูตร เกิดในเดือน ๘-๙-๑๐ (วสันตฤดู)

นั้นมักให้เจ็บในอก และขาทั้ง ๒ ข้าง ให้เจ็บเสียวตาม กระดูกสันหลัง กระหวัดมารวมและป่าทั้งสองข้าง แล่นไปปลายเท้าทั้ง ๒ ข้าง ให้ขยับไปตลอดตั้ง มดตะนอยต่อยให้สะท้านร้อนสะท้านหนาว วิงเวียนหน้าตา ให้ชักหลังอ เวลาปีศาจจะให้สปรอนในรูองคขาตไป จุกอุจจาระให้เป็น มูกเลือดออกมา โรคนี้อาจขึ้นเพื่อวาโย ๒ ส่วน เพื่อเสโทโลหิต ๑ ส่วน บังเกิดแต่ถ้าใส่ออกมา ลักษณะตั้งนี้เป็น อสหายโรครักษายากนัก

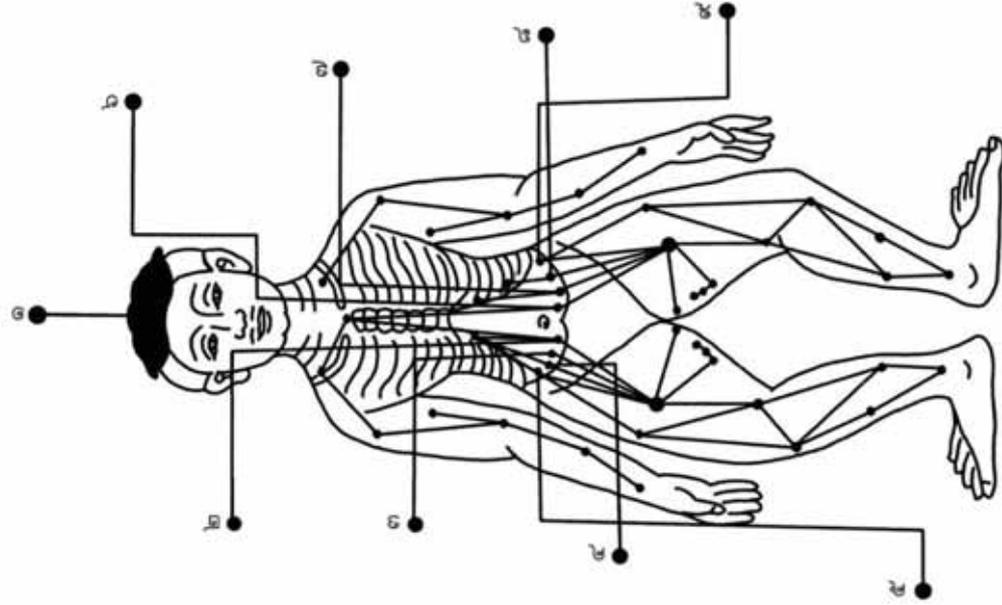
๓. องคสูตร เกิดในเดือน ๑๑-๑๒-๑ (เหมันตฤดู)

นั้นเมื่อบังเกิดขึ้นให้ปวดในรูองคขาต ปีศาจจะเล็ดออกมา ปีศาจจะหยดย้อย เจ็บปวดทวนอาหารไม่ได้ โทษเกิดเพื่อเสมหะ ๓ ส่วน โโลหิต ๒ ส่วน ครั้นนานเข้าทำให้ใส่ขาดออกมา ก็ถึงแก่ความตาย เป็นอติสยโรครักษาไม่ได้เลยถ้าจะแก้ แก้แต่ยังอ่อนอยู่ ถ้าแก้ ให้แก้โลหิตเสียก่อน แล้วจึงแก้เสมหะต่อไปตามลำดับ

๔. องคสูตร เกิดในเดือน ๒-๓-๔ (สันนิบาตฤดู)

เวลาเกิดขึ้นกระทำให้มีอัมตะดำ และบวม มีพิษสปรอนมากอัมตะพะปกข้างหนึ่งมีพิษสปรอนมาก เจ็บตาข้างหนึ่ง ปวดศีรษะข้างหนึ่งบังเกิดด้วยโลหิตสันนิบาต ปีศาจจะเป็นน้ำเหลือง โโลหิตเจือออกมา แสบตามช่องปีศาจให้เสียตสองราวข้าง และหน้าออก ขึ้นมาตามเกลียวปิดคาคต จับเป็นเวลา ทานอาหารไม่ได้ อาเจียนลมเงเล่าตันคอก คอแห้ง น้ำลายเหนียว ตกเสมหะโลหิตทางวารหนัก ดูจเป็นบิตรอนันย์นตา สวิงสวาย กองสันนิบาต ฤดูทั้ง ๓ มาประชุมพร้อมกัน ก้าหนดมิได้

บอกที่แก้มในกองกติกปักถั่ว เกิดแต่กองอัมพฤกษ์

รูปที่ ๓๐ แผนหงาย (ด้านหน้า)

๑. ลักษณะแผนหงายรูปนี้ บอกที่แก้มในกองกติกปักถั่ว เกิดแต่กองอัมพฤกษ์ ตามที่ท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

แก้อาการ คำอธิบาย

- ๒. เส้นนี้ แก้มตตฆาตขวา แก้มปัสสาวะหยดย้อย
- ๓. เส้นนี้ สันทฆาตขวา แก้มอกอก สลักอก
- ๔. เส้นนี้ แก้มปตคาคาตขวา แก้มอ้อมล้มให้แข็ง
- ๕. เส้นนี้ รัตฆาตขวา แก้มเสียตราวข้าง และแก้มแก้เจ็บเจียงเป็นพิษ
- ๖. เส้นนี้ แก้มตตฆาตซ้าย แก้มปัสสาวะบ่อยๆ
- ๗. เส้นนี้ สันทฆาตซ้าย แก้มเจ็บอกคั่งเป็นหนอง
- ๘. เส้นนี้ ปตคาคาตซ้าย แก้มครั้นตัวตั้งตัว
- ๙. เส้นนี้ รัตฆาตซ้าย แก้มเอี้ยวตัวมิได้ แก้มแก้สันนิบาตมิพิงฯ

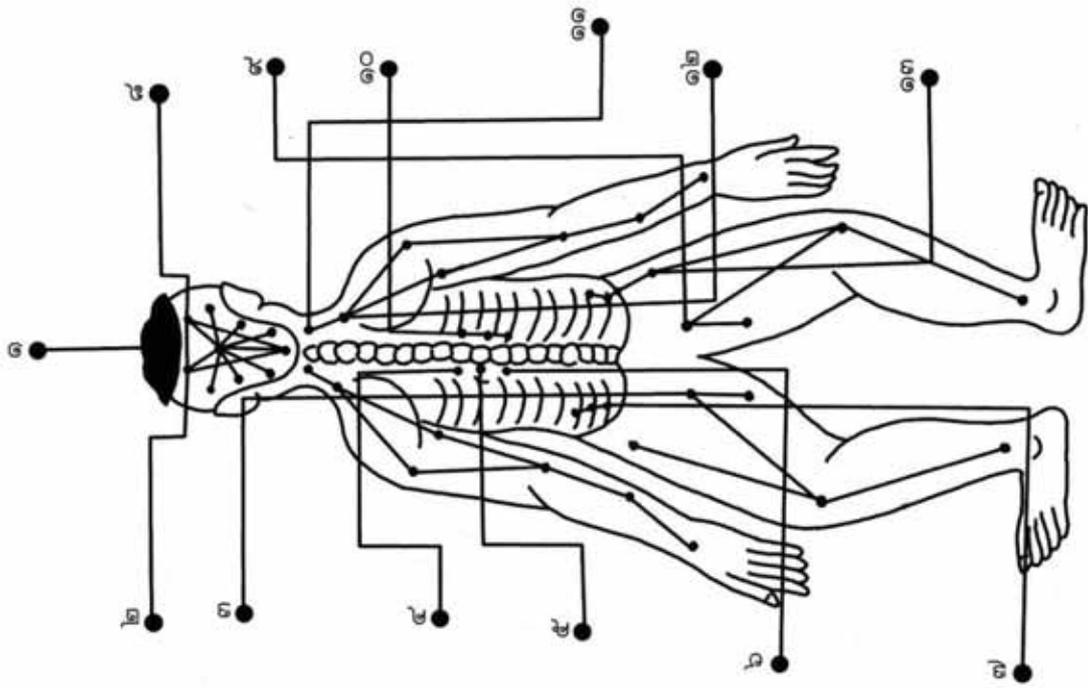
๑. ลักษณะแผนคว่ำรูปนี้ บอกที่แก่นอกของกติกปัลลวี เกิดแต่ก้องอัมพเทภัช ตามที่ทานอาจารย์ได้แนะนำไว้ ดังนี้คือ :-

- ๒. เส้นนี้ แก่ปวดศีรษะ
- ๓. เส้นนี้ แก่ปวดปัสสาวะ
- ๔. เส้นนี้ แก่ตั้งสันหลังตลอดหน้าอก
- ๕. เส้นนี้ แก่หลังยัดไม่ขึ้น
- ๖. เส้นนี้ แก่หลังแข็งตั้งไม่เสีย
- ๗. เส้นนี้ แก่ตั้งราวข้างไหยกเสีย
- ๘. เส้นนี้ แก่ลมเบื้องบนให้ออก
- ๙. เส้นนี้ แก่บุตรอดิศาร
- ๑๐. เส้นนี้ แก่เสียสันหลังให้เจ็บตั้งเข็มแทง
- ๑๑. เส้นนี้ แก่คอแข็ง ให้ปวด
- ๑๒. เส้นนี้ แก่เกลียวคอเอ็อนมิได้ ให้ปวดขบ
- ๑๓. เส้นนี้ แก่ลมเข้าเส้น ให้เส้นพองขึ้น ให้บวม ๆ

หมายเหตุ

ภาพอกรูปที่ ๓๐ กติกปัลลวี วรรษย์กล่อนเถา

วรรษย์กล่อนเถาเกิดเพื่อลมสันตะฆาตและปัตคาตแล่นเข้าในลำไส้ให้เส้นพอง แข็งขวางอยู่ หัวเห่า มาบรรจบ เกลียวข้างถ้าผู้ชายขึ้นข้างขวา หญิงขึ้นข้างซ้าย เสียตามชายโครงถึงยอดอก ปวดขบปีนอดเสียตลอดถึงลำคอ บางที่อาเจียนแต่น้ำลาย ถ้าอาเจียนออกมา อากาการปวดทุเลาทำให้การการดุฉไปโลก ผิมะเร้งทรวง ผิดกันที่น้ำมูตร ถ้าเป็น วรรษย์ นำมูตรแดงติดจะเหลืออง เอาถ้วรองไว้ดู ถ้ามันอนกันสันตั้งน้ำปุนกินหมาก ถ้าผีสีโรครนี้เป็นเพราะกินของคาวหวาน

รูปที่ ๓๐ แผนคว่ำ (ด้านหลัง)

นัก เป็นๆ ทายๆ ประมาณ ๑๒-๑๓ ปี แล้วกลายเป็นมานกระษัยรักษาไม่ได้ ให้
แก้แต่ยังอ่อน

ในกระษัยกล่อนถ่าน มี ๕ จำพวกคือ

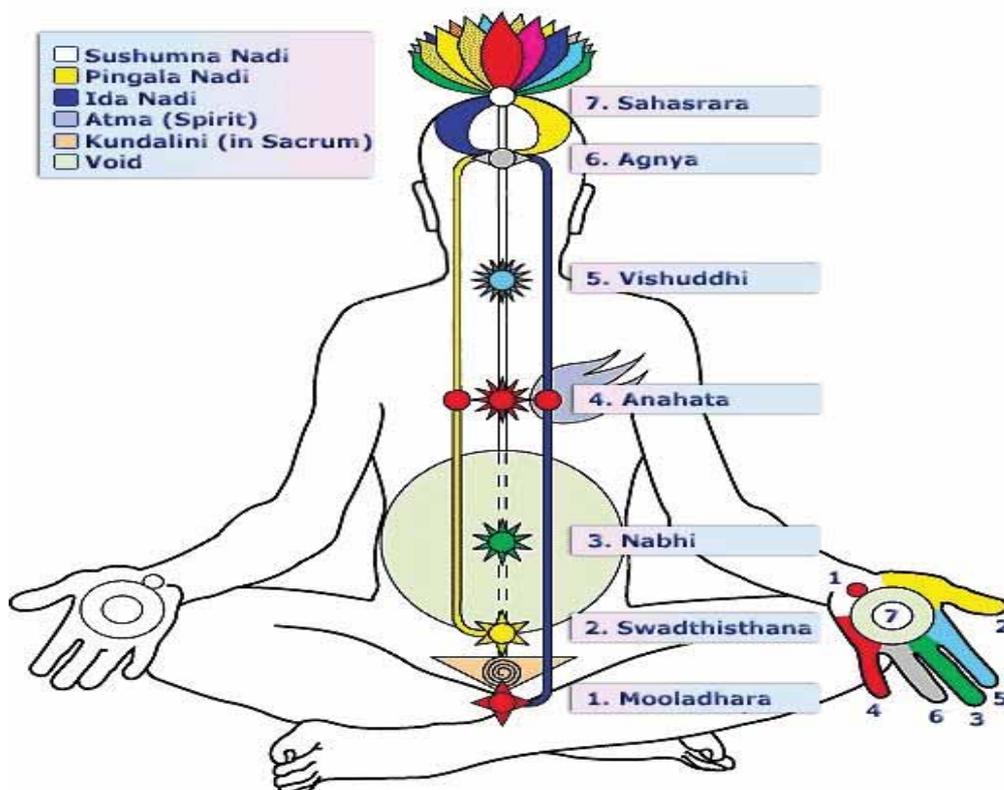
๑. กล่อนเอ็น อาการปวดหัวหน้า เมื่อยแข็งขาสะบัดร้อนสะบัด
หนาว
๒. กล่อนแห้งจากเส้น มุตตฆาต ระบบทางเดินปัสสาวะ หยุดหรือขัด
เมื่อยเอวและต้นขา
๓. กล่อนแห้งจากเส้น สันตฆาต ท้องแข็งเป็นดาน ดันไปที่อุ้งอ้นทะ
เมื่อยถึงตัว เห็นบซา ปวดถ่วงอ้นทะ
๔. กล่อนแห้งจากเส้น ปัตตฆาต องคชาตบวม เสียสีข้างและชาย
๕. กล่อนแห้งจากเส้น รัตตฆาต โครจ ปัสสาวะขัด

ภาคผนวก

ความรู้เรื่องปราณชีวิต

กระเปาะแก้วแห่งอากาศธาตุที่ตั้งอยู่ในกายทั้งเก้าจุดมีชื่อเรียกเฉพาะว่า “นวทวาร” มีลักษณะเป็นที่ว่างเป็นที่ตั้งของธาตุ๔ โดยมีธาตุที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกันจะอยู่ตรงกันข้ามและจุดที่ตัดกึ่งกลางของธาตุ๔เป็นที่ตั้งของวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ของมนุษย์) และปกติในกายมนุษย์ที่ชีวิตอยู่ธาตุ๔ในจุดนั้นๆจะหมุนอยู่ตลอดเวลาและเราเรียกสภาพรวมทั้งหมดของแต่ละทวารว่า “จักร” หรือ “จักระ” (ไทยเราจะใช้คำว่าจักร) ตำแหน่งที่ตั้งและชื่อเรียกเฉพาะของ “นวทวาร” มีดังนี้

๕. อัษฎากาศเบื้องบน	(กลางกระหม่อม)
๖. ทิพย์สุณ	หว่างคิ้ว
๗. มหาสุณ	หว่างจักษุทั้งสอง
๘. จุดสุณน้อย	ปลายนาสิก
๙. โคตรภู	ท้ายทอย
๔. ห้องสมุด	คอกलग **
๓. ห้องหทัยวัตถุ	
๒. ห้องนาลี	
๑. อัษฎากาศเบื้องล่าง	(ผีเย็บ) ดังในรูปหน้าต่อไป

การวางธาตุทั้ง๔ในแต่ละทวารจะมี๒ลักษณะคือวางแบบหงายจักรและคว่ำจักร (ซึ่งสามารถกำหนดให้คว่ำหรือหงายได้ด้วยอำนาจจิต) โบราณกล่าวกันว่าปกติในเพศชายธาตุ๔จะหมุนแบบคว่ำจักรและปกติในเพศหญิงธาตุ๔จะหมุนแบบหงายจักร

น้ำ	น้ำ
ลม + ดิน	ดิน + ลม
ไฟ	ไฟ

คว่ำจักร (จักรสุกิตติมาตัวผู้)

หงายจักร (จักรสุกิตติมาตัวเมีย)

วิธีการตั้งธาตุนับธาตุ, เดินธาตุแต่โบราณเริ่มจากจุดศูนย์กลาง (อันเป็นที่ตั้งของวิญญานธาตุ) และพุ่งไปที่ธาตุใดธาตุหนึ่งที่ต้องการ

สมมุติใช้คว่ำจักรจากจุดศูนย์กลางไป “ธาตุไฟ” เรียกว่า **การตั้งธาตุ** แล้วเวียนไปทางขวาเป็น “ธาตุดิน” เรียกว่า **รองธาตุ** แล้วพุ่งผ่านไป “ธาตุลม” แล้วเวียนไป “ธาตุน้ำ” แล้วกลับสู่ศูนย์กลาง ลักษณะการเดินของธาตุจะมีลักษณะคล้ายใบพัดของเครื่องบิน (แต่ด้วยอำนาจจิตจะวางธาตุแบบใดก็ได้ไม่มีข้อจำกัดตายตัว) ธาตุ๔ที่ตั้งอยู่ในจักรจะมีการเดินธาตุเป็นลักษณะของใบพัดหมุนได้จะเร็วจะช้าขึ้นอยู่กับเหตุ๓ประการ

๑. แรงปรารถนาของจิต (ต้นหา) จากวิญญานธาตุที่อยู่ตรงกลาง (เหมือนมอเตอร์ที่คอยขับเคลื่อนให้ใบพัดหมุน)

๒. กระแสสนามพลังจากภายนอกเช่นสนามพลังจากดวงดาวแม่เหล็กโลกฮวงจุ้ย เป็นต้นซึ่งเป็นพลังรบกวนจากภายนอกซึ่งมาต้านหรือเสริมการหมุนของจักร (คล้ายลมที่พัดผ่านใบพัด)

๓. มุมเอียงของใบพัดของธาตุ๔ซึ่งจะเอียงไปตามบุพกรรมของเจ้าของหรืออาจเกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจจิตโดยตั้งตำแหน่งของการตั้งธาตุและรองธาตุให้ตั้งต่างกันเล็กน้อย (หมายถึงการบิดมุมของใบพัด) และเมื่อมีกระแสพลัง (ตามข้อ๑ หรือ๒) ไหลผ่านใบพัดแห่งธาตุ๔จะหมุนจะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับมุมใบพัดที่ตั้งไว้

การนับเรียงลำดับธาตุมีอยู่๒ แบบคือแบบที่เป็นวัตถุธาตุและพลังงานธาตุ

๑. การนับเรียงแบบวัตถุธาตุปกติทั่วไปจะนับเรียงด้วยความเคยชินดังนี้คือ “ดินน้ำลม ไฟ” แต่ในทางแพทย์แผนไทยจะเริ่มต้นที่ธาตุไฟก่อน (ไม่ว่าจะคว่ำหรือหงายจักร) โดยไฟให้ความร้อนแก่ดิน, ดินถ่ายความร้อนให้ น้ำและทำให้เกิดลมพัดคือน้ำเคลื่อนที่ดังนั้นการนับเรียงธาตุจึงเป็น “ไฟดิน น้ำลม” หรือนับกลับเช่น “น้ำดิน ไฟ ลม” เป็นต้น

๒. การนับเรียงแบบพลังงานการนับเรียงแบบนี้จะก่อให้เกิดการหมุนจักรทำให้เกิดพลังงานชีวิตที่ใช้หล่อเลี้ยงร่างกายดังอธิบายผ่านมาแล้วการนับธาตุจะนับดังนี้ “ไฟดินลม น้ำ” หรือหมุนกลับ “น้ำลมดินไฟ” จักรทั้งเก้าที่หมุนอยู่ตามทีอธิบายไว้เริ่มแรกต่างคนต่างหมุนบ้างหมุนช้าบ้างหมุนเร็วแตกต่างกันอยู่ เมื่อทุกจักรหมุนไประยะหนึ่งย่อมส่งพลังงานออกภายนอกและรวมกลุ่มพลังกันประสานเป็นหนึ่งเดียวและเป็นเหตุให้จักรทุกตัวเริ่มปรับตัวประสานกันหมุนด้วยความเร็วเสมอกันก่อให้เกิดพลังชีวิตพุ่งเป็นสายต่อเนื่องกันเป็นลำในแนวตั้งฉากกับผิวโลก (ในสัตว์เดียรัจฉานพลังนี้จะขนานไปกับพื้นโลก) และเรียกเส้นทางหรือพื้นที่ที่พลังชีวิตนี้เคลื่อนที่เป็นคำว่า “*สุมนานที*” และเรียกพลังที่ไหลอยู่ในเส้นสุมนานี้นี้ว่า “*วาทะธาตุ*” สุมนานทีที่เกิดขึ้นเป็น

ประดิษฐ์ตั้งเป็นแกนหมุนของจักรแห่งธาตุสี่ตัวใหญ่ (เกิดจากการรวมจักรทั้งเก้า) แรงปรารถนาในการสร้างกายมนุษย์จากกึ่งกลางจุดตัดแห่งธาตุสี่จะเริ่มดึงธาตุทั้งสี่ให้เป็นเส้นตรงและเริ่มนับธาตุในการสร้าง “วัตถุธาตุ” ในสองแนวคือ

๑. แนวที่หนึ่งโดยเริ่มนับที่ความร้อนคือธาตุไฟก่อนซึ่งมีปกติพุ่งขึ้นสู่เบื้องบน (แบบแนวกระดูกสันหลังขึ้นไป) ดังนั้นการนับเรียงธาตุจึงเริ่มที่ “ไฟดินน้ำลม”
 - ๑.๑ โดยตำแหน่งของไฟอยู่ที่ผีเสื้อเรียกงูไฟหรือศูนย์กำเนิดแห่งปิตตะธาตุ
 - ๑.๒ ดินอยู่ที่กระเบนเหน็บเรียกพัทธะปิตตะ
 - ๑.๓ น้ำอยู่ที่กลางหลังเรียกอพัทธะปิตตะ
 - ๑.๔ ลมอยู่ที่กำดัน(จุดต่อกะโหลกกับก้านคอ) เรียกกำเดา

และเรียกแนวแห่งความร้อนที่พุ่งขึ้นจากผีเสื้อสู่กระหม่อมนี้ว่า **“สุริยะรัศมี”**

๒. แนวที่สองเริ่มนับสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์กับธาตุไฟคือธาตุน้ำซึ่งมีปกติหนักไหลลงสู่ที่ต่ำซึ่งเป็นทิศย้อนกลับของแนวแรกดังนั้นการนับเรียงธาตุจึงเริ่มที่ “น้ำดินไฟลม”
 - ๒.๑ โดยตำแหน่งของน้ำอยู่ที่กลางกระหม่อมเรียกศูนย์กำเนิดแห่งเสมหะธาตุ
 - ๒.๒ ธาตุดินอยู่ที่คอด้านหน้า (คอต่อกับอก) เรียกคอเสมหะ
 - ๒.๓ ธาตุไฟอยู่ที่กลางอก(ลิ้นปี่) เรียกอูระเสมหะ
 - ๒.๔ ธาตุลมอยู่ที่หน้าอกเรียกคูดเสมหะ

และเรียกแนวแห่งความเย็นที่ไหลลงจากกระหม่อมสู่ก้นกบนี้ว่า **“จันทร์ราตรี”**

หมายเหตุ เสมหะธาตุตัวนี้เป็นธาตุน้ำก็จริงอยู่แต่น้ำไม่ได้หมายถึงความเย็น (ซึ่งตรงข้ามกับไฟคือความร้อน) แต่เสมหะคือธาตุน้ำนี้จะเป็นตัวหมุนเวียนถ่ายเทระบายความร้อนไปสู่จุดอื่นทำให้บริเวณนั้นเย็นลงปลายสุดของสุมนานที่ทั้งสองด้าน

๑. ด้านบนจะเป็นจุดศูนย์แห่งเสมหะธาตุ
๒. ด้านล่างเป็นจุดศูนย์แห่งปิตตะธาตุ
๓. ตรงกลางจะเกิดจักรตัวใหม่ขึ้นสามตัว (คอเสมหะ-กำเดา, อูระเสมหะ-พัทธะปิตตะ, คูดเสมหะ-อพัทธะปิตตะ) มีแกนหมุนอยู่บนเส้นสุมนาการหมุนของจักรทั้งสามตัวจะสัมพันธ์กันหมุนเป็นเกลียวหญิงหมุนซ้ายชายหมุนขวา (มองจากด้านบนสู่เบื้องล่าง) ผู้ที่กำลังจะเป็นลมจะรับรู้ถึงการหมุนของจักรชุดนี้ (ลมจะหมุนจากล่างขึ้นบน)
 - ๓.๑ จักรตัวที่หนึ่งเกิดจากธาตุดินจากคอเสมหะและธาตุลมจากกำเดามีแกนหมุนซ้อนอยู่บนเส้นสุมนาจักรใหม่ตัวนี้หมุนให้พลังไหลวนเฉพาะตัวเรียกว่าสัตถะวะตตะ (คือกระแสประสาท)
 - ๓.๒ จักรตัวที่สองเกิดจากธาตุไฟที่อูระเสมหะและธาตุน้ำที่อพัทธะปิตตะมีแกนหมุนซ้อนอยู่บนเส้นสุมนาจักรใหม่ตัวนี้หมุนให้พลังไหลวนเฉพาะตัวเรียกว่าหทัยวะตตะ (คือระบบไหลเวียนโลหิตและน้ำเหลือง)

๓.๓ จักรตัวที่สามเกิดจากธาตุลมที่คลุมเสมหะและธาตุดินที่พัทพิตะมีแกนหมุนซ้อนอยู่บนเส้นสุมนาจักรใหม่ตัวนี้หมุนให้พลังไหลวนเฉพาะตัวเรียกว่าสุมนาวาตะ (คือระบบไหลเวียนของพลังชีวิต)

ดังนั้นพลังที่ไหลอยู่ในสุมนานที่ที่เรียกว่าวาตะธาตุจะประกอบด้วยสี่ตถะวาตะ, หทัยวาตะ และสุมนาวาตะมีศูนย์กลางการถ่ายเทพลังงานอยู่ที่ศูนย์กำเนิดแห่งเสมหะธาตุ (จันทรามณี) และศูนย์กำเนิดแห่งพิตตะธาตุ(สุริยะรัตมณี)

๑. ลักษณะของพลังที่ไหลในสุริยะรัตนที่หรือเส้นสุรียันจะเป็นพลังความร้อนไหลบ่าขึ้นไปเบื้องบนคล้ายเปลวความร้อนที่ไหลบ่าขึ้นไปไม่มีลักษณะเป็นเส้นหรือท่อแต่อย่างใดมีความหนาแน่นอยู่ด้านหลังของร่างกายมากกว่าด้านหน้า

๒. ในจันทรานที่หรือเส้นจันทราก็จะไม่มีลักษณะเป็นเส้นหรือท่อเช่นกันเสมหะธาตุจากเบื้องบนจะไหลบ่าจากเบื้องบนลงมาด้านล่างทั้งด้านหน้าและหลังของร่างกายแต่ความหนาแน่นของพลังจะหนาแน่นที่ด้านหน้ามากกว่าด้านหลังความหนาแน่นจะค่อนข้างจางกว่า

ลักษณะของพลังที่ไหลเวียนถ่ายเทระหว่างเส้นสุรียันเส้นจันทรานและเส้นสุมนาเริ่มอธิบายจาก เสมหะธาตุอันมีสมบัติหนักไหลบ่าลงสู่เบื้องล่างเป็นปกติวิสัยไหลบ่าลงท่วมพิตตะคือธาตุไฟเมื่อไฟ ถูกน้ำท่วมย่อมเกิดไอความร้อนพวยพุ่งขึ้นสู่เบื้องบนมากกว่าเดิมและพลังร้อนเย็นทั้งสองนี้จะถ่ายเทเข้าสู่เส้นสุมนาเป็นพลังชีวิตของมนุษย์ผ่านทางจักรสามตัวและศูนย์ควบคุมพิตตะและเสมหะอีกสองตัวดังได้กล่าวผ่านมาแล้วซึ่งมีลักษณะเส้นทางเฉพาะตัว (หมุนเป็นเกลียวผ่านแกนตัดกันของธาตุสี่ซึ่งเป็นลักษณะของอังกมังกานุสารีวาตาและเรียกเส้นทางการถ่ายเทพลังนี้ว่า **“เส้นอัฐฐะพฤษ์ทั้งแปด”** ดังนี้

๑. เส้นเชื่อมต่อถ่ายพลังที่กลางกระหม่อมมีหนึ่งเส้นจะรวมความร้อนเย็นจากพิตะและเสมหะเข้าสู่ปลายท่อส่วนบนของเส้นสุมนาผู้ฝึกพลังได้ระดับหนึ่งที่มีพลังไหลถ่ายเข้าปลายท่อส่วนบนของเส้นสุมนามากพอจะทำให้เส้นนี้เปล่งแสงสว่างเจิดจ้าดังดวงมณีให้แสงเย็นมีลักษณะเป็นสีม่วงอ่อนจางๆ (คล้ายแสง UV หรือแสงจันทร์) แสงนี้สามารถทะลุทะลวงสิ่งปิดทึบได้ทุกสิ่งทำให้ผู้ฝึกได้แสงตัวนี้จะสามารถมองเห็นทุกสิ่งได้ทั้งในที่แจ้งและที่ลับทั้งกลางวันและกลางคืนจากลักษณะของเส้นนี้ที่สามารถเปล่งแสงได้คล้ายแสงจันทร์ท่านจึงตั้งชื่อเส้นนี้ว่า **“จันทรามณี”**

๒. เส้นเชื่อมต่อถ่ายพลังที่ใต้อันมีหนึ่งเส้นจะรวมความร้อนเย็นจากพิตะและเสมหะเข้าสู่ปลายท่อส่วนล่างของเส้นสุมนาผู้ฝึกพลังได้ระดับหนึ่งที่มีพลังไหลถ่ายเข้าปลายท่อส่วนล่างของเส้นสุมนามากพอจะทำให้เส้นนี้เปล่งแสงสว่างเจิดจ้ามีลักษณะคล้ายดวงอาทิตย์มีแสงเป็นเปลวสีแดงกล้ากล้าดังเลือดนกกมีอำนาจทะลุทะลวงสลายทำลายได้ทุกสรรพสิ่งเป็นแสงที่มีอำนาจในการทำลายสูง (ทางอินเดีย/เนปาลเรียกพลังนี้ว่า “พลังกุลทาลินี”) ผู้ฝึกตนที่ไม่อาจควบคุมพลังตัวนี้ได้จะเกิดอาการที่เรียกว่าไฟธาตุแตกจากลักษณะของเส้นนี้ที่สามารถเปล่งแสงได้คล้ายดวงอาทิตย์ท่านจึงตั้งชื่อเส้นนี้ว่า **“สุริยะรัตมณี”**

๓. เส้นเชื่อมต่อคอเสมหะและกำเดามีสองเส้นมีลักษณะคล้ายสังวาลพระอินทร์เรียกว่าเส้น **“ชีวหาสดมภ์”**

๓.๑ เส้นแรกอยู่ด้านบนทั้งซ้ายและขวาคล้องจากก้ำตันผ่านเหนือหูผ่านหน้าหู(บริเวณแก้ม) ลงมาที่กรามข้างหูแล้วผ่านตามกรามมาที่คางแล้วลงไปคอหอย

๓.๒ เส้นที่สองอยู่ด้านล่างทั้งซ้ายและขวาคล้องจากก้ำตันผ่านต้นคอด้านข้างลงไปคอหอย

๔. เส้นเชื่อมต่ออูระเสมหะและพัทริปะตะมีสองเส้นมีลักษณะคล้ายสังวาลพระอินทร์เรียกว่า เส้น“กาลอัมพฤษ”

๔.๑ เส้นแรกอยู่ด้านบนทั้งซ้ายและขวาคล้องจากกลางหลังผ่านเหนือบ่าผ่านด้านข้างของ กระดูกอกมาที่ตำแหน่งลิ้นปี่

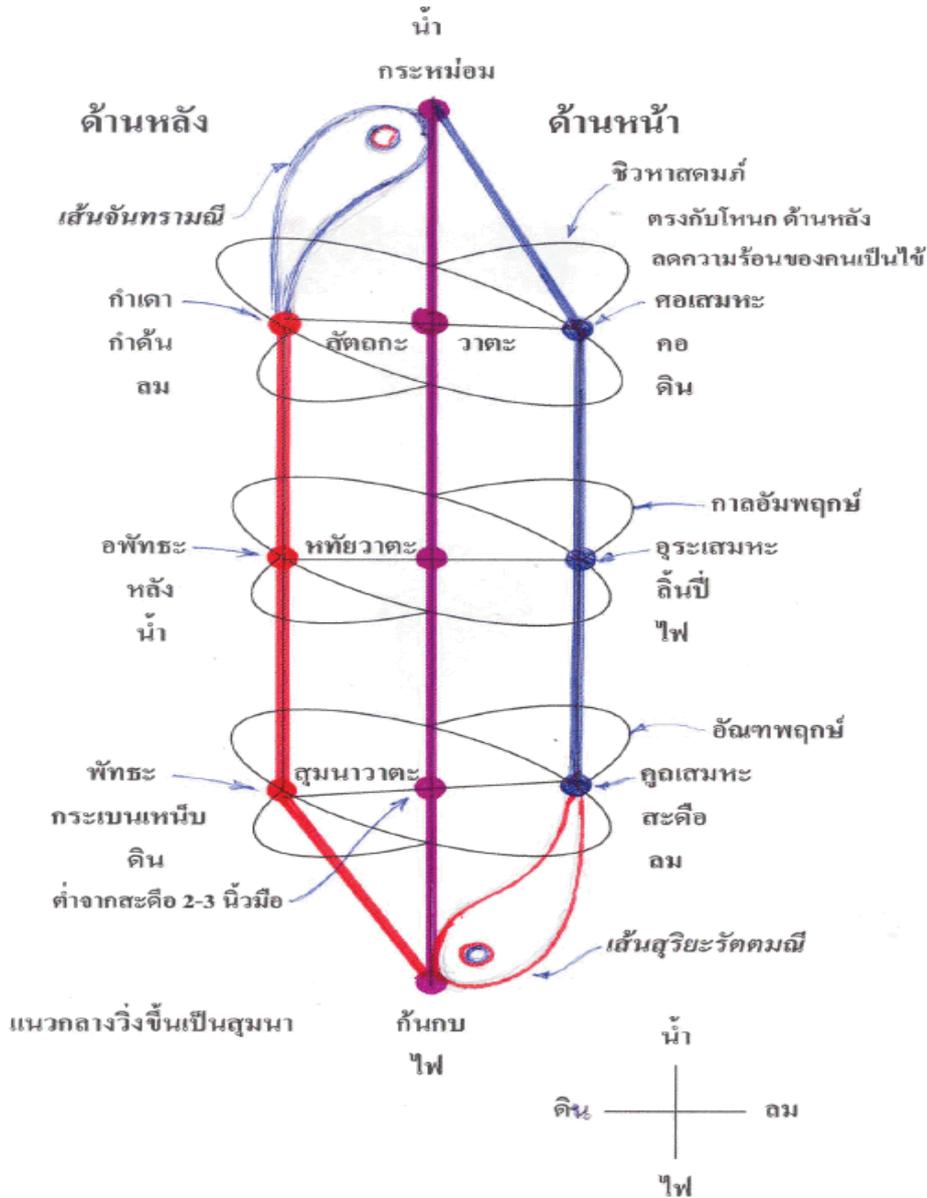
๔.๒ เส้นสองอยู่ด้านล่างทั้งซ้ายและขวาคล้องจากกลางหลังผ่านเอวตามแนวกระดูกซี่โครงมา ที่ลิ้นปี่

๕. เส้นเชื่อมต่อคูดเสมหะและอพัทริปะตะมีสองเส้นมีลักษณะคล้ายสังวาลพระอินทร์เรียกว่าเส้น“อัมพฤษ” (เส้นนี้ในสตรีเรียกพิษตคุณหรือจิตตคุณ)

๕.๑ เส้นแรกอยู่ด้านบนทั้งซ้ายและขวาคล้องจากกระเบนเหน็บผ่านแนวขอบกระดูกเชิง กรานไปที่หน้าท้องน้อย (ระหว่างสะดือและหัวเหน่า)

๕.๒ เส้นที่สองอยู่ด้านล่างทั้งซ้ายและขวาคล้องจากกระเบนเหน็บผ่านลงไปด้านล่างผ่าน ตะโพกคล้องผ่านหน้าขาด้านหน้า (ขาหนีบ) ผ่านสองข้างอวัยวะเพศไปสู่ที่ท้องน้อยด้านหน้า

เส้นลึบพิศดาร

พลังที่ผ่านจากเส้นอัมพฤษทุกขั้วทั้งแปดเข้าสู่เส้นสุมนาเกิดสัตถะวาทะหทัยวาทะและสุมนาวาทะเกิดการไหลเวียนของพลังเข้าหล่อเลี้ยงร่างกายวาทะทั้งสามตัวต้องทำงานร่วมกันจะขาดตัวใดตัวหนึ่งไม่ได้ กล่าวคือ

๑. ถ้าขาดสัตถะวาทะกล้ามเนื้อจะนิ่มไม่สามารถสั่งงานกล้ามเนื้อได้ท้ายสุดกล้ามเนื้อลีบ
๒. ถ้าขาดหทัยวาทะกล้ามเนื้อจะลีบอ่อนแรงขาปวดไม่สามารถใช้งานกล้ามเนื้อได้
๓. ถ้าขาดสุมนาวาทะกล้ามเนื้อจะเกร็งแข็งตุงท่อนไม้ไร้ชีวิตท้ายสุดกล้ามเนื้อตาย
๔. สุมนาวาทะเป็นพลังงานชีวิตเป็นตัวชักนำวาทะอื่นๆให้ทำงานดังนั้นสุมนาวาทะย่อมเป็นใหญ่กว่าวาทะทั้งปวง

สัตถกวาตะและหทัยวาตะมีสภาพเป็นรูปธรรมซึ่งวิทยาการทางวิทยาศาสตร์การแพทย์แผนปัจจุบันได้ค้นคว้าไว้ละเอียดดีแล้วจึงไม่กล่าวไว้ในที่นี้อีกส่วนของสมุนาวาตะอันเป็นพลังงานชีวิตซึ่งจะมีอยู่เฉพาะในคนเป็นเท่านั้นส่วนในคนที่เสียชีวิตแล้วพลังตัวนี้และเส้นทางการไหลเวียนจะหายไปไม่สามารถสืบค้นหรือติดตามพิสูจน์ทราบได้ดังนั้นวิทยาการของแพทย์แผนปัจจุบันจึงไม่ยอมรับ

ที่มาของการเวียนธาตุ

พระนवरุณ ๙ ที่และวิธีรักษาตัวเอง (สมาธิบำบัด) ของสมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร สุก ใกล้เคียง วัดราชสิทธารามราชวรวิหาร (พลับ) บัดนี้จะกล่าวในปกิณกะกถา แก่ในพระนवरุณที่ตั้ง มี ๙ ที่

๑. อัชชดาภาษเบื่องต่ำ (สะดือ)
๒. บนนาภี นิ้วหนึ่ง
๓. ห้องหทัยวัดตุ
๔. ห้องสุดคอกกลาง
๕. โคตรภูท่ายทอย
๖. อัชชดาภาษ เบื่องบน (กระหม่อม)
๗. ทิพยสุณหว่างคิ้ว
๘. มหาสุณหว่างจักษุ
๙. จุลสุณน้อยปลายนาสิก

ที่ทั้ง ๙ จุดนี้ เป็นทางระงับโทษต่างๆ เป็นทางที่จะซ่อนเร้นเวทนาต่างๆ เมื่อใกล้จะดับสูญจะเป็นที่พึ่งแก้ไข ระงับการป่วยไข้ อาพาธทุกขเวทนาต่างๆ ตามลัทธิบูรพาจารย์ ที่ได้ประพจน์ปฏิบัติมาแต่ปางก่อนพระโยคาวจร(ผู้ถือศีล ๘ นุ่งขาวห่มขาว)ผู้พากเพียร ได้ปฏิบัติสมณะกรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน ชำนาญวสีดีแล้ว ให้ยกเอานิมิตที่ปรากฏในที่ตั้งพระกรรมฐานนั้นก็ดี และองค์พระปิติ ๕ องค์ใดองค์หนึ่ง ที่ได้ชำนาญนั้นก็ดีและองค์พระธาตุให้เป็นอารมณ์ จึงยกเอานิมิตเอาไปไว้ในที่ตั้ง ๙ แห่ง ตามเหตุตามผล จะได้แก้ไขเจ็บไข้ทุกข์เวทนาจะให้ระงับโรคาพาธโทษต่างๆ ได้ให้รู้บาปกรรม คือ อกุศลจิต ๑๔ ตัว บาปกรรม ๑๔ ตัว หรือ อกุศลเจตสิก ๑๔ ตัวให้พระโยคาวจรเจ้าผู้พากเพียร รู้จักบาปกรรม อกุศลเจตสิก ๑๔ ตัวนี้ให้เข้าใจ จะระงับโทษได้

๑. โม่โท หลง	๒. อโนตตปป์ มิกลัวแก่บาป	๓. โลโห ออยากได้
๔. มาโน มานะ	๕. อิสสา ริสชา	๖. กุกุกจัจจ กินแห่งใจ
๗. มิทัง หลับว่าง	๘. อหิริกัง มิละอายแก่บาป	๙. อุทธัจจัจจ สะดุ้งใจ ฟุ้งซ่าน
๑๐. ทิฏฐิ ถือมัน	๑๑. โทโส โกรธ	๑๒. มัจฉริยะะ ตระหนี่
๑๓. ถีนัง หดหู่	๑๔. วิจิฉฉา ลังเลสงสัย	

กิเลสบาปกรรมทั้ง ๑๔ ตัวนี้ เมื่อเกิดขึ้นในตัวเราจะทำให้ธาตุทั้ง ๔ กำเริบ เกิดเป็นโรครภัยไข้เจ็บได้รูปแสดงจุดที่ตั้งนवरุณ ๙ จุด

- จุดที่ ๑. เป็นที่ระงับเวทนาทั้งปวงแล
- จุดที่ ๒. เป็นที่เกิดแห่งบาปกรรมทั้งปวง ตั้งที่ ๒ ที่ ๓ เกิดกำลังนัก อันห้องพระพุทธรูปคุณนั้น คือระหว่างที่ ๓ มา ถึงที่ ๒ นั้นเป็นชุมชนธาตุ
- จุดที่ ๓. เป็นที่ปฏิสนธิ กุศล และ อกุศลสัมปยุตธาตุ
- จุดที่ ๔. เป็นที่หลับ ที่ขาดรส ที่ง่วงคะ ที่นิโรธสัจ ร่วมกัน
- จุดที่ ๕. เป็นที่ซ่อนเวทนาทั้งปวง ทั้งขาดบาปกรรม เมื่อจะอาสันนกรรม ดับพิษงู ฝัทั้งปวง
- จุดที่ ๖. เป็นที่อดใจ เป็นขันติ ความอดทน โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม
- จุดที่ ๗. เป็นที่ประหารแห่งโทษทั้งปวง เป็นตบะเดชะด้วย
- จุดที่ ๘. เป็นที่เกิดปัญญาเห็นโทษ
- จุดที่ ๙. เป็นที่นำแห่งความยินดีทั้งปวง และนำปฏิสนธิแห่งสัตว์

การปรับธาตุกับการรักษาโรค

ขอยกเอาข้อความที่เป็นส่วนหนึ่งของคำนำในหนังสือ กรรมฐานแก่กรรมรักษาโรค มาอธิบายดังนี้
กิเลสบาปกรรมทั้ง ๑๔ นี้ (อธิบายไว้แล้วข้างต้น) เมื่อเกิดขึ้นกับใจแล้ว

๑. ทำให้เลือดลม อวัยวะภายในแปรปรวนไม่ปกติ
๒. ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ในกาย ตึงบ้าง หย่อนบ้าง
๓. ฉะนั้นจึงให้ระงับบาปกรรมทั้ง ๑๔ ตัวนี้ การระงับก็คือ มีสติรู้ไปในกิเลสทั้งตัวนี้ สามารถแก้กรรมที่เกิดจากอารมณ์กิเลสทั้ง ๑๔ ตัวนี้ได้ กิเลสทั้ง ๑๔ ตัวนี้เป็นต้นเหตุแห่งกรรมและต้นเหตุแห่งการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ

๔. ถ้าจิตใจดีไม่มีบาปกรรมทั้ง ๑๔ ตัว จิตก็ผ่องแผ้ว ใจก็สบาย ธาตุภายในก็ไม่ตึง ไม่หย่อน
๕. บางคนโกรธมาก ๆ หายใจไม่ค่อยออกก็มี ถึงกับเส้นเลือดอุดตัน หัวใจวายไปก็มี
๖. ถ้ามีจิตใจริษยา ทำให้คับแคบใจ เลือดลมเดินไม่สะดวก
๗. ตัวโกรธ ตัวริษยา เป็นตัวให้เกิดกรรม

ต้องใช้สมาธิเดินโคจรจิต แก่โรคต่างๆในกาย กายและใจจึงจะผ่องแผ้วการแก้กรรมอีกอย่างก็คือ การแผ่เมตตา ให้กับสรรพสัตว์ทั้งหลาย หรือการทำบุญบ่อยๆ มากๆ จะทำให้จิตใจไม่เศร้าหมอง การที่ไม่เศร้าหมอง ทำให้ร่างกายภายใน ธาตุภายใน ไม่หย่อน ไม่ตึง เมื่อธาตุภายในไม่หย่อนไม่ตึง ร่างกายนี้ก็ไม่เกิดโรค เมื่อร่างกายไม่มีโรค อายุก็ยืนยาว สีหน้าผ่องใส กรรมไม่มี เมื่อกรรมไม่มี ก็ไม่ต้องแก้กรรม ชีวิตนี้ก็มีความสุข เรียกว่า สุขกายสุขใจ

ทฤษฎีการไหลเวียนของพลังชีวิตในเส้นสิบ

ทฤษฎีการไหลเวียนของพลังชีวิตในเส้นสิบนี้ สุมนาวาตะจะมีจุดกำเนิดที่นาภีเป็นธาตุลมไหลผ่านเข้าไปในธาตุดิน ๒๐ (คือร่างกาย) ทำการควบคุมอวัยวะภายในและภายนอกโดยมีเส้นทางดังนี้

ข้อตกลงในการอธิบาย

๑. ซ้ายหมายถึงซ้ายมือของเจ้าของร่างผู้ถูกศึกษา
๒. ตำแหน่งที่นาภีให้นำนาฬิกาวางที่ตำแหน่งสะดือของผู้ถูกศึกษา
 - ๒.๑ ตำแหน่งตัวเลขบนหน้าปัดนาฬิกาเป็นทิศทางของเส้นต่างๆที่วิ่งออกจากร่าง
 - ๒.๒ มี๑๒ตำแหน่งตำแหน่ง๑- ๕นาฬิกาจะอยู่ด้านซ้าย
 - ๒.๓ ตำแหน่ง๗ - ๑๑นาฬิกาจะเป็นด้านขวา

เส้นที่วิ่งออกจากร่างประกอบด้วย

๑. เส้นควบคุมการรับกลิ่นและอวัยวะภายใน ในช่องท้อง-อกด้านหลัง

เรียกว่าเส้น“อิทา- ปิงคลา”หรือเส้นจุมุกซ้าย-ขวามีแนวเส้นดังนี้

๑.๑ เส้นอิทาเส้นจุมุกด้านซ้ายมีแนวเส้นดังนี้

- ๑.๑.๑ มีเส้นทางออกจากร่างที่ตำแหน่ง๔ นาฬิกา
- ๑.๑.๒ ผ่านหน้าขาลงไปถึงเข่าแล้วอ้อมผ่านเข่าด้านหน้าย้อนกลับผ่านไปทางสะโพกด้านหลัง
- ๑.๑.๓ ผ่านกระเบนเหน็บผ่านกระดูกแรกนับจากด้านล่างแล้วแนบกระดูกสันหลังขึ้นไปถึงก่าตัน
- ๑.๑.๔ แล้วเดินเฉียงมาที่กลางศีรษะแล้ววิ่งตรงขึ้นไปผ่านกลางกระหม่อม

(เส้นนี้จึงรับและถ่ายเทพลังงานกับจันทรามณี ได้โดยตรงบางท่านจึงเรียกเส้นนี้ว่าเส้นจันทร์)

- ๑.๑.๕ ลงหน้าผากแล้วเอียงซ้ายหลบดวงตาที่สามอันเกิดจากเส้นปิงคลา
- ๑.๑.๖ ผ่านหัวตาลงมาสุดที่ปีกจุมุกซ้ายผ่านร่องกลางจุมุกตรงกลางริมฝีปาก
- ๑.๑.๗ ระบายเข้าสู่เส้นสุมนาที่ลิ้น

๑.๒ เส้นปิงคลาเส้นจุมุกด้านขวามีแนวเส้นดังนี้

- ๑.๒.๑ มีเส้นทางออกจากร่างที่ตำแหน่ง๕นาฬิกา
- ๑.๒.๒ เอียงเข้าหาสุริยะรัตตมณีผ่านหน้าขาลงไปถึงเข่าแล้วอ้อมผ่านเข่าด้านหน้า
- ๑.๒.๓ ย้อนกลับผ่านไปทางสะโพกด้านหลังผ่านกระเบนเหน็บ
- ๑.๒.๔ ผ่านกระดูกแรกนับจากด้านล่างแล้วแนบกระดูกสันหลังขึ้นไปถึงก่าตัน
- ๑.๒.๕ แล้วมุดเข้าไปในกะโหลกศีรษะ (หลบจันทรามณี) โผล่ออกที่หน้าผากเป็นดวงตาที่สาม (ผู้ฝึกได้พลังกุณฑลาลินีตาดวงนี้จะเป็นตาไฟ -ทำให้บางท่านเรียกเส้นนี้ว่าเส้นอาทิตย์)
- ๑.๒.๖ แล้วผ่านหัวตาลงมาสุดที่ปีกจุมุกขวาผ่านร่องกลางจุมุกตรงกลางริมฝีปาก
- ๑.๒.๗ ระบายเข้าสู่เส้นสุมนาที่ลิ้น

๒. เส้นควบคุมการมองเห็นและอวัยวะภายนอกและภายในช่องท้อง-อกด้านข้างลำตัว

เรียกว่าเส้น “สหสร้างซี่ - ทวาริ” หรือเส้นตาซ้าย-ขวามีแนวเส้นดังนี้

๒.๑ เส้นสหสร้างซี่เส้นตาซ้ายมีแนวเส้นดังนี้

๒.๑.๑ มีเส้นทางออกจากนากีตำแหน่ง๓นาฬิกา

๒.๑.๒ ผ่านหน้าตาลงไปถึงข้างเขาด้านในแล้วเลยเลาะไปตามข้างกระดูกแข็งด้านใน

๒.๑.๓ ผ่านตาตุ่มในด้านร้อยหวายเลาะข้างฝ่าเท้าไปที่นิ้วโป้ง

๒.๑.๔ แล้วผ่านนิ้วชี้ไปโผล่ที่นิ้วก้อยเลาะข้างขอบเท้ามาที่ตาตุ่มด้านนอก

๒.๑.๕ แล้วเลาะแนบกระดูกขาไปตามน่องด้านนอกผ่านหัวเขาด้านนอก

๒.๑.๖ ผ่านขาด้านข้างขึ้นมาที่หัวตะคอกและเอด้านซ้ายจุดนี้แยกเป็นสองเส้น

๒.๑.๖.๑ ส่วนหนึ่งของเส้นไปที่กระเบนเหน็บกระดูกที่๒นับจากด้านล่างแล้ววิ่งขนานกับเส้นอิทาขึ้นไปอยู่ที่ต้นคอ (เรียกอีกชื่อว่าเส้นสันตฆาตซ้าย) ผ่านศีระษะขนานกับเส้นอิทาไปที่หัวคิ้วด้านหน้าเข้าที่หัวตาใต้ขอบตาด้านล่างลงที่มุมปากจุดบุ๋มกลางคางแล้วลงที่คอหอย (หัวกระดูกไหปลาร้าด้านซ้าย)

๒.๑.๖.๒ ส่วนอีกเส้นหนึ่งวิ่งจากบันเอว (เรียกอีกชื่อว่าเส้นรัตฆาตซ้าย) มีเส้นวิ่งไปที่กระเบนเหน็บกระดูกที่๔อีกส่วนวิ่งขึ้นไปได้รักแร้ด้านหลังแล้วแยกเป็นสองเส้น

๒.๑.๖.๒.๑ เส้นหนึ่งวิ่งไปที่หัวนมซ้ายแล้วไปที่หัวกระดูกไหปลาร้าด้านซ้าย

๒.๑.๖.๒.๒ ส่วนอีกเส้นจะวิ่งเข้าไปในแขนซ้ายด้านหลังวิ่งไปที่นิ้วก้อยผ่านทุกนิ้วออกที่หัวนิ้วโป้งวิ่งตามแขนมาที่ต้นแขนด้านหน้าเลาะไปตามบ่า (อยู่ใต้เส้นกาลธาลี / ปัตฆาต) มาที่คอด้านหลังเชื่อมกันกับเส้นสันตฆาตซ้ายแล้ววิ่งไปบนศีระษะขนานไปกับเส้นอิทาที่กลางศีระษะ

๒.๒ เส้นทวาริเส้นตาขวา

๒.๒.๑ มีเส้นทางออกจากนากีตำแหน่ง๙นาฬิกา

๒.๒.๒ ผ่านหน้าตาลงไปถึงข้างเขาด้านในแล้วเลยเลาะไปตามข้างกระดูกแข็งด้านใน

๒.๒.๓ ผ่านตาตุ่มในด้านร้อยหวายเลาะข้างฝ่าเท้าไปที่นิ้วโป้งแล้วผ่านนิ้วชี้ไปโผล่ที่นิ้วก้อยเลาะข้างขอบเท้ามาที่ตาตุ่มด้านนอกแล้วเลาะแนบกระดูกขาไปตามน่องด้านนอก

๒.๒.๔ ผ่านหัวเขาด้านนอกผ่านขาด้านข้างขึ้นมาที่หัวตะคอกและเอด้านขวาจุดนี้แยกเป็นสองเส้น มีส่วนหนึ่งของเส้นไปที่กระเบนเหน็บกระดูกที่๒นับจากด้านล่างแล้ววิ่งขนานกับเส้นปิงคลาขึ้นไปอยู่ที่ต้นคอ (เรียกอีกชื่อว่าเส้นสันตฆาตขวา) ผ่านศีระษะขนานกับเส้นอิทาไปที่หัวคิ้วด้านหน้าเข้าที่หัวตาขวาใต้ขอบตาด้านล่างลงที่มุมปากขวาจุดบุ๋มกลางคางแล้วลงที่คอหอย (หัวกระดูกไหปลาร้าด้านขวา)

๒.๒.๕ ส่วนอีกเส้นหนึ่งวิ่งจากบันเอว (เรียกอีกชื่อว่าเส้นรัตฆาตขวา) มีเส้นวิ่งไปที่กระเบนเหน็บกระดูกที่๔อีกเส้นวิ่งขึ้นไปได้รักแร้ด้านหลังแล้วแยกเป็นสองเส้นเส้นหนึ่งวิ่งไปที่หัวนมขวาแล้วไปที่หัวกระดูกไหปลาร้าขวาส่วนอีกเส้นจะวิ่งเข้าไปในแขนขวาด้านหลังวิ่งไปที่นิ้วก้อยผ่านทุกนิ้วออกที่หัวนิ้วโป้งวิ่งตามแขนมาที่ต้นแขนด้านหน้าเลาะไปตามบ่า (อยู่ใต้เส้นกาลธาลี / ปัตฆาต) มาที่คอด้านหลังเชื่อมกันกับเส้นสันตฆาตขวาแล้ววิ่งไปบนศีระษะขนานไปกับเส้นอิทาที่กลางศีระษะ

๓. เส้นควบคุมการได้ยินเสียงและอวัยวะภายนอกและภายในช่องอกด้านหน้าลำตัว

เรียกว่าเส้น “จัทลุง - รุทัง” หรือเส้นหูซ้าย-ขวามีแนวเส้นดังนี้

๓.๑ เส้นจัทลุงเส้นหูด้านซ้ายมีแนวเส้นดังนี้

- ๓.๑.๑ มีเส้นทางออกจากนาภีตำแหน่ง๑นาฬิกา
- ๓.๑.๒ ผ่านหน้าท้องด้านซ้ายไปที่หัวนมด้านซ้ายแล้วไปที่หัวคุดมไหล่
- ๓.๑.๓ มีส่วนหนึ่งไปที่แขน(ยังหาทิศทางไม่ได้)
- ๓.๑.๔ อีกส่วนหนึ่งวิ่งไปตามบ่าขนานไปกับเส้นสหัสรังษีวิ่งไปที่ใต้ใบหูซ้าย

๓.๒ เส้นรุทังเส้นหูด้านขวามีแนวเส้นดังนี้

- ๓.๒.๑ มีเส้นทางออกจากนาภีตำแหน่ง๑๑นาฬิกา
- ๓.๒.๒ ผ่านหน้าท้องด้านขวาไปที่หัวนมด้านขวาแล้วไปที่หัวคุดมไหล่
- ๓.๒.๓ มีส่วนหนึ่งไปที่แขน (ยังหาทิศทางไม่ได้)
- ๓.๒.๔ อีกส่วนหนึ่งวิ่งไปตามบ่าขนานไปกับเส้นทวารูวิ่งไปที่ใต้ใบหูขวา

๔. เส้นควบคุมกล้ามเนื้อทุกส่วนรวมถึงกล้ามเนื้อและเส้นเอ็นที่ห้อยแขวนอวัยวะภายนอกและภายในทั้งหมด เรียกว่าเส้น “กาลธาลี” ด้านซ้ายและขวามีแนวเส้นดังนี้

๔.๑ เส้นกาลธาลีด้านซ้ายออกจากนาภีตำแหน่ง๒นาฬิกาผ่านหน้าท้องด้านซ้ายแล้วแยกออกเป็นสองเส้นเส้นหนึ่งไปที่หัวนมด้านซ้ายแล้วแยกออกเป็นสองเส้นเส้นหนึ่งไปที่ตรงกลางของกระดูกไหปลาร้าซ้ายผ่านต้นคอไปที่กึ่งกลางของกรามด้านซ้ายผ่านใต้โหนกแก้มไปขมับอ้อมผ่านหลังหูไปที่ต้นคอเข้าเชื่อมต่อกับเส้นกาลธาลีจากด้านหลัง

๔.๒ อีกเส้นทะลุจากอกไปออกที่สะบักด้านหลังส่วนบนและล่างแล้ว ไปที่หัวคุดมไหล่เข้าที่แขนด้านบนวิ่งตรงไปออกที่หลังมือแล้วแยกออกเป็น๕เส้นไปตามนิ้วมือ

๔.๓ อีกเส้นหนึ่งแยกตรงหน้าท้องแล้ววิ่งตรงลงเบื้องล่างแล้วแยกออกเป็นสองสายสายหนึ่งวิ่งลงตามหน้าขาผ่านหัวเข้าไปตามสันหน้าแข้งไปถึงข้อเท้าแล้วแตกเป็น๕เส้นไปตามนิ้วเท้าทั้งห้าด้านหลังเท้าอีกเส้นที่แยกออกไปที่กระเบนเหน็บกระดูกที่๓นับจากข้างล่างแยกเป็นสองทางทางแรกผ่านกลางก้นลงไปตามขาอ่อนด้านหลังลงไปกลางน่องจนถึงขันท้าแล้วแตกเป็น๕เส้นไปตามนิ้วเท้าด้านฝ่าเท้า

๔.๔ ทางที่สองวิ่งไปตามแนวกระดูกสันหลัง(เรียกว่าเส้นปัตฆาต) ขนานไปกับเส้นอิทา (มุตฆาต) เส้นสหัสรังษี (เส้นสันตฆาต) ผ่านสะบักด้านล่าง (ลือกกับเส้นกาลธาลีที่มาจากอก) แยกไปเข้าแขนด้านล่างตรงไปฝ่ามือแล้วแยกออกเป็น๕ เส้นไปที่นี่นิ้วมืออีกแยกหนึ่งตรงขึ้นไปที่ต้นคอด้านหลังเชื่อมกับเส้นกาลธาลีที่มาจากศีรษะและเชื่อมไปที่คุดมไหล่ (เรียกปัตฆาตไหล่)

๔.๕ เส้นกาลธาลีด้านขวาออกจากนาภีตำแหน่ง๑๐นาฬิกาผ่านหน้าท้องด้านขวา แล้วแยกออกเป็นสองเส้นเส้นทางเป็นเช่นเดียวกับกาลธาลีด้านซ้าย

๕. เส้นควบคุมระบบการขั้บถ่าย “สุขุมัง”หรือเส้นทวารหนักมีแนวเล่นดังนี้

- ๕.๑ มีแนวเส้นดังนี้แนวเส้นสุขุมัง ออกจากนาภีที่ตำแหน่ง๕นาฬิกา
๕.๒ ตรงไปทวารหนักและลำไส้ใหญ่

๖. เส้นควบคุมระบบสืบพันธ์เรียกว่าเส้น“คิภูชะ”หรือเส้นทวารเบาในสตรีเรียกเส้น “ ลิกขินี” มีแนวเล่นดังนี้

- ๖.๑ มีแนวเส้นดังนี้แนวเส้นออกจากนาภีตำแหน่ง๗นาฬิกา
๖.๒ วิ่งตรงไปที่กระเพาะปัสสาวะและอวัยวะเพศอัมตะ(ในบุรุษ) หรือมดลูก (ในสตรี)

๗. ตำแหน่ง๑๒นาฬิกาเป็นแนวเส้นสมนาส่วนบนรากลส่วนบนคือลิ้น

๘. ตำแหน่ง๖นาฬิกาเป็นเส้นสมนาส่วนล่างมีอีกชื่อว่าเส้นนันทกะหวัดคือลำตัวอวัยวะเพศ

ข้อสังเกต

๑. ความจริงแล้วแนวเส้นสุขุมังคิภูชะ(ลิกขินี) และนันทกะหวัดมีแนวเส้นที่อยู่ชิดกันมากแนวของเส้นนันทกะหวัดจะอยู่ตรงกลางแนวของคิภูชะ(ลิกขินี) อยู่ลึกลงไปเอียงไปด้านขวาเล็กน้อยส่วนแนวของสุขุมังอยู่ลึกกว่าเอียงไปทางซ้ายเล็กน้อยและมีเส้นอัมตพฤกษ์ (พิชิตคุณ/จิตตคุณ) ส่วนล่างขวาข้าง(วิ่งจากล่างขึ้นบน) นันทกะหวัดจนถึงท้องน้อยระบบทั้งหมดจะเกี่ยวพันกันในการนวดรักษา“นาคราชคีนซีพและนกงูงูงูราแพน”

๒. ให้สังเกตแนวเส้นที่ออกจากนาภีจะมีจุดตัดกับแนวเส้นอัมฤกษ์พฤกษ์ทั้งแปด (ท้องอกและคอ)

๒.๑ จุดตัดดังกล่าวมีตั้งแต่หัวถึงขาจะเป็นเส้นทางระบายพลังส่วนเกินในแต่ละเส้นให้กลับเข้าสู่เส้นสมนาจุดตัดดังกล่าวเป็นจุดสำคัญในการนวดพิสดาร

๒.๒ จุดตัดของเส้นอิทา-ปิงคลากับเส้นอัมฤกษ์พฤกษ์เรียก*มุตตฆาต*

๒.๓จุดตัดของเส้นสหัสรังสี-ทวารี่ส่วนหน้าท้องและสันหลังกับเส้นอัมฤกษ์พฤกษ์เรียก*ลันตฆาต*๒.๔

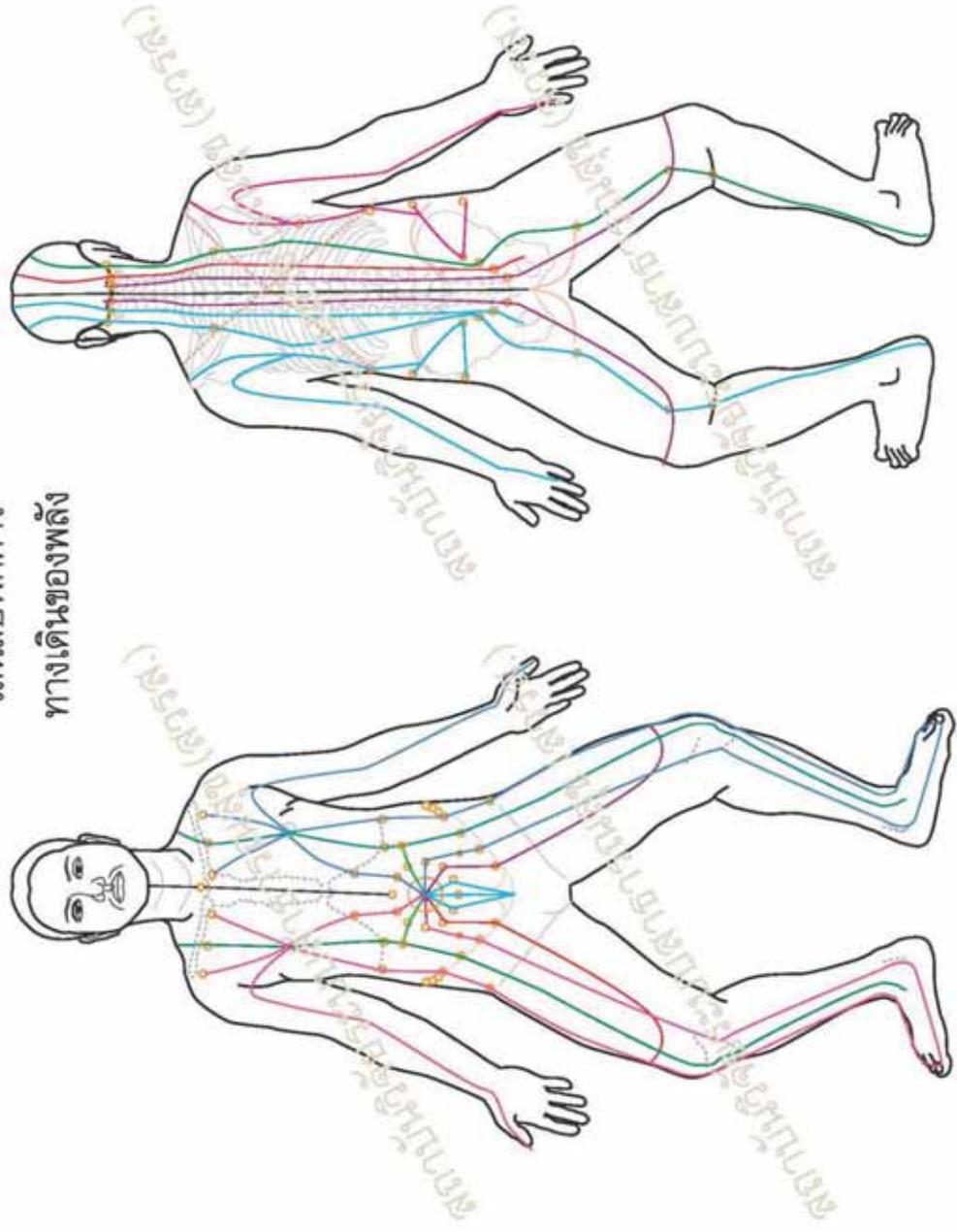
จุดตัดของเส้นกาลธาลีกับเส้นอัมฤกษ์พฤกษ์เรียก*ปัตตฆาต*

๒.๕ จุดตัดของเส้นสหัสรังสี-ทวารี่ส่วนเอวข้างกับเส้นอัมฤกษ์พฤกษ์เรียก*รัตตฆาต*

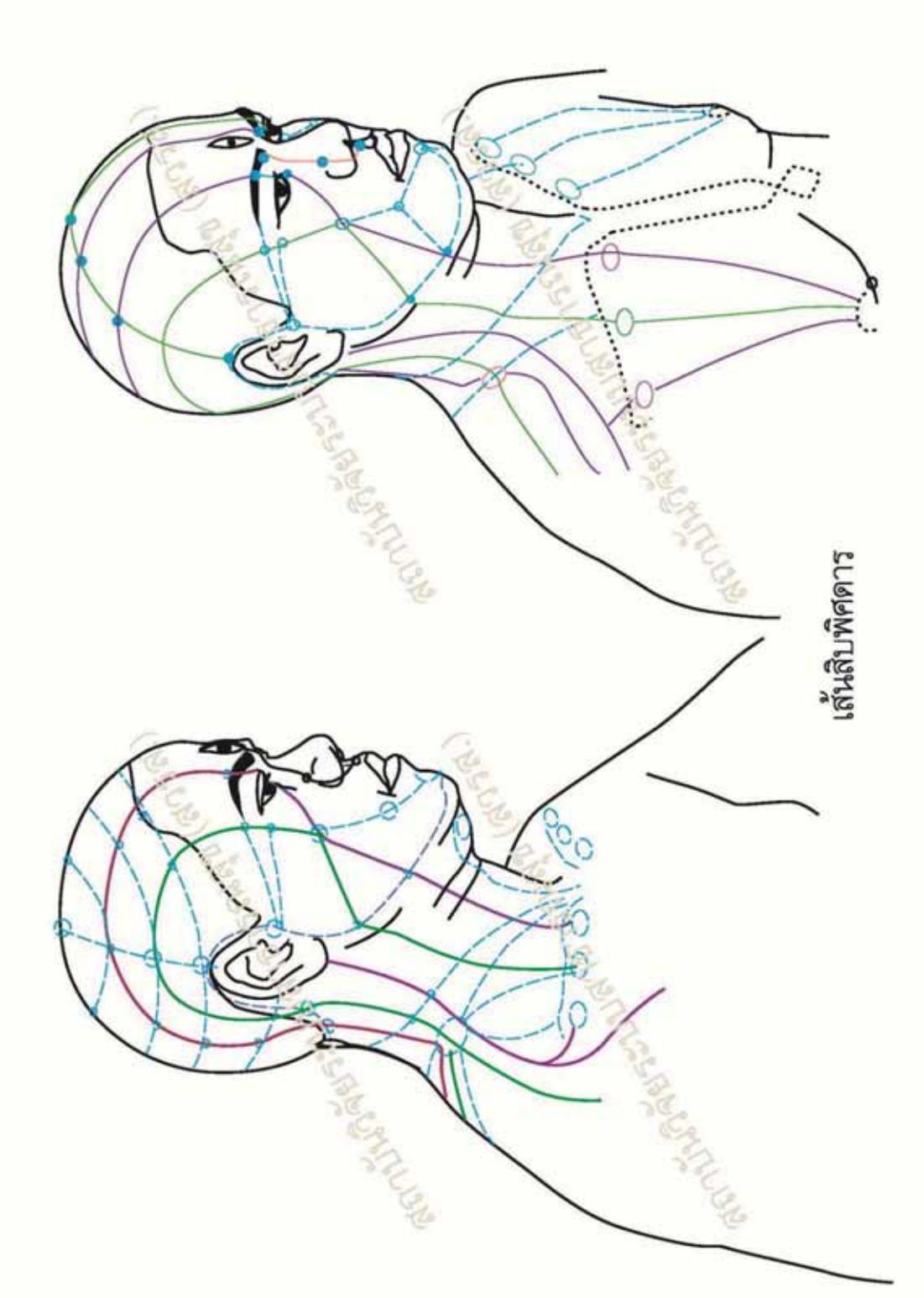
๒.๖ จุดตัดของเส้นจันทภูสัง-รุทั้งบริเวณอกและคอกับเส้นอัมฤกษ์พฤกษ์(*ยังค้นไม่พบชื่อเฉพาะ*)

ภาพที่๑๑ ทางเดินของพลัง ด้านหน้าและด้านหลัง

เส้นสิบพิศดาร
ทางเดินของพลัง

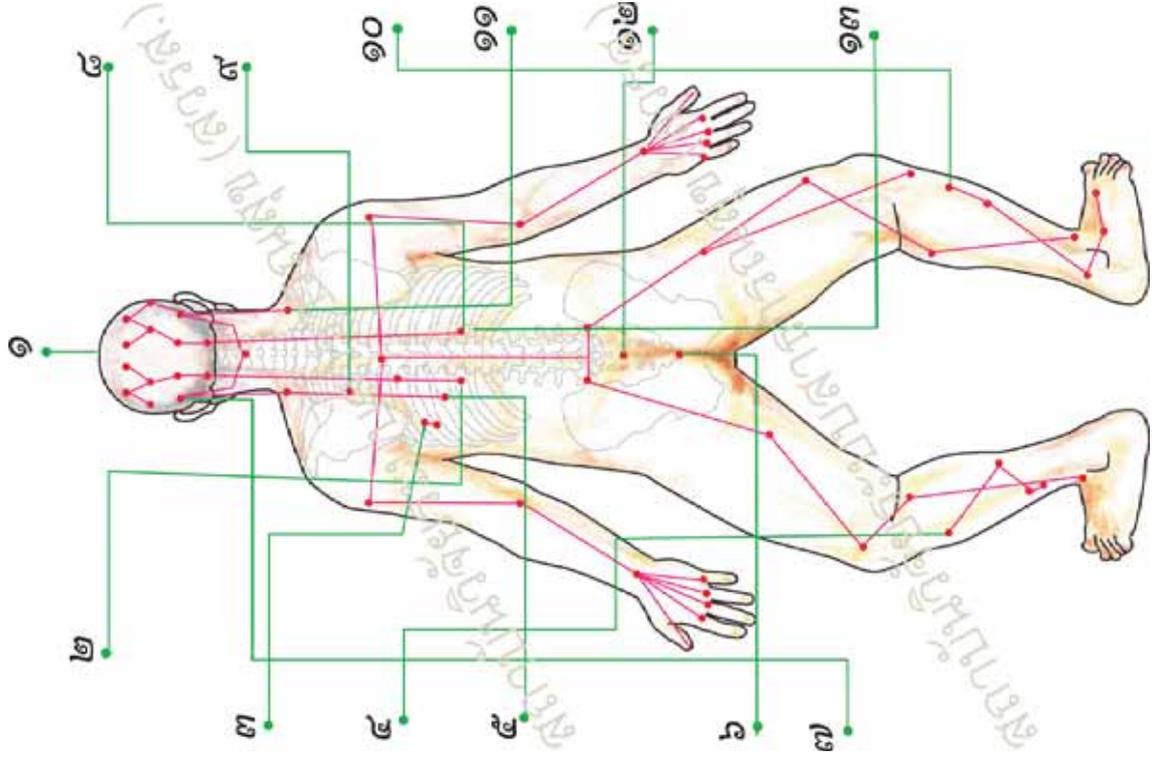
ภาพที่ ๒ เส้นลึบพิศดารบริเวณส่วนบนของร่างกาย

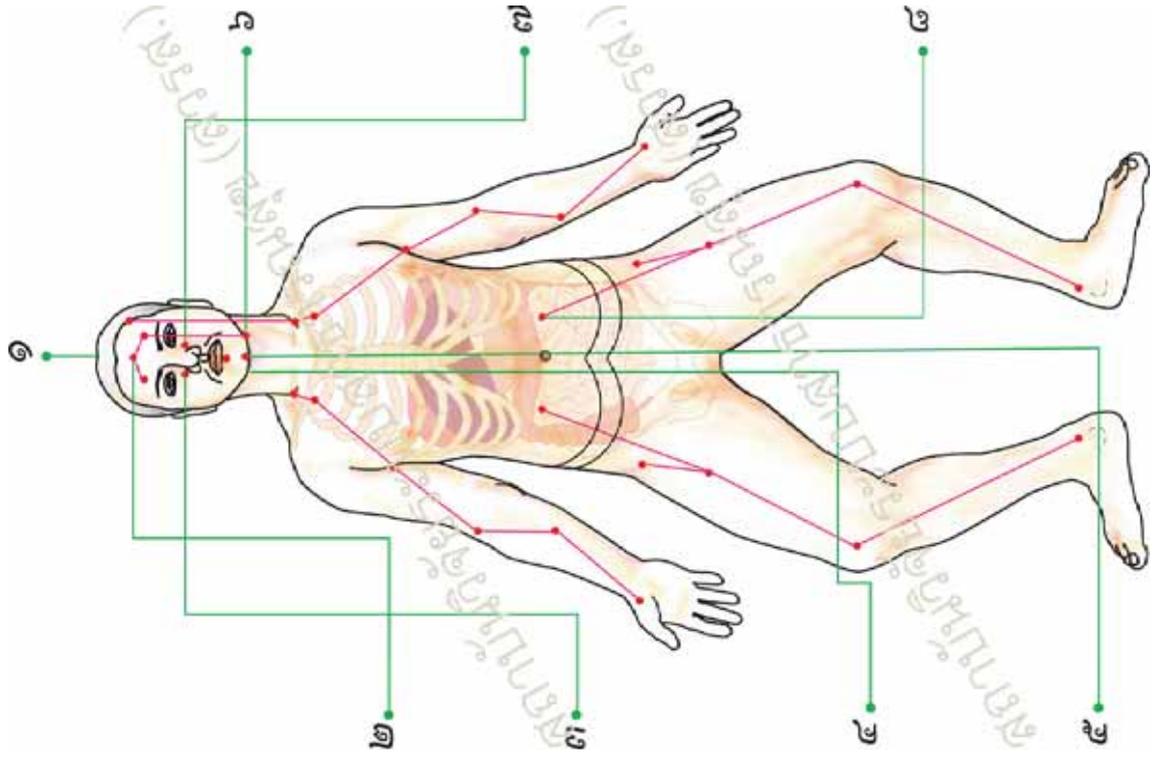
หมายเหตุ ดาวดวงที่สาม จากพระ
 คัมภีร์ปฐุมจินดา “ครั้นเมื่อครรถ์
 ถ้วนไตรมาสแล้ว โลกิตนั้นแตก
 ออกไปตามบัญญัติสาขา เมื่อได้
 ๔ เดือนจึงตั้งอากาศ ๓๒ นั้น จึง
 บังเกิดตาแลหน้าผากก่อน สิ่งทั้ง
 ปวงจึงบังเกิดเป็นอันดับกันไป”

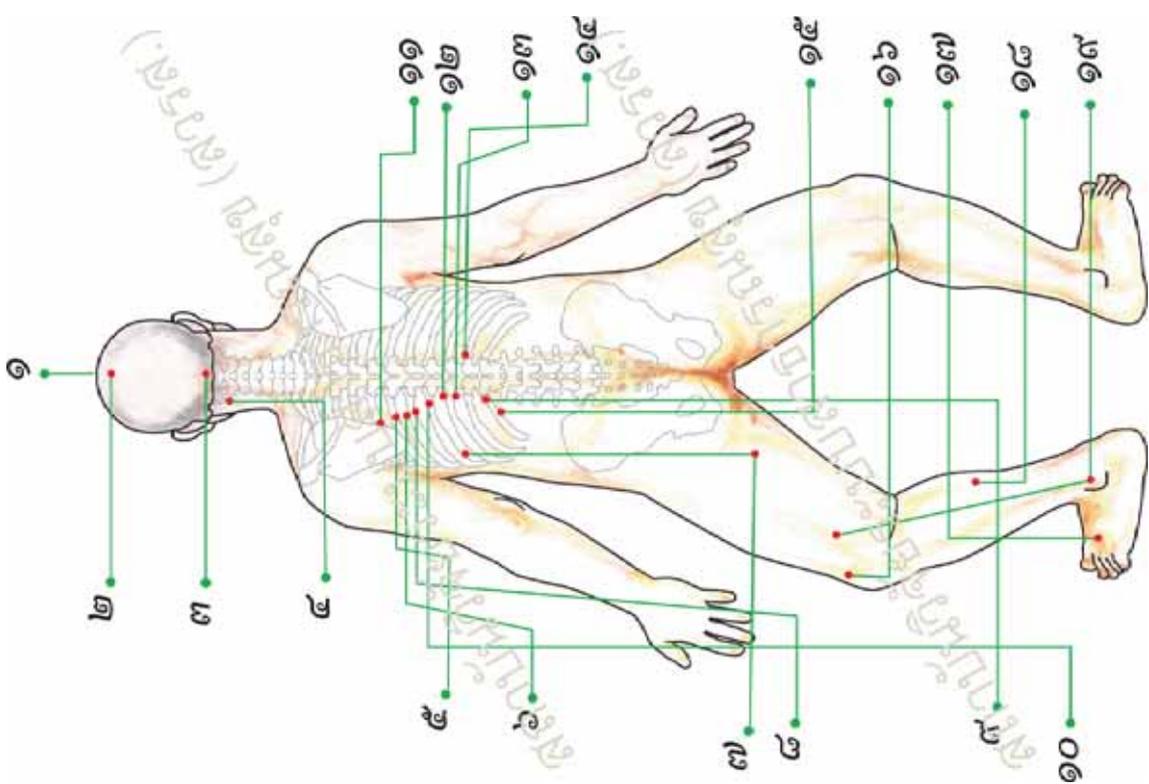
สรุปชื่อเส้นสิบ

๑. เส้น สุริยัน
๒. เส้น จันทราร
๓. เส้น สุมณา รากส่วนบนคือตัวลั้น รากส่วนล่างคือ ตัวอวัยยะเทศ
๔. เส้น อัญญพฤกษ์ (มี ๘ เส้น)
 - ๔.๑ เส้น จันทรามณี (มี ๑ เส้น)
 - ๔.๒ เส้น ชิวหาสดมภ์ (มี ๒ เส้น บนซ้าย - บนขวา, ล่างซ้าย - ล่างขวา)
 - ๔.๓ เส้น กาลอัมพฤกษ์ (มี ๒ เส้น บนซ้าย - บนขวา, ล่างซ้าย - ล่างขวา)
 - ๔.๔ เส้น อัณฑพฤกษ์ (มี ๒ เส้น บนซ้าย - บนขวา, ล่างซ้าย - ล่างขวา) ในสัตรีเรียก เส้นพิษตคุณ
 - ๔.๕ เส้น สุริยะรัตตมณี (มี ๑ เส้น)
๕. เส้น อิทา, ปิงคลา (เส้นควบคุมระบบการหายใจ จมูก ซ้าย, ขวา)
๖. เส้น สหัสรังสี, ทวารี(ทวารี่) (เส้นควบคุมระบบการมองเห็น ตา ซ้าย, ขวา)
๗. เส้น จันทรภูสัง, รุทัง(รุซัง) (เส้นควบคุมระบบการได้ยินเสียง หู ซ้าย, ขวา)
๘. เส้น กาลธารี (เส้นควบคุมระบบกล้ามเนื้อ)
๙. เส้น คิวชะ ในสัตรีเรียก ลีชนี (เส้นควบคุมระบบสืบพันธุ์และทวารเบา)
๑๐. เส้น สุขุมัง (เส้นควบคุมระบบขับถ่ายและทวารหนัก)

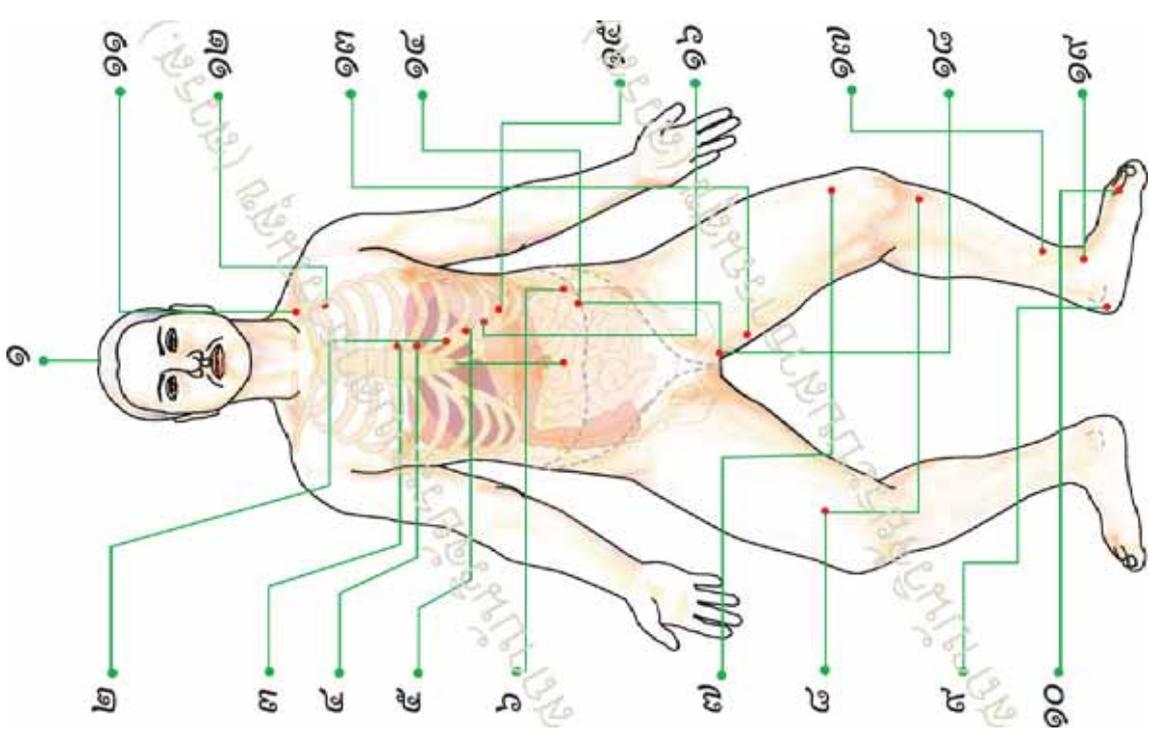

រូបទី ១

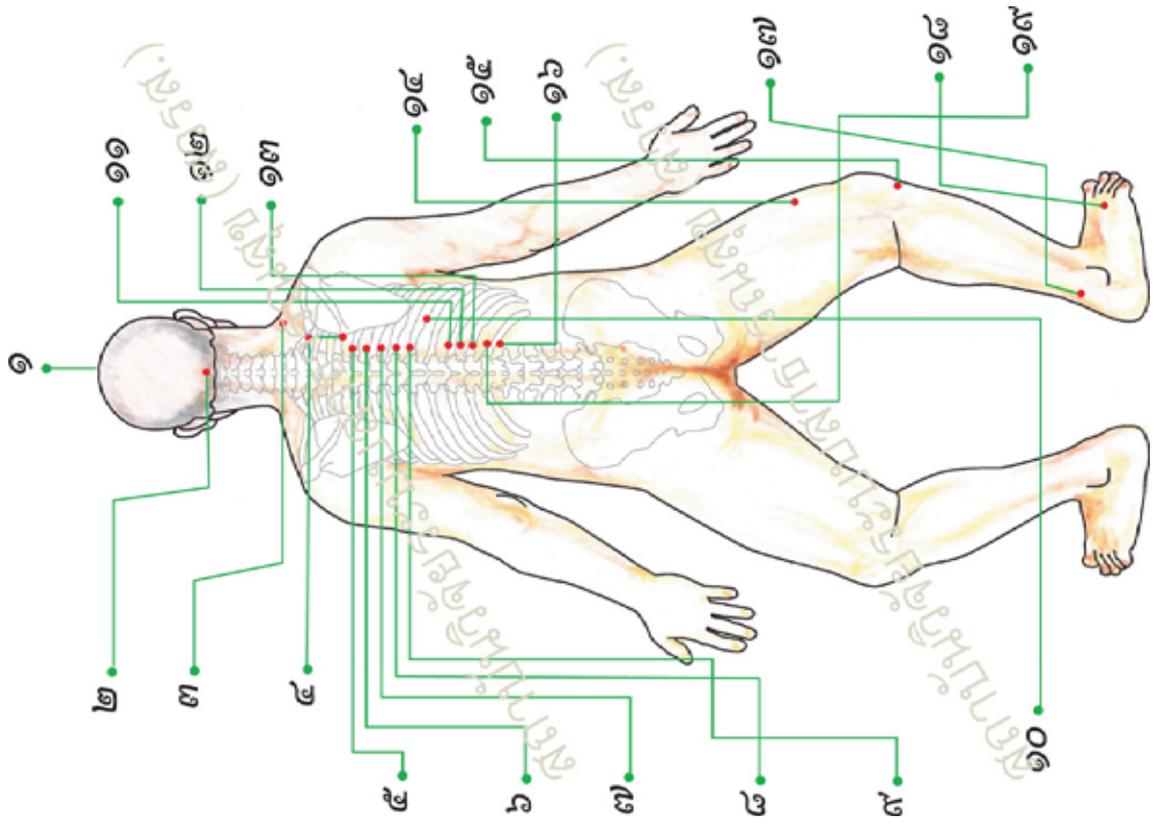

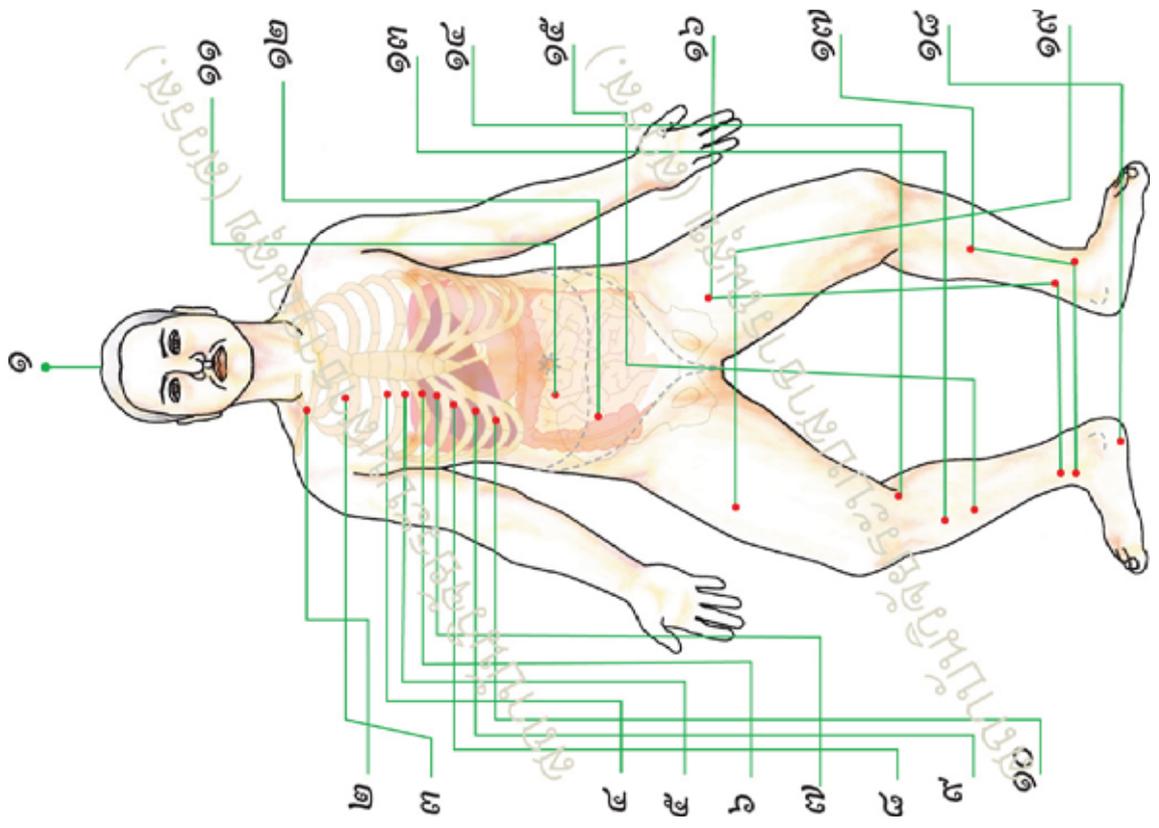
ରୂପୀ ୧

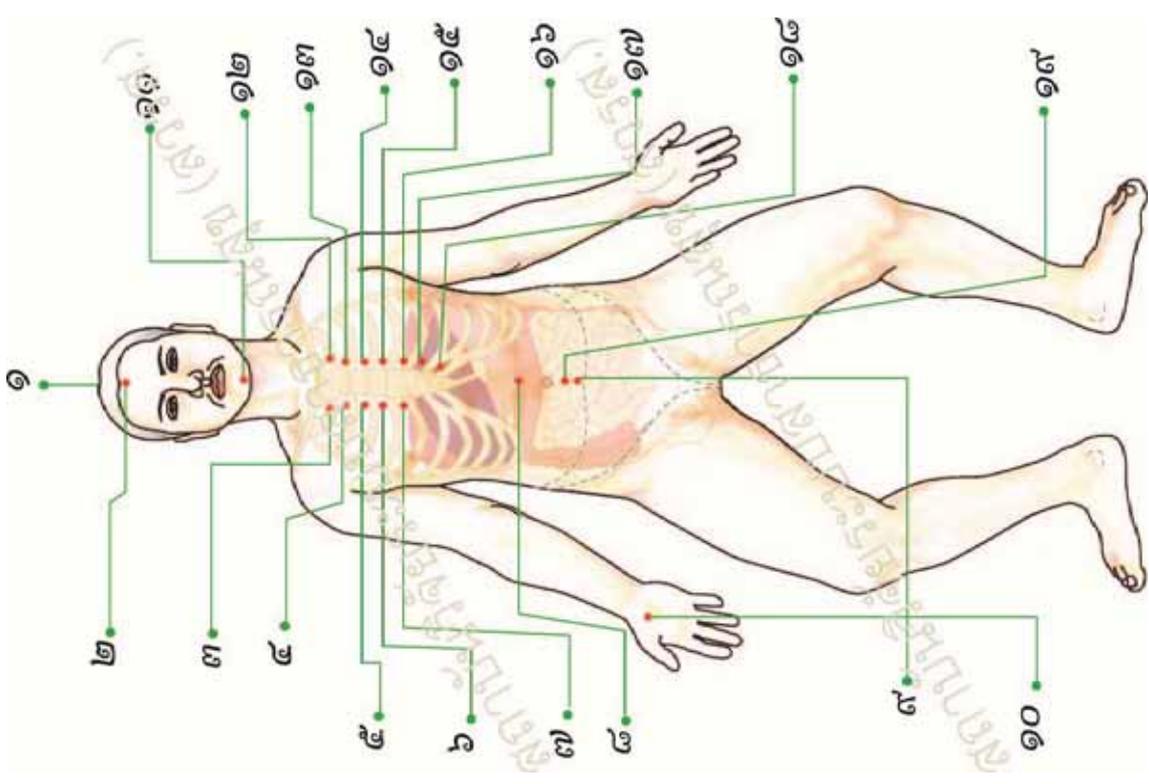
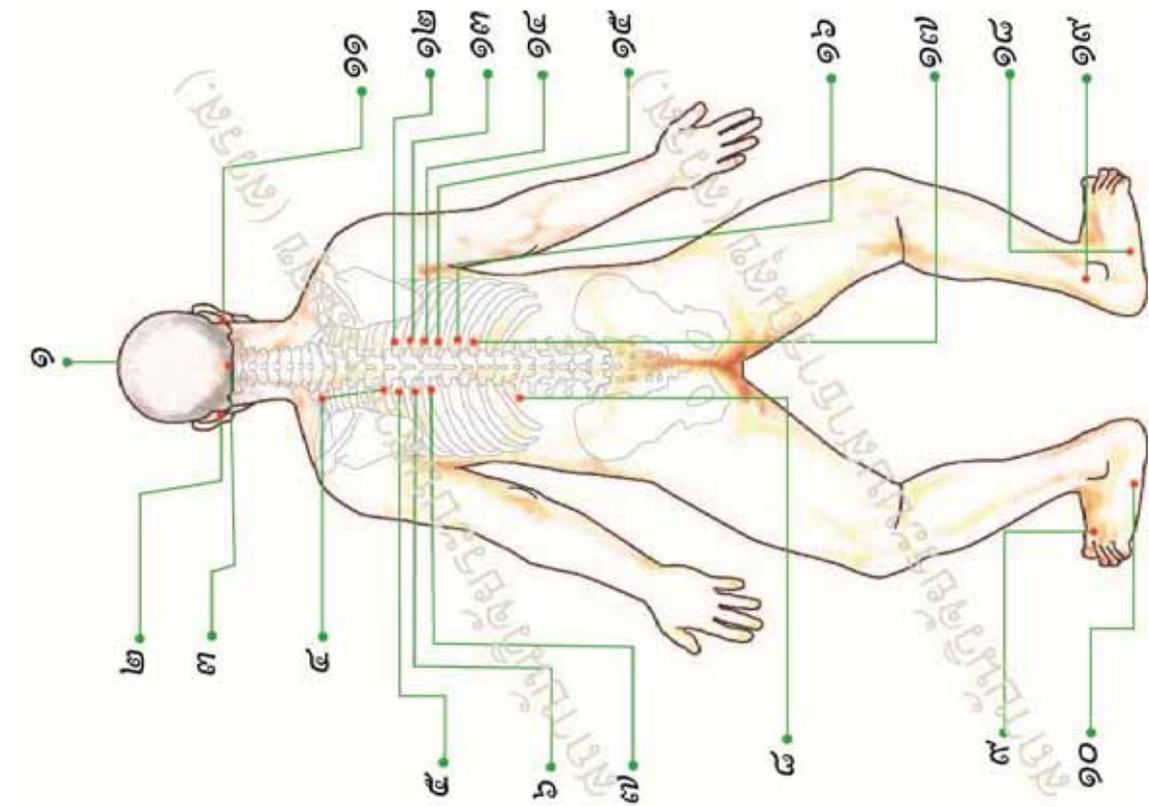

ରୂପୀ ୨

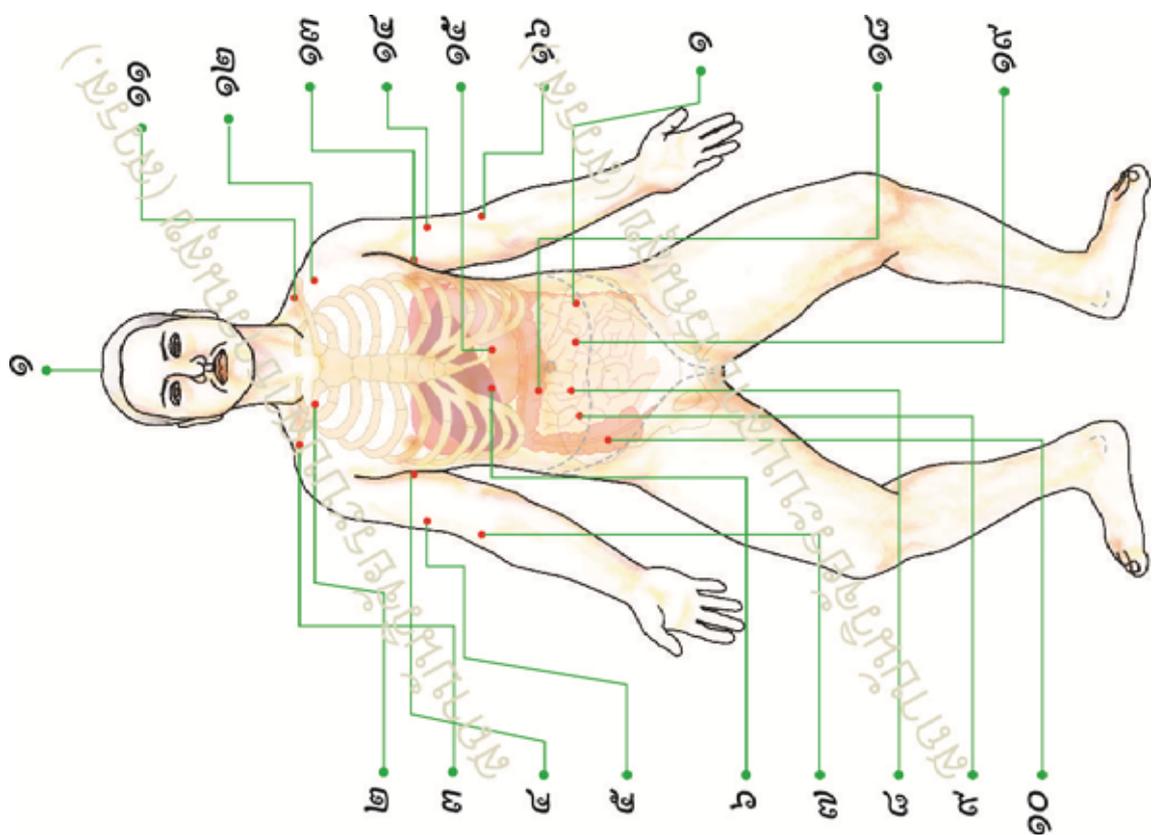
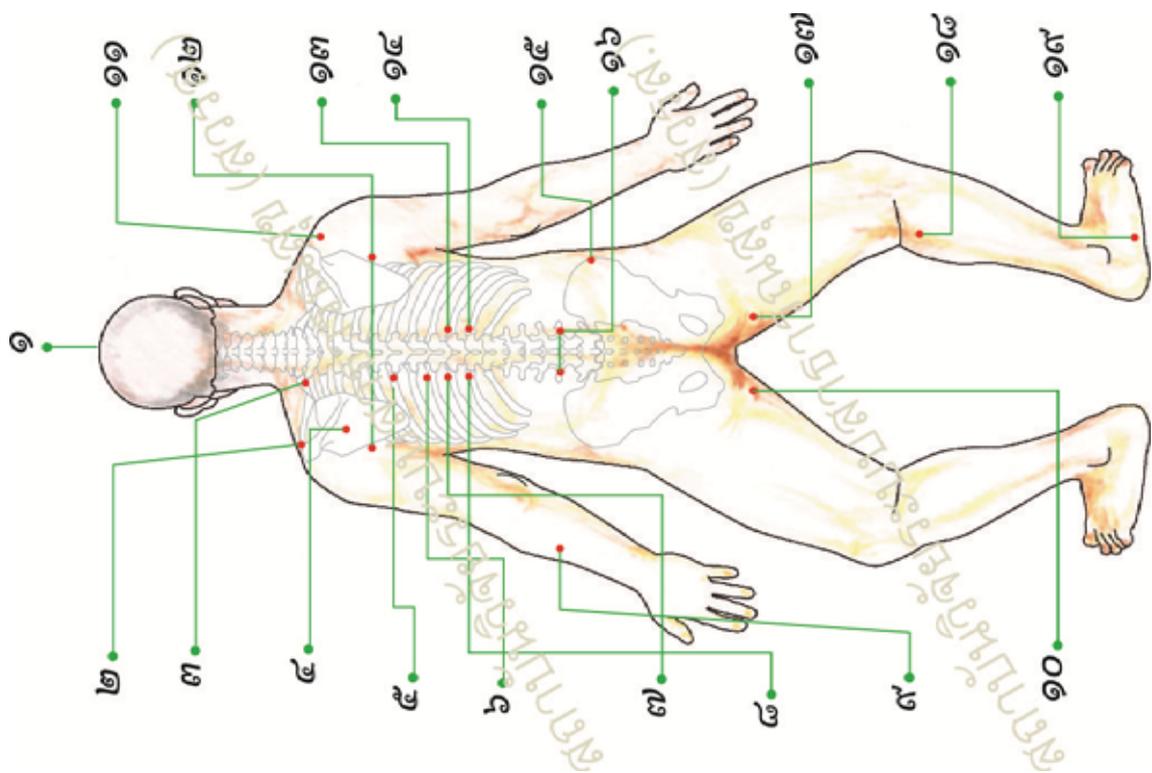

ရုပ်ဖို ၈

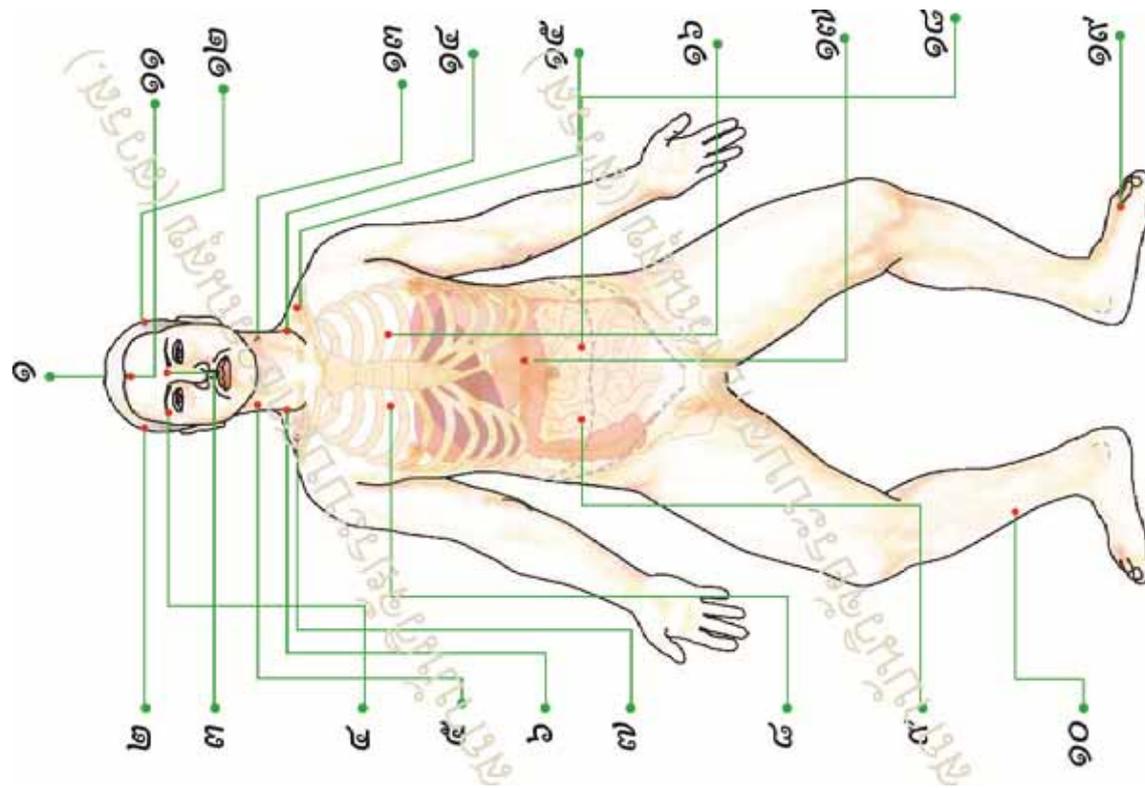
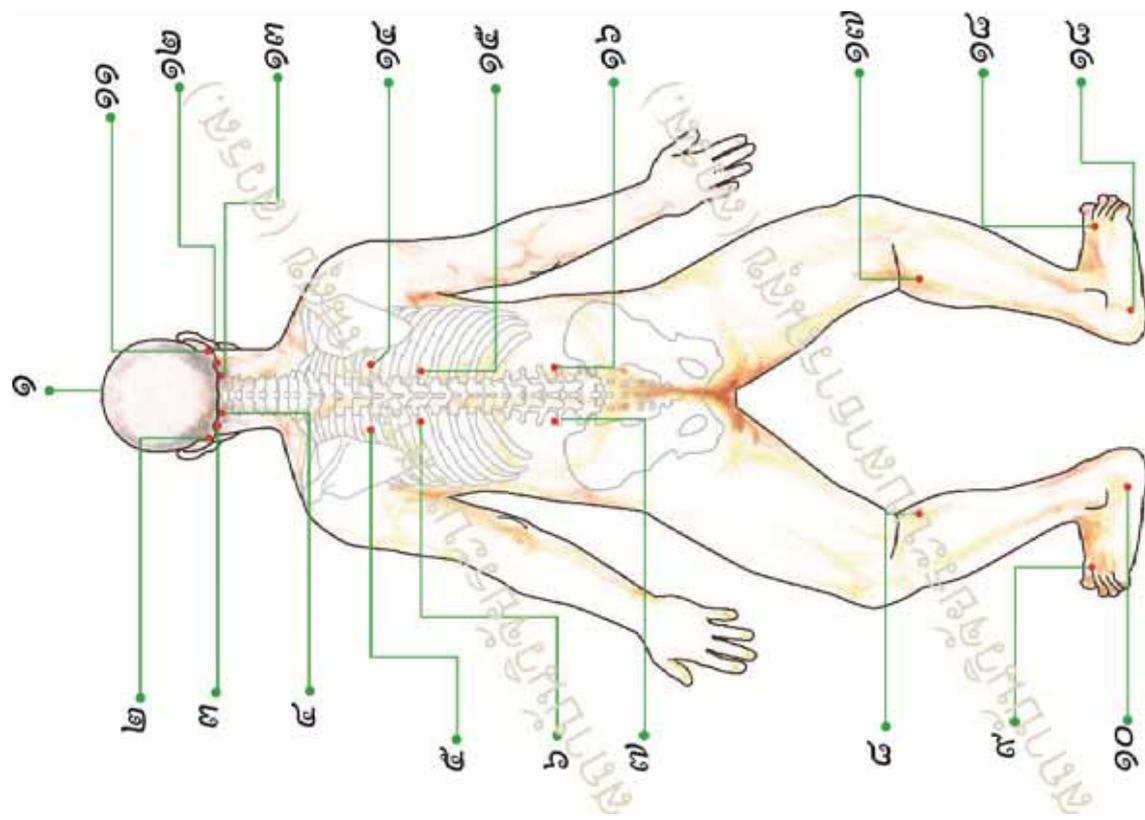

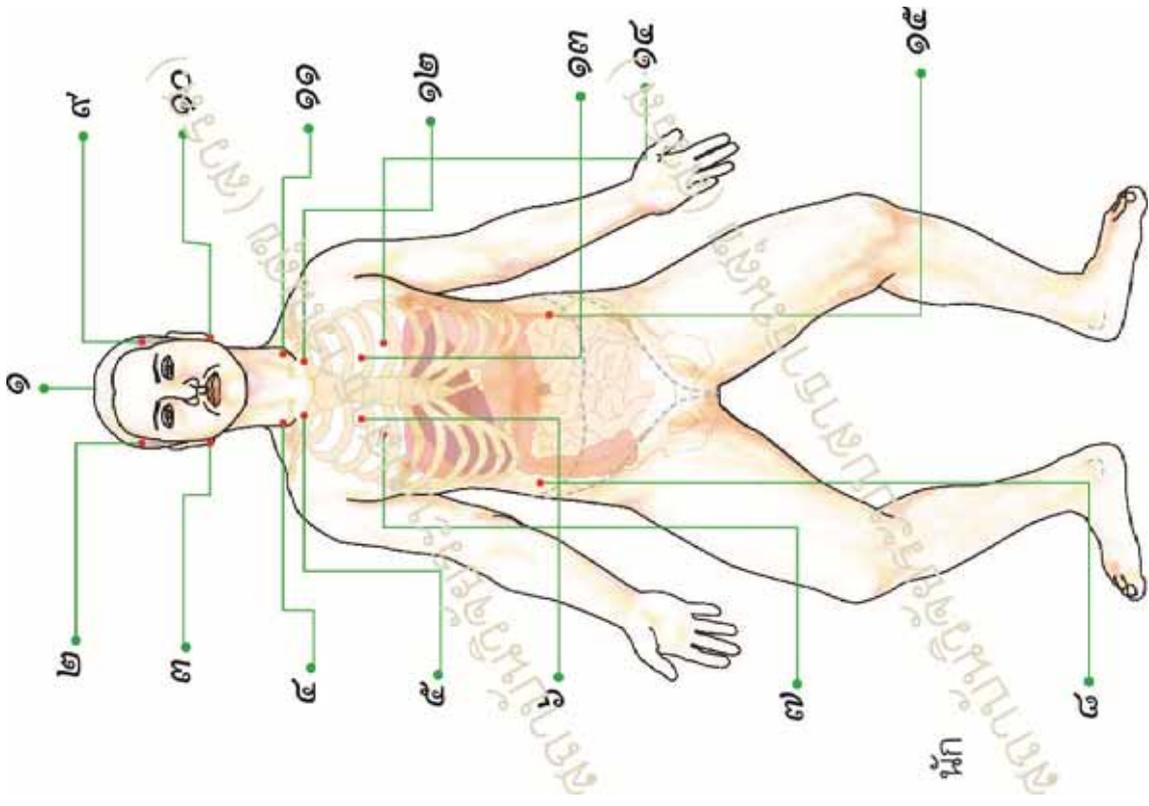
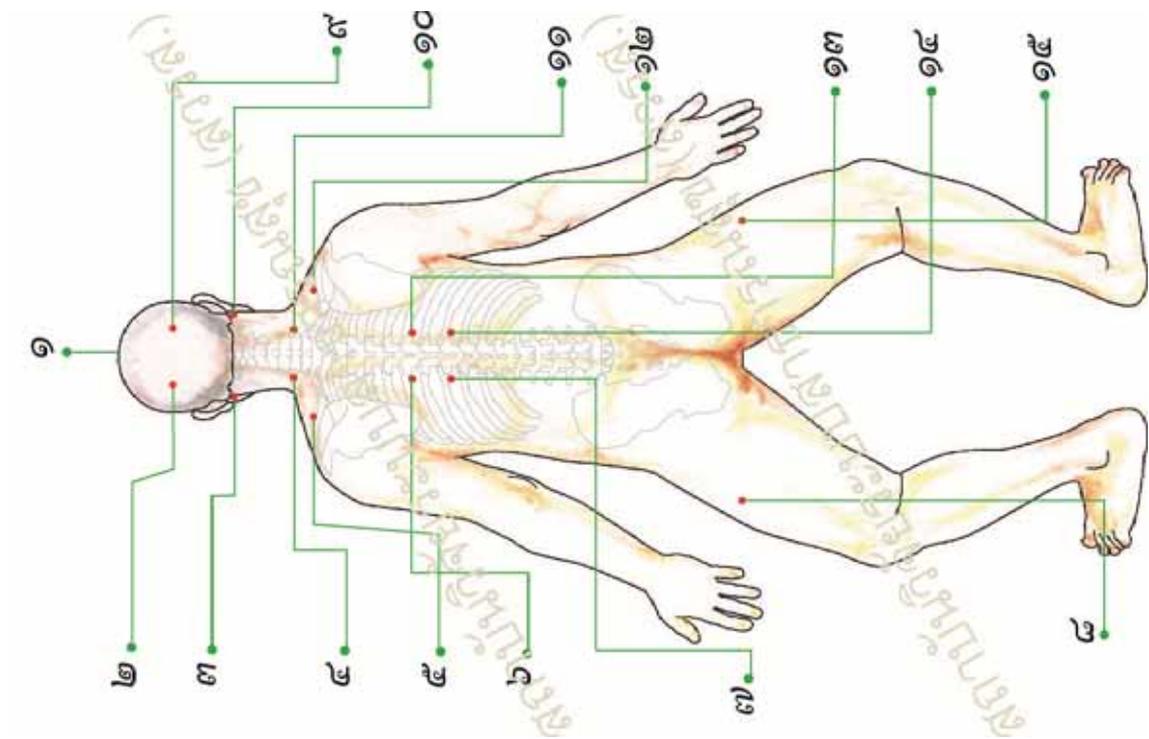
ରୂପଟି ୧

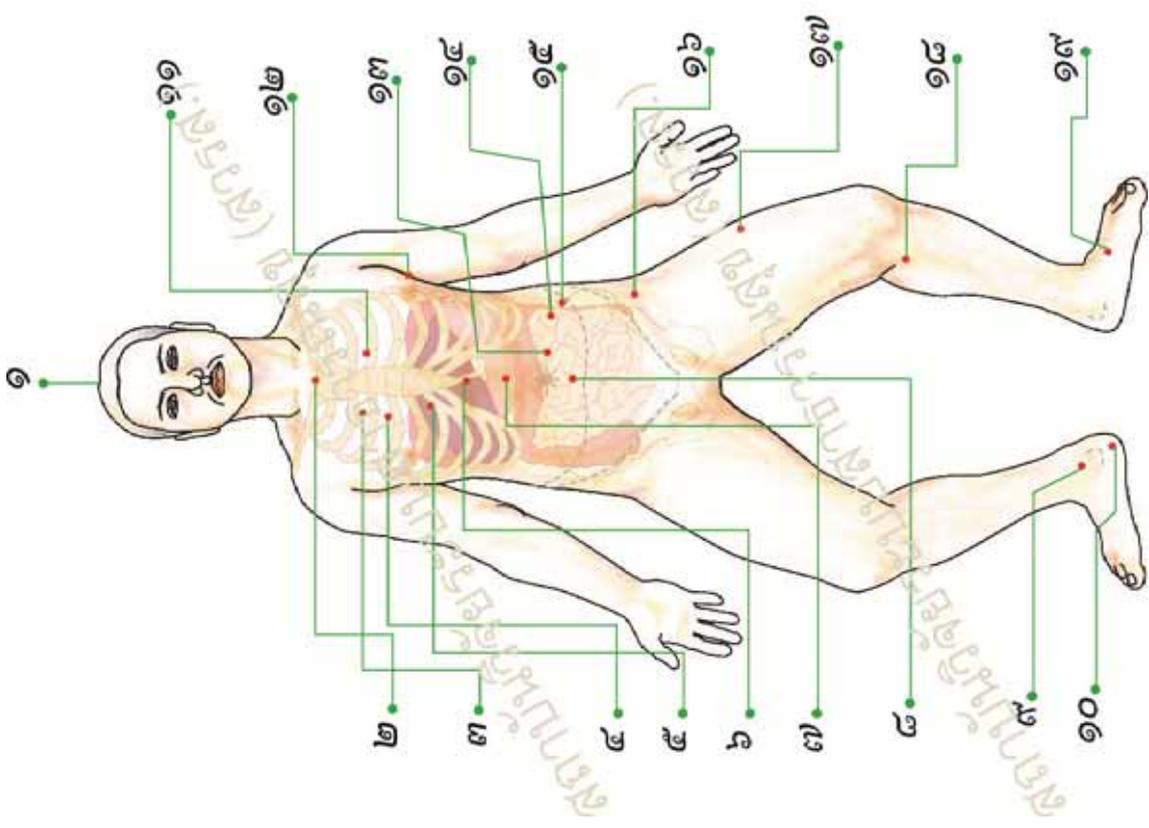
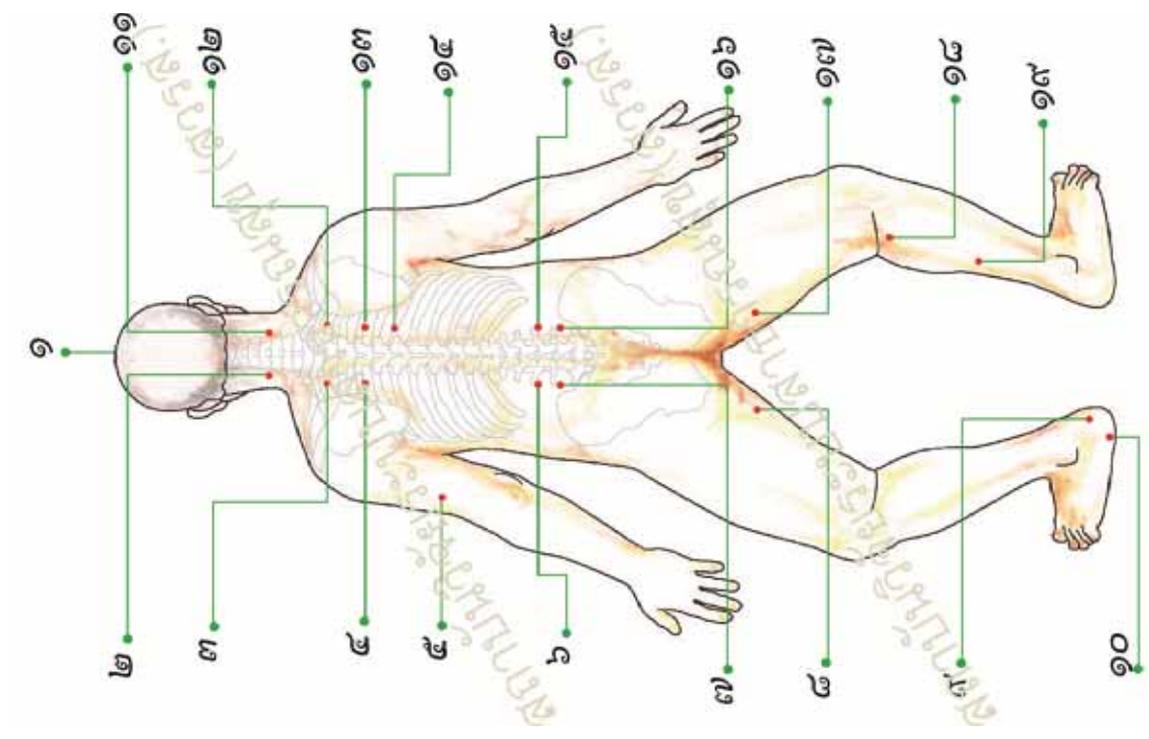
រូបទី ៥

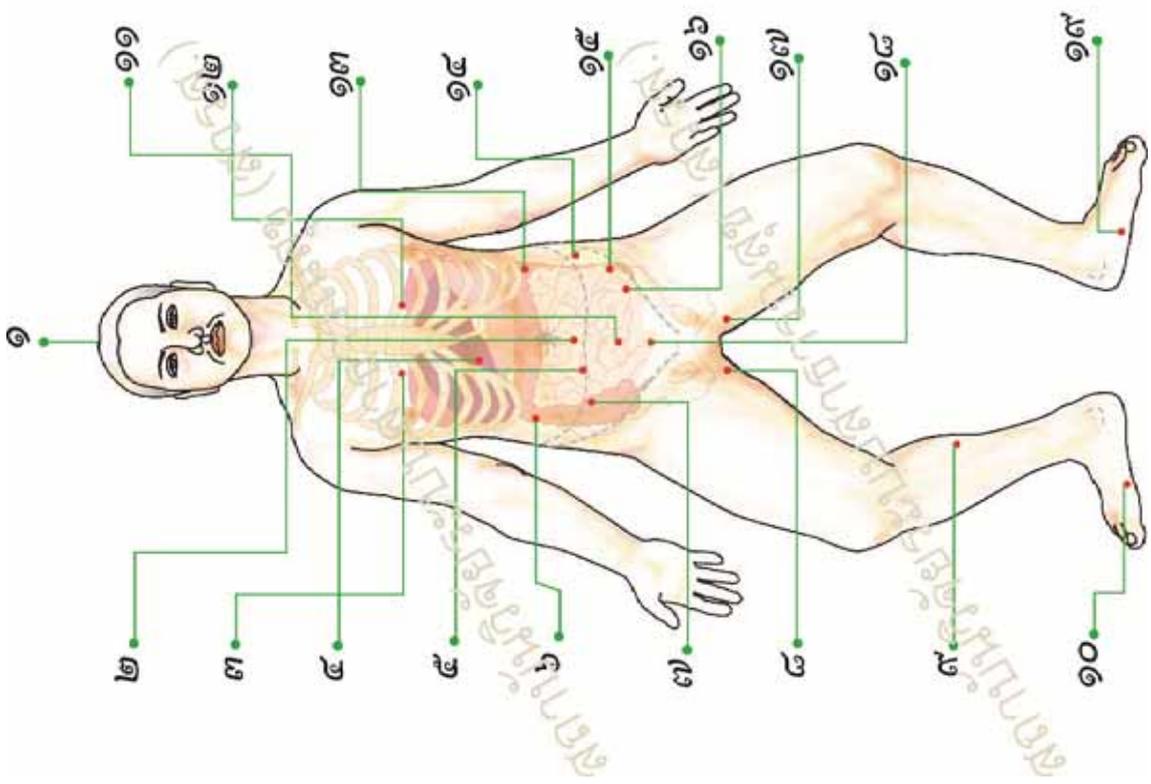
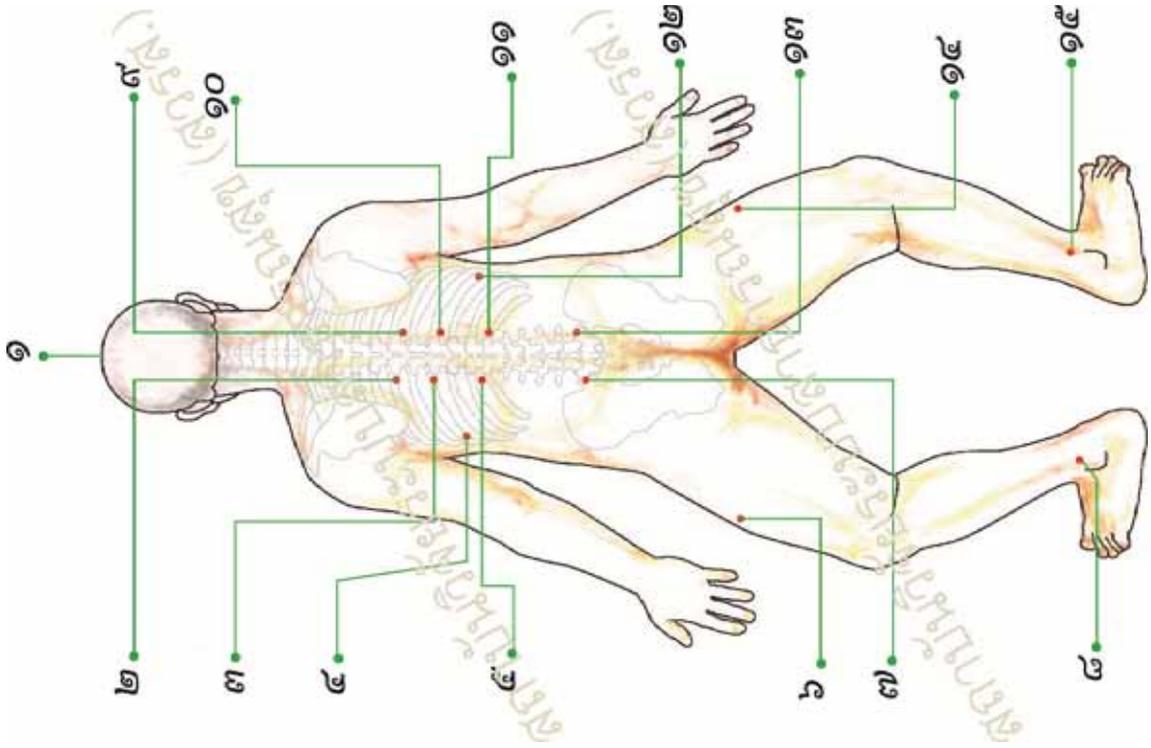

ରୂପ ୧

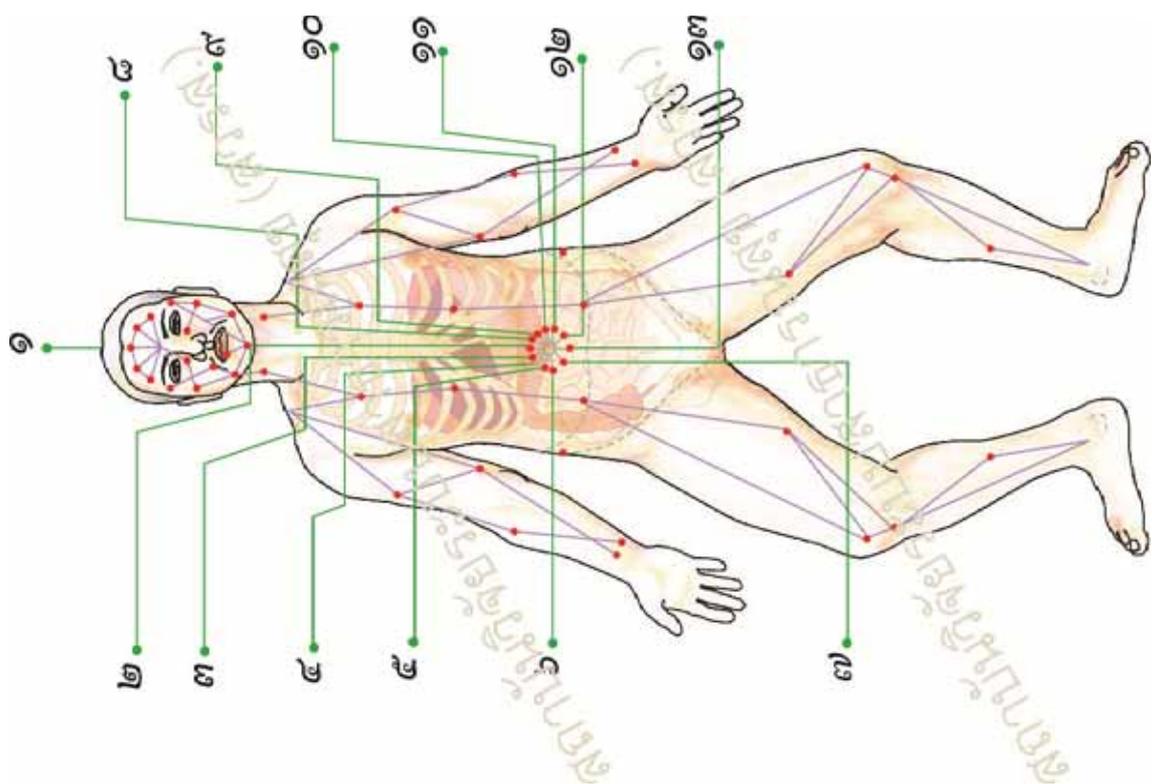
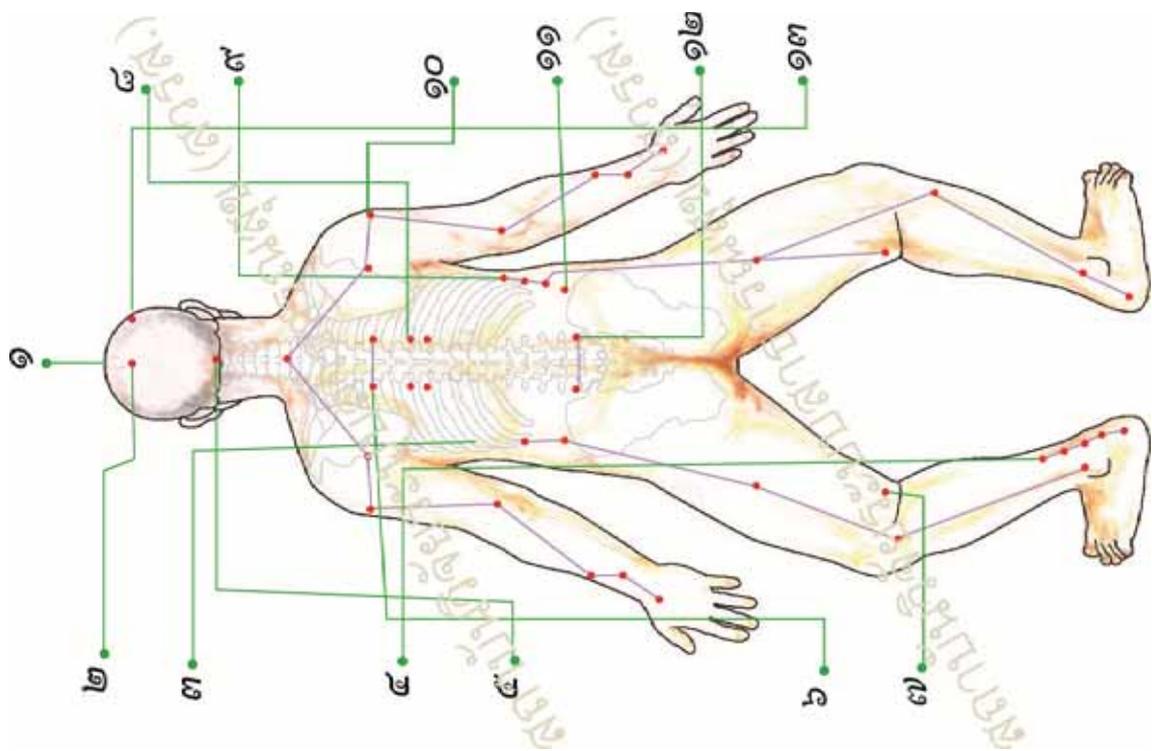

ရုပ်ပုံ ၈

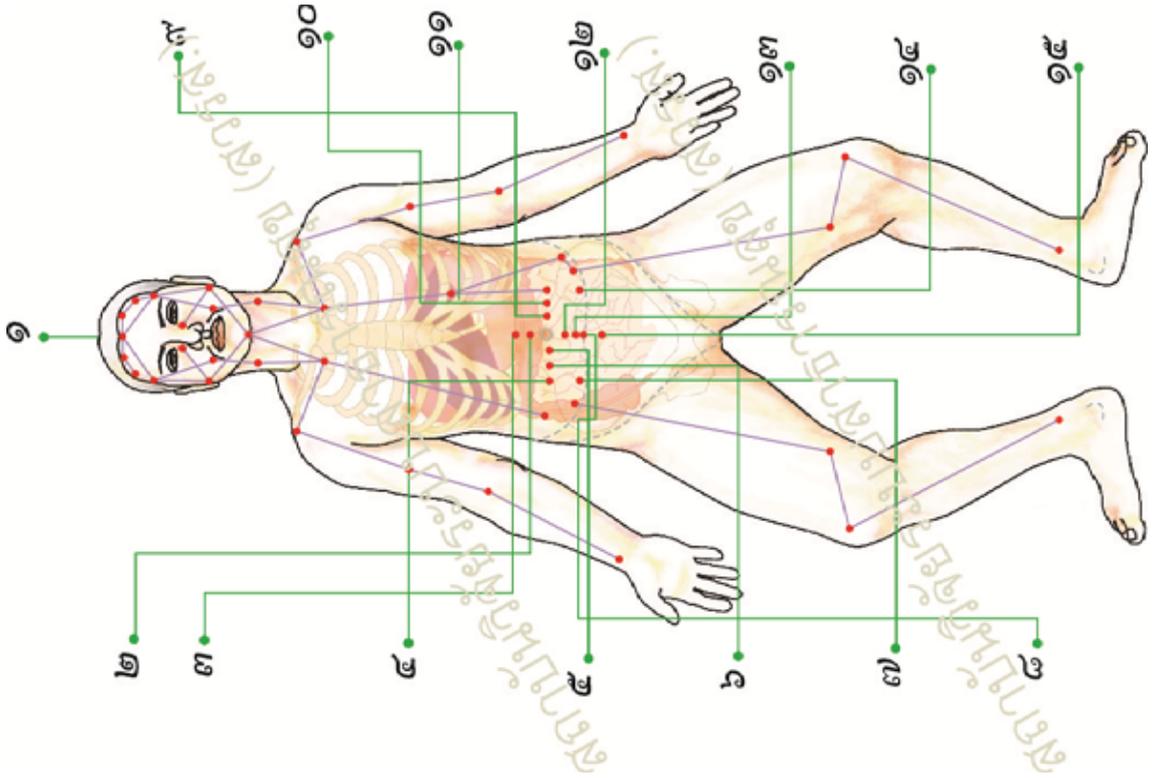
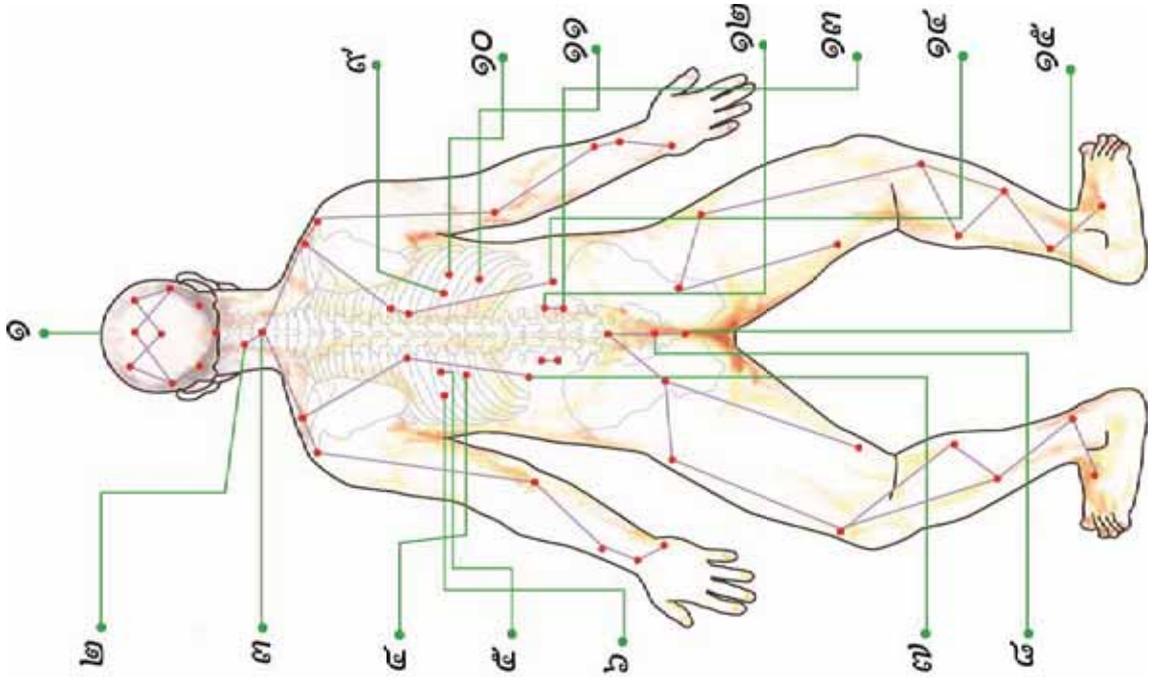

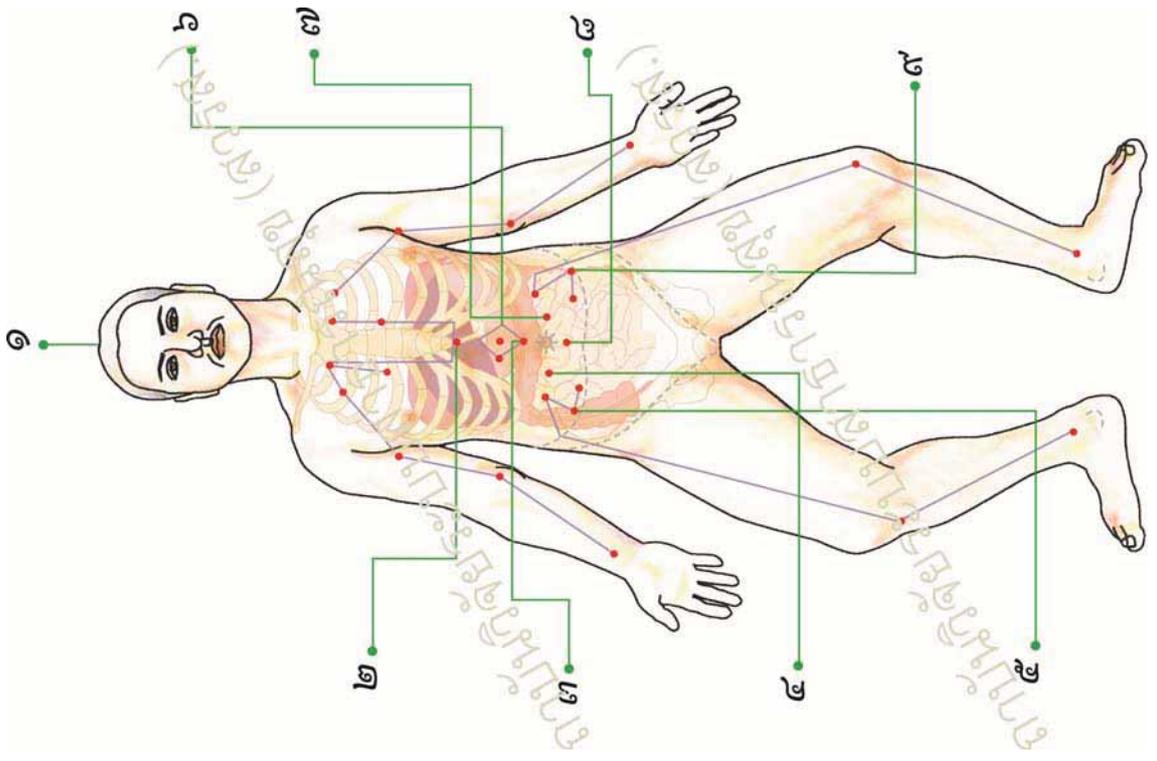
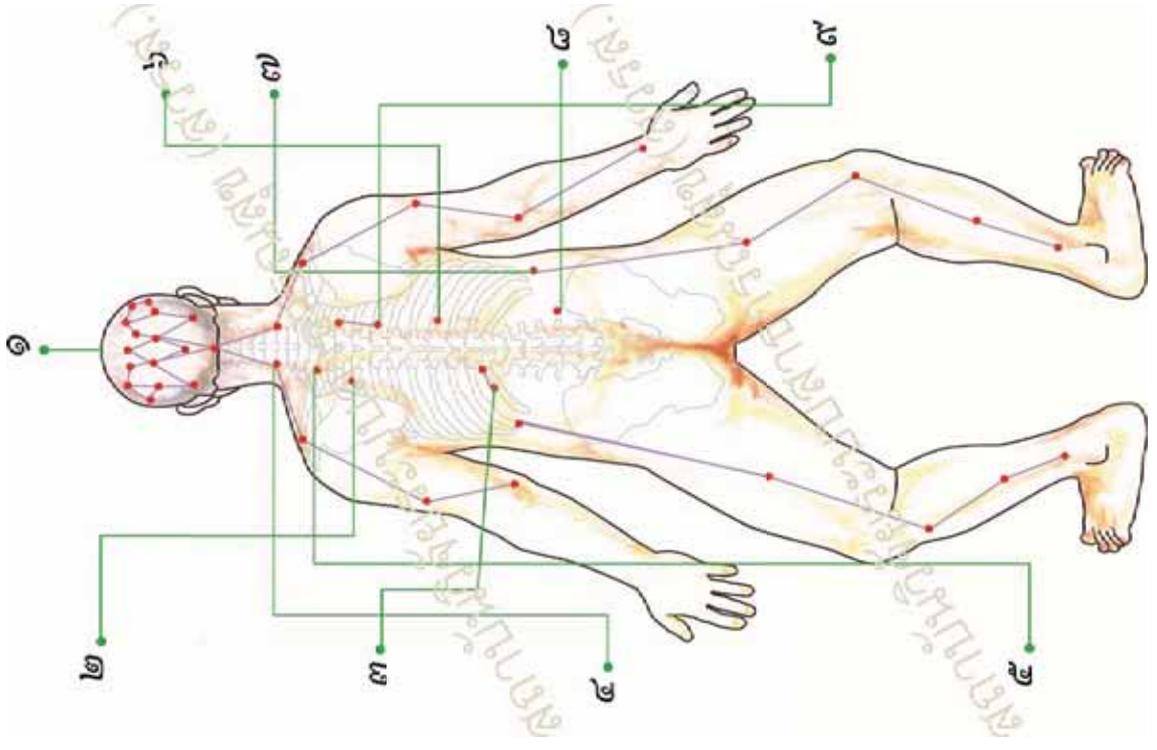
ରୂପ ୩୯

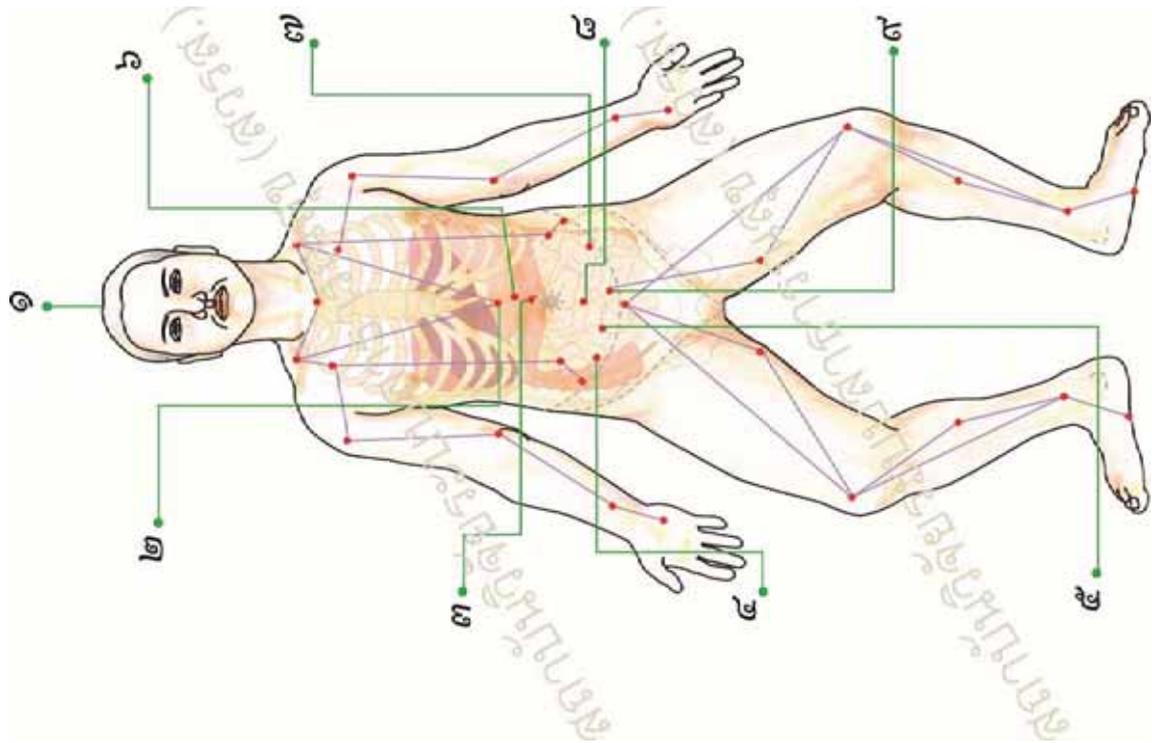
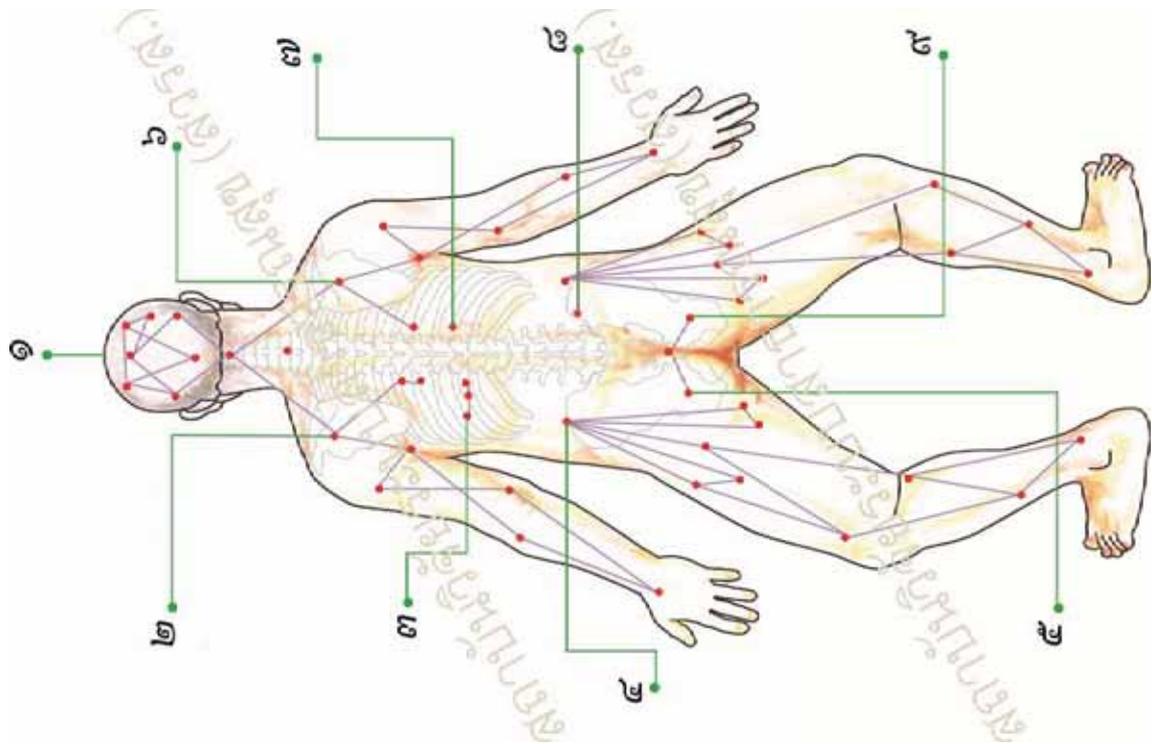
រូបទី ១០

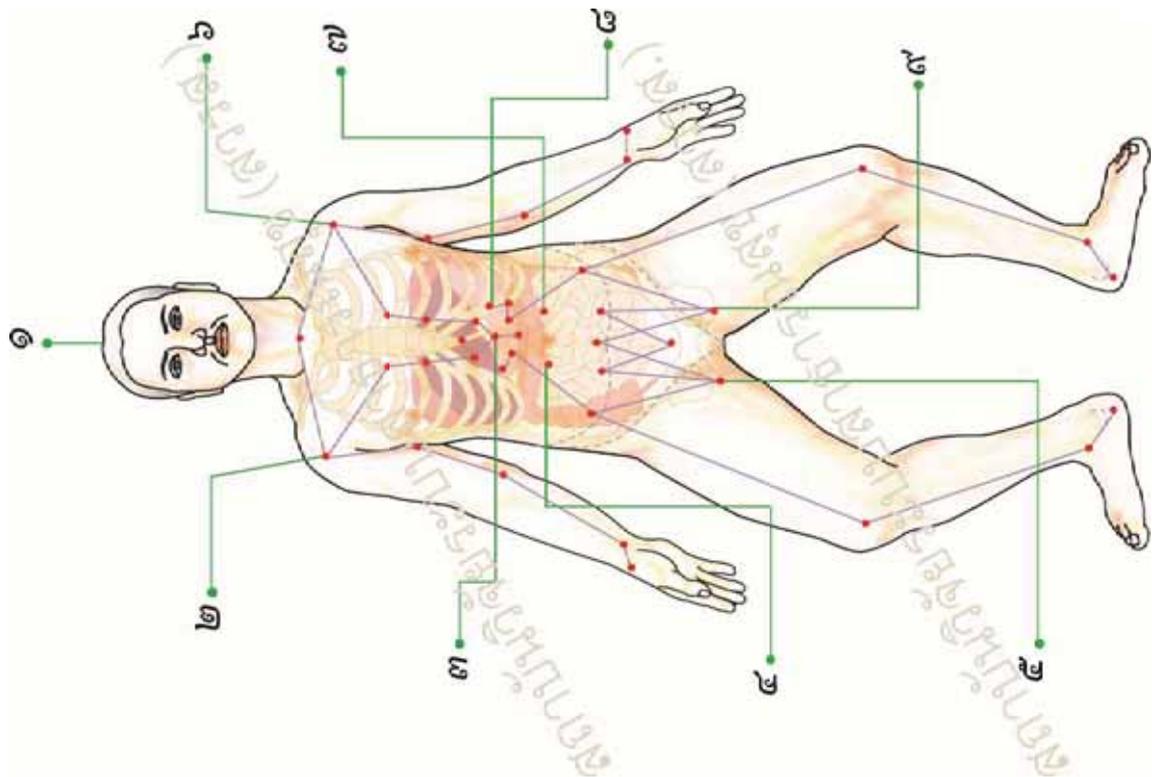
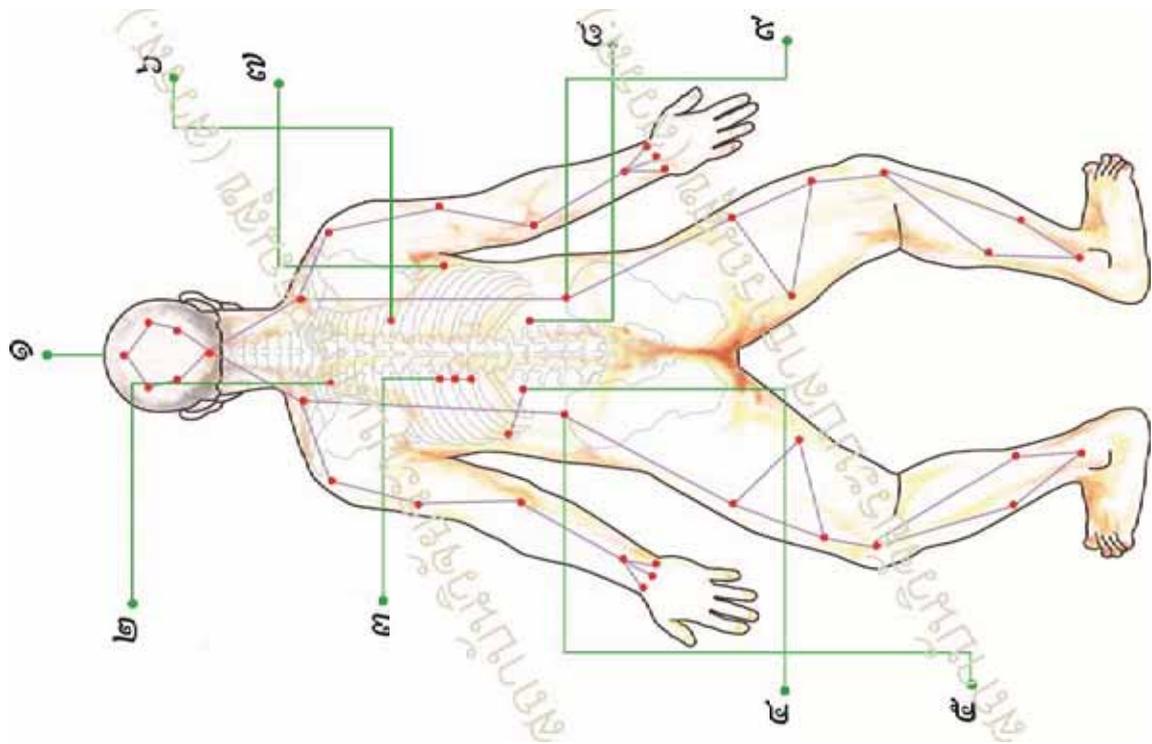
រូបទី ១១

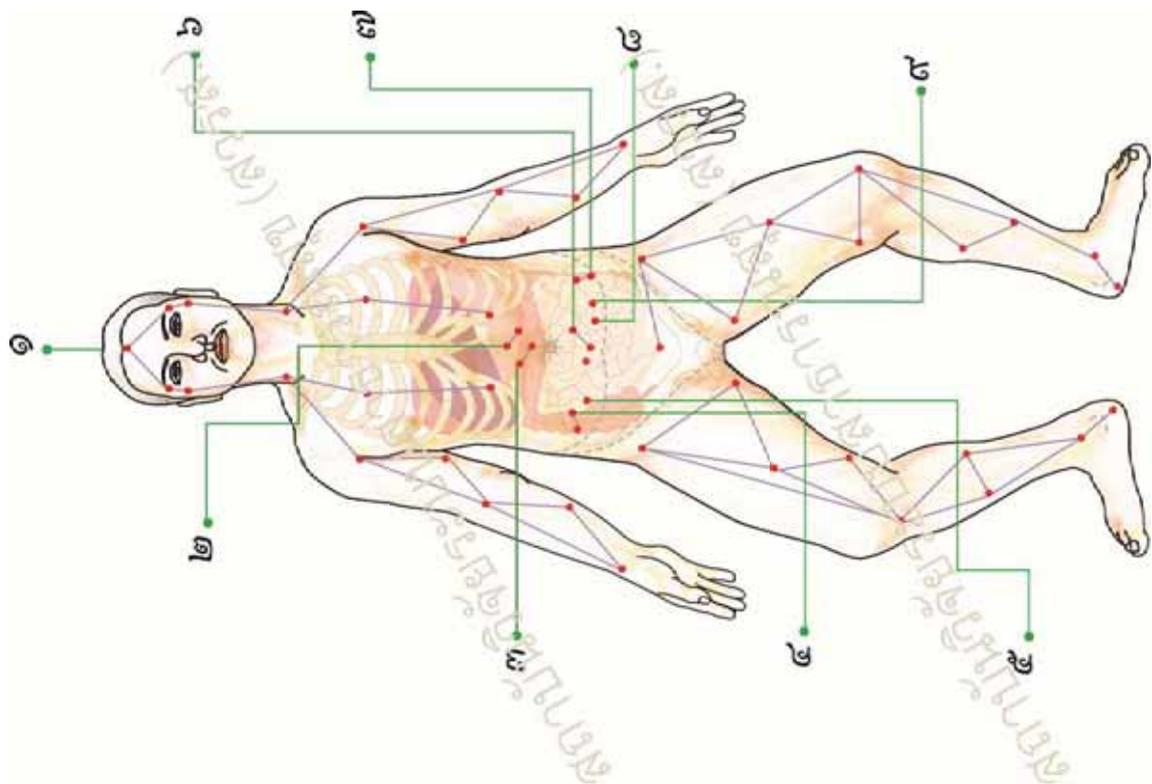
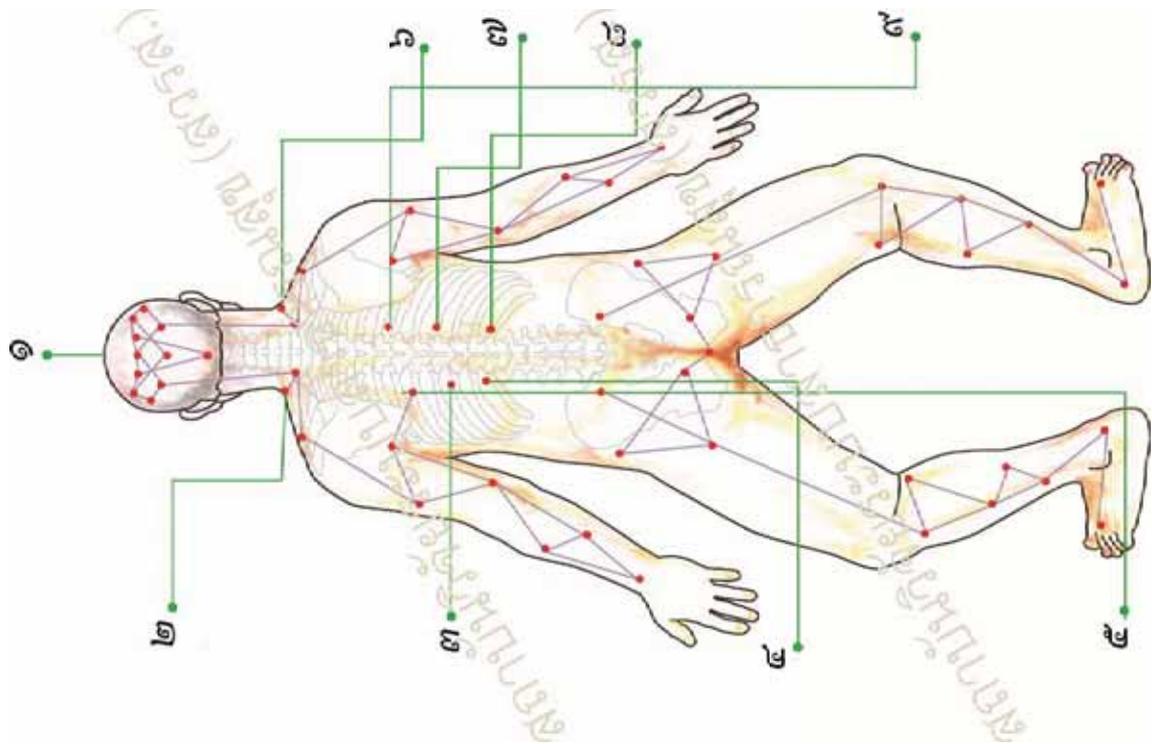
ရုပ်ပုံ ၁၂

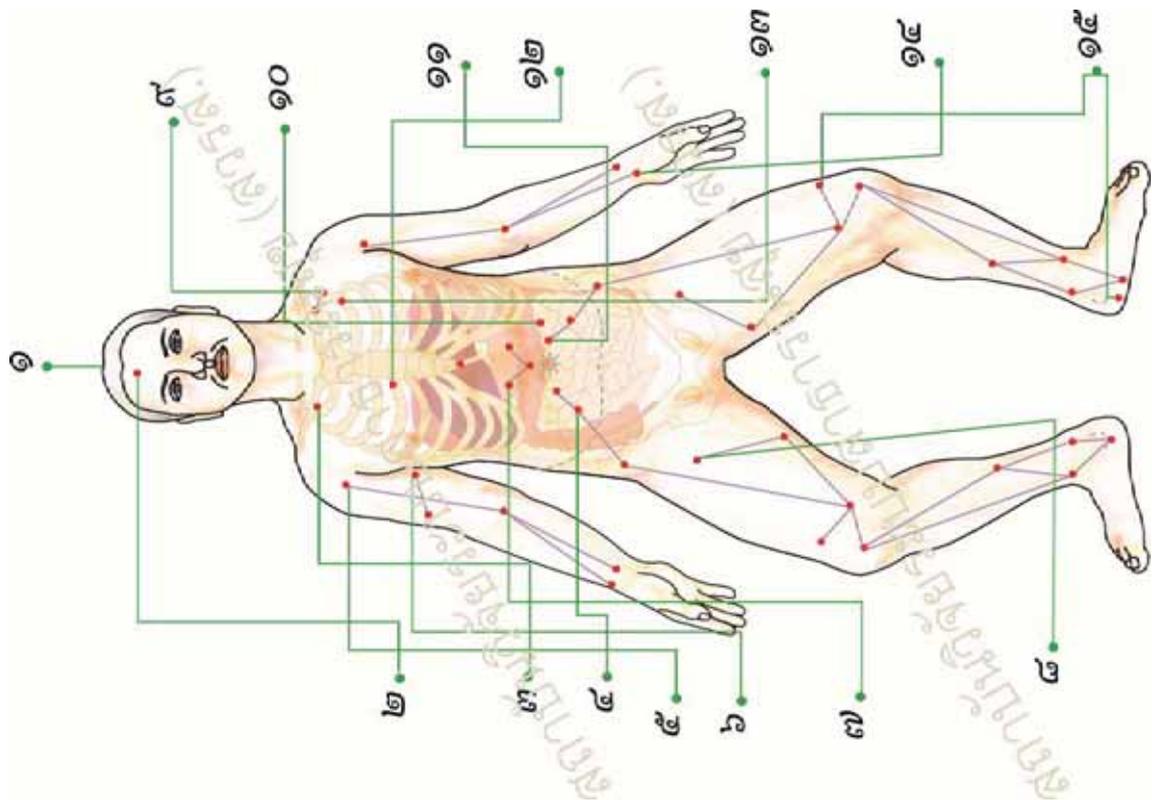
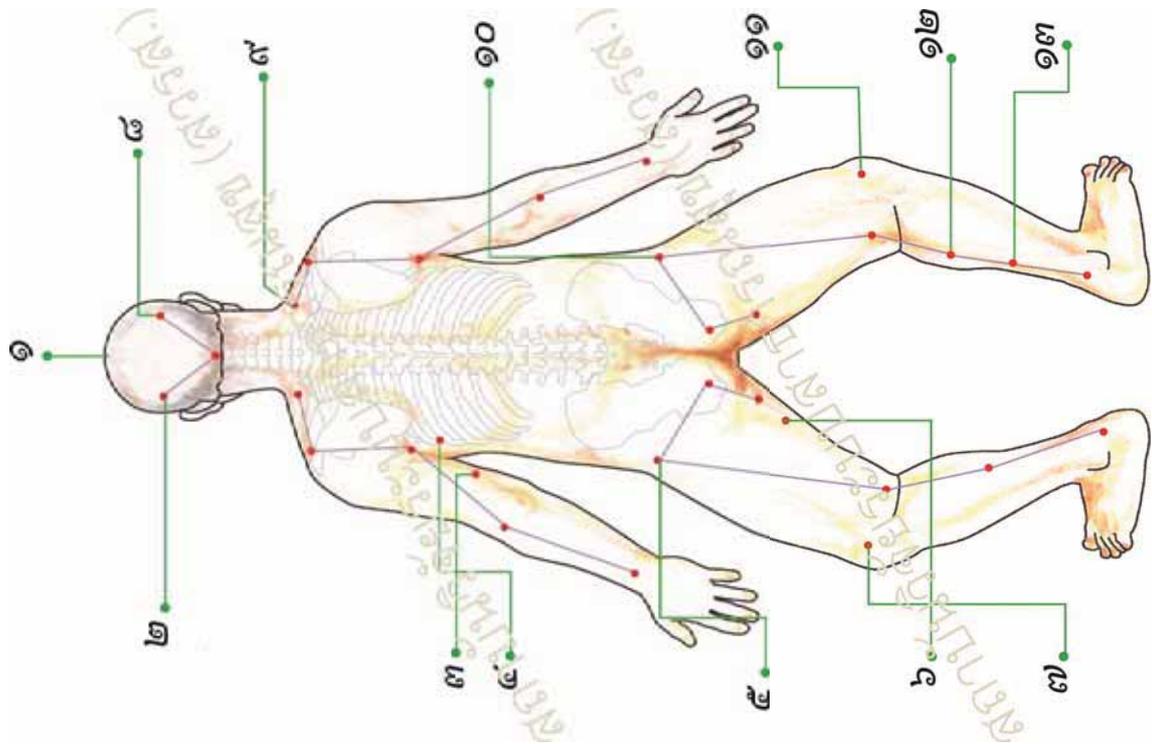
រូបទី ៣៣

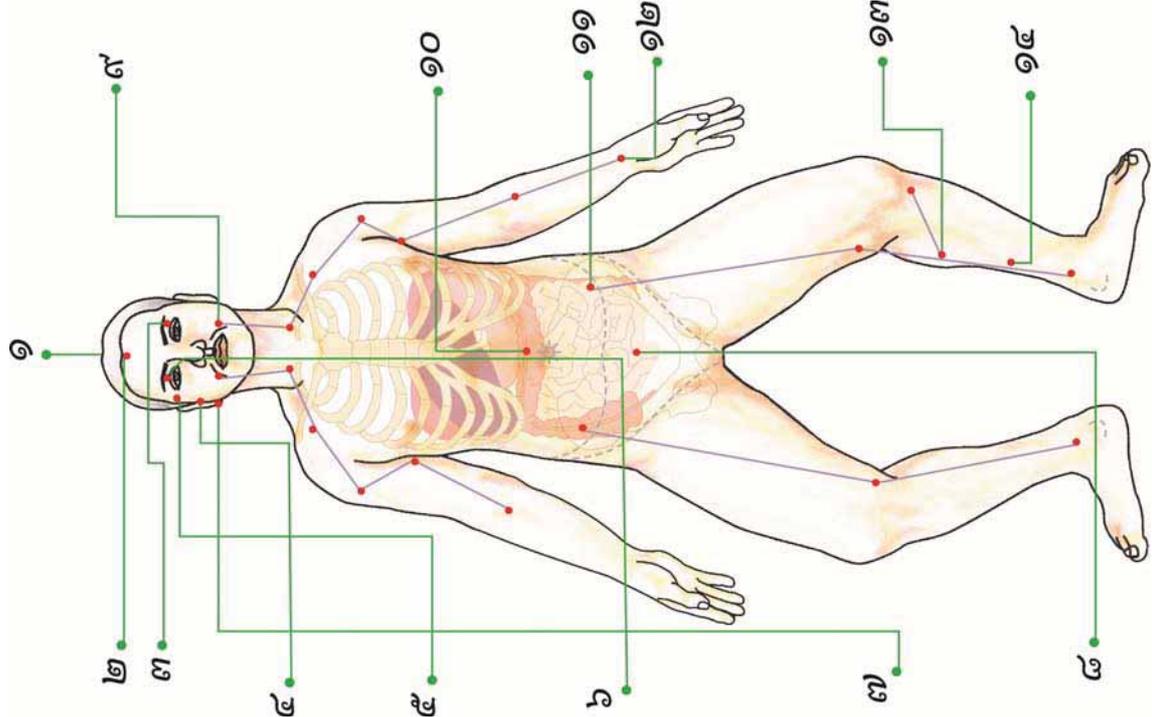
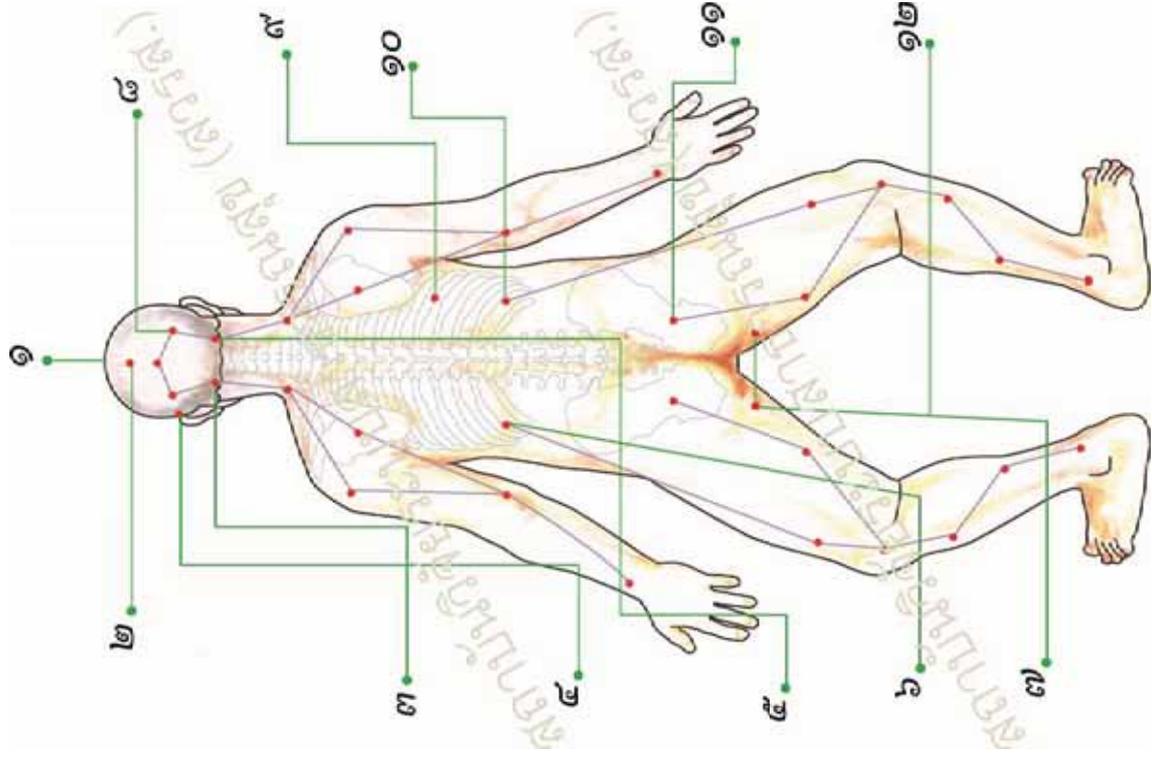
ရုပ်ပုံ ၁၄

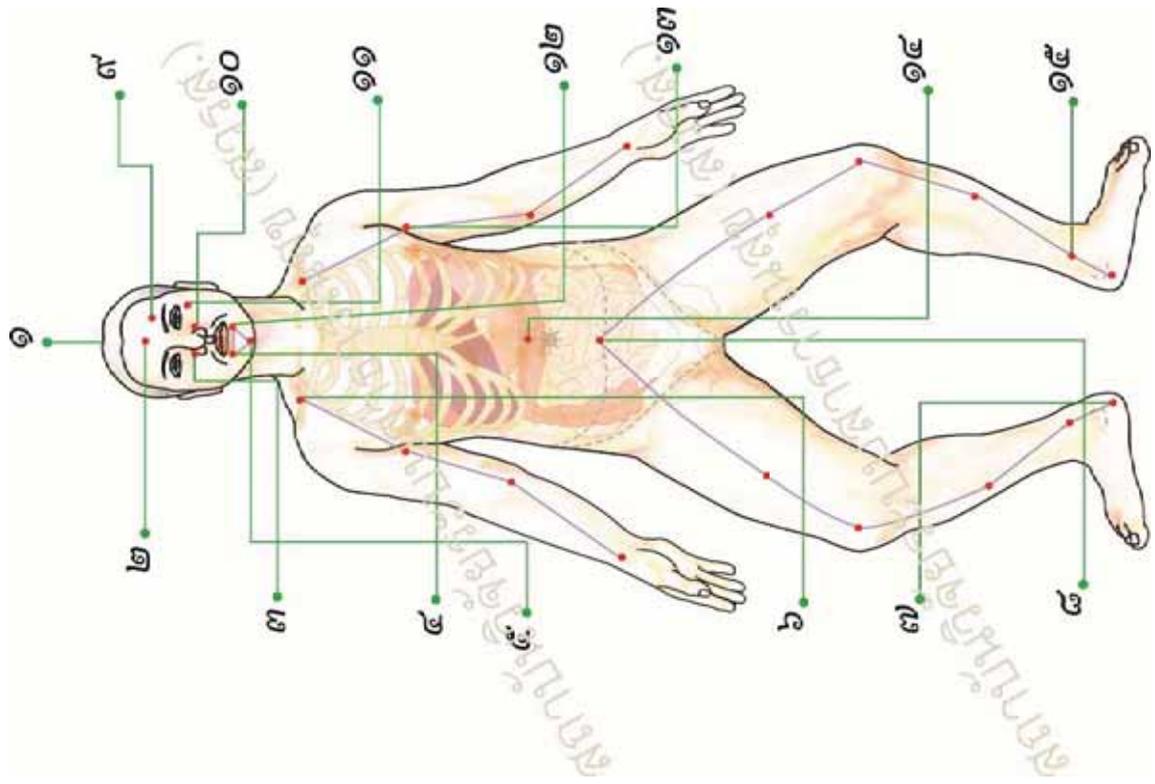
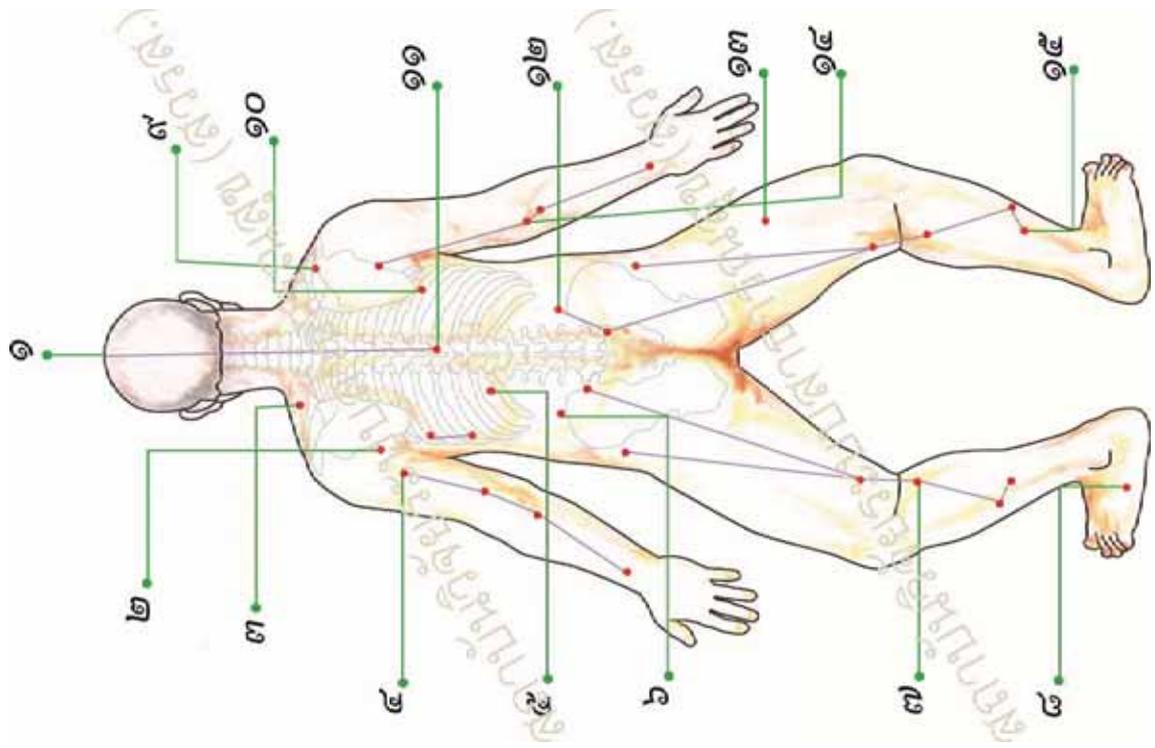
รูปที่ ๑๕

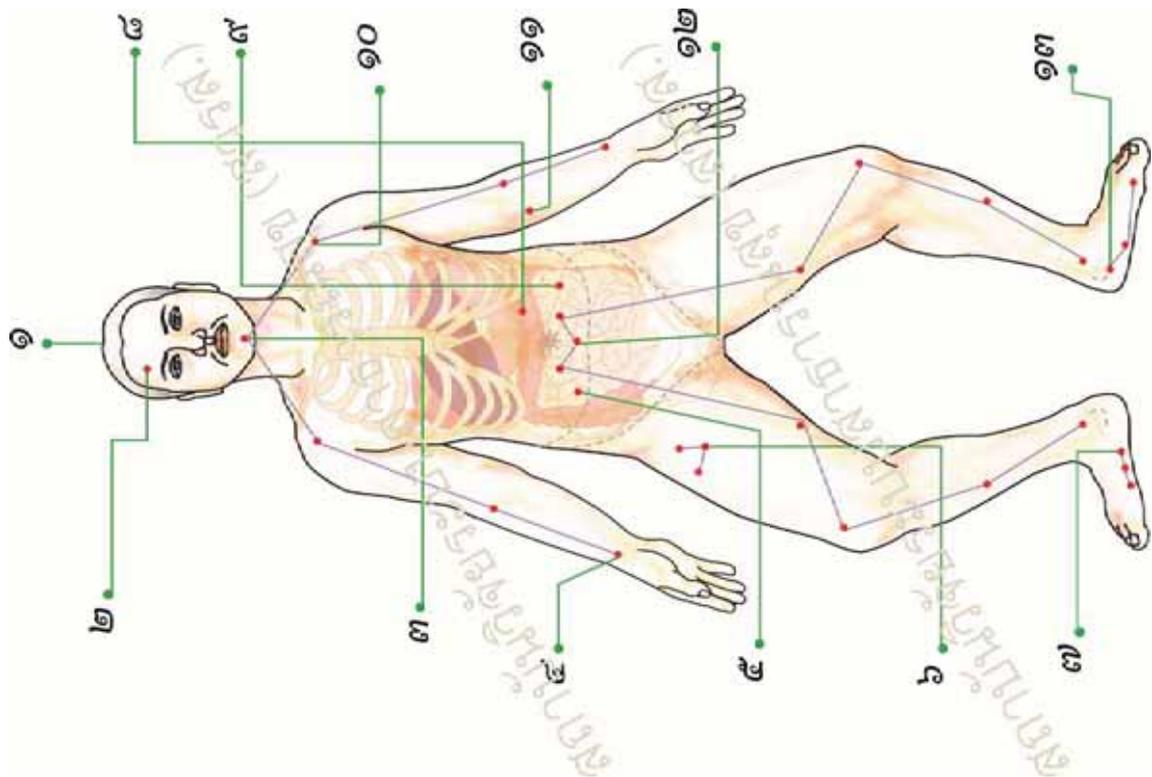
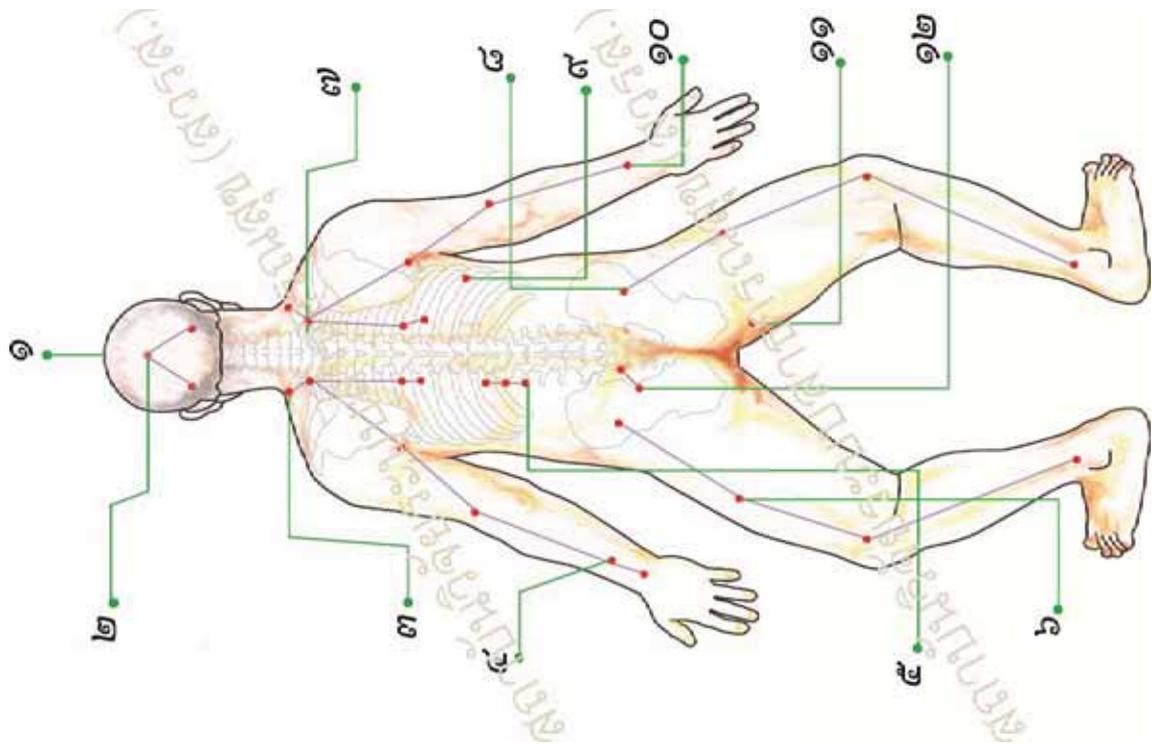
ရုပ်ပုံ ၁၆

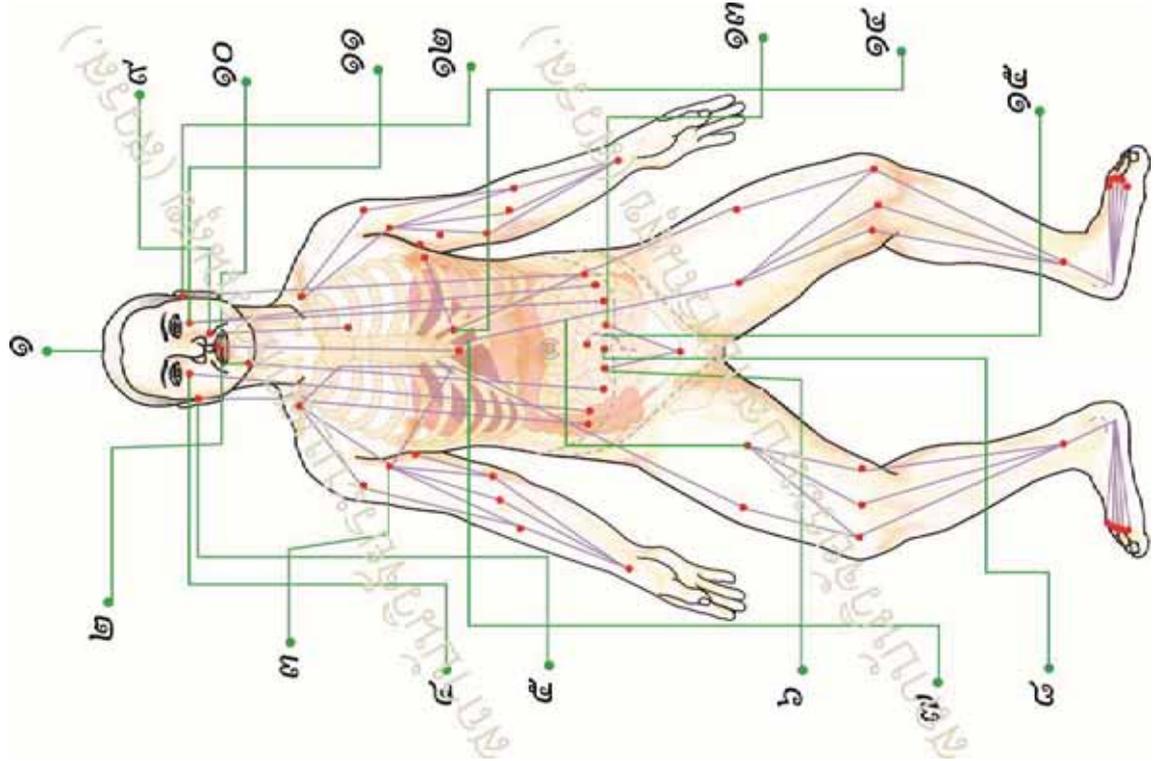
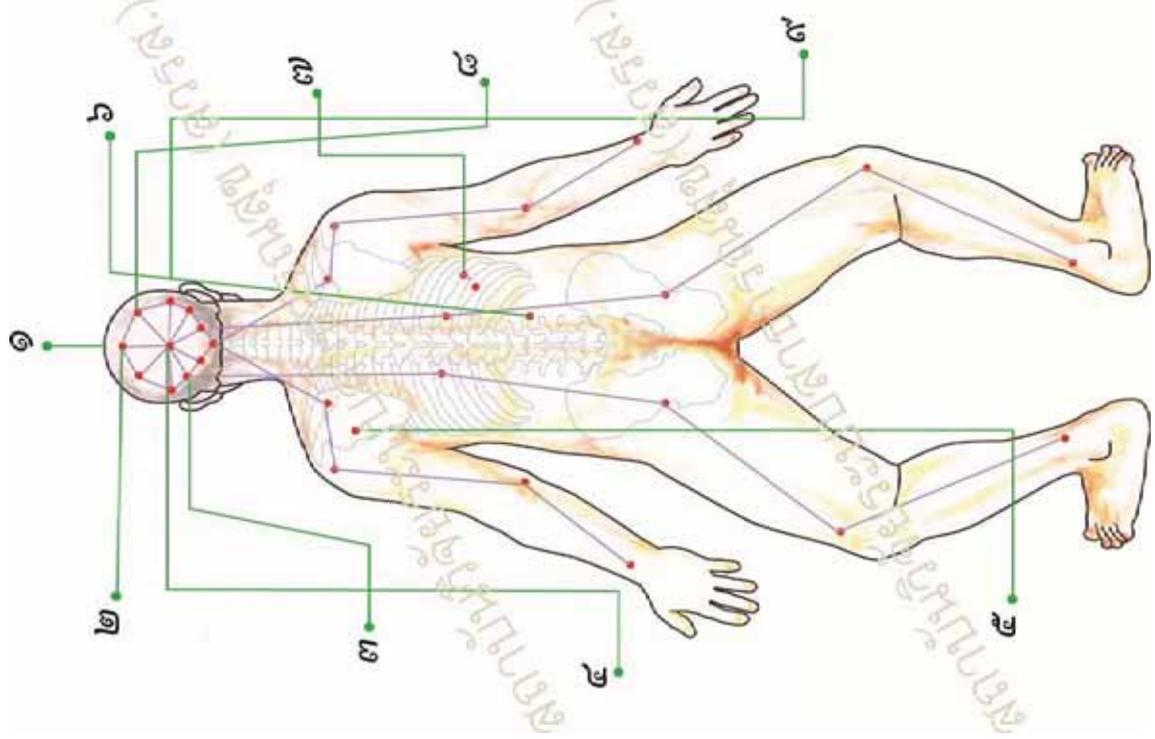
ရုပ်ပုံ ၈၈

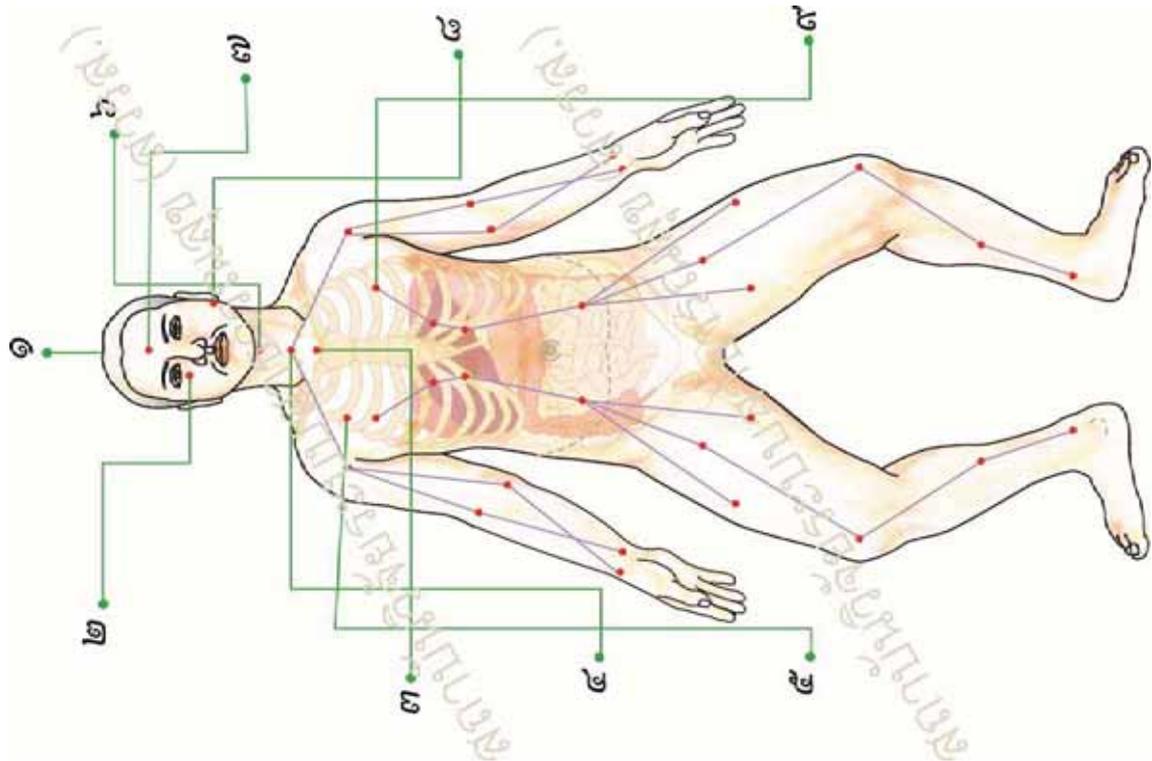
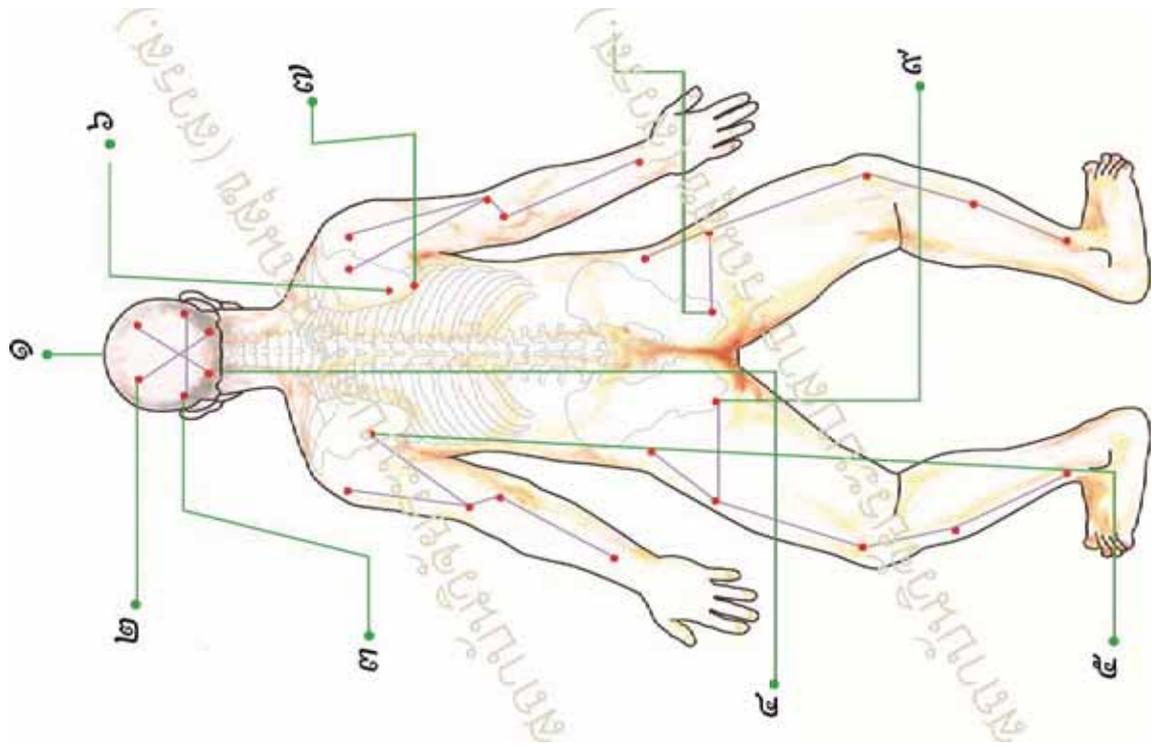
ရုပ်ပုံ ၁၆

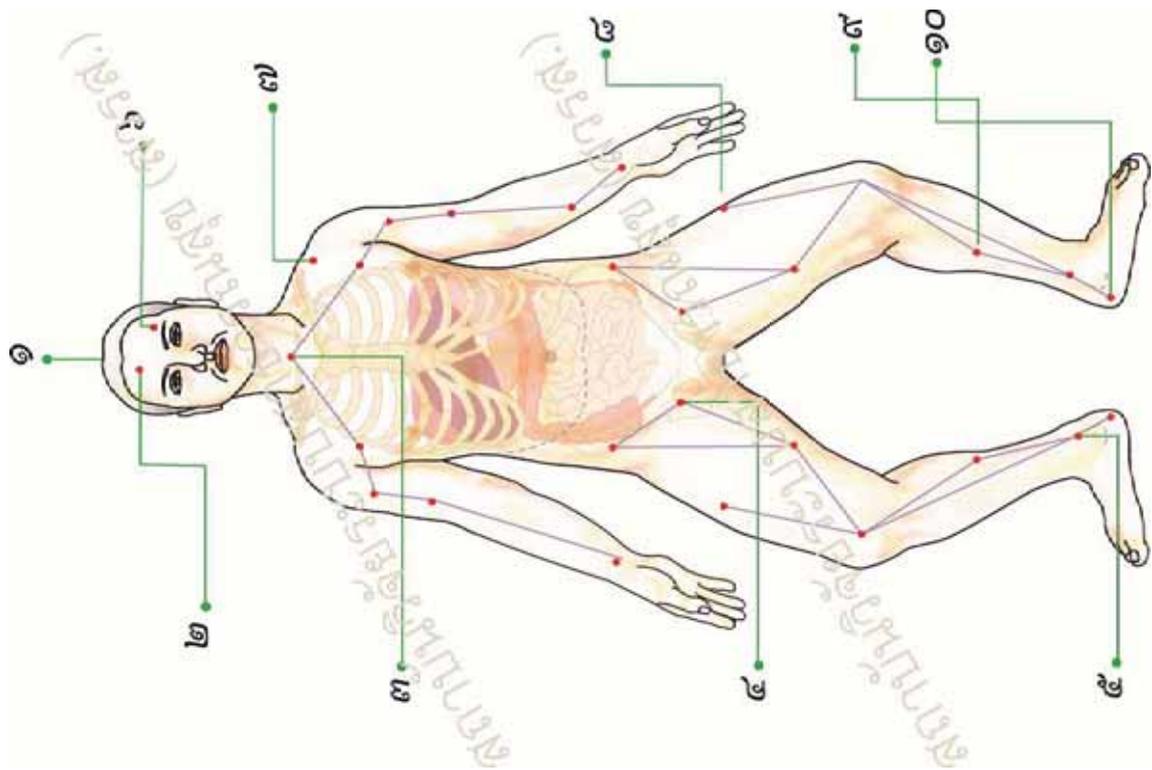
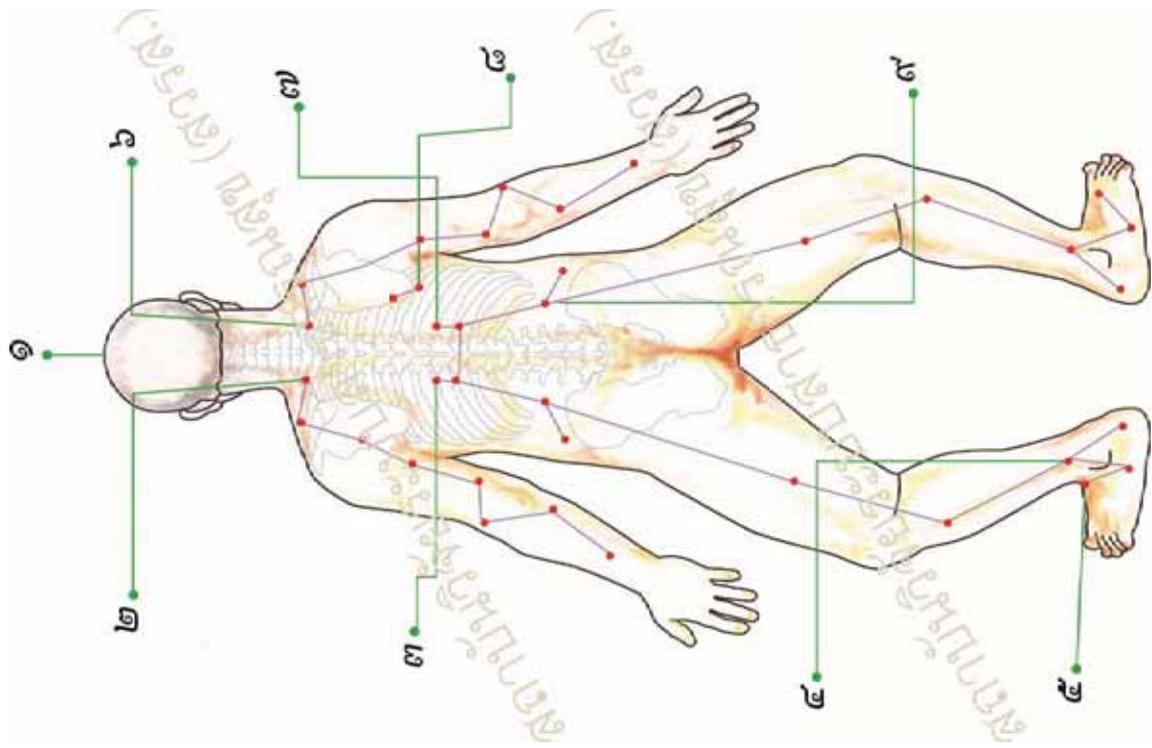
ရုပ်ပုံ ၁၈

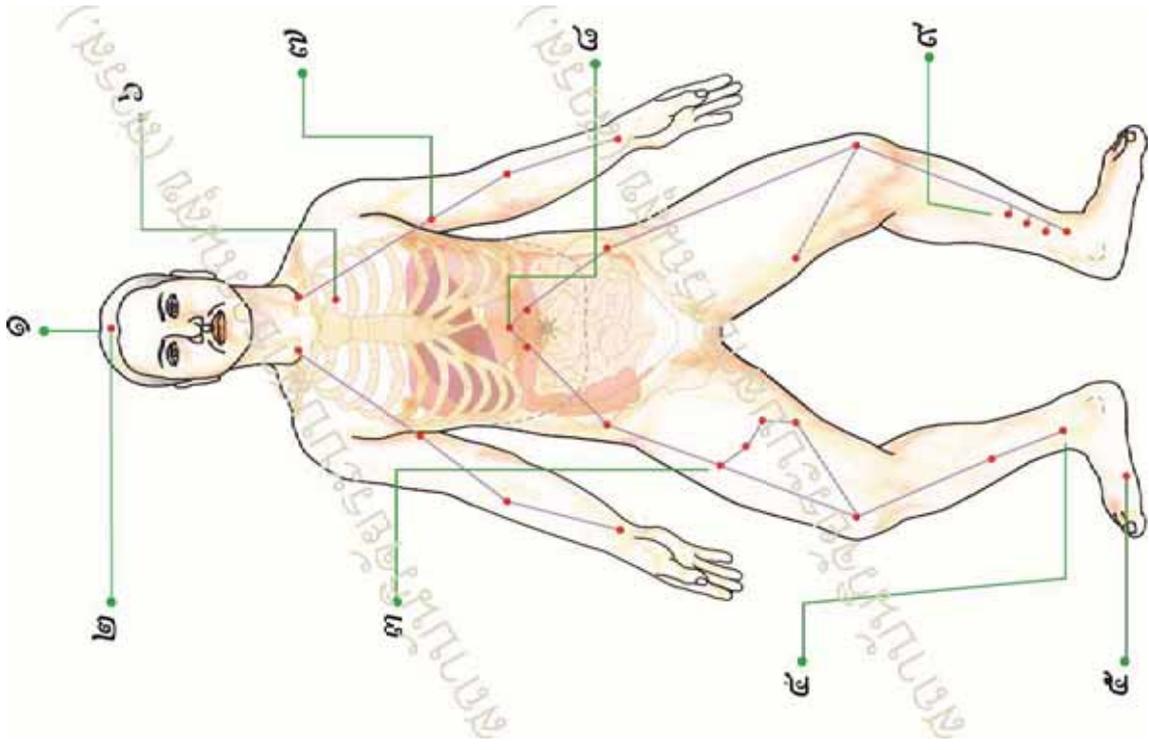
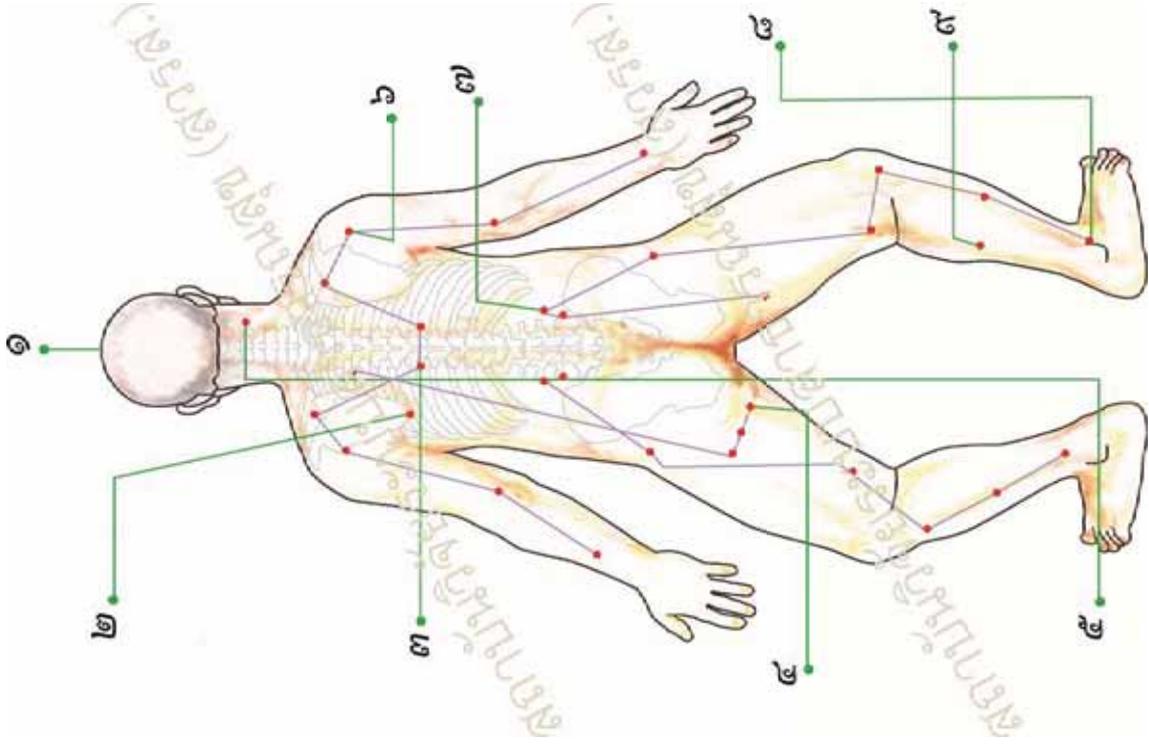
រូបទី ២០

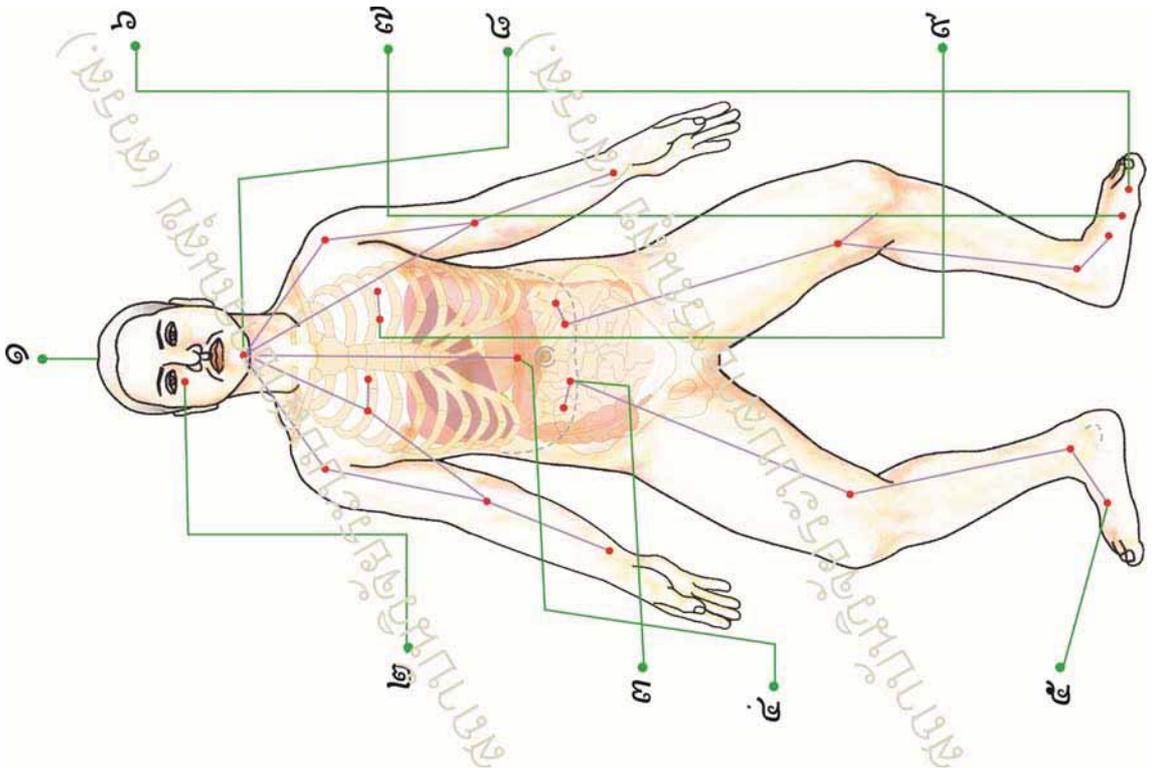
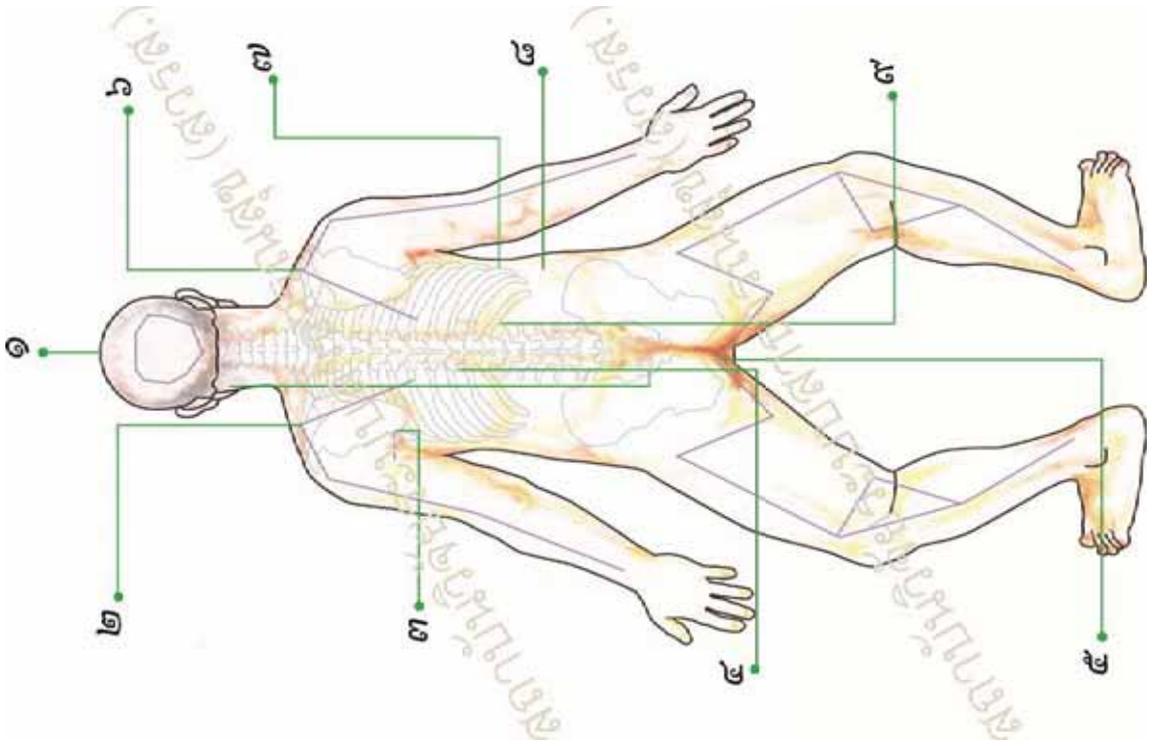
ရုပ်ပုံ ၁၁

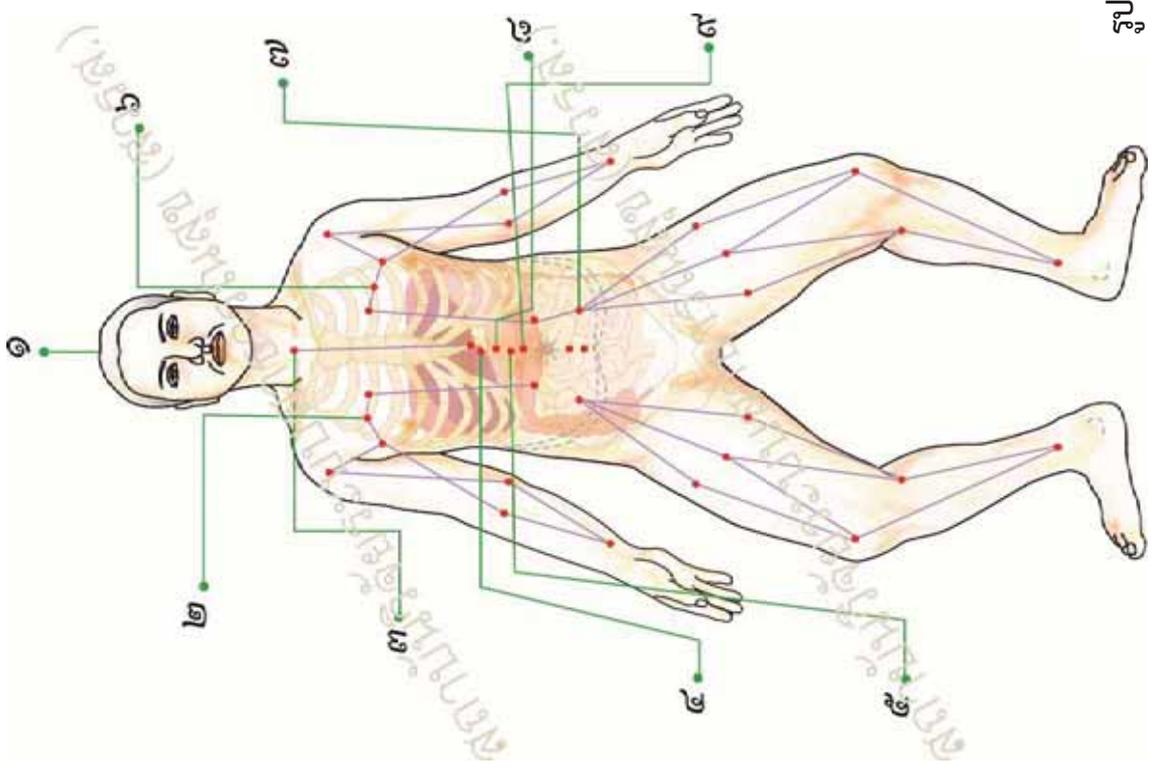
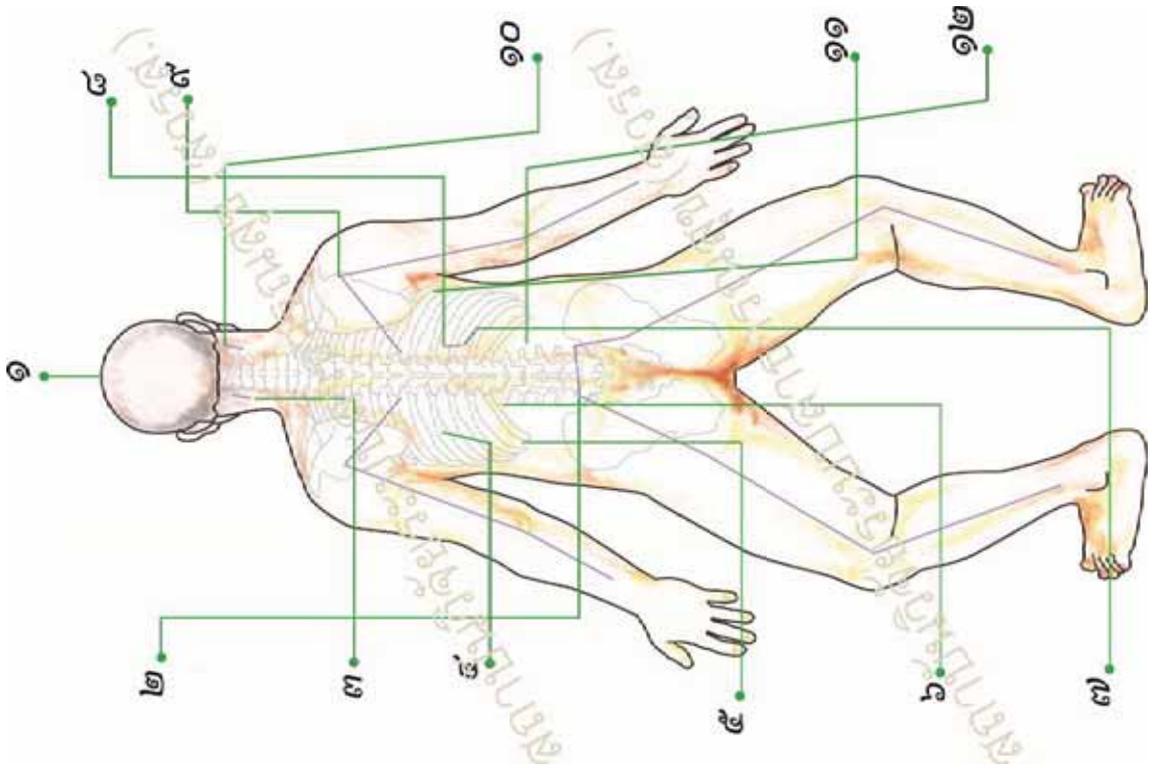
รูปที่ ๒๒

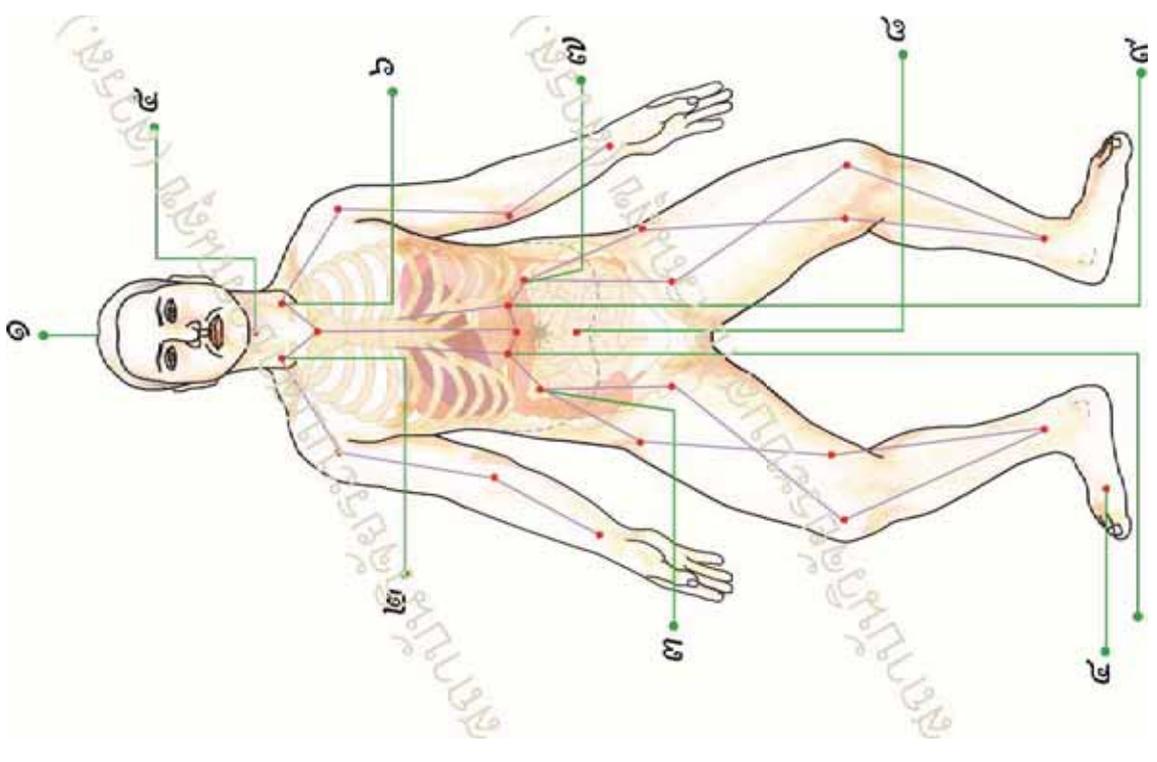
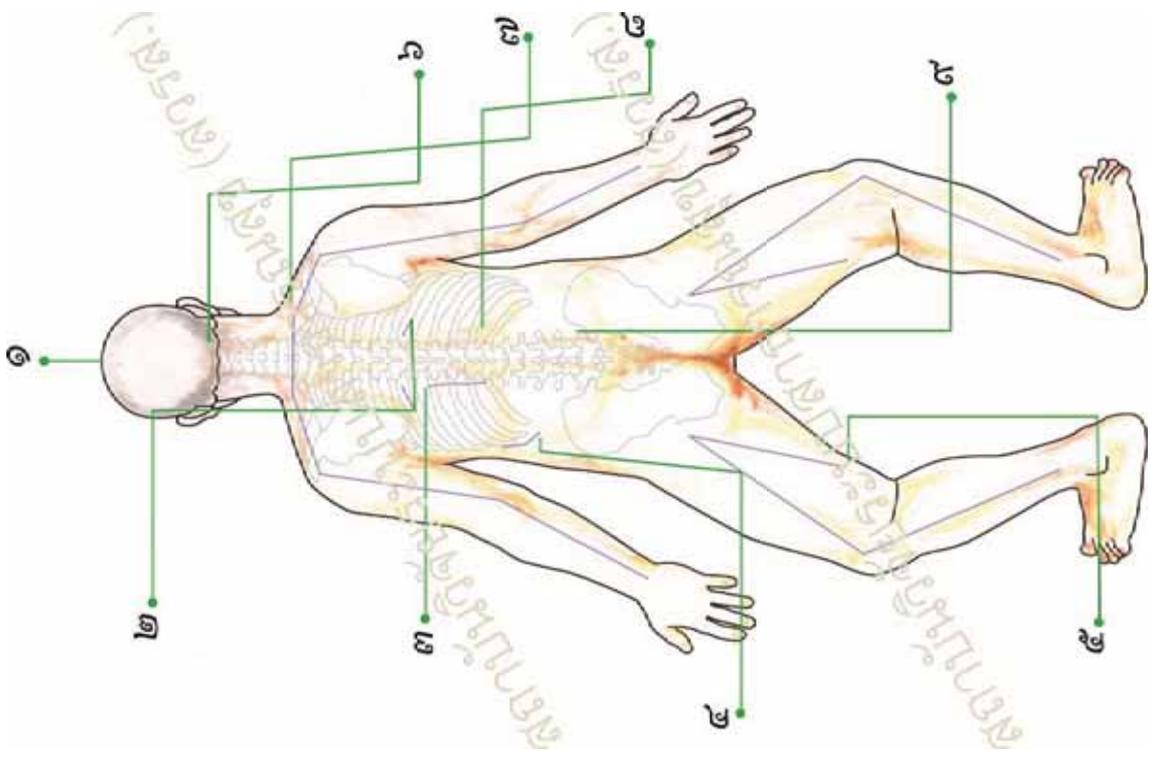
ရုပ်ပုံ ၂၆၁

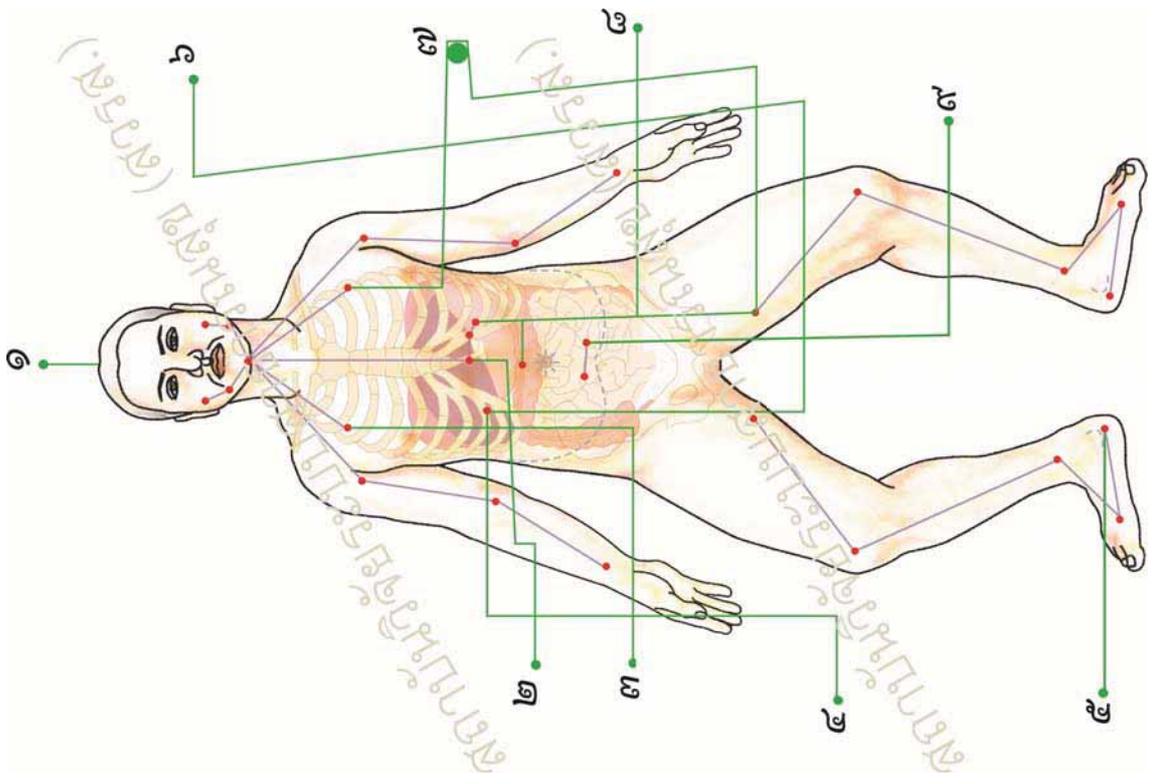
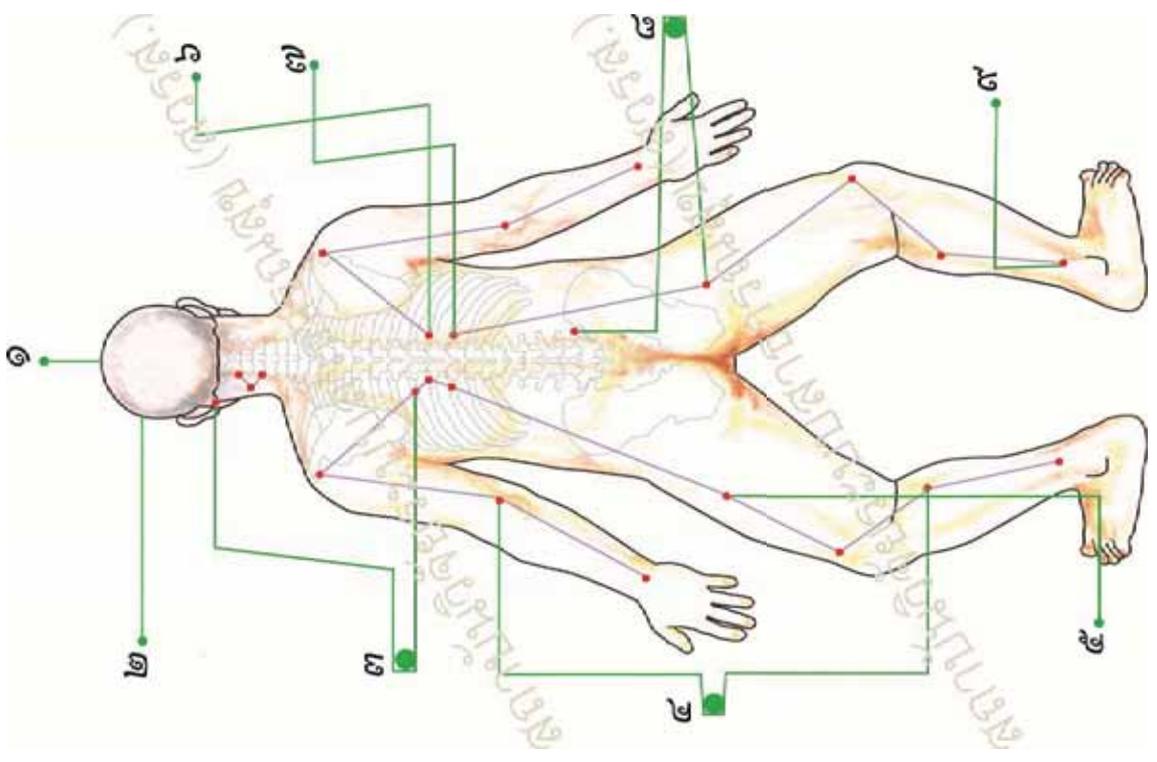
รูปที่ ๒๔

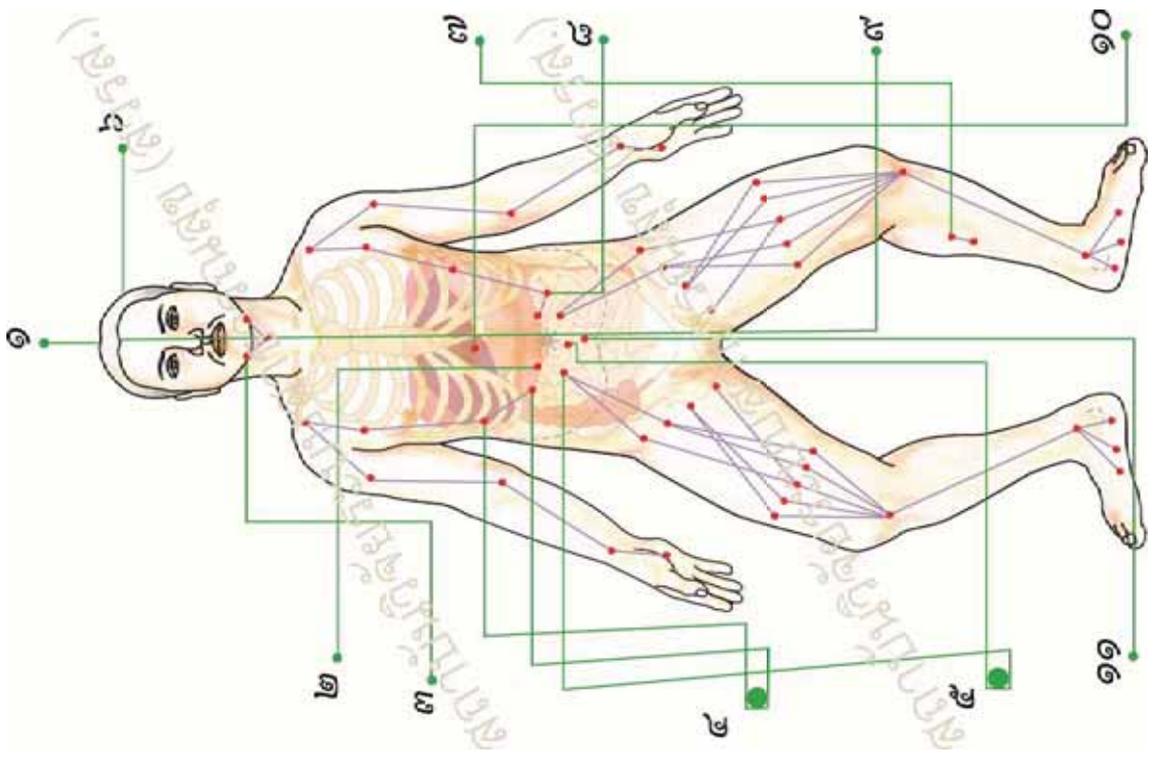
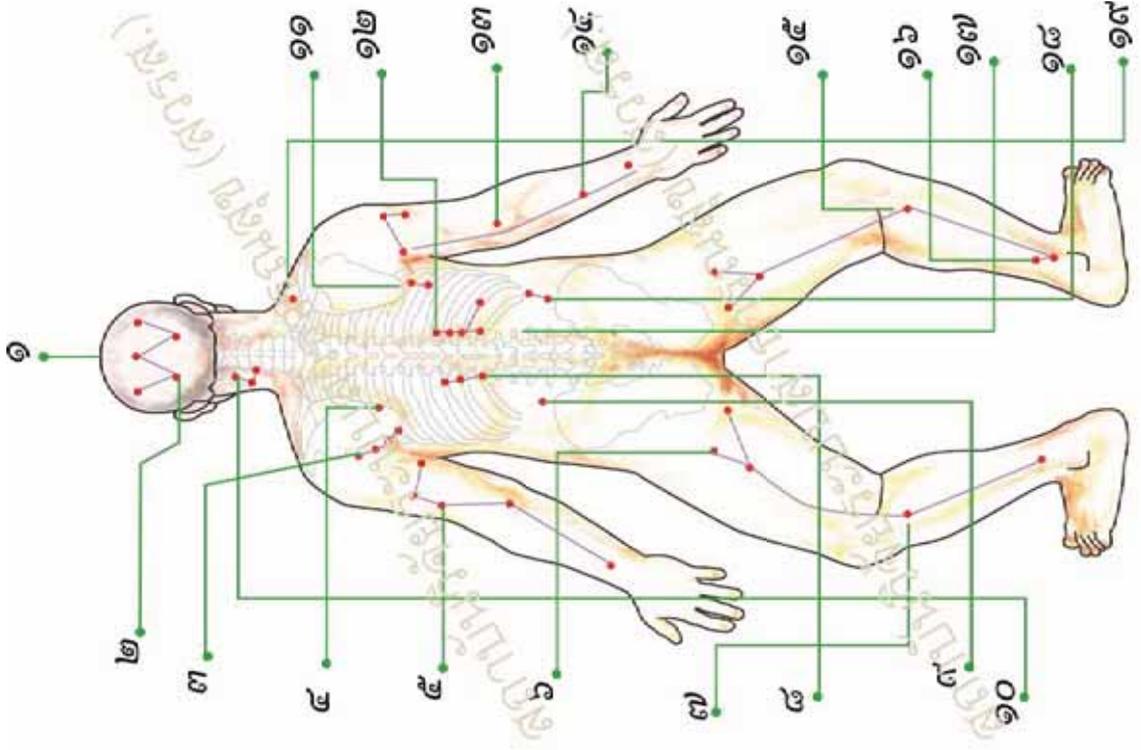
রূপটি ১৫

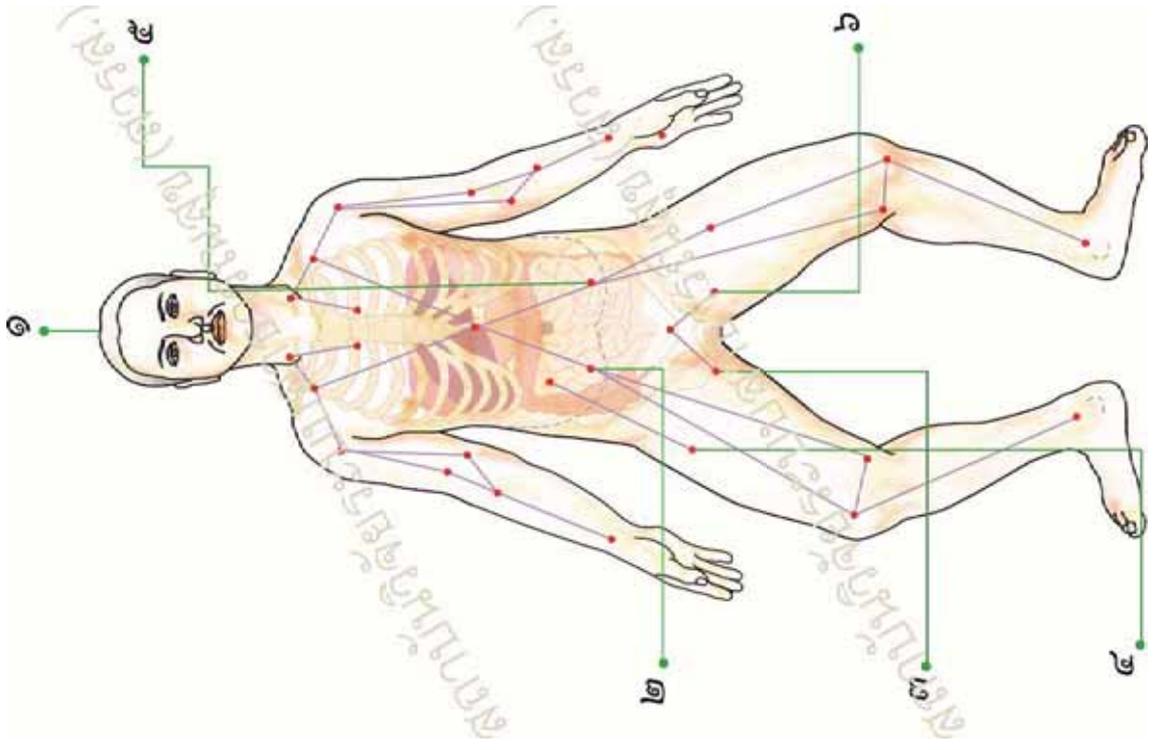
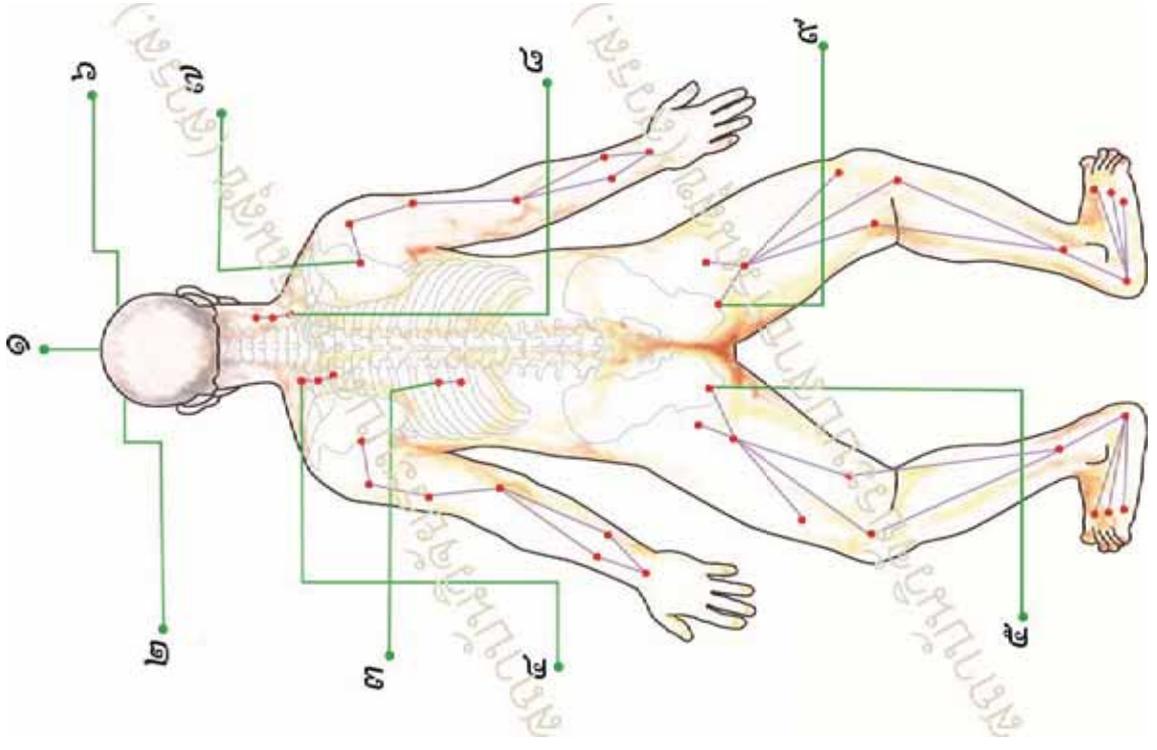
রূপকী ১৫

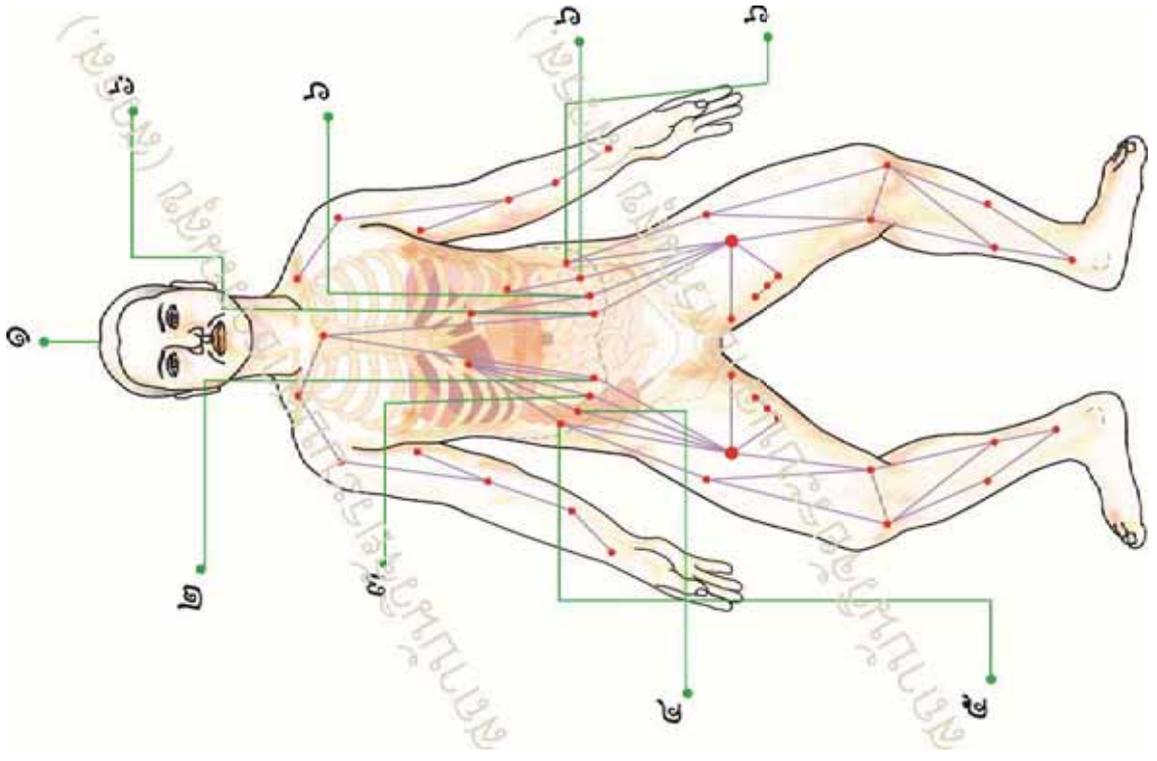
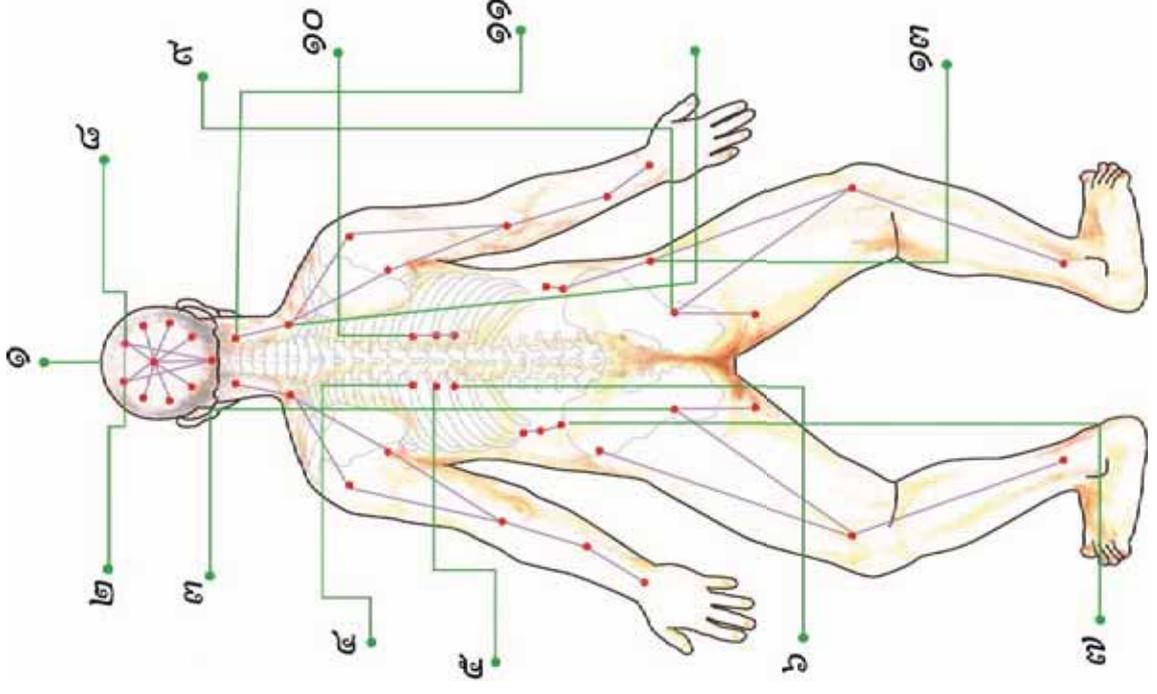
ရုပ်နံပါတ် ၁၁

ରୂପଟି ୧୫

រូបទី ២៧

រូបទី ៣០

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาหัตถศาสตร์ จากศิลาจารึกวัดโพธิ์ โดยคณะผู้เชี่ยวชาญสามารถสรุปเนื้อหาได้ดังนี้

๑. รูปที่ ๑ – ๙ ตามความหมายเดิมเป็นการอธิบายการเกิดโรคซึ่งเกิดการจากการที่ฤดูกระทบกายภายนอก จึงเกิดอาการตามเส้นประธานต่างๆ อธิบายรายละเอียดตามพระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ในส่วนของฤดู ๖

๒. รูปที่ ๑๐ – ๑๑ ตามความหมายเดิมเป็นการอธิบายการเกิดโรคซึ่งเกิดจากการที่ฤดูกระทบกายภายใน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของธาตุภายในเกิด กำเริบ หย่อน หรือพิการ อธิบายรายละเอียดตามพระคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ในส่วนของฤดู ๓ และ ๔

๓. รูปที่ ๑๒ – ๑๕ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกความผิดปกติของธาตุทั้งสี่ ในลักษณะของ ธาตุวิบัติ (ปถวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ และเตโชธาตุวิบัติ) จากกองธาตุ อธิบายรายละเอียดตามพระคัมภีร์สิทธิสารสงเคราะห์

๔. รูปที่ ๑๖ – ๑๙ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางเตโชธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ

๕. รูปที่ ๒๐ – ๒๓ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางอาโปธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ

๖. รูปที่ ๒๔ – ๒๗ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางวาโยธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ

๗. รูปที่ ๒๘ – ๓๐ ตามความหมายเดิมเป็นการบอกโรคที่เกิดทางปถวีธาตุ บอกอาการหย่อนและพิการ

๘. รายละเอียดของการรักษาอาการของแต่ละโรคหรืออาการ ในแต่ละจุดจำเป็นต้องศึกษาเพิ่มเติมด้วย เนื่องด้วยผู้ป่วยไม่ได้มีอาการครบทุกอาการตามที่ทฤษฎีกล่าว จึงต้องอาศัยการวิเคราะห์ให้ลึกลงไป และเชื่อมโยงกับพระคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้วิชาเวชกรรมมาอธิบายโดยที่วิธีการรักษาจะเป็นไปตามแนวทางความถนัดและชำนาญของแพทย์ผู้รักษาแต่ละรายไป

นอกจากนี้รูปและตำแหน่งของจุดบนภาพเขียนตามจารึก นั้นไม่สอดคล้องหรือไม่สามารถเปรียบเทียบได้อย่างตรงไปตรงมากับโครงสร้างทางกายวิภาค จึงเป็นการยากที่จะวางจุดบนภาพเขียนกายวิภาคแบบสมัยใหม่ และภาพเขียนนี้ปรับปรุงขึ้นมาจากภาพดั้งเดิมเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาโดยอ้างอิงจากภาพดั้งเดิม

ข้อเสนอแนะ

เนื่องด้วยในการศึกษาดังกล่าวมีระยะเวลาจำกัด กอปรกับการอธิบายแผนภาพแต่ละแผนนั้นมีความละเอียดลึกซึ้งและมีความซับซ้อนของทฤษฎีเวชกรรม ดังนั้นเพื่อให้แผนภาพนี้สามารถสืบทอดไปใช้ประโยชน์กับอนุชนรุ่นหลังได้ จึงควรมีการพัฒนาและต่อยอดงานวิจัยนี้ออกไปอีก กล่าวคือ งานวิจัยควรจะต้องแบ่งออกเป็นอีก ๓ ระยะย่อย กล่าวคือ

ระยะที่ ๑ การอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมโดยอาศัยพระคัมภีร์ทางเวชกรรม รูปที่ ๑ – ๓๐

ระยะที่ ๒ การนำทฤษฎีจากรูปที่ ๑ - ๓๐ มาพัฒนาค้นคว้าผลการรักษาแนวทางของรูป ซึ่งศึกษาในรูปแบบของวิจัยคลินิก เพื่อเป็นการยืนยันผลการรักษา

ระยะที่ ๓ การพัฒนาและปรับปรุงแผนภาพตั้งแต่รูปที่ ๑ – ๓๐ เพื่อการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์

สูงสุด